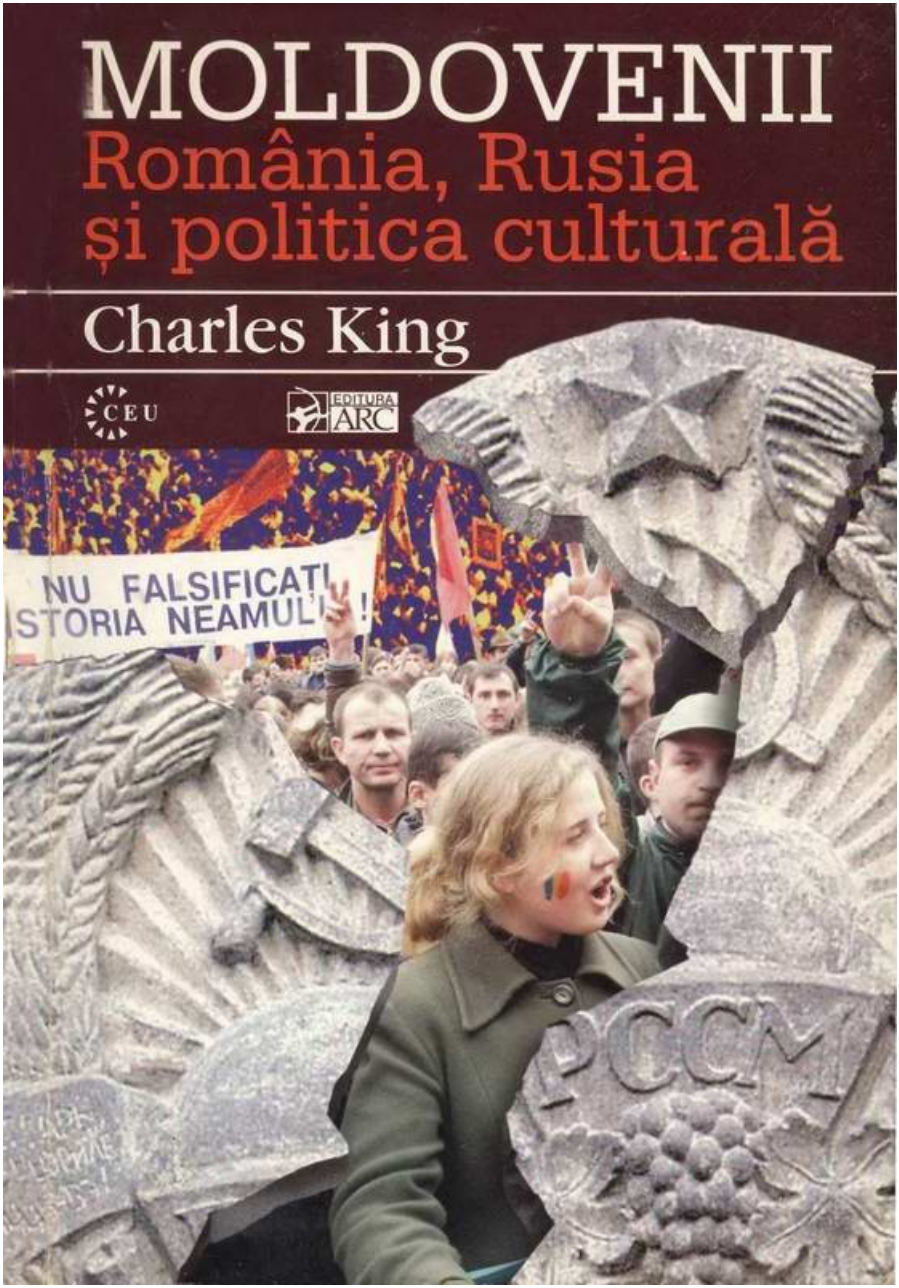

Charles King
MOLDOVENII
România, Rusia şi politica culturală

Traducere: *Diana Stanciu*

Editura Arc
CZU 323/324 (478 + 498 + 470) + 008
K44
Lectori: *Gheorghe Chiriţă*, *Eugen Lunga*
Coperta: *Mihai Bacinschi*
Tehnoredactor: *Natalia Dolghi*
Corector: *Elena Istrati*

First published in 2000 as „The Moldovans" by the Hoover Institution Press, Stanford University, Stanford, California, U. SA

Prima ediţie cu titlul „Moldovenii" a fost publicată în 2000 de Hoover Institution Press, Stanford University, Stanford, California, SUA.

© Copyright by the Board of Trustees of the Leland Stanford Junior University.

Editura Arc mulţumeşte domnului Vasile Nedelciuc pentru contribuţia sa la apariţia acestei cărţi.

© Fotografii (inclusiv imaginea de pe copertă): *Tudor Iova* e Fotografii de epocă din colecţia *dhri Aurel Marinăuc* e Editura Arc, 2002, 2005 pentru prezenta versiune românească

ISBN 9975 – 61 – 213-X

Pentru părinţii mei şi pentru domnişoara Pearlie

Cuprins

Ilustraţii IX
Tabele... XI
Abrevieri XIII
Prefaţă la versiunea românească de Alexandru Zub XV
Cuvânt înainte XVII
Prefaţă... XIX
Mulţumiri XXI
Introducere: *cadrul fizico-geografic* XXIII
1. Teritorii disputate, identităţi controversate 1
PARTEA ÎNTÂI – BASARABIA ÎNTRE ROMÂNIA ŞI

RUSIA
2. De la principat la provincie 11
3. România Mare şi problema Basarabiei 35
4. Contrafacerea unei naţiuni moldovene sovietice 62
PARTEA A DOUA – MOLDOVA CA REPUBLICĂ SOVIETICĂ
5. O naţiune creată printr-un pact 91
6. Limba şi mobilizarea etnică sub *perestroika* 124
PARTEA A TREIA – INDEPENDENŢĂ ŞI CONFLICT
7. Politică, identitate şi reformă după destrămarea Uniunii Sovietice… 149
8. Republica multietnică 172
9. Criza din Transnistria 183
10. Găgăuzii 211
11. Un naţionalism negociabil 226
Basarabia în căutarea identităţii: *excurs istoriografie* de Alexandru Zub…256
Glosar 233
Bibliografie 236
Indice 256
Ilustraţii
Dimitrie Cantemir.
Caricatură germană de la sf. sec. al XVIII-lea.
Sediul „Sfatului Ţării”.
Studenţi basarabeni la Bucureşti.
Teatru de amatori.
Elevii Şcolii Normale din Soroca.
Mişcarea scauţilor.
Liceul de Băieţi, AD. Xenopol”.
Şcoala de vară pentru învăţători.
Pavel Chior.
Ivan (Ion) Ocinschi.
Lecţie de gimnastică.
Nicolae Titulescu.
Dmitri (Dumitru) Milev.
Liceul de Băieţi, AD. Xenopol”.
Fanfara Liceului Tehnic.
Tractoare pe ogorul satului Ţaul.

Examen de absolvire la Universitatea de Stat.

Prezidiul Sovietului Suprem al RSSM.

Miting de protest în faţa Comitetului Central al PGM.

Vladimir Ţurcanu, prim-secretar al comitetului orăşenesc de partid Tiraspol.

Actorul Mihai Volontir ia cuvântul la Sesiunea a XIII-a a Sovietului Suprem al RSSM.

Scuarul de lângă monumentul lui Ştefan cel Mare.

31 august 1989.

Moment dramatic în faţa Teatrului de Operă.

Mircea Snegur.

31 august 1989.

După adoptarea Legii cu privire la limbă şi alfabet.

Stepan Topal.

Primul batalion „Tiras-Tighina”.

Armament destinat insurgenţilor găgăuzi şi interceptat de organele de drept moldoveneşti.

Proclamarea independenţei. 27 august 1991.

Primul Parlament al republicii în şedinţă.

Podul de la Dubăsari.

Mircea Snegur, Preşedintele Republicii Moldova, Valeriu Muravschi, şeful executivului, şi Alexandru Moşanu, Preşedintele Parlamentului, într-o situaţie-limită: conflictul transnistrean s-a declanşat.

James Baker, Secretar de Stat al SUA, Chişinău.

Refugiaţi din zona conflictului.

Funeraliile unor combatanţi căzuţi în luptele pentru integritatea ţării, în primăvara conflictului.

Prima Comisie Internaţională în problemele Transnistriei.

Combatanţi răniţi aflaţi la tratament în spitalul din Anenii Noi. Generalul Aleksandr Lebed.

Forţe cazace în taberele lor de la Dubăsari.

Trupele de blindate ale Armatei Naţionale în marş spre zona conflictului.

Calvarul de la Coşniţa.

După luptele de stradă din Tighina.

Igor Smimov.

Petru Lucinschi.
Ilie Ilaşcu.
Hărţi
1. Teritoriile româneşti înainte de 1812.
2. România Mare, Moldova Sovietică şi ceea ce a urmat.
3. Republica Moldova.
Tabele
1. Populaţia Basarabiei în secolul al XIX-lea 23
2. Etnici români în România Mare, 1930 46
3. Populaţia RASSM, 1926 şi 1936 53
4. Exemple de neologisme moldoveneşti, 1929 67
5. Populaţia SSSM în perioada 1941 – 1989 99
6. Compoziţia naţională a Partidului Comunist din Moldova 100
7. Primi-secretari ai Partidului Comunist din Moldova.
1941 – 1991 101
8. Limbă şi etnicitate în RSSM, 1989 123
9. Alegerile din Moldova, 1991 – 1998 162
10. Populaţia Transnistriei, 1897 – 1989 189
11. Transnistria în economia moldovenească, 1991 190
12. Cronologia conflictului transnistrean, 1989 – 1998 194
Abrevieri
CSI Comunitatea Statelor Independente
CMU Comitetul pentru Moldovenizare şi Ucrainizare
PGM Partidul Comunist Moldovenesc
PCUS Partidul Comunist din Uniunea Sovietică
CDM Convenţia Democrată din Moldova
RMN Republica Moldovenească Nistreană
RASSM Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească
MMDP Mişcarea pentru o Moldovă Democratică şi Prosperă
CSM Comitetul Ştiinţific Moldovenesc
RSSM Republica Sovietică Socialistă Moldovenească

GOFR Grupul Operaţional al Forţelor Ruse

OSCE Organizaţia pentru Securitate şi Cooperare în Europa

CUCM Consiliul Unit al Colectivelor de Muncă

RSS Republica Sovietică Socialistă

ATCD Agenţia Turcă pentru Cooperare şi Dezvoltare

Următoarele abrevieri sunt folosite în note:

ANR-DAIC Arhiva Naţională a României, Direcţia Arhiva Istorică Centrală ANRM Arhiva Naţională a Republicii Moldova

AOSPRM Arhiva Organizaţiilor Social-Politice ale Republicii Moldova d. *dos*ar fi.d. fără dată (numai în referinţele de arhivă româneşti)

STE-EE *Serviciul de Transmisie Extern – Europa de Est*

STE-US *Serviciul de Transmisie Extern – Uniunea Sovietică* p. *pagina* (f. şi fi. În documentele româneşti)

n/e surse de arhivă moldoveneşti necatalogate încă inv. *inventar*

RSI-EE *Rezumatul Ştirilor Internaţionale BBC – Europa de Est*

RSI-US *Rezumatul Ştirilor Internaţionale BBC – Uniunea Sovietică*

Prefaţă la versiunea românească

Sunt bucuros că am ocazia să adaug câteva rânduri de însoţire la noua carte subscrisă de Charles King, *The Moldovans, România, Russia, and the Politics of Culture* (1999), carte scoasă acum şi în limba română la Editura Arc din Chişinău. Prestaţia anterioară a distinsului autor şi nevoia ca românii să profite de noul demers pentru a se cunoaşte mai bine motivează din plin iniţiativa.

Ochiul şi mintea *celuilalt* sporesc (nu doar istoriografie) *cunoaşterea-de-sine*, în sensul acelei obiectivări spre care omul a năzuit mereu fără să o poată atinge. Studiul identitar câştigă, neîndoielnic, din provocările alterităţii. Dacă acestea nu vin din afara ştiinţei preocupate de adevăr, se pot aştepta rezultate notabile, după cum s-a şi întâmplat, mai ales în ultimul

deceniu, graţie unor specialişti mai bine pregătiţi să abordeze chestiuni aşa de complexe.

Autorul acestei cărţi nu e un novice în domeniu. Profesor de studii româneşti la *Universitatea Georgetown* din Washington şi la *School of Foreign Service*, expert în „probleme post-sovietice", Charles King a lucrat iniţial la *New Collège* din Oxford, publicând numeroase contribuţii în *The World Today*, *Slavic Review*, *Romanian Civilisation* etc. Câteva din ele au fost adunate în volumul *Post-Soviet Moldova*: *a bonderland în transition*, scos în 1995 la *Royal Institute of International Affairs*, iar în versiune anglo-română peste doi ani la *The Center for Romanian Studies* (laşi). Era o analiză a situaţiei social-politice şi economice din Republica Moldova după dezintegrarea Uniunii Sovietice, analiză primită cu interes de lumea savantă, ca şi de cei sensibili la evoluţiile curente din zonă. Cu date minime, însă bine puse în valoare, autorul căuta să definească problemele noului stat, după independenţa proclamată la 27 august 1991: declin economic, agitaţii de tot felul, conflicte interetnice, raporturi nesigure cu Federaţia Rusă etc. Chestiunea identităţii politice şi culturale a rămas deschisă, cu toate eforturile depuse de guvernanţi pentru rezolvarea ei, în sensul unui *moldovenism* fundamentat istoriceşte însă contracarat practic de separatismul transnistrean, adică de politica imperială a Rusiei în zonă. În asemenea condiţii, persistând şi „un puternic sentiment de singularitate etnonaţională", autorul nu vedea posibilă o reîntregire, cu atât mai mult cu cât dubla statalitate românească era privită pozitiv de comunitatea internaţională.

Desigur, problema în discuţie a mai evoluat de atunci, în contextul eforturilor de integrare europeană şi al relativei consolidări a statalităţii în Republica Moldova, ceea ce l-a făcut pe Charles King să aprofundeze întreaga chestiune, de astă dată în cadrul unei serii, *Studies of nationalities*, unde au mai apărut monografii despre tătarii din Crimeea şi de pe Volga, georgieni, uzbeci, estonieni, Azerbaidjani, cazaci, letoni. Intitulându-şi noua carte

Moldovenii, *România*, *Rusia şi politica culturii*, autorul optează din capul locului pentru recunoaşterea unei realităţi etnoculturale, definind în acelaşi timp contextul geopolitic în care ea trebuie plasată spre a fi circumscrisă cum se cuvine. *Nations Abroad*: *Diaspora Politics and* International *Relations in the Former Soviet Union*, volum coeditat de Charles King la începutul carierei sale ştiinţifice, indica destul de limpede direcţia studiilor întreprinse, orizontul tentativei de a lămuri, pe cât posibil, o chestiune infinit de complexă.

Între România şi Rusia, drama moldovenilor din republica prutonistreană, examinată acum cu precădere sub unghiul politicii culturale, continuă să se consume. Tema identităţii, cu avatarurile ei mai vechi sau mai noi, l-a pasionat mereu pe autor, iar demersul făcut acum constituie, neîndoielnic, un efort considerabil pe linia înţelegerii cât mai depline a problemei. Deşi s-au mai făcut studii pe această temă, unele chiar importante (M. Bruchis, G. Ciorănescu, Dennis Deletant, N. Dima, D.L. Dyer, Klaus Heitmann, W.P. van Meurs etc.), niciunul n-a mers atât de departe cu analiza, reexaminând cu minuţie dosarul unui contencios multisecular şi căutând limpeziri pentru momentul actual. Un lung şir de interogaţii se degajă din lucrare, cum e şi firesc, dat fiind că orice tentativă de limpezire conduce spre noi întrebări, iar loc destul pentru nuanţe, ca şi pentru alte răspunsuri, rămâne mereu.

Miza e considerabilă, căci tema cărţii e, în definitiv, „maleabilitatea identităţii naţionale”, cum ne previne însuşi autorul, într-un pasaj despre teritorii în dispută şi identităţi controversate. Nimic mai labil decât identitatea unei populaţii de margine, cu o istorie atât de convulsivă şi un destin aşa de tragic. Problematica ei se alimentează deopotrivă din istorie şi din realităţile curente. La un deceniu după proclamarea independenţei, elitele din Republica Moldova continuă să fie în dezacord pe tema identităţii naţionale, ceea ce pune din nou chestiunea coerenţei programului adoptat. „Povestea Moldovei, insistă

autorul, se concentrează mai ales în jurul relaţiei controversate dintre elitele politice şi masele populare pe care pretind că le reprezintă, dintre arhitecţii naţiunii şi naţiunile pe care ei pretind să le construiască. În trecut, era o prăpastie adâncă între aceste grupuri. Creatorii de cultură, fie ei ruşi, români sau sovietici, şi-au îndeplinit sarcina fără să ţină cont prea mult de practicile culturale existente sau de voinţa politică a populaţiilor spre care se orientau. Poporul era atât sursa, cât şi obiectul unor idei opuse despre naţiune".

În felul său, poporul a penalizat mereu inadecvaţia elitelor la realitatea din jur. Ultimele alegeri au fost o tristă ilustrare a confuziei în care trăieşte o bună parte a populaţiei, ca şi a lipsei de solidaritate în spaţiulelitar. Fidel angajamentului său ştiinţific, autorul rămâne în sfera datelor controlabile, nu fără un anume regret că aceste date sunt adesea contradictorii, iar realităţile la care se referă atât de complexe.

Cartea pe care Charles King ne-o dă acum, în versiune românească, zugrăveşte un tablou etno-cultural foarte dinamic, sinuos şi schimbător, unul fără analogii clare în spaţiul ex-sovietic. Ea pune pe gânduri şi îndeamnă la aprofundarea unei teme care, prin ea însăşi, se anunţă inepuizabilă. Se cuvine a-i fi recunoscători distinsului istoric pentru stăruinţa cu care a studiat-o şi pentru larga comprehensiune a interpretării. Istoricii nu sunt singurii săi beneficiari. Problematica identităţii pasionează acum un public destul de larg şi este de presupus că nu-şi va epuiza prea curând resursele cognitive.

Alexandru Zub

Cuvânt înainte

Moldovenii reprezintă probabil cea mai puţin cunoscută naţionalitate dintre cele existente în republicile fostei Uniuni Sovietice. Această carte este unicul studiu complet pe această temă. Asupra Moldovei s-a îndreptat atenţia tuturor în scurta perioadă a luptei sale pentru independenţă şi a războiului cu separatiştii transnistreni,

în 1991 şi 1992, iar după aceea Moldova a dispărut cu totul din primele pagini ale ziarelor. Ca şi în cazul altor state mici de la periferia Rusiei, odată încheiat războiul, interesul occidentalilor a dispărut, chiar dacă acele conflicte care au generat violenţele de la începutul anilor ’90 nu s-au stins.

Autorul plasează destinul Moldovei în contextul său istoric, urmărind istoria teritoriilor actualului stat moldovenesc – în principal, regiunea Basarabiei, controlată de-a lungul celei mai mari părţi a istoriei moderne – de la mijlocul secolului al XIV-lea până la sfârşitul celui de-al XX-lea – fie de către Rusia, fie de către România. Acest volum studiază mai întâi originile principatului medieval al Moldovei, locul Basarabiei în Imperiul Rus din 1812 până în 1918, perioada în care s-a aflat sub conducere românească, din 1918 până în 1940, şi crearea republicii sovietice moldoveneşti după cel de-al doilea război mondial. Capitolele ulterioare se concentrează asupra Moldovei după obţinerea independenţei şi mai ales asupra problemelor controversate ale unor minorităţi ca cea găgăuză turcească sau transnistreană slavă. Niciun alt specialist occidental nu a reuşit să întreprindă cercetări de o asemenea amploare în istoria regiunii. Secţiunile referitoare la evenimente mai recente sunt rezultatul unui deceniu de observare atentă a problemelor româneşti şi moldoveneşti. Autorul a folosit, de asemenea, numeroase interviuri şi discuţii cu personalităţi politice şi culturale importante din regiune.

Tema centrală a cărţii este politica culturală şi impulsul căutării identităţii naţionale la graniţele Europei. În cea mai mare parte a acestui secol, ideea că moldovenii sunt o naţiune istorică distinctă a servit evident interesele politicii externe sovietice. Deşi înrudiţi cu românii prin limbă şi cultură, moldovenii au fost totuşi consideraţi o naţiune separată, care evolua între graniţele Uniunii Sovietice. La Bucureşti şi Chişinău se vorbea aceeaşi limbă, dar pretenţia că cele două popoare sunt diferite devenise o adevărată dogmă a istoriografiei şi etnografiei

sovietice. O dată ce moldovenii locuiau un teritoriu românesc care fusese anexat în mod forţat în 1940, politica culturală sovietică făcea tot posibilul pentru a susţine achiziţiile teritoriale ulterioare celui de-al doilea război mondial. Cu toate acestea, deşi mulţi observatori prevedeau că moldovenii se vor arunca în braţele românilor o dată ce ficţiunea diferenţelor culturale dispăruse odată cu Uniunea Sovietică, nu s-a întâmplat nimic de genul acesta, îndemnurile la unire ale intelectualilor moldoveni şi români au rămas fără ecou, majoritatea moldovenilor recunoscându-şi originile româneşti, dar în acelaşi timp apărându-şi cu hotărâre noua existenţă ca stat independent.

Această carte ridică şi probleme mai generale cum ar fi identitatea naţională şi capacitatea elitelor politice de a manipula cultura. În ce măsură pot fi create naţiunile în mod artificial – se întreabă autorul – fără ca falsul să devină evident? De ce unele încercări de creare a naţiunilor reuşesc în timp ce altele nu? Până unde pot istoricii, etnografii, scriitorii şi alţii modela şi folosi cultura în scopuri politice? Autorul sugerează că răspunsurile la aceste întrebări se află nu atât în conţinutul formării culturale – măsura în care formele culturale sunt autentice sau potrivite în mod obiectiv – cât la formatorii culturali înşişi. Capacitatea elitelor politice şi culturale de a-şi lua sarcina în serios, de a adopta noi alfabete, limbi literare, simboluri naţionale şi alte accesorii ale naţiunii este o componentă critică a formării unei culturi. Când elitele însele au îndoieli cu privire la culturile pe care le creează – ca în cazul moldovenesc – succesul schimbării culturale plănuite este foarte puţin probabil.

Lucrarea de faţă este extrem de binevenită. Autorul este un cercetător de mare valoare, cu o vastă educaţie şi cu o abordare interdisciplinară. Cunoaşte un număr mare de limbi mai mult sau mai puţin răspândite, unele vorbite de puţini europeni. De asemenea, un volum de o astfel de substanţă şi calitate merită atenţia celor mai importanţi cercetători din domeniu şi poate servi foarte bine ca punct

de plecare pentru un seminar dedicat problemei naţionalismului şi identităţii naţionale.

Wayne S. Vucinich

Prefaţă

Faptul că Moldova şi-ar fi schimbat numele care era, de fapt, *Moldavia*, e un mit. În 1990, noi cei din Occident am devenit doar mai bine informaţi cu privire la modul în care localnicii înşişi au numit-o dintotdeauna. Regiunea a fost mereu cunoscută de majoritatea localnicilor sub numele de Moldova sau Basarabia, chiar dacă a fost uneori numită *Moldavia* de către vorbitorii de engleză sau rusă. Eu voi folosi termenii *Moldova* sau *moldovenesc* în tot textul meu o dată ce chiar şi în perioada sovietică republica a fost numită de majoritatea populaţiei *Republica Sovietică Socialistă Moldovenească*.

Date fiind frecventele schimbări de pronunţie, în Moldova sovietică nu a fost făcut niciun efort de standardizare a pronunţiei în documente originale sau publicaţii. Fragmente româneşti scrise iniţial în alfabet chirilic (moldovenesc) au fost transliterate folosind convenţiile românei moderne, ce alcătuiesc un sistem mai simplu de citit decât complicata variantă slavă. Cu câteva excepţii, toponimele curente româneşti sunt preferate variantelor lor ucrainene sau ruseşti. Pentru regiunea de la est de Nistru se foloseşte numele românesc, *Transnistria*. Hibrizi latino-slavi ca Trans *Dniester* sau *Transdniestria* s-au impus în engleză, dar *Transnistria* este o denumire mai corectă şi mai uşor de pronunţat. Mă voi referi la statul separatist nerecunoscut din estul Moldovei sub denumirea de Republica Moldovenească Nistreană, căci aceasta este denumirea folosită atât în română, cât şi în rusă.

Termenul de *limbă moldovenească* este adeseori folosit în text, chiar dacă după 1989 nu mai există nimic care să diferenţieze limba moldovenească în forma ei standard de ceea ce majoritatea oamenilor cunosc drept limba română. În acele părţi ale cărţii care se referă la evenimente petrecute după 1989 este folosit în general termenul *românesc*. Cum a devenit această problemă

aparent minoră o importantă problemă politică este unul din principalele subiecte ale acestui studiu.

Pronunţia limbii române este regulată şi simplă. Echivalentele sunetelor româneşti sunt următoarele:

a ca în *tată*; e ca în *elev*; i ca în *inimă*; *o* ca în *ochi*; *u* ca în *uşă*; *a* ca în *pătrat*;

O (acest sunet nu există în limba engleză şi este produs ca un *i* pronunţat velar; este sunetul din cuvinte ca *România* şi variantele sale);

z la fel ca A.

În combinaţie, vocalele îşi păstrează valorile lor obişnuite. De exemplu, *ea* este pur şi simplu *e* urmat de o, pronunţate separat, dar mai repede, devenind astfel aproape *ia*. La fel se întâmplă şi în cazul altor diftongi sau triftongi *că ai, ca, oi, cau*. Consoanele au de obicei aceleaşi valori ca şi în limba engleză, cu următoarele excepţii:

e înainte de *e* sau *i* se pronunţă *ce, ci*, ca în *cercel* sau *cireaşă* –, altfel, se pronunţă *e*, ca în *copac*;

ch se pronunţă întotdeauna *e*, la fel ca în *chemare* sau *chibrit*; *g* înainte de *e* sau *i* se pronunţă *ge, şi*, ca în *german* sau *gimnastică*; altfel, se pronunţă *g*, ca în *gură*;

gh se pronunţă întotdeauna *g*, ca în *Gheorghe* sau *aghiotant*; şi se pronunţă ca în *şarpe*; *ţ* se pronunţă ca în *ţară*.

Transliterarea corectă a limbii găgăuze în alfabet latin este încă o problemă disputată, dar cititorul nu va greşi prea mult dacă va folosi următoarele echivalente:

a ca în *tată*; *a* aproximativ ca în *iac*; e ca în *elev*;
e aproximativ ca în *elev*; *y* aproximativ ca în *inimă*;
I ca în *viitor*; *o* ca în *ochi*;
6 ca în germanul *Köln*; *u* ca în *uşă*;
Îi ca în francezul *tu e* ca în *geam*;
ca în *cercel*; şi ca în *şarpe*; *ţ* ca în *ţară*

Cuvintele ruseşti, ucrainene şi bulgăreşti au fost transliterate pe baza convenţiilor stabilite de Biblioteca Congresului American.

Mulţumiri

Studierea unor teme controversate ca identitatea şi

comunitatea, teme asupra cărora politicienii şi populaţia intră uneori în conflict, e o întreprindere destul de dificilă. E şi mai dificil când faptele cele mai elementare – cine, ce, cui şi când a făcut – nu sunt cunoscute în afara unui mic grup de specialişti şi arhivişti străini. Le sunt deci profund recunoscător numeroşilor specialişti din România şi Moldova care m-au ajutat în descifrarea istoriei teritoriilor de la graniţa României cu Rusia şi în încercarea mea de a plasa studiul acestei fascinante regiuni europene într-un context politic, cultural şi conceptual mai larg. Există întotdeauna o anumită tensiune între prezentarea faptelor în mod corect şi formularea unor concluzii interesante pentru nespecialişti şi dacă am reuşit să folosesc această tensiune în mod creativ aceasta se datorează ajutorului multor cercetători talentaţi din Europa de Est, care continuă să lucreze doar în schimbul unor recompense pur intelectuale. Fără îndoială că mulţi dintre cei care au participat la acest proiect nu vor fi de acord cu concluziile la care am ajuns eu aici, dar ajutorul lor rămâne la fel de important pentru mine.

Le datorez toată recunoştinţa mea unor oameni care mi-au oferit sprijin constant şi îndrumare în România, Moldova şi alte regiuni încă de când am început acest proiect: Igor Boţan, Ioan Chiper, Viorel Cibotaru, Ion Ciobanu, Dimitrie Ciubaşenco, Elena Bivol, Htilya Demirdirek, Valeri Demideţki, Emilian Dragulescu şi familia, Bogdan Dumitrică şi familia, Anatol Golea, Mihai şi Argentina Gribincea, Iurie Leancă, Mihai şi Angela Michicina, Sonia şi Albert Misak, Vladimir şi Svetlana Mischevca, Anton Moraru, răposatul Nicolae Movileam, Igor Munteanu şi familia, Oazu Nantoi, Vasile Nedelciuc şi familia, Valeriu Opincă, Igor Pădure şi familia, Cătălin şi Ioana Partenie, Costel şi Constanţa Partenie, Adrian Pop, Branimir Radev, domnul Ion Raţiu, Iurie Reniţă, Nicolae Săli, Aurel şi Voichiţa Sasu, Konstantin Sârf, Alia Skvorţova, Vladimir Socor, Ion Şişcanu, Radu Tocan şi familia, Jan Arveds Trapans, Bonn Tudoran, Nicolae Turtureanu, răposatul Ion Vatamanu, Trevor Waters,

personalul de la Ambasadele României şi Moldovei din Londra, Washington, Bruxelles, Sofia, Bucureşti şi Chişinău, personalul misiunii OSCE în Moldova, precum şi mulţi alţii al căror ajutor nu e mai puţin apreciat chiar dacă numele lor nu e menţionat aici.

Următoarele persoane au citit părţi din manuscris în diferite variante şi m-au ajutat, din fericire, să evit scăpări sau erori jenante, cele eventual rămase fiind pe deplin responsabilitatea mea. Este vorba de William Crowther, Dennis Deletant, Donald L. Dyer, Jonathan Eyal, Kyril Haramiev, Irina Livezeanu, Mary McAuley, Iver Neumann, Susan Gross Solomon, ambasadorul John

Todd Stewart şi Wim van Meurs. Archie Brown a fost un îndrumător excelent pentru teza de doctorat la Oxford din care s-a dezvoltat ulterior această carte. Jeff Chinn şi Steve Roper m-au ajutat cu sfaturi importante şi mi-au împrumutat numeroase fotografii. Felicia Roşu m-a ajutat în ultimele mele cercetări.

Aş dori, de asemenea, să-mi exprim recunoştinţa faţă de personalul a numeroase biblioteci şi arhive. Cei din Europa de Est m-au ajutat pur şi simplu să tai paginile unor cărţi ce nu mai fuseseră nicicând deschise şi să citesc documente prăfuite care, de n-ar fi fost predecesorii lor extrem de atenţi, ar fi putut fi distruse de cei pe care Boris Pâlniak îi numea „oameni de piele în haine de piele” Mă gândesc deci la personalul de la Biblioteca Naţională din Bucureşti, Biblioteca Academiei Române din Bucureşti, Biblioteca Naţională din Chişinău, Biblioteca Academiei de Ştiinţe a Republicii Moldova din Chişinău, Arhiva Organizaţilor Social-Politice ale Republicii Moldova din Chişinău, Arhiva Naţională a Republicii Moldova din Chişinău, Arhiva Naţională a României, Direcţia Arhiva Istorică Centrală din Bucureşti, Radio „Europa Liberă” / Radio „Libertatea” – „Arhiva Roşie” din München, Biblioteca Bodleiană din Oxford, Biblioteca Britanică din Londra, Biblioteca Şcolii de Studii Slavone şi est-europene din Londra, Colecţia Seton-Watson, Biblioteca New Collège din Oxford, Biblioteca Congresului American din

Washington şi Biblioteca Bavareză de Stat din München.

Acest proiect a fost finanţat în diferite stadii de Comisia Britanică Comemorativă Marshall, sub forma unei burse britanice Marshall, de St Anthony's College şi New Collège, Oxford, de Consiliul pentru Cercetări în Ştiinţele Sociale, printr-o bursă de cercetare pentru absolvenţi, şi de Universitatea Georgetown, prin intermediul Catedrei de Studii Româneşti „Ion Raţiu", al cărei titular am devenit în 1996.

O parte a cercetărilor întreprinse pentru această carte au apărut într-o formă complet diferită în articole şi capitole de carte şi le mulţumesc redactorilor de la *Revista slava*, *Publicaţiile – naţionalităţilor*, *Studii etnice şi rasiale*, precum şi *Civilizaţie Românească* pentru şansa de a testa idei şi concluzii în paginile publicaţiilor lor.

Profesorul Wayne Vucinich, redactorul seriei *Studii ale naţionalităţilor*, precum şi Pat Baker şi ceilalţi redactori de la *Hoover Institution Press* au făcut manuscrisul să devină carte în modul cel mai plăcut cu putinţă.

Cartea e dedicată părinţilor mei, care, deşi uimiţi adeseori de fascinaţia pe care Europa de Est o exercită asupra mea, nu au încetat niciodată să mă susţină moral, precum şi răposatei domnişoare Pearlie Acheson, în a cărei căsuţă dărăpănată din Munţii Ozark am descoperit pentru prima dată o fereastră către o altă lume.

Introducere: cadrul fizico-geografic

Dintre republicile fostei Uniuni Sovietice, doar Armenia este mai mică decât Moldova, aceasta din urmă fiind uneori cunoscută sub numele ei rus şi latin, *Moldavia*. Majoritatea populaţiei a folosit însă întotdeauna numele *Moldova*, chiar şi sub sovietici. Probabil cel mai puţin cunoscut dintre statele care au apărut după scindarea federaţiei sovietice, după 1991, Republica Moldova are o suprafaţă de 33 700 km[1], aproape o treime din suprafaţa

1♦ Datele demografice și economice sînt preluate din diferite ediții ale publicației Oxford Analitica East Daity Brief și Moldovan Economic Trends, publicate de Ministerul Economiei și Reformei al Republicii Moldova în cooperare cu Comisia Europeană.

statului Indiana sau a Portugaliei. Are numai graniţe terestre cu România şi Ucraina, dar printr-un tratat din 1999 cu Ucraina se recunoaşte accesul Moldovei la Dunăre, deşi e vorba doar de câteva sute de metri de-a lungul malului. Ţara are două regiuni principale: la vest, Basarabia, regiunea dintre Prut şi Nistru, iar la est Transnistria, fâşia subţire de pământ de dincolo de Nistru care a funcţionat efectiv ca un stat autonom după conflictul din 1991 şi 1992. De asemenea, regiunea aridă, de stepă din sudul Basarabiei este cunoscută sub numele de Bugeac.

În 1989, populaţia republicii era, conform recensământului sovietic din 1989, de 4 335 360 de locuitori, dar din cauza migraţiei şi a scăderii ratei creşterii, populaţia a fost estimată la 4, 32 milioane în 1997, aproximativ la fel ca Norvegia. * Moldova este statul cel mai puţin urbanizat dintre toate statele foste sovietice, cu excepţia celor din Asia Centrală, şi are cea mai mare densitate a populaţiei. Conform recensământului din 1989, considerat încă cel mai credibil, majoritatea populaţiei vorbitoare de limbă română se ridică la 64, 5% din totalul populaţiei, urmată fiind de ucraineni (13, 8%), ruşi (13%), găgăuzi (3, 5%), bulgari (2%), precum şi alte minorităţi mai slab reprezentate. Aproximativ 83% din populaţie locuieşte în Basarabia şi 17% în Transnistria. Moldovenii reprezintă cel mai mare grup etnic în ambele regiuni, aproximativ 67% în Basarabia şi 40% în Transnistria. Peste 70% din toţi ucrainenii şi ruşii din Moldova locuiesc la vest de Nistru, în Basarabia.

În anii 1990, ţara s-a confruntat cu o descreştere a ratei natalităţii, o rată destul de mare a mortalităţii infantile şi a tinerelor mame, o creştere a ratei mortalităţii în general şi un declin în rata creşterii naturale a populaţiei. Rata mortalităţii s-a ridicat de la 9, 7 la 1.000 în 1990 la 11, 9 în 1997. Mortalitatea infantilă s-a ridicat şi ea de la 19, O la 20, O, în timp ce rata natalităţii a scăzut de la 17, 7 la 11, 9 în aceeaşi perioadă. Durata medie de viaţă a scăzut şi ea ajungând la 62, 9 de ani pentru bărbaţi

şi la 70, 4 de ani pentru femei în 1996.

Economia suferă din cauza problemelor bine cunoscute cu care se confruntă majoritatea statelor post-sovietice. Agricultura, în care lucrează aproape 40% din populaţie, a avut de suferit din cauza secetelor periodice, a problemelor cu transportul şi a pierderii pieţelor de export în celelalte state post-sovietice. Producţia totală a scăzut continuu, ajungând la sfârşitul deceniului la mai puţin de 40% din valorile înregistrate în 1990, declinul dovedindu-se mult mai dramatic decât în celelalte republici. Salariul mediu lunar al angajaţilor din sectorul de stat a ajuns doar la 437 de lei moldoveneşti (aproximativ $90) pe la mijlocul lui 1998, sumă care acoperea mai puţin de 60% din consumul estimativ lunar. În plus, angajaţii lucrau adeseori luni în şir fără să-şi primească salariile, care veneau cu mare întârziere.

În termeni macroeconomici, totuşi Moldova a avut iniţial mult mai mult succes decât vecinii săi. Inflaţia anuală era în 1997 doar 12%, în comparaţie cu 20% în Ucraina, 55% în Belarus şi 100% în România. Leul moldovenesc, care nu are legătură cu moneda românească cu acelaşi nume, a fost introdus în 1993 la paritatea 3, 85 lei/dolar şi a scăzut doar la 4, 7 lei/dolar până la sfârşitul lui 1998, devenind astfel una dintre cele mai stabile monede din regiune. Această politică monetară stabilă a Băncii Naţionale a apelat însă constant la rezerva de valută a ţării. Având în vedere că economia era greu lovită de criza Financiară din Rusia, la sfârşitul anului 1998 banca a decis să înceteze susţinerea leului şi moneda a căzut masiv, ajungând la 11 lei/ dolar pe la mijlocul lui 1999.

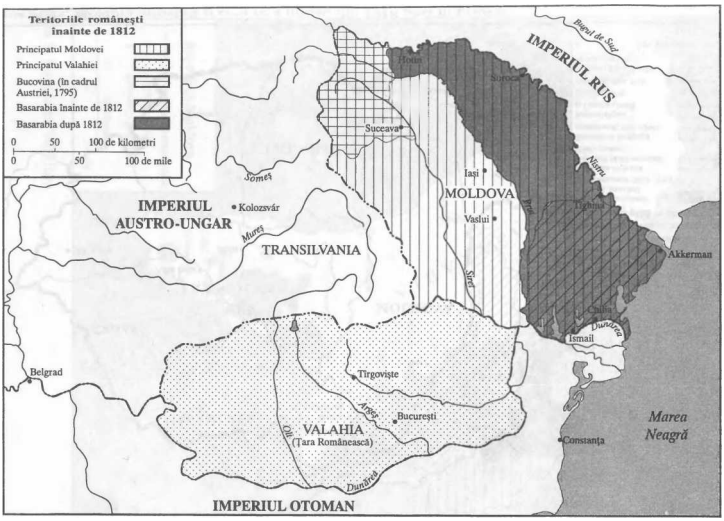

Harta 1. Teritoriile româneşti înainte de 1812.

Harta 2. România Mare, Moldova Sovietică şi ceea ce a urmat, din 1918 până în prezent.

Harta 3. Republica Moldova

Teritorii disputate, identităţi controversate J.

Această carte studiază maleabilitatea identităţii naţionale – gradul în care concepţiile individuale despre sine şi comunitate pot fi schimbate prin educaţie, politică culturală şi alte forme de intervenţie a statului. Întrebarea este: de ce anumite încercări ale elitelor politice de a construi identităţi reuşesc şi de ce altele rămân doar simple note de subsol în istoria naţională a unui anumit popor? E vorba aici despre pericolul de a construi o naţiune în mod artificial şi despre imposibilitatea de a modifica naţiunea însăşi, despre ceea ce se întâmplă cu creatorii naţiunilor atunci când naţiunile pe care le construiesc se dovedesc a fi diferite de ceea ce aşteptau ei.

În ciuda unei venerabile tradiţii a scrierilor despre naţiune şi naţionalism publicate de istorici, antropologi şi specialişti în ştiinţă politică, nu ştim prea multe lucruri despre ceea ce numim „naţionalisme eşuate” Spunem adeseori că grupurile etnice şi naţiunile sunt „construite” de elitele politice şi culturale, dar nu prea ştim să explicăm de ce, în universul identităţilor posibile pe care politicienii

şi conducătorii politici le pot construi, numai unele par să reziste. Cu alte cuvinte, pentru a împrumuta ideea lui Marx, dacă naţionaliştii îşi construiesc, de fapt, istoria, o fac cu adevărat aşa cum şi-ar dori?

Faptul că identităţile etnice sunt mutabile, multiple, se suprapun şi adeseori se contrazic este unul din puţinele lucruri pe care considerăm că le înţelegem în privinţa etnicităţii şi naţionalismului. Volumul publicaţiilor referitoare la inventarea sau construirea a orice, de la simboluri sau costume naţionale până la istorii naţionale, este astăzi de necuprins. O scurtă privire în orice catalog al unei biblioteci va scoate la iveală o mulţime de titluri aparţinând acestui gen, de la *Inventarea lui George Washington* la *Inventarea sodomiei*. A devenit deja un clişeu să afirmi că identităţile etnonaţionale sunt „imaginate”, iar conţinutul lor specific este în egală măsură produsul unei construiri conştiente a naţiunii de către stat, cvasistat şi instituţii de elită ca şi al proceselor naturale operând la nivel elementar în cadrul unor comunităţi preexistente, cultural delimitate. Lingviştii creează limbi naţionale standardizate din tiparele lingvistice necontrolate şi eterogene ale unor grupuri date. Etnografii formalizează apartenenţa la anumite comunităţi etnice. Istoricii sunt artizanii istoriilor naţionale şi cronicarii faptelor Panteonului de eroi naţionali. Sistemele educaţionale finanţate de stat, mediile de informare şi ideologiile politice formulate de elite comunică toate aceste accesorii formale ale naţiunii oamenilor înşişi. Astfel, tradiţii sunt inventate şi comunităţi imaginate de un grup de antreprenori culturali şi politici – creatori ai naţiunii a căror sarcină e să omogenizeze practica culturală şi să creeze o cultură naţională unificată şi standardizată din multitudinea de legături perene şi primordiale cu clanul, casta sau structura comunitară.1 în formula memorabilă a lui Ernest Gellner, naţionalismul

creează naţiuni şi nu invers.[23]

De fapt, dacă naţiunile sunt cu adevărat inventate, atunci membrii oricărui grup uman pot fi determinaţi să îmbrăţişeze orice identitate etnică sau naţională şi, în acest caz, ar trebui aflate acele condiţii particulare care le permit elitelor politice, economice, culturale sau altui tip de elite să-i oblige să facă acest lucru. Privind lucrurile dintr-un unghi uşor diferit, e bine de văzut în ce măsură pot fi create artificial grupuri etnice, naţiuni şi limbi din practici culturale eterogene. De ce oare pe „piaţa" identităţilor numai câteva viziuni ale naţiunii atrag „cumpărători"? De ce unele naţionalisme eşuează?

Această carte urmăreşte un proiect sovietic de construire a naţiunii care a eşuat, dar care a făcut-o într-un mod ciudat şi ambiguu, înainte de 1920, puţini specialişti considerau că moldovenii pot fi şi altceva decât o prelungire estică a românilor, al căror dialect a fost puternic influenţat de-a lungul secolelor de limbile slavilor vecini. Vorbit în anumite părţi din Ucraina şi în provinciile din estul României, dialectul avea aceleaşi origini ca şi româna, în latina vulgară a Imperiului Roman de Răsărit, structura sa fiind în mare aceeaşi şi, cu excepţia unui număr mai mare de cuvinte împrumutate din limbile slave decât în română, nu se distingea prea mult de numeroasele

---

2 Pentru cele mai importante și subtile lucrări din domeniu, vezi Benedict Anderson, Imagined, Communities, ed. rev. (Londra: Verso, 1991); Eric Hobsbawm și Terence Ranger, ed., The Invention of Tradition (Cambridge: Cambridge University Press, 1983); Eugen Weber, Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870-1914 (Londra: Chatto and Windus, 1977); Linda Colley, Britons: Forging the Nation, 1707-1837 (New Haven, Conn., Yale University Press, 1992); Werner Sollors, ed., The Invention of Ethnicity (New York: Oxford University Press, 1989); Anthony V. Marx, Making Race and Nation: A Comparison of the United States, South Africa and Brazil (Cambridge: Cambridge University Press, 1998); pentru rolul forțelor externe în „imaginarea" națiunii, vezi Maria Todorova, Imagining the Balkans (New York: Oxford University Press, 1997) și Larry Wolff, Inventing Eastern Europe (Stanford: Stanford University Press, 1994).

3 Ernest Gellner, Thought and Change, Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1964, p. 174.

variante ale limbii române standard vorbite în toate celelalte regiuni ale teritoriilor istoric româneşti. Din acest motiv românii şi moldovenii au fost consideraţi, în general, ca aparţinând unei singure naţiuni panromâneşti.

În anii ’20 totuşi, un nou popor şi o nouă limbă păreau să apară deodată pe scena mondială. În mica Republică Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească (RASSM), înfiinţată în 1924 la graniţa vestică a Ucrainei Sovietice, istoriile, manualele, gramaticile, ziarele moldoveneşti precum şi alte publicaţii erau salutate de autorităţile ruse ca primele realizări ale naţiunii moldovene în formare. Persoane a căror limbă şi etnie fuseseră până atunci considerate „româneşti” păreau să devină peste noapte „moldoveni”, iar propagandiştii sovietici au început să se agite pentru unificarea tuturor moldovenilor, care locuiau mai ales în anumite părţi ale Ucrainei şi în provincia românească Basarabia, într-un singur stat sovietic moldovenesc. Mai ales după 1940, când părţi ale provinciilor româneşti Bucovina şi Basarabia au fost anexate de Uniunea Sovietică şi absorbite într-o Republică Sovietică Socialistă Moldovenească (RSSM) mai mare, au apărut deodată două popoare „romanice estice” independente acolo unde fusese înainte numai unul.

La fel de brusc însă poporul nou-apărut a şi dispărut. Ca într-o confesiune publică, în august 1989, moldovenii au respins trăsăturacheie care îi diferenţiase până atunci de români: folosirea alfabetului rus. Mulţi au început să afirme public că popoarele României şi Moldovei Sovietice împărtăşeau o singură identitate naţională, panromânească. Limba moldovenească, scrisă acum ca limba română, în alfabet latin, a fost declarată singura limbă oficială a republicii. Identitatea ei cu limba română a fost recunoscută prin lege. În timp ce mulţimile din Tallinn, Vilnius, Riga şi alte capitale sovietice sărbătoreau renaşterea culturilor şi identităţilor indigene, la sfârşitul anilor ’80, mulţimile din capitala Moldovei, Chişinău, păreau să facă exact opusul, respingând existenţa unei naţiuni moldoveneşti separate şi adoptând tricolorul, imnul

naţional şi limba oficială a unei alte ţări, România. Naţionalismul moldovenesc s-a dovedit a fi o entitate destul de ciudată: un naţionalism care a reuşit să creeze un stat independent, dar care părea să nu reuşească să creeze o naţiune independentă.

În Republica Moldova, care a părăsit Uniunea Sovietică în august 1991, demascarea falsurilor politicii culturale sovietice a devenit curând o adevărată industrie. Nenumărate cărţi, pamflete, eseuri şi articole academice au fost publicate pentru a denunţa cultivarea unei identităţi moldoveneşti independente în perioada sovietică precum un exerciţiu constant de deznaţionalizare stalinistă. Pentru generaţia mai tânără de scriitori, artişti şi cercetători moldoveni – intelectualii care au condus mişcarea naţională în ultima perioadă de perestroika şi au grăbit despărţirea republicii de Uniunea Sovietică – era sovietică reprezenta un caz de fraudă culturală fără precedent. Lucrările de lingvistică moldovenească, etnografie şi istoriografie publicate în Uniunea Sovietică, susţineau ei, erau destinate doar justificării anexării ilegale a teritoriilor româneşti în 1940 şi inducerii unei amnezii colective printre moldoveni în legătură cu adevărata lor cultură şi identitate naţională. Pentru aceşti intelectuali ce reprezentau panromânismul, adoptarea alfabetului latin şi recunoaşterea unităţii culturale româno-moldoveneşti, în 1989, erau acte de dreptate istorică, primii paşi spre recucerirea unei identităţi româneşti ascunse de şaptezeci de ani de propagandă sovietică.

Cu toate acestea, după declaraţia de independenţă din 1991, guvernul şi populaţia Moldovei au fost mult mai puţin insistenţi în privinţa identităţii lor româneşti decât îşi imaginau susţinătorii panromânismului sau majoritatea analiştilor occidentali (care prevedeau o rapidă unificare politică a Moldovei cu România). În anii ’90, relaţiile dintre Chişinău şi Bucureşti s-au răcit considerabil, începând să apară tot mai des învinovăţiri reciproce în locul caldelor sentimente de frăţie panromânească exprimate după revoluţia românească anticomunistă din decembrie 1989 şi

după declaraţia de independenţă a Moldovei, survenită la un an şi jumătate după aceea. Un adevărat război, în 1992, între guvernul central moldovenesc şi grupurile separatiste ce urmăreau reintegrarea în Federaţia Rusă, a polarizat populaţia şi a intensificat dezbaterile asupra identităţii culturale şi a relaţiilor Moldovei atât cu Bucureştiul, cât şi cu Moscova. Ca o reacţie faţă de susţinătorii panromânismului, a apărut o mică grupare naţionalistă moldovenească, ce susţinea că moldovenii erau, de fapt, o naţiune distinctă, cu un trecut imemorial, înrudită cu românii, dar şi separată de ei. La începutul anului 1994, preşedintele Moldovei, Mircea Snegur, începuse deja să-i îndemne pe istorici şi lingvişti să se concentreze asupra cercetării ştiinţifice a originilor identităţii independente a Moldovei şi nu asupra culturii comune româno-moldovene. Parlamentul a adoptat o nouă constituţie care nu menţiona deloc identitatea românească a poporului şi limbii moldoveneşti. Majoritatea cetăţenilor republicii, copleşiţi de o criză economică persistentă, au părut mulţumiţi să accentueze diferenţele dintre cele două tabere, susţinând că moldovenii şi românii, ca şi britanicii şi americanii, erau două popoare, despărţite de o limbă comună. Astfel, în Moldova post-sovietică, ca şi în perioada sovietică, întrebarea „Cine sunt moldovenii?” continuă să-i preocupe şi pe politicieni şi pe oamenii de cultură. Răspunsul nu e uşor. Politica identităţii aici, la graniţele Europei, e mult mai complicată decât sunt dispuse să admită părţile implicate în dezbatere. Istoria mai specială a moldovenilor nu are ca subiect deznaţionalizarea stalinistă urmată de o renaştere naţională şi nici lupta vechii naţiuni moldovene pentru a-şi câştiga dreptul la autodeterminare. Este mai degrabă istoria unor proiecte febrile şi uneori chiar violente de a defini graniţele naţiunii române, deziderateleunei culturi naţionale autentice precum şi sensul naţiunii însăşi. În tot acest secol, naţionalitatea a fost printre moldoveni o propunere întotdeauna negociabilă, o concepţie proteică şi totuşi extrem de puternică despre comunitate într-o regiune în

care mutabilitatea graniţelor culturale a fost însoţită de fluiditatea celor politice. Teritoriul Moldovei de astăzi a fost dintotdeauna o regiune de graniţă, disputată şi divizată de puteri externe mereu doritoare să-i remodeleze pe moldoveni după propriul lor chip. De unde au venit moldovenii, de ce mulţi le-au negat originea românească şi, mai ales, până unde pot fi contrafăcute identităţile etnice fără ca acest lucru să devină evident formează subiectele principale ale acestui studiu.

Evoluţia politicii culturale redată în acest volum precum şi traumele reconstruirii unei identităţi post-sovietice după căderea regimului comunist sunt probabil subiecte familiare cercetătorilor evenimentelor din zona sovietică, post-sovietică şi est-europeană. Ceea ce se evidenţiază totuşi în cazul moldovenilor este natura instabilă a caracteristicilor naţionale. Beloruşii, kazahii şi letonii continuă şi ei dezbaterile cu privire la anumite interpretări ale istoriei lor naţionale, la tradiţiile populare mai mult sau mai puţin autentice care se află la baza acestor istorii, precum şi la relaţiile culturale şi politice corespunzătoare cu popoarele şi statele vecine, dar în niciuna din republicile post-sovietice, cu excepţia Moldovei, localnicii nu mai dezbat existenţa însăşi a naţiunii. De ce nu a existat niciodată un acord general cu privire la originea moldovenilor şi la evoluţia viitoare a republicii multietnice moldoveneşti urmează să dezbatem în capitolele care urmează.

Această carte se va concentra mai ales asupra secolului al XX-lea pentru că doar în această perioadă problema controversată a unei naţiuni moldoveneşti distincte – şi mai puţin posibilitatea existenţei unui stat moldovenesc modern – a devenit una din temele politicii internaţionale în Europa Sud-Estică. Începând cu secolul al XIV-lea, au existat state, cvasistate şi regiuni administrative care au emis pretenţii, cu justificări diferite, la numele de *Moldova*. Dar abia în secolul al XX-lea, odată cu schimbările majore produse de cele două războaie mondiale, proiectele de construcţie a naţiunilor lansate de

bolşevici şi apariţia unor popoare şi state noi din ruinele comunismului sovietic, au început să se impună problemele dificile ale identităţii etnice a moldovenilor şi a dreptului lor la autodeterminare.

Ideea că moldovenii sunt o naţiune distinctă, în sensul obişnuit al cuvântului, e problematică astăzi. Limba pe care o vorbesc ei este româna, chiar dacă a fost numită mult timp *moldovenească* de locuitorii din zonele rurale şi este în continuare numită astfel în constituţia republicii post-sovietice. Istoria Moldovei moderne este o parte ce nu poate fi ignorată a istoriei mai largi a latinităţii răsăritene, regiune ce se întinde de la pădurile Transilvaniei şi dealurile Bucovinei, în nord, până la Câmpia Dunării şi Marea Neagră, în sud, şi până la dealurile rotunde şi stepele ce se întind de-a lungul Nistrului, în est. Toate aceste regiuni, incluzând teritoriul de astăzi al Republicii Moldova, au aparţinut României Mari apărute după primul război mondial şi distruse de cel de-al doilea. Moldovenii de astăzi nu au reuşit să se afle în acelaşi stat cu românii mai mult de câteva decenii, dar cultura, limba şi tradiţiile lor folclorice provin incontestabil din aceleaşi rădăcini. Eroii naţionali şi marile personalităţi culturale dintr-o regiune sunt, cu siguranţă, recunoscute şi în cealaltă. În acest sens, din punct de vedere cultural, sunt astăzi două state „româneşti” în Europa de Est, chiar dacă ambele adăpostesc şi multe alte minorităţi etnice – unguri, ucraineni, ruşi, romi şi turci.

Există totuşi sentimentul unei identităţi specifice printre moldoveni. Cu excepţia celor trei decenii în care au făcut parte din România Mare, din 1918 până în 1940, locuitorii României postcomuniste şi Moldovei post-sovietice şi-au petrecut cea mai mare parte a ultimelor două decenii separaţi unii de alţii. Românii şi rudele lor de la est de Prut au trăit sub sisteme legale, administrative, politice şi religioase diferite, toate acestea fiind destinate a-i separa cât mai mult posibil. Atât istoria, cât şi cei ce fac istoria le-au creat moldovenilor de astăzi un sentiment nesigur de diferenţiere. Majoritatea recunosc fără reţinere

că vorbesc o limbă asemănătoare cu româna (formele literare ale celor două limbi nu se deosebesc deloc astăzi), dar ei refuză, în acelaşi timp, să se definească, în ce priveşte naţionalitatea, „doar" ca români.

Povestea moldovenilor este astfel una neconvenţională. Spre deosebire de celelalte republici ale Uniunii Sovietice, Moldova a fost singura în care majoritatea populaţiei era legată cultural de un stat naţional de dincolo de graniţă şi, astfel, potenţial marcată de iredentism, situaţie ce repeta în cadrul lagărului socialist o confruntare mai veche între regatul românesc şi Imperiul Rus. Din acest motiv, moldovenii au fost multă vreme ţinta unor proiecte intense de construire a naţiunii, destinate fie să-i convingă de faptul că sunt o naţiune separată faţă de români, fie, sub control românesc, de faptul că aşa-zisa naţiune separată e doar o ficţiune a propagandei ruseşti. Ca în cea mai mare parte a Europei de Est, schimbarea graniţelor însemna şi schimbarea politicii culturale, şi straniul sentiment al identităţii specific moldovenilor de astăzi care se datorează în egală măsură ambelor tipuri de schimbări. Este deci imposibil să oferim o relatare lineară a evoluţiei naţiunii moldovene, pentru că nici nu e clar încă dacă ei constituie într-adevăr o naţiune din punct de vedere cultural. Nu există o literatură separată, o limbă separată sau o istorie separată de aceea a statelor şi imperiilor din care au făcut parte. Şi totuşi majoritatea moldovenilor se consideră ceva mai mult decât simpli români, iar din 1991, au şi un stat propriu prin care demonstrează acest lucru. Prezenta carte încearcă să arate cum, într-o zonă de frontieră plină de identităţi situaţionale şi confuze, a apărut acest caz extrem de interesant.

PARTEA ÎNTÂI

Basarabia între România şi Rusia

De la principat la provincie A

În 1919 Emmanuel de Martonne, profesor la Sorbona, şi-a început călătoria în Regatul României. Spre deosebire de statele vecine, regatul ieşise din primul

război mondial cu mai mult teritoriu, o populaţie mai mare şi mai multe naţionalităţi decât avusese când intrase îij război, iar Martonne era nerăbdător să exploreze nou creata Românie Mare. Provincia numită Basarabia, de curând obţinută de Bucureşti după căderea Imperiului Rus, constituia destinaţia lui finală.

În drumul său cu maşina dinspre portul dunărean Galaţi spre nord-est, peste Prut, spre stepele Basarabiei, Martonne nota că, dincolo de toate pretenţiile de a fi o provincie românească separată, Basarabia părea „locuită de o populaţie pestriţă, unde căsătoriile mixte erau probabil foarte obişnuite iar noţiunea de rasă destul de neclară".

Când mulţimile de privitori curioşi s-au adunat în jurul maşinii sale lângă Cahul, un târg de pe malul Prutului, Martonne a profitat de ocazie pentru a-i examina mai de aproape pe cei care-l însoţeau:

Unii par de altă naţionalitate decât te-ai aştepta. Acest om cu faţă latăşi fără barbă, tipică pentru unul care vine din Ucraina, spune că e găgăuz. Celălalt spune că e bulgar, dar faţa lui blândă, cu mustăţi cărunte, căciula de blană ca şi vorba vioaie românească îmi aminteşte de oltenii din Carpaţii Valahiei. Evreul acela putea fi un arian pur, rusul arată ca un bulgar... Unul dintre ei, care se pretinde rus, recunoaşte calm că tatăl său e moldovean şi mama de naţionalitate bulgară.1

În toată Europa Sud-Estică, etnicitatea a fost întotdeauna o noţiune cam neclară, modificându-se şi adaptându-se într-o regiune în care o schimbare de politică poate încă să însemne o schimbare de frontiere politice. Însă observaţiile lui Martonne sunt extrem de pertinente mai ales cu privire la popoarele Basarabiei. De la începutul secolului al XIX-lea dezbaterile asupra statutului politic al regiunii – „problema Basarabiei" – a devenit o constantă a diplomaţiei euro-[4]

pene, o dată ce turcii, ruşii şi, pe urmă, românii îşi

4 Em. de Martonne, Ce am văzut în Basarabia, Paris, Imprimerie des Arts et des Sports, 1919, p. 9-10.

disputau drepturile asupra regiunii dintre Prut şi Nistru.

La baza acestor pretenţii teritoriale aflate în conflict se află adeseori problema identităţii etnonaţionale a majorităţii populaţiei Basarabiei. Aşa cum observa Martonne în 1919, problema identităţii a fost chiar mai dificilă decât cea teritorială. Pe lângă faptul că nu mai puţin de patruzeci de limbi separate erau vorbite în Basarabia la sfârşitul secolului al XIX-lea, identitatea celui mai mare grup etnic din regiune – moldovenii sau românii basarabeni – era ea însăşi oarecum neclară. Erau ei doar români îndelung separaţi de patria lor sau înglobarea lor în teritoriul rusesc îi făcuse să devină mai degrabă slavi decât latini? Sau, aşa cum se întreba Martonne, reprezintă ei o populaţie distinctă care s-a dezvoltat ca urmare a secolelor de migraţie şi căsătorii mixte şi astfel „par de o naţionalitate diferită decât te-ai aştepta”?

Această istorie a graniţelor şi alianţelor politice mereu diferite s-a reflectat dintotdeauna în identităţile suprapuse şi situaţionale ale locuitorilor Basarabiei şi ale descendenţilor lor din Moldova de astăzi. Deşi puterile învecinate, Rusia, România şi apoi Uniunea Sovietică au încercat de obicei să-i considere pe basarabeni ca pe exemplare pure ale unei singure moşteniri culturale, imaginea întâlnită de vizitatori la faţa locului s-a dovedit a fi, de fapt, destul de diferită. E dificil, astfel, pentru moldovenii de astăzi să-şi găsească originile într-o entitate politică distinctă sau să-şi redescopere în istorie o identitate culturală omogenă. Sunt puţine lucruri în istorie la care moldovenii pot să ridice pretenţii exclusive. Cele mai proeminente personalităţi istorice ale Moldovei sunt româneşti, iar teritoriul republicii de astăzi nu a mai fost cuprins într-un stat moldovenesc independent din 1538. Chiar şi termenul Moldova a fost atribuit, începând din secolul al XIV-lea, unei varietăţi de entităţi politice, dintre care niciuna nu şi-a păstrat cu exactitate graniţele teritoriale.

APARIŢIA PRINCIPATULUI MOLDOVEI, 1359 – 1538

După Dimitrie Cantemir,[5] a cărui *Descriptio Moldavie* (cca. 1714) constituie una dintre descrierile cele mai complete ale vechilor teritorii moldoveneşti, înfiinţarea statului medieval moldovenesc a avut loc ca urmare a unei întâmplări nefericite la vânătoare. La începutul anilor 1300, Dragoş, un voievod român, venit de la vest de Carpaţi, a pornit la vânătoare prin păduri. Într-un anumit moment al călătoriei sale, aventurându-se mult spre est, el şi însoţitorii săi au întâlnit un bour sălbatic lângă un râu de munte. Dragoş şi-a asmuţit ogarii asupra sălbăticiunii şi în încleştarea care a urmat câinele său favorit, Molda, a fost rănit de bour şi apoi s-a înecat. Întristat de această pierdere, Dragoş a hotărât să dea apei respective numele căţelei ucise, să ia capul bourului ca pe un trofeu şi să întemeieze un principat pe teritoriul botezat de atunci Moldova.[6] Capul de bour este un simbol ce se găseşte astăzi atât în stema României, cât şi în cea a Republicii Moldova.

Povestea lui Dragoş este desigur o legendă, dar ea a fost folosită de cronicarii moldoveni pentru a stabili drepturile vorbitorilor limbii române asupra teritoriilor de la est de Carpaţi. Conform legendei, Dragoş şi însoţitorii săi nu au întâlnit decât un singur om în călătoria lor. Astfel, atunci când voievodul a descălecat, el a păşit pe teren virgin, nelocuit. Această idee se reflectă şi în numele pe care cronicarii şi, mai târziuistoricii români l-au dat actului întemeierii primului stat moldovean: *descălecare*. În perioada respectivă, regiunea nu era însă deloc un deşert, având în vedere că în secolul al XIV-lea ea era deja locuită de un amestec de mai multe popoare: maghiari, tătari, cumani şi valahi, vorbitori ai limbii române, acesta fiind termenul generic folosit pentru populaţiile latine la nord şi la sud de Dunăre, care rămăseseră aici după

5 Lucrarea cea mai valoroasă a lui Cantemir este monumentala Istoria creșterii și descreșterii Imperiului Otoman, trad. Nicholas Tindal, Londra, tipărită pentru James, John și Paul Knapton, 1734-1735).

6 Dimitrie Cantemir, Descrierea Moldovei, Chișinău, Hyperion, 1992, p. 13.

încetarea autorităţii imperiale romane în secolul al III-lea d.Hr.[7] Mici cnezate valahe au început să apară treptat pe pământurile dintre Carpaţi şi Dunăre încă din secolul al X-lea, cel puţin, dar abia în secolul al XIII-lea cronicarii străini ajunseseră să se refere la aceste teritorii ca fiind „ţara valahilor" Până atunci, dominaţia triburilor turce – pecenegi şi cumani – îi determinase pe cartografi şi cronicari să folosească nume ca *Patsinakia* sau *Cumania*, după denumirile grupurilor care au controlat succesiv teritoriile de la Dunărea de Jos.[8]

Dincolo de circumstanţele apariţiei legendei lui Dragoş, statul moldovean a fost întemeiat cu adevărat la începutul secolului al XIV-lea, probabil de către un principe valah din Maramureş, aflat în nordul Transilvaniei, pe atunci sub suzeranitatea regelui maghiar Ludovic I de Anjou. Expediţia originară spre est ar fi putut fi o încercare de a pune capăt unei serii de războaie fratricide dintre principii valahi locali din regiunea aflată de-a lungul Siretului sau o parte a campaniilor lui Ludovic împotriva tătarilor, care controlau largi porţiuni de teritoriu dincolo de Carpaţi.[9] Cronicile maghiare, poloneze şi româneşti menţionează deopotrivă ajutorul oferit de conducătorii locali „valahi" sau „olahi" în luptele contra tătarilor.[10] La începutul anilor 1340 totuşi, valahii din Maramureş începuseră deja să-şi afirme independenţa faţă de conducerea lui Ludovic şi, pe la sfârşitul anilor 1350, sub conducerea *voievodului* valah Bogdan, un stat moldovean distinct a început să-şi extindă puterea la est de Carpaţi.[11]

7 Gheorghe I. Brătianu, „Tradiția istorică a descălecatului Moldovei în lumina noilor cercetări**, în Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice Yl, nr. 1, 1944-1945: 24.

8 Victor Spinei, Moldova în secolele al XI-lea - al XIV-lea, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1986, p. 25-28.

9 Ion Nistor, Istoria Basarabiei, București, Humanitas, 1991, p. 25-26.

10 C. Kogălniceanu, Dragoș și Bogdan seu întemeierea Principatului Moldova: cercetare istorică, București, Stabilimentul grafic Socecu și Teclu, 1886, p. 8.

11 Dennis Deletant, „Moldavia between Hungary and Poland, 1347-1412", în Slavonic and East European Review 64, nr. 2, 1986, p. 187-

Din această perioadă, izvoarele istorice încep să folosească atât termenul *de-valah*, cât şi pe cel de *moldovean* pentru a-i numi pe locuitorii acestui pământ.

Consolidarea autorităţii lui Bogdan la est de Carpaţi a fost dublată de un proces similar în sud, între munţi şi Dunăre. În prima jumătate a secolului al XIV-lea, Basarab I a reuşit să unifice micile cnezate valahe aflate de-a lungul Oltului într-un singur principat. La sfârşitul anilor 1350, existau două principate mari în teritoriile de dincolo de arcul Carpaţilor: la est, principatul Moldovei şi la sud, Ţara Românească, de asemenea cunoscută sub numele de *Valahia*. Atât Moldova, 4 t şi Valahia au devenit curând forţe importante în sud-estul Europei. Ele se aflau pe traseul comercial legând, de la nord la sud, statele Ligii Hanseatice cu aşezările genoveze şi bizantine de pe Nistru şi de la Marea Neagră – Hotin, Bender (Tighina), Akkerman (Maurocastro) şi Chilia (Lycostomium).[12] Cele două principate s-au aflat, de asemenea, în centrul conflictelor dintre polonezi, maghiari şi otomani, începând cu secolul al XV-lea, uneori colaborând cu invadatorii străini, alteori luptând împotriva lor.

A vorbi totuşi de o naţiune moldoveană – sau chiar română – în această perioadă ar fi totuşi nepotrivit. Documentele oficiale de la curte şi cronicile medievale foloseau adeseori termenul *moldovean* pentru a-i descrie pe locuitorii principatului Moldovei, dar există şi cazuri în care apar şi alţi termeni ca *vlah*, sau *român*, primul folosit în general de cronicarii vest-europeni (pornind de la aceeaşi rădăcină germanică destinată a-i desemna pe romani sau pe alţi străini, întâlnită în cuvinte ca „Welsh” (galez) sau „Walloon” (valon), al doilea folosit de către scriitorii indigeni.[13] De fapt, ceea ce erau moldovenii în

---

211.

12 Dennis Deletant, „Genoese, Tatars and Rumanians at the Mouth of the Danube in the Fourteenth Century", în Slavonic and East European Review 62, nr. 4, 1981, p. 511-530.

13 T.J. Winnifrith, The Vlachs: The History of a Balkan People, Londra, Duckworth, 1987, p. 1.

acest stadiu depindea în general de ceea ce credea scriitorul că ei nu sunt. Comparaţi cu valahii din Ţara Românească, ei erau moldoveni, comparaţi cu polonezii sau maghiarii, ei erau români, comparaţi cu turcii, ei erau creştini. Abia în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, odată cu apariţia definiţiilor contemporane ale naţiunii, aceste etichete schimbătoare au ajuns să capete semnificaţie politică.

Moldova a devenit mai puternică sub doi voievozi importanţi, Alexandru cel Bun şi Ştefan cel Mare. Alexandru (1400 – 1432) şi-a dedicat o mare parte a timpului domniei sale dezvoltării instituţiilor principatului şi apărării graniţelor sale împotriva atacurilor tot mai frecvente ale turcilor otomani şi ale maghiarilor, ajutându-i pe polonezi, cărora le jurase loialitate în 1402, împotriva Cavalerilor Teutoni. Abia sub Ştefan totuşi principatul a ajuns la apogeul dezvoltării sale, tot atunci începând însă şi declinul său rapid. Printr-o serie de alianţe, Ştefan (1457 – 1504) a reuşit să-şi menţină puterea în Moldova în ciuda atacurilor otomanilor din sud, ale maghiarilor din vest, ale tătarilor din est şi ale polonezilor din nord. În bătălia de la Vaslui (1475), 40.000 de oşteni moldoveni, maghiari şi polonezi, sub comanda lui Ştefan, au învins 100.000 de oşteni turci şi valahi. Campaniile otomanilor au continuat totuşi, iar moartea lui Ştefan în 1504 a lăsat principatul în mâinile unor urmaşi mai puţin capabili să domnească. În 1538, oastea otomană a lui Soliman Magnificul a învins oastea voievodului moldovean Petru Rareş şi a ocupat capitala principatului, Suceava.

Moldova, ca şi Valahia, a devenit un stat vasal al Porţii Otomane, dar niciunul dintre cele două principate nu a fost vreodată total încorporat în Imperiul Otoman. Deja sub fiul lui Ştefan, Bogdan al III-lea, Moldova a început să plătească un tribut anual de 4.000 de galbeni, 40 de cai şi 24 de şoimi sultanului, cifrele crescând şi scăzând în funcţie de capacitatea boierilor moldoveni de a rezista puterii turceşti.11 Spre deosebire de regiunile din sudul Dunării, nici Moldova, nici Valahia nu au fost direct

conduse de turci sau obligate să trimită un număr de copii drept tribut (dw-rme), asemeni populaţiilor din sudul Balcanilor. În majoritatea timpului, după 1530, Principatele Române au continuat să fie conduse de domni autohtoni, recunoscuţi de sultan în schimbul unui tribut anual şi al altor taxe. Revoltele periodice ale conducătorilor moldoveni, adeseori aliaţi cu forţele maghiare sau ruse, ameninţau continuu autoritatea înaltei Porţi, menţinând astfel o relaţie de suzeranitate şi nu una de dominaţie absolută, aceasta realizându-se în egală măsură prin lupte contra turcilor, cât şi prin supunere la plata tributului.

MOLDOVA SUB OTOMANI, 1538 – 1812

Deşi Moldova era un important principat creştin în secolul al XV-lea şi la începutul celui de-al XVI-lea, sub otomani ea a devenit o parte adeseori ignorată a „Turciei europene”, o zonă de frontieră unde doar cei mai îndrăzneţi călători străini se mai aventurau. Cei care o făceau totuşi se bucurau de o primire cu mult sub aşteptările lor. William Lithgow, vestitul aventurier scoţian, a rătăcit prin zonă în drumul său spre Constantinopol, pe la începutul secolului al XVII-lea, şi a ajuns să fie lăsat gol puşcă, legat de un copac şi jefuit de şaizeci de ducaţi de aur ungureşti, de către bandiţii din zonă.[14] Altor călători, principatul li s-a părut mai degrabă turcesc decât creştin. În timpul lui Ştefan cel Mare, principatul Moldovei se aflase în centrul tumultuoasei politici din sud-estul Europei, stabilind şi rupând alianţe cu maghiarii şi polonezii în lupta împotriva otomanilor ce înaintau continuu. La un secol de la moartea lui Ştefan totuşi, conducătorii Moldovei deveniseră de nerecunoscut pentru călătorii europeni. Veşmintele şi obiceiurile divanului Moldovei le imitau pe cele de la curtea sultanului, cu o serie nesfârşită de ranguri şi privilegii pentru curteni – de

14 William Lithgow, The Totali Discourse of the Rare Adventures and Painefull Peregrinations of Long Nineteene Yeares Travayles from Scotland to the Most Famous Kingdomes in Europe, Asia and Affrica, Glasgow, James MacLehose and Sons, 1906 (1623), p. 365.

la logofătul cel mare până la paharnicul (ceaşnicul) cel mare – extinzându-se asupra familiilor importante de boieri. Schimbările masive din Moldova, survenite din secolul al XVI-lea până în secolul al XVIII-lea, sunt evidente mai ales printr-un detaliu izbitor: portretele lui Ştefan cel Mare reprezintă un cavaler medieval tipic, asemeni contemporanilor săi din Anglia sau Franţa, dar portretele urmaşilor săi, două secole mai târziu, reprezintă conducători înveşmântaţi în straie lungi şi cu turbane asemenea unor paşale turceşti.

Înglobarea Moldovei în Imperiul Otoman părea iminentă spre sfârşitul secolului al XVIII-lea. Turcia fiind în declin şi conştientă de ascensiunea Austriei şi Rusiei, întărirea controlului în regiunile de graniţă aflate de-a lungul Dunării şi Nistrului a devenit unul din principalele obiective strategice ale înaltei Porţi.[15] După un război antiotoman pornit de principele moldovean Dimitrie Cantemir, sultanul i-a retras Moldovei statutul de stat vasal în 1711 şi a numit nobili greci din cartierul Constantinopolului numit Fanar pentru a administra principatul, schimbare care a avut loc şi în Valahia, în 1716. Cunoscuţi sub numele de „fanarioţi”, domnitorii greci au pus capăt autonomiei de care se bucurase principatul, tratând întreaga regiune ca pe o sursă de venit personal, situaţie care le-a adus principatelor numele de „Perú al Grecilor”[16]. Greaca a devenit limba oficială la curte, iar Biserica Ortodoxă a fost marcată şi ea de influenţa elenă. Intrigile politice şi proasta guvernare au devenit semnele distinctive ale sistemului fanariot. Un observator francez, contele d’Hauterive, a fost impresionat de autoritatea absolută a fanarioţilor: „Deşi domnul Moldovei plăteşte tribut înaltei Porţi şi nu domneşte pentru totdeauna în provincia sa, pe timpul perioadei când

15 R.W. Seton-Watson, A History of the Roumanians from Roman Times to the Completion of Unity, Cambridge, Cambridge University Press, 1934, p. 126.

16 William Wilkinson, An Account of the Principalities ofWallachia and, Moldavia, Londra, Longman, Hurst, Rees, Orme și Brown, 1820, p. 71.

domneşte, el este totuşi stăpân absolut.”[17] Diplomatul francez François de Tott, călătorind prin Moldova în anii 1760, a fost şi el uimit de corupţia curţii fanariote şi de mizeria în care se zbătea populaţia:

Aş compara Moldova cu Burgundia, dacă acest principat grecesc s-ar putea bucura de inestimabilele avantaje ce rezultă dintr-o guvernare moderată… Taxele anuale, ce ajung la nişte sume exorbitante din cauza împrumuturilor, cu dobândă de 25%, făcute de conducător pentru a-şi cumpăra investitura, alte sume de bani folosite pentru a-şi asigura tronul împotriva eventualilor pretendenţi, toată pompa acestor parveniţi şi avariţia acestor creaturi efemere sunt deopotrivă cauzele dezastrului a două dintre cele mai frumoase provincii ale Imperiului Otoman… se pare că despotul, preocupat numai să distrugă, crede că el poate obţine anumite avantaje numai în măsura în care scade populaţia şi pământul e secătuit.[18]

Aşa cum observă aceşti călători, pământul Moldovei sub marile familii fanariote – Mavrocordat, Ghica, Calimachi – nu mai semăna deloc cu principatul independent al lui Ştefan cel Mare, în care conducătorul urca pe tron fie prin drept dinastic de succesiune, fie prin alegerea sa de către nobilime. Unii principi fanarioţi au introdus reforme progresiste, dar în general clasa politică era măcinată de lupte interne având ca scop obţinerea unor venituri mai mari din taxe sau posibilitatea de a se muta în mult mai prospera Valahie. Instabilitatea domniilor fanariote era atât de mare încât durata medie a unei domnii, de-a lungul unui secol de guvernare fanariotă, era mai mică de trei ani.[19] Mai degrabă interesaţi de intrigile politice din Constantinopol decât de dezvoltarea

17 Le Comte d'Hauterive, M&moire sur Vetat ancien et actuel de la Moldavie en 1787, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Gobi", 1902, p. 340.

18 Francois de Tott, Memoires du Baron de Tott sur Ies Turcs et Ies Tatares, Amsterdam, 1784, 1, p. 39-41.

19 Seton-Watson, History of the Roumanians, p. 128.

principatelor, fanarioţii au continuat să-şi menţină statutul în capitala otomană, plătind sume uriaşe pentru a întreţine palate princiare. Din păcate însă, pe locul unde se înălţa Bogdan Sarai, cândva măreţul palat moldovenesc din vârful celui de-al VI-lea deal, nu mai este astăzi decât un atelier de vulcanizare din Istanbul.

Pe lângă sistemul fanariot, secolul al XVIII-lea a reprezentat şi perioada creşterii importanţei Rusiei şi Austriei în viaţa Moldovei având în vedere faptul că principatele române au devenit simpli pioni în luptele dintre Imperiul Otoman, în plină decădere, şi Romanovii şi Habsburgii din nord. Pe parcursul celor două secole anterioare, ambele puteri se aflaseră cumva la periferia politicii moldoveneşti, adevărata putere în regiune fiind exercitată de polonezi şi maghiari. Ştefan cel Mare începuse să întărească relaţiile Moldovei cu casele princiare ruseşti atunci când a dat-o pe fiica sa, Ileana, de soţie fiului ţarului Ivan al III-lea la începutul secolului al XVI-lea, iar mai târziu, Ion Vodă cel Viteaz (1572 – 1574) i-a chemat în ajutor pe cazacii zaporojeni în bătăliile sale cu turcii. În secolul al XVIII-lea însă, Principatul Moldovei a devenit o regiune de graniţă într-o serie de războaie între cele trei mari imperii ale Europei. Sub Petru cel Mare, ruşii au intervenit în sprijinul revoltei conduse de Dimitrie Cantemir. Deşi forţele ruso-moldovene au fost învinse la Stănileşti în 1711, Petru cel Mare a reuşit totuşi să-şi asigure controlul asupra teritoriului ce se întindea până la Nipru.[20] Pe parcursul întregului secol, teritoriile ruseşti au continuat să se extindă în detrimentul înaltei Porţi. Sub Ecaterina cea Mare, teritoriul rus a ajuns să cuprindă şi pământurile dintre Nipru şi Bug, Crimeea şi Kuban şi

20 Cantemir a domnit pentru scurtă vreme în Moldova, dar el a rămas, după Ștefan cel Mare, cea mai importantă personalitate culturală și politică din istoria provinciei. Descendent al unei familii nobiliare tătare, el a emigrat în Rusia și a devenit unul din cei mai mari orientaliști ai imperiului. Fiul său, Antioh, a avut funcția de reprezentant rus la Londra și Paris, dar e probabil mai bine cunoscut ca unul dintre primii scriitori satirici de limbă rusă. Vezi Satyres de Monsieur le Prince Cantemir, avec l'histoire de sa vie, Londra, Jean Nourse, 1749.

teritoriul dintre Bug şi Nistru. În 1774, în urma Tratatului de la Kuciuk-Kainargi, Rusia a obţinut dreptul de a reprezenta principatele înaintea înaltei Porţi şi a început să-şi aroge dreptul de intercesor al creştinilor din Imperiul Otoman, incluzându-i şi pe cei din Moldova şi Valahia. Un an mai târziu, Austria a anexat porţiunea nordică a Moldovei, Bucovina, care cuprindea Suceava şi multe alte regiuni istorice ale principatului medieval. De-a lungul acestei perioade, ambele principate româneşti s-au aflat sub ocupaţie militară străină timp de mai bine de douăzeci de ani, o dată ce conflictele între otomani, austrieci şi ruşi continuau să izbucnească, de-a lungul Dunării, într-o serie de războaie devastatoare: 1711, 1736 – 1739, 1769 – 1774 şi 1787 – 1792.[21] în timpul următorului conflict major – războiul ruso-turc din 1806 – 1812 – principatul Moldovei a ajuns sub control rusesc.

PRIMA ANEXARE A BASARABIEI ŞI CONDUCEREA RUSEASCĂ (1812 – 1918)

Convinsă de slăbiciunea otomanilor şi înfricoşată de planurile lui Napoleon în Balcani, Rusia a ocupat partea estică a Moldovei în 1806. După şase ani de război, ţarul Alexandru I a anexat formal partea estică a principatului – regiunea Basarabiei – aflată între Prut şi Nistru. În acea perioadă regiunea avea între 240.000 şi 350.000 de locuitori, majoritatea acestora fiind moldoveni vorbitori de limbă română.[22] Suprafaţa totală a teritoriului anexat de Rusia era în jurul a 45 630 km, cu 7400 km mai mult decât rămăsese sub controlul principilor fanarioţi în restul principatului.[23] Boierii localnici din principatul astfel secţionat s-au opus iniţial anexării şi au susţinut că, o dată

21 Seton-Watson, History of the Roumanians, n. 1, p. 134.

22 Istoricii încă mai discută problema numărului real de locuitori la momentul anexării, dar acestea sînt probabil cifrele minime și maxime. Nistor, Istoria Basarabiei, p. 197; Andrei Popovici, The Political Status of Bessarabia, Washington, Ransdell, 1931, p. 80; Zamfir C. Arbore, Basarabia în secolul al XIX-lea, București, Institutul de Arte Grafice, 1898, p. 91-92.

23 Nistor, Istoria Basarabiei, p. 178.

ce Moldova era încă vasal al Turciei şi nu provincie turcească, sultanul nu avea niciun drept să accepte această cedare de teritoriu fără consimţământul lor. Cu toate acestea, schimbările teritoriale au fost consemnate în Tratatul de la Bucureşti, încheiat între Alexandru şi sultanul Mahomed al II-lea, în mai 1812.

Romancierul român Paul Goma îşi amintea amuzat cum bunicul său pretindea că numele *Basarabia* venea de la expresia rusească *bez arabov* (fără arabi), care se referea la fuga otomanilor musulmani aflaţi în sudul stepei basarabene din faţa armatei ţarului Alexandru.[24] Bunicul lui Goma se înşela, desigur, dar numele are totuşi o origine complexă. Regiunea dintre Prut şi Nistru nu a fost niciodată considerată un teritoriu distinct, ci doar partea estică a principatului Moldovei. Moldova istorică era delimitată de trei râuri, de la nord la sud: Şiret, Prut şi Nistru, iar adevărata împărţire geografică a regiunii se făcea între partea nordică, muntoasă (*Moldova de Sus*) şi câmpiile şi dealurile ce se întindeau de-a lungul Mării Negre (*Moldova de Jos*). Înainte de 1812, jumătatea estică a principatului nu avea niciun nume special – nicidecum *Basarabia*. Regiunea iniţial cunoscută sub acel nume nu era, de fapt, în Moldova, ci în celălalt principat românesc, în Valahia. Era fâşia de teritoriu dintre Dunăre şi Nistru, scăldată de apele Mării Negre. Principele Valahiei Mircea cel Bătrân (1386 – 1418) cucerise regiunea de la tătari şi o înglobase în teritoriul Ţării Româneşti.[25] Regiunea a ajuns astfel să fie cunoscută ca teritoriul dinastiei Basarabilor, din care Mircea făcea parte. Aceeaşi practică de a numi teritoriile de curând cucerite după numele caselor domnitoare i-a determinat pe turci să numească Moldova *Bogdan* sau *Kara Bogdan*, după numele principelui fondator.

Cu toate acestea, în contextul unor graniţe mereu mişcătoare ca cele din Europa de Sud-Est, Basarabia s-a

24 Paul Goma, Din calidor: o copilărie basarabeană, București, Albatros, 1990, p. 44.

25 Nistor, Istoria Basarabiei, p. 22.

mutat spre nord în 1812. În negocierile de la sfârşitul războiului din 1806 – 1812, reprezentanţii ruşi au reuşit să obţină acordul turcilor pentru evacuarea Basarabiei şi cedarea ei către ţar, deşi nu se specifica în niciun document la ce arie se refereau cu adevărat. Comandanţii ruşi au interpretat acest acord ca şi când Basarabia ar fi fost întreaga regiune dintre Prut şi Nistru, până la cetatea Hotinului, în nord, şi nu doar regiunea sudică de la malul Mării Negre. Din acel moment s-a născut o nouă Basarabie.[26]

Anexarea de către ruşi a regiunii dintre Prut şi Nistru promitea iniţial să pună capăt stăpânirii fanariote şi să introducă forme europene de administraţie şi renaştere culturală a regiunii, la fel cum se întâmplase după anexarea Bucovinei de către Austria, în 1775.[27] în primii ani după anexare, boierii moldoveni au reuşit să separe o mică regiune autonomă în cadrul imperiului. Condusă de Gavril Bănulescu-Bodoni, mitropolitul ortodox al Chişinăului şi Hotinului, nobilimea basarabeană i-a solicitat ţarului Alexandru dreptul de a stabili o guvernare civilă bazată pe legile tradiţionale ale Principatului Moldovei în regiune. Conform unui statut special din 1818, basarabenilor li s-a garantat o participare semnificativă la guvernare, limba moldovenească fiind, alături de limba rusă, limba oficială a administraţiei locale.[28] Bodoni a reuşit, de asemenea, să înfiinţeze un seminar şi tiparniţe, care au produs cărţi şi lucrări liturgice în limba moldovenească între 1815 şi 1820, păstrând autonomia Bisericii printr-o eparhie basarabeană distinctă, loială

---

26 Ion I. Nistor, „Localizarea numelui Basarabiei în Moldova transpruteană**, în Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice 24, nr. 1, 1943-1944, p. 1-27.

27 Vezi Ion Nistor, Istoria Bucovinei, București, Humanitas, 1991.

28 Ștefan Ciobanu, Cultura românească in Basarabia sub stăpînirea rusă, Chișinău, Editura Enciclopedică „Gheorghe Asachi**, 1992, p. 18-20. Pentru descrieri detaliate ale vechiului sistem administrativ al Basarabiei, vezi Ion G. Pelivan, La Bessarabie sous le regime russe (1812-1918), Paris, Imprimerie Generale Lahure, 1919.

Moscovei.[29]

Acest experiment în ce priveşte autonomia Basarabiei s-a dovedit însă de scurtă durată. Moartea lui Bănulescu-Bodoni în 1821 i-a lipsit pe basarabeni de un conducător puternic, iar pretenţiile naţionale ale nobililor de dincolo de graniţă, în principatul moldovean rămas României, precum şi în Valahia, au îngrijorat autorităţile ţariste, care au retras multe din libertăţile permise în primii ani de după anexare. Boierii din Valahia şi Moldova au pornit o insurecţie împotriva administraţiei fanariote în 1821 şi, deşi ţarul Alexandru nu era deloc de partea turcilor, acţiunile revoluţionare ale românilor îl deranjau şi mai tare.[30] în plus, la începutul anilor 1820, mulţi administratori ai Basarabiei au înţeles că statutul autonom al regiunii servea mai ales pentru a acoperi rapacitatea nobililor autohtoni.[31] Aceşti factori au contribuit la sfârşitul treptat al perioadei în care Basarabia avusese un loc special în imperiu.

Încoronarea lui Nicolae I în 1825 a dus la o şi mai mare diminuare a autonomiei Basarabiei, căci noul ţar a iniţiat o serie de reforme destinate să extindă controlul central asupra nou-stabilitelor graniţe vestice. Constituţia Basarabiei din 1818 a fost anulată şi în 1829 ea a fost înlocuită de un nou cod schiţat de M.S. Voronţov, guvernatorul Noii Rusii şi al Basarabiei. Articolul 63 al acestui cod anula folosirea obligatorie a limbii moldoveneşti în afacerile publice şi un nou act din 1854 a acordat limbii ruse statutul de limbă oficială a regiunii.[32] Folosirea limbii moldoveneşti în şcoli a fost interzisă de la jumătatea secolului, iar cărţile româneşti de dincolo de Prut au fost şi ele interzise. Un călător din 1899 nu a găsit nicio carte românească în biblioteca publică din

29 Ion Nistor, Istoria Basarabiei, p. 228-231.

30 Seton-Watson, History of the Roumanians, p. 202-203.

31 George F. Jewsbury, The Russian Annexation of Bessarabia: 1774-1828, Boulder, Colo., East European Quarterly, 1976, p. 142-154.

32 Nistor, Istoria Basarabiei, p. 189.

Chişinău.[33]

De la sfârşitul Războiului Crimeii până la Congresul de la Berlin (1856 – 1878), trei districte sudice ale Basarabiei au fost redate Principatelor Române, iar autorităţile române au făcut tot posibilul pentru a contracara multe din reformele culturale ale epocii ţariste, printre care stabilirea de şcoli româneşti şi aducerea Bisericii locale sub autoritatea Patriarhiei de la Bucureşti. Dar retrocedarea către Rusia a districtelor Cahul, Bolgrad şi Ismail a readus întreaga Basarabie sub autoritatea imperiului. Cu excepţia acestor două decade, tot teritoriul Basarabiei a rămas în cadrul Imperiului Rus şi în afara mişcării pentru unificarea panromânească, ce apăruse în Valahia şi în vestul Moldovei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Retrocedarea sudului Basarabiei către Rusia în 1878 şi atitudinea în general conservatoare a politicii interne ruse după 1881 au contribuit la pierderea relativei autonomii politice şi culturale de care s-a bucurat regiunea în prima jumătate a secolului. Statutul Basarabiei s-a schimbat de la cel de regiune imperială (*oblast*) la cel de provincie rusească (*gubernie*) în 1871, aceasta indicând că ea era acum o parte inseparabilă nu numai a Imperiului Rus, ci şi a teritoriilor ruseşti.

Basarabia nu a fost niciodată o regiune cu adevărat prosperă, nici măcar atunci când făcea parte din Principatul Moldovei, iar sub ruşi ea a rămas cea mai înapoiată regiune de la graniţele vestice ale imperiului. Când ţarul Alexandru a mers acolo în vizită, în 1818, a fost surprins să-i găsească pe boierii creştini locali îmbrăcaţi în bogate veşminte turceşti şi nu în haine occidentale.[34] în momentul anexării, Chişinăul nu era cu mult mai mult decât un sat prin care trecea un râu mlăştinos, iar imigraţia rapidă ce a urmat după ce el a devenit capitală a provinciei i-a împiedicat pe guvernanţi să îmbunătăţească

33 Ibidem, p. 260.

34 A.S. Weinberg, Chișinăul in trecut și prezent: schiță istorică, Chișinău, Tipografia Carmen Silva, 1936, p. 23.

starea serviciilor din oraş.[35] Alfabetizarea era redusă în rândurile populaţiei Basarabiei – doar puţin peste 15, 6% în 1897, iar pentru etnicii moldoveni cifra era de 6%.[36] Aflată la marginea imperiului, provincia a devenit un refugiu pentru contrabandişti şi alţi bandiţi ce operau de-a lungul Dunării şi pe malurile Mării Negre.[37] Era atât de departe de orice traseu important încât ziarul clandestin al lui Lenin, *Iskra*, a fost tipărit la Chişinău în 1901 şi 1902, acest fapt constituind o mică legătură cu mişcarea socialistă mondială de care istoricii comunişti de mai târziu vor fi extrem de mândri. Basarabia sub stăpânire rusească a fost adeseori caracterizată drept Siberia vestului, un loc care îi inspirase lui Puşkin, exilat acolo din 1820 până în 1823, un pasaj în care scria fără menajamente că „limba însăşi oboseşte să tot critice" „blestematul oraş Chişinău".[38]

La sfârşitul secolului, moldovenii reprezentau cel puţin 47, 6% din populaţie, dar provincia adăpostea o mare varietate de alte grupuri etnice.37 Migraţiile bulgarilor, turcilor, germanilor şi ale coloniştilor elveţieni, vorbitori de limbă franceză, în urma anexării din 1812, au accentuat şi mai mult aspectul multietnic al regiunii. La mijlocul secolului, provincia avea şaptesprezece sinagogi, şase biserici luterane şi patru biserici romano-catolice, precum şi sute de biserici ortodoxe şi mănăstiri, în care se adunaseră ruşi, moldoveni şi secte ortodoxe disidente.38 Viaţa orăşenească era dominată de evrei şi ruşi. Peste 50.000 de evrei locuiau în Chişinău în 1897, reprezentând aproape jumătate din populaţie; aproape toate fabricile din

35 Z.C. Arbore, Basarabia în secolul al XIX-lea, p. 250-251.

36 Pervaia vseobșceaia perepis* naselenia Rosiiskoi imperii, 1897 g., St. Petersburg, Iz- danie Țentral'nago Statisticeskago Komiteta Ministerstva Vnutrennih Del, 1905, 3:1. Chiar și această cifră era probabil destul de mare, o dată ce standardul pentru alfabetizare presupune ceva mai mult decît semnarea propriului nume.

37 A. Zașciuk, Materiali dlea gheografii i statistiki Rossii: Bessarabskaia oblast', St. Petersburg, 1862, p. 357-358.

38 Citat în D.S. Mirski, Pushkin, Londra, George Routledge and Sons, Ltd., 1926, p. 49.

oraş erau deţinute de evrei şi, la sfârşitul secolului, funcţionau în oraş şaisprezece şcoli evreieşti.39 Capitala basarabeană a fost, de asemenea, unul din principalele centre ale antisemitismului. Mulţi dintre cei mai infami pamfletişti antisemiţi din Imperiul Rus erau de origine basarabeană şi

Tabelul 1

Populaţia Basarabiei în secolul al XIX-lea

	1858	1871	1897
Moldoveni	600.000 66, 4%	692.000 67, 4%	920 919 47, 6
Ucraineni (a)	120.000 13, 1		379 698 19, 6
Evrei	78 750 8, 6	93 590 9, 1	228 168 11, 8
Bulgari	48 216 5, 2	25 684 2, 5	103 225 5, 3
Germani	24 160 2, 6	33 501 3, 5	60 206 3, 1
Etnici ai Rusiei Mari (b)	20.000 2, 1	162 252 b 15, O	155 774 8, O
Romi (Ţigani)	11 490 1, O	18 983 1, 5	8636 O, 4
Armeni	2725 O, 2		2080 O, 1
Turci (c)			5790 2, 9
Polonezi			11 696 O,

			6 92
Alţii			20 O, 5 1
Tota l			935 412 100, O

a) în unele statistici, apar ca ruteni. Cifrele nu-i includ pe cei 6.000 de etnici din „Rusia Mică” ce trăiau în 1858 în satele de pescari din sudul Basarabiei.

b) Cifrele îi includ pe toţi slavii estici.

c) „Turcii otomani”, printre care se numărau probabil turcii musulmani şi romii musulmani, găgăuzii creştini şi bulgarii ce vorbeau „dialecte turceşti.

Notă: liniile indică lipsa oricăror date.

Sursă: A Zaşciuc, *Materiali dlea gheograju i statistiki Rossii*: *Bessarabskaia oblast”*, St. Petersburg, 1862, p. 186; Zamfir C. Arbore, *Basarabia în secolul al XIX-lea*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice, 1898, p. 118; recensământul rusesc din 1897.

37 E posibil ca cifra să fi fost mai mare, o dată ce recensământul din 1897 tindea să considere toate persoanele cu o oarecare cunoaştere a limbii ruse drept ruşi.

38 Zaşciuk, *Materiali*, p. 260, 287.

39 „Kishinev”, *Encyclopaedia Judaica*, Ierusalim, Encyclopaedia Judaica, 1971, 10: col. 1064.

organizaţiile antievreieşti locale erau folosite pentru propagarea *Protocoalelor înţelepţilor din Sion*. Pogromurile din Chişinău, din 1903 şi *1905*, în care au fost ucişi 68 de evrei şi sute de afaceri au fost distruse, au atras atenţia întregii lumi asupra a ceea ce aveau de pătimit *evreii din* Rusia.[39]

Libertatea guvernului local s-a manifestat într-o oarecare măsură prin hotărârea emancipării şerbilor din 1861 şi introducerea sistemului *zemstvei* în consiliile locale din 1869, dar mai mult control în Basarabia însemna

39 Ibidem, col. 1065.

de obicei mai multă putere pentru majoritatea elementelor reacţionare aflate printre ruşi sau moldoveni rusificaţi.[40] Un grup mic de nobili, mai ales cei din familia Krupenski, controlau îndeaproape o regiune aflată la mare distanţă de capitalele imperiale şi de vigilenţa oficialităţilor centrale. Principele Serghei Urussov, trimis în Basarabia ca guvernator al provinciei în 1903, a găsit aici o *gubernie* în general liniştită, cu excepţia agitaţiei create de cercurile antisemite, dar administraţia locală de aici părea coborâtă din paginile scrise de Gogol:

Pe când făceam inspecţia închisorii, câţiva oameni m-au implorat să intervin pentru ei, insistând că fuseseră ţinuţi în închisoare cu vreo câteva luni mai mult decât prevedeau sentinţele lor. Când l-am întrebat pe supraintendentul închisorii de ce aceşti oameni nu sunt lăsaţi să plece… răspunsul lui mi s-a părut absolut ininteligibil: „Sunt nişte ticăloşi de străini, Excelenţa voastră!” La întoarcerea mea acasă am descoperit că, la recomandarea autorităţilor provinciei, ministerul de interne avea dreptul să-i expulzeze din Rusia pe toţi străinii găsiţi vinovaţi de diferite delicte de către curţile de justiţie. Era ceva obişnuit deci ca străinii trimişi la închisoare să fie ţinuţi acolo şi după executarea sentinţei, până când era primit ordinul ministrului. Când am întrebat ce obiecţie se poate ridica eliberării străinilor la momentul potrivit, mi s-a spus că aceştia puteau pleca din ţară şi atunci ar fi fost imposibil să se mai pună în aplicare ordinul ministrului de expulzare a lor.[41]

Perioada de după 1812 a ridicat de asemenea

---

40 Seton-Watson, History of the Roumanians, p. 563. în plus, țăranii basarabeni, chiar dacă lucrau pentru nobili, nu erau legați de pământ ca în alte regiuni ale Rusiei. O altă clasă de țărani liberi (răzeși) din vechiul principat al Moldovei au reușit și ei să-și mențină privilegiile chiar și sub țarism.

41 Principele Serghei Dimitrievici Urussov, Memoirs of a Russian Governor, Londra, Harper and Brothers, 1908, p. 36-37. Pentru aceste teme, vezi și jurnalul de călătorie al lui Shirley Brooks, The Russians of the South, Londra, Longman, Brown, Green și Longmans, 1854.

problema identităţii etnonaţionale a moldovenilor înşişi. În secolul al XIX-lea, punctul de vedere ţarist asupra identităţii Moldovei s-a schimbat adeseori în funcţie de modul în care înclina balanţa puterii în sud-estul

Europei. După o perioadă iniţială de liberalism cultural, după anexarea din 1812, oficialităţile ţariste au devenit din ce în ce mai mult preocupate de naţionalismul de inspiraţie grecească ce se răspândea de-a lungul Dunării de Jos. De la sfârşitul anilor 1820, politica culturală a Basarabiei s-a concentrat deci asupra rusificării sistemului administrativ şi a integrării progresive a regiunii în structuri imperiale mai largi. Introducerea rusei ca limbă oficială a provinciei, dependenţa Bisericii basarabene de Patriarhia Moscovei şi eliminarea dreptului cutumier moldovean erau măsuri destinate să asigure locul Basarabiei în imperiu şi să asigure poziţia sa de bastion al ortodoxiei la graniţa cu otomanii. Politicile oficiale de rusificare au fost când mai intense, când mai slabe pe parcursul secolului de guvernare rusă, dar ele se pare că au avut mare succes în administraţia provinciei şi a Bisericii, care după moartea lui Bodoni a devenit principalul instrument al rusificării conduse de către stat. Arhiepiscopul Pavel Lebedev a obligat bisericile şi mănăstirile moldoveneşti să slujească în limba rusă, dar la sfârşitul conducerii sale (1871 – 1882), mai rămăseseră încă 417 biserici care foloseau limba moldovenească la liturghie, pe lângă cele 608 care slujeau numai în rusă.[42]

Mai târziu, propaganda românească va denunţa rusificarea ţăranilor basarabeni din perioada ţaristă, dar politica culturală a implicat adeseori mai mult ruralizare decât rusificare. Cultura moldovenească indigenă se desfăşura mai ales în zonele rurale, centrele urbane fiind dominate de ruşi, evrei şi moldoveni rusificaţi. Ca şi în alte zone ale frontierei de vest a imperiului, rusa juca rolul dublu de limbă oficială şi de limbă a societăţii civilizate, în timp ce moldovenească era considerată limba necizelată a ţăranilor simpli. Administratorii provinciei, atât localnici,

42 Șt. Ciobanu, Cultura românească, p. 118.

cât şi imigranţi, trăiau într-o lume complet diferită cultural de cea a satelor şi de obiceiurile ei. „Ei vorbeau în aproximativ zece limbi diferite, dintre care eu nu cunoşteam decât două” scria guvernatorul Urussov despre cei care veneau cu petiţii în biroul său din Chişinău. „Moldovenii stăteau în genunchi, ţinându-şi petiţiile pe cap şi murmurându-şi cererile în timp ce priveau în pământ… Eu le dădeam voie să vorbească, de obicei, după care puteau să plece; de aceea şi învăţasem câteva cuvinte moldoveneşti. Când problema mi se părea extrem de importantă, foloseam traducători, care se descurcau minunat.”[43]

Totuşi ruşii nu au pretins niciodată că moldovenii şi vecinii lor din Principatele Române formau cumva naţiuni separate. Intenţia lor era, mai degrabă, de a pune capăt oricărei manifestări de naţionalism, dacă acesta nu era rusesc, şi de a întări în schimb loialitatea faţă de ţar şi de imperiu. Recensămintele imperiale foloseau termenul *moldovean* pentru a descrie majoritatea populaţiei Basarabiei, dar acest termen era folosit şi de populaţia însăşi, nu era o invenţie a ruşilor. Studiile etnografice ale regiunii basarabene nu negau faptul că existau importante legături culturale între populaţiile de pe cele două maluri ale Prutului şi nici chiar slavofilii locali cei mai hotărâţi nu simţeau nevoia să ascundă identitatea românească a moldovenilor din Basarabia. „Locuitorii Basarabiei de Sus”, scria un observator în jurnalul Ministerului de Externe Rus, în 1846, „sunt în esenţă români, adică un amestec de slavi şi romani, şi fii ai Bisericii Ortodoxe.”[44] La fel, membrii mişcării slavofile din Rusia, din anii 1840, deşi convinşi probabil că românii erau slavi deghizaţi în latini, nu se refereau niciodată la posibile diferenţe între basarabeni şi vecinii lor de la vest. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, scriitorii ruşi susţineau că Basarabia

43 Urussov, Memoirs, p. 24-25.

44 A.A. Skalikovski, „Istoriceskoe vedenie v statisticeskoe opisanie Bessarabskoi oblasti**, în Jurnal Ministerstva vnutrennih. del 1846, nr. 13, p. 171.

aparţinea Rusiei nu pentru că era locuită de o naţiune distinctă, ci pentru că aria fusese mai întâi locuită de slavi şi abia după aceea cucerită de românii valahi.[45] Chiar şi după 1905, când autorităţile ţariste încercau să înăbuşe mişcarea naţională basarabeană tot mai puternică, se publicau încă la St. Petersburg lucrări etnografice în care moldovenii şi românii erau consideraţi două părţi ale unei singure naţiuni.[46] Aniversarea în 1912 a o sută de ani de la anexarea Basarabiei a fost însoţită de publicaţii şi demonstraţii speciale la Chişinău, dar uniunea continua să fie justificată, în mare parte, la fel ca în 1812, prin eliberarea creştinilor basarabeni de sub jugul otoman şi recucerirea unui vechi pământ slav şi nu prin eliberarea unei naţiuni moldovene distincte.[47]

De-a lungul secolului, evenimentele din jumătatea vestică a vechiului principat au evoluat complet diferit de cele din Basarabia. După anexarea Basarabiei, Moldova Vestică a rămas formal în Imperiul Otoman şi sub controlul fanarioţilor. Revoluţia din 1821 a fost învinsă de fanarioţi, dar pe termen lung ea s-a dovedit un mare câştig pentru moldoveni şi valahi. Sistemul fanariot a luat sfârşit şi boierii locali şi-au recăpătat dreptul de a-şi alege propriul domnitor. O perioadă de ocupaţie militară rusă, între 1828 şi 1834, a dus la raţionalizarea administraţiei locale, administraţia rusă a lui Pavel Kiseleff marcând sfârşitul

45 Vezi A. Zașciuk, Materiali; Alexei Nakko, Istoria Bessarabii s drevneișih vremen, 2 voi., Odessa, tipografia Ulriha i Șulțe, 1875; I.P. Doncev, Russko-ruminskie spravoc'nîe razgovori, St. Petersburg, Tipografia V. Kandaurova, 1877; R.N. Batiușkov, Bessarabia: Istoriceskoe opisanie, St. Petersburg, Obșcestvennaia Pol’za, 1892; P.A. Krușevan, Bessarabia: Gheograficeskii, istoriceskii, statisticeskii, ekonomiceskii, etnograficeskii, literatumîi i spravoc’nîi sbomik, Moscova, Bessarabța, 1903.

46 Vezi Polihronii Sircu, Iz bîta bessarabshih rumin, Petrograd, Tipografia V.D. Smirnova, 1914. Pentru o trecere în revistă a etnografiei țariste referitoare la Basarabia, vezi O.S. Lukianeț, Russkie issledovateli i moldavskaia etnograficeshaia nauka v XIX-naceale XX v., Chișinău, Știința, 1986.

47 N.V. Lașkov, Stoletie prisoedinenia Bessarabii k Rossii, 1812-1912, Chișinău, Tipografia Bessarabskago Gubemskago Pravlenia, 1912.

erei instituţiilor otomane. Pe parcursul secolului, au apărut în cele două provincii germenii unei identităţi comune, panromâneşti. Istoricii au început să studieze originile comune ale valahilor şi moldovenilor, iar scriitorii au început să promoveze latinitatea limbii celor două provincii, care devenise un amestec de caracteristici latine şi slave. Reformele politice care au urmat au adus un anumit grad de uniformitate instituţiilor celor două principate. În 1859, adunările nobililor din capitalele principatelor, Iaşi şi Bucureşti, au ales acelaşi domnitor, Alexandru Ioan Cuza, creând astfel un singur stat românesc.

După unirea Principatelor, aflată la baza viitorului stat România, personalităţile politice au început să ceară integrarea tuturor regiunilor locuite de vorbitori ai limbii române – printre care şi Basarabia – într-un stat-naţiune unitar. Valahia şi Moldova Vestică au constituit multă vreme locul de refugiu al scriitorilor basarabeni nemulţumiţi de guvernarea rusească, iar aceşti intelectuali insistau ca guvernul României de curând unificate să ridice problema fraţilor lor de dincolo de Prut. Odată cu câştigarea independenţei României de sub dominaţia Porţii Otomane, în 1878, şi transformarea ţării într-o monarhie dinastică, în 1881, problema identităţii româneşti a Basarabiei şi a populaţiei sale a căpătat o şi mai mare semnificaţie.

CURENTE POLITICE ÎN BASARABIA RUSEASCĂ

Începutul secolului al XX-lea a fost martorul dezvoltării câtorva curente politice antagoniste în provincia basarabeană. Tinerii intelectuali basarabeni, influenţaţi de radicalismul intelectualilor din marile capitale imperiale, au încercat să răspândească ideile reformei agrare, ale votului universal şi ale dreptăţii sociale în *gubernia* lor atât de înapoiată. Alţi tineri basarabeni, susţinuţi de cercurile artistice şi fdantropice din Bucureşti şi Iaşi, considerau naţionalismul panromânesc drept principalul instrument al transformării vieţii politice şi culturale a regiunii. Vechii boieri

moldoveni sperau să-şi folosească puterea pentru a obţine mici concesii culturale din partea autorităţilor ţariste, încercând astfel să-i liniştească pe tinerii naţionalişti şi să-i folosească pentru a-i manipula pe radicali. Proprietarii nonmoldoveni, intelectualii rusificaţi şi reacţionarii locali, în faţa dublului pericol al radicalismului socialist şi al naţionalismului panromânesc, insistau ca autorităţile imperiale să fie vigilente pentru a împiedica orice manifestare a lipsei de loialitate faţă de ţar.

Revoluţia din 1905 a mărit avântul grupurilor radicale şi al cercurilor literare care începuseră să se formeze printre intelectualii basarabeni în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Deja la începutul secolului, basarabenii ce studiau la Universitatea din Dorpat (Tartu), în Estonia, dintre care mulţi au devenit ulterior figuri importante ale mişcării de eliberare, puseseră bazele unei organizaţii studenţeşti secrete, *Pământenia Basarabeana*. Grupul coresponda cu intelectualii români şi organiza seri literare festive, unde vorbeau româneşte şi mâncau *mămăligă cu brânză*, fel de mâncare considerat tradiţional românesc.[48]

Deşi iniţiatorul principal al organizaţiei, Ion Pelivan, a fost arestat de autorităţile ţariste în 1902, el s-a întors la Chişinău după revoluţia din 1905 şi în octombrie, alături de Pantelimon Halippa (un alt fost student la Dorpat), a pus bazele Societăţii pentru Cultura Naţională Moldovenească. Când câţiva moldoveni au reuşit să-şi asigure alegerea în prima dumă de stat rusească, în 1906, Pelivan şi Halippa i-au încurajat pe câţiva nobili basarabeni simpatizanţi să finanţeze un ziar pentru a răspândi mesajul de redeşteptare naţională printre ţăranii din regiune. În mai 1906, a fost publicat în provincie primul ziar în limba română (tipărit însă în alfabet chirilic). Articolele din „gazeta naţional-democratică” *Basarabia*, ce apărea de

48 Ioan Pelivan, „Mișcarea națională în Basarabia pînă la unire", manuscris, ANR- DAIC, f. Ioan Pelivan, d. 292/1940, f. 13.
\ 50 Alexandru Bobeică, Sfatul Țării: stindard al renașterii naționale, Chișinău, Uni-

două ori pe săptămână, susţineau necesitatea reformei agrare, a autonomiei şi autoguvernării Basarabiei, precum şi introducerea limbii moldoveneşti în şcoli şi organizaţii administrative. Aceste articole erau semnate de personalităţi importante ca Halippa, Pelivan, avocatul şi editorul Emanuil Gavriliţă şi eminentul profesor universitar de la Iaşi Constantin Stere.

Cercul din jurul ziarului *Basarabia* a căzut însă victimă reacţiunii conservatoare care a cuprins tot imperiul în 1907. Zvonurile că ziarul ar fi fost finanţat de un grup de iredentişti români conduşi de Stere au ajuns la urechile guvernatorului Basarabiei, A.N. Karuzin. După ce ziarul a publicat poemul incendiar *Deşteaptă-te, române*! în numărul din 1 martie 1907, Karuzin a ordonat închiderea editurii.[49] Noul arhiepiscop numit al Chişinăului, Serafim Ciceagov, a colaborat cu familia Krupenski şi cu alţi nobili pentru a ajuta la curăţarea Bisericii şi a tuturor instituţiilor culturale de moldovenii naţionalişti. Mulţi dintre susţinătorii ziarului au fost obligaţi să fugă la Iaşi, unde, cu ajutorul lui Stere, au putut să se înscrie la Universitate. O publicaţie mai moderată, *Viaţa Basarabiei*, a apărut imediat, pentru a continua munca celor de la *Basarabia*, sub două forme separate, una în limba română literară, cu caractere latine, iar cealaltă scrisă în dialectul moldovenesc al ţăranilor basarabeni, folosind alfabetul chirilic.[50] Pe la mijlocul lui 1907, după numai şase numere apărute, *Viaţa Basarabiei* a dispărut şi ea.

Pe lângă dezvoltarea sentimentelor naţionaliste la tinerii intelectuali basarabeni, anii de după 1905 au fost, de asemenea, martorii apariţiei altor grupuri, rivale celor panromâneşti. Unul dintre ele a apărut iniţial în jurul săptămânalului „naţional independent” *Moldoveanul* şi a reprezentat naţionalismul basarabean mai moderat. Redactat de Gheorghe Madan, ziarul îndemna la redeşteptare naţională şi la emanciparea economică a

49v ersitas, 1993, p. 8-11.

50 Șt. Ciobanu, Cultura românească, p. 228.

provinciei dar, având în vedere că el reprezenta interesele nobililor loiali autorităţilor de la St. Petersburg, susţinătorii săi nu doreau să pună la îndoială legitimitatea guvernării ţariste. Ziarul *Moldoveanul* nu a rezistat nici el decât din ianuarie 1907 până în octombrie 1908, dar interesele pe care le reprezenta s-au dovedit o provocare semnificativă pentru naţionaliştii panromânismului. De fapt, în urma unei polemici dintre Gavriliţă şi Madan, comitetul editorial al *Basarabiei* a hotărât să publice poemul naţionalist *Deşteaptă-te, romane*! motivul evident al interzicerii ulterioare a ziarului.[51]

O altă grupare politică majoră opusă panromânismului era constituită de forţele întru totul loiale Rusiei şi ţarului. Concentrându-se în jurul membrilor locali ai uniunii octombriste, facţiunea de dreapta care s-a separat de democraţii constituţionali ruşi în 1906, acest grup îngloba şi dreapta extremă basarabeană, reprezentată de organizaţii asemenea Ligii Ruşilor Adevăraţi şi Uniunii Poporului Rus, ai căror membri erau în mare parte răspunzători pentru instigările la pogromul din Chişinău, din 1903. Activişti de extremă dreapta ca publicistul antisemit Pavalache Kruşevan, conducătorul complotului pentru asasinarea lui Rasputin V.M. Purişkevici, ca şi alţi membri mai moderaţi ai elitei ruseşti şi moldoveneşti din Basarabia au reuşit să-şi asigure alegerea în toate cele patru stări ale Dumei, contribuind la o şi mai mare radicalizare a acelor grupuri ce susţineau autonomia culturală şi politică a provinciei basarabene.

Forţele de dreapta au eclipsat influenţa politică a panromânismului după închiderea graniţelor Basarabiei. Cu toate acestea, având centrul la Iaşi şi fiind finanţaţi de filantropul român Vasile Stroescu, naţionaliştii au lansat o nouă publicaţie în 1913. Din nou opera lui

Pantelimon Halippa şi a altor foşti membri ai

51 A. Bobeică, Sfatul Țării, p. 9.

Societăţii pentru Cultură Naţională Moldovenească, *Cuvântul moldovenesc* – „un jurnal bilunar al vieţii literare, rurale, al cooperării şi cunoaşterii practice” – a apărut în mai 1913 atât în alfabet latin, cât şi chirilic, iar după ianuarie 1914 ca săptămânal separat, sub acelaşi nume. Primele ediţii conţineau subiecte literare şi practice: poezie, fabule, ghicitori, cântece, informaţii sanitare sau despre mersul războiului, ştiri din Rusia şi alte teme de interes public destinate informării poporului moldovenesc şi apărării intereselor sale.

Haosul creat de război şi revoluţie după 1914 a oferit posibilitatea tratării subiectelor cu tentă politică într-un mod mai deschis. În aprilie 1917, Societatea pentru Cultură Naţională Moldovenească se transformase deja în mod deschis într-o organizaţie” politică, Partidul Naţional Moldovenesc. Programul partidului a prezentat iniţial cerinţe asemănătoare celor înaintate de guvernul provizoriu din Petrograd: vot universal, egal, direct şi secret, libertatea cuvântului, a presei, a asocierii şi a religiei, adunare legislativă basarabeană separată, folosirea limbii moldoveneşti în educaţie şi o biserică moldovenească autocefală, toate acestea în cadrul unei Federaţii Ruse reconstituite.[52] Cu toate acestea, odată cu cucerirea puterii de către bolşevici, cu dezvoltarea unor mişcări politice mai radicale de-a lungul imperiului şi cu înmulţirea protestelor soldaţilor pe frontul românesc, independenţa completă a Basarabiei a devenit unul din obiectivele centrale ale partidului.

Evenimentele petrecute în Chişinău după 1905 au

52 Ștefan Ciobanu, Unirea Basarabiei, Chișinău, Universitas, 1993, p. 86-88. MCassian R. Munteanu, Prin Basarabia românească: însemnări de călătorie, Lugoj,

atras atenţia multor români, care încercau să transmită acum basarabenilor acelaşi mesaj de redeşteptare naţională pe care îl cunoscuseră celelalte teritorii româneşti istorice în secolul trecut. Mai ales la sfârşitul lui 1917, când înfrângerile românilor pe câmpul de luptă au impus un tratat de pace nefavorabil cu Puterile Centrale, refugiaţii din Transilvania, Banat şi alte regiuni au început să privească Basarabia ca pe un „minunat pământ virgin" pentru continuarea luptei naţionale ce părea definitiv pierdută în regiunile de unde veneau ei.[53] Stroescu şi Stere, amândoi originari din Basarabia, au avut o contribuţie importantă la finanţarea mişcării naţionaliste şi la protecţia acordată tinerilor scriitori basarabeni atunci când aceştia au fugit peste Prut, la Iaşi, înainte de revoluţia din februarie. Alţi români s-au mutat în Basarabia, contribuind, în Chişinău şi la sate, la înfiinţarea de şcoli şi biblioteci, la formarea profesorilor şi la trezirea sentimentului identităţii româneşti în întreaga provincie. Nu era o sarcină uşoară. „Românii din Basarabia", îşi amintea un vizitator din Banat în 1918, „au pierdut orice sentiment naţional ca urmare a idioţeniei sistematice a rusificării. Chiar şi astăzi oamenii se numesc „moldoveni" dar se consideră mai degrabă fraţi cu ruşii... decât cu românii, pe care politica de deznaţionalizare îi înfăţişează ca pe o naţiune inferioară chiar şi ţiganilor".[54]

Onisifor Ghibu, scriitor şi profesor transilvănean, a înfiinţat şcoli şi a iniţiat cursuri de limbă română, colaborând cu Halippa şi cu alţi naţionalişti. Jurnalele lui Ghibu scot la iveală însă aceeaşi frustrare pe care mulţi exponenţi ai panromânismului au simţit-o atunci când s-au confruntat cu dificultăţile aprinderii acelei scântei a

---

53 Tipografia Iosif Sidon, 1919, p. 43. Tratatul de la București, semnat cu Puterile Centrale în aprilie 1918, forța România să cedeze teritoriu Austro-Ungariei și să accepte controlul german asupra economiei și transportului pe Dunăre. Totuși victoria aliaților pe frontul de vest și ofensiva de la Tesalonic prin Balcani, în vara și toamna lui 1918, au dus la înfrîngerea Puterilor Centrale și la anularea tratatului.

54 Ibidem.

renaşterii româneşti. Nu numai că ruşii localnici opuneau rezistenţă eforturilor de a transforma revoluţia socială tot mai puternică din Basarabia într-una naţională românească, dar principalele ţinte ale eforturilor lui Ghibu – moldovenii – erau, la rândul lor, destul de puţin entuziasmaţi de această perspectivă. Referindu-se la primul lui curs destinat profesorilor basarabeni, Ghibu scria:

Majoritatea profesorilor nu erau deloc familiarizaţi cu cultura română – ei nici nu ştiau măcar alfabetul latin – şi nu manifestau niciun fel de conştiinţă naţională. Educaţia lor rusă ştersese deja cel puţin 95% din tot ceea ce fusese cândva românesc… în prima săptămână, de câte ori intram în clasă, găseam undeva în spate un mic grup de profesori ruşi, murmurând şi protestând că „Nu avem nevoie de ore de limbă moldovenească", „Asta nu e România, ci Rusia" şi „Avem lucruri mai bune de făcut" în general, profesorii moldoveni nu participau la aceste proteste, dar nici nu se simţeau obligaţi să protesteze.[55]

În 1912, istoricul Nicolae Iorga denunţa „anexarea Basarabiei" petrecută cu un secol înainte şi încuraja România să ajute la trezirea sentimentului naţional în teritoriile pierdute.[56] Dar cum Ghibu şi alţii aveau să descopere mai târziu, era mai puţin o problemă de redeşteptare a unei identităţi pierdute şi mai mult o încercare de a construi o identitate pornind de la zero.

SFATUL ŢĂRII ŞI UNIREA CU ROMÂNIA

În cele din urmă, conducătorii redeşteptării naţionale a basarabenilor, Partidul Naţional şi intelectualii din jurul *Cuvântului moldovenesc*, au fost depăşiţi de evenimente. Haosul războiului, căderea ţarului şi ridicarea stângii

---

55 Onisifor Ghibu, Pe baricadele vieții: în Basarabia revoluționară (1917-1918), Amintiri, Chișinău, Universius, 1992, p. 244-245. Vezi și lucrările sale în viitoarea revoluției rusești, București, Fundația Culturală Română, 1996; De la Basarabia rusească la Basarabia românească, București, Semne, 1997.

56 Nicolae Iorga, Basarabia noastră: scrisă după 100 de ani de la răpirea ei de către ruși, Vălenii de Munte, Neamul Românesc, 1912.

bolşevice au lăsat provincia basarabeană într-o stare nesigură. În urma dorinţei exprimate în vara anului 1917 de câteva organizaţii militare şi sociale de a avea o adunare naţională aleasă, reprezentanţi ai unităţilor militare moldoveneşti din fosta armată ţaristă s-au reunit la Chişinău în octombrie 1917. La congres, cei mai mult de nouă sute de delegaţi au declarat autonomia Basarabiei şi au cerut convocarea Consiliului Naţional sau Sfatului Ţării pentru a ratifica declaraţia şi a îndeplini funcţia de guvern al noii republici autonome.

Ales indirect prin consiliile militare, asociaţiile ţărăneşti şi alte organizaţii sociale, Sfatul Ţării, format din 138 de membri, se întrunea la 21 noiembrie, 1917 şi cuprindea în majoritate moldoveni, dar şi membri ai minorităţilor etnice din regiune. Ion Inculeţ fusese ales preşedinte, iar Pantelimon Halippa vicepreşedinte. Inculeţ şi Halippa reprezentau două tipuri de interese diferite în cadrul adunării. Deşi fost membru al cercului *Basarabia*, Inculeţ era un revoluţionar socialist mai mult interesat de schimbările politice şi de reforma agrară. El fusese deja reprezentant al guvernului provizoriu al lui Kerenski în Basarabia. Halippa, care a devenit unul dintre conducătorii aşa-numitului Bloc Moldovenesc din adunare era şi el un reformist, dar zelul său era temperat de idealul unirii cu românii de pretutindeni.[57] Cele două grupuri erau unite de frica de anarhie şi de tendinţele militarizante tot mai puternice ale Ucrainei, care părea gata să ocupe Basarabia şi să o declare parte a noii Republici Populare Ucrainene. La 2 decembrie, adunarea a declarat crearea unei republici autonome în cadrul Rusiei. Aşa cum susţineau conducătorii locali în acel moment, Basarabia avea să rămână în cadrul Rusiei, dar statutul ei avea să fie asemănător celui deţinut de Finlanda în Imperiul Ţarist

57 Halippa era convins totuși că un anumit tip de unire cu România era și dorința lui Lenin sau a lui Troțki, cu care s-a întîlnit în iunie 1917. Pantelimon Halippa, Basarabia noastră, București, Universul, 1941, p. 10.

sau de oricare canton elveţian în Elveţia.[58] Adunarea a început imediat să formeze un consiliu de miniştri, să organizeze unităţi de apărare a republicii şi să schiţeze proiectul reformei agrare.

România a determinat însă, în cele din urmă, soarta guvernului basarabean. Haosul din Rusia a oferit regatului României ocazia de a-şi recăpăta teritoriul pierdut în 1812 şi din nou în 1878. Sub pretextul apărării liniilor de aprovizionare de raidurile bolşevicilor şi ale tâlharilor înarmaţi, trupele româneşti au ajuns la Chişinău la mijlocul lui ianuarie 1918 şi până la sfârşitul lunii au reuşit să-i împingă pe bolşevici dincolo de Nistru. La 24 ianuarie 1918, după fuga bolşevicilor şi în urma ameninţărilor Ucrainei că va anexa regiunea, Sfatul Ţării a proclamat Republica Democratică Moldovenească a Basarabiei, republică independentă.

Intrarea românilor în Basarabia, deşi a avut loc în urma apelului lansat de Sfatul Ţării şi de alte organizaţii moldoveneşti, nu a fost binevenită pretutindeni.[59] Unii ofiţeri români păreau să creadă că menirea lor era aceea de a le reda nobililor basarabeni fostele proprietăţi, obţinute ulterior de ţărani. Comandanţii armatei au fost obligaţi să emită ordine speciale ameninţând cu curtea marţială orice ofiţer care încerca să intervină în sprijinul foştilor proprietari.[60] Mulţi membri ai Sfatului Ţării erau ei înşişi prea puţin în favoarea prezenţei româneşti. Un apel la cetăţenii Chişinăului, semnat de membrii guvernului basarabean, nega faptul că trupele româneşti fuseseră invitate să ocupe republica şi susţinea că unicul lor scop era acela de a prelua controlul căilor ferate de la bolşevici.[61]

Fără a mai ţine cont de detaliile sosirii lor, prezenţa

---

58 Ioniță Pelivanu, Aăunaria întemeetoare, Chișinău, Tipografia Ocîrmuirei Guber- niale, 1917, p. 11.

59 General Broșteanu, „Oștirea României și Basarabia", în România nouă, 3 martie 1918, p. 1.

60 Șt. Ciobanu, Unirea, p. 224-225, 233.

61 Ibidem, p. 228-231.

trupelor româneşti a sporit fără îndoială puterea acelor grupuri care priveau spre România cu speranţa de a scăpa de triplul pericol al bolşevismului, expansionismului ucrainean şi anarhiei politice. Un vot al Sfatului Ţării de la 27 martie 1918 a declarat unirea Basarabiei cu România. Unirea s-a bucurat de sprijin din mai multe părţi. Nu s-a votat exact în funcţie de apartenenţa etnică, dar cu trupele româneşti deja în Chişinău, cu avioanele româneşti deasupra capetelor şi cu primul-ministru român aşteptând în foaier, mulţi deputaţi ai minorităţilor au hotărât, pur şi simplu, să nu voteze.[62] Optzeci şi şase de membri au votat pentru unire şi doar trei s-au opus, dar patruzeci şi nouă de reprezentanţi fie s-au abţinut, fie au decis să nu participe la adunare.[63] Votul va fi considerat ulterior expresia „cvasiunanimă" a voinţei poporului basarabean[64], dar moţiunea a reuşit să treacă numai datorită unui compromis cu grupurile ezitante în ce privea unirea. Declaraţia Sfatului Ţării enumera paisprezece privilegii speciale pe care Basarabia avea să le aibă în cadrul României Mari, printre care existenţa în continuare a unui corp legislativ liber ales, controlul asupra bugetelor locale şi asupra organelor administrative, respectul pentru drepturile minorităţilor etnice, amnistia generală pentru delictele comise în timpul războiului şi, cel mai important, ducerea la bun sfârşit a redistribuirii pământurilor.[65]

În toamnă însă, conducerea basarabeană a fost din nou depăşită de evenimente. Ca urmare a faptului că adunările din Transilvania, Bucovina şi alte teritorii româneşti votaseră pentru unirea imediată cu România,

62 O. Ghibu, Pe baricadele vieții, p. 568.

63 „Isvodul deputaților Sfatului Țării care au glăsuit Unirea", f. Președinția Consiliului de Miniștri, d. 40/1918, ff. 1-5.

64 Termenul „cvasiunanimă" a fost folosit de primul ministru Alexandru Marghiloman în momentul votului. Vezi lucrarea sa Reintrarea Basarabiei in sinul patriei-mume, București, Institut de Arte Grafice, 1924.

65 „Declarația Sfatului Țării Republicii Democratice Moldovenești din 27 martie anul 1918", ANR-DAIC, f. Președinția Consiliului de Miniștri, d. 35/1918, f. 1.

Blocul Moldovenesc al lui Halippa i-a îndemnat pe basarabeni să facă la fel. Deşi în lipsă de cvorum şi votând la miezul nopţii[66], la 27 noiembrie 1918 deputăţii au renunţat la condiţiile anterioare, au declarat unirea cu România şi au votat dizolvarea adunării, punând capăt astfel scurtei perioade de independenţă a Basarabiei. Obţinerea recunoaşterii internaţionale a schimbării graniţelor s-a dovedit însă mai dificilă decât simpla declarare a unirii şi a rămas unul din principalele ţeluri ale diplomaţiei româneşti dintre cele două războaie. Ca şi în trecut însă, cultura mixtă şi identitatea problematică a locuitorilor Basarabiei – de la minorităţile etnice la moldovenii înşişi – aveau să devină principalele motive de dispută.

România Mare şi problema Basarabiei *3*

Imediat după primul război mondial, observatorii occidentali erau extrem de optimişti în legătură cu viitorul noii Românii. După prognozele lui R.W. Seton-Watson, unul din principalii susţinători ai României la Paris, „Două generaţii de pace şi guvernare corectă ar putea transforma România într-un adevărat paradis”. 1 După cum s-a dovedit însă, România nu a avut parte de niciuna dintre cele două.

Politica a continuat să fie la fel de coruptă ca şi pe vremuri în Regat, după cum era cunoscut „vechiul regat” al Valahiei şi Moldovei vestice. Anii „20 au fost relativ stabili, conform standardelor româneşti, viaţa politică fiind dominată de Partidul Liberal şi de conducătorul acestuia, Ionel Brătianu. Însă moartea lui Brătianu şi a regelui României, Ferdinand, în 1927, anunţa o perioadă de rapide schimbări guvernamentale şi intrigi de palat. În cei douăzeci de ani care au urmat Marii Uniri, au fost numiţi douăzeci de primi-miniştri şi au fost schimbate douăzeci şi nouă de cabinete, dintre care numai două şi-au dus mandatul până la capăt.[67] Instabilitatea politică era atât de

66 Hamilton Fish Armstrong, „The Bessarabian Dispute", în Foreign Affairs 2, nr. 4, 1924, p. 666.

67 R.W. Seton-Watson, A History of the Roumanians: From Roman Times to the Completion of Unity, Cambridge, Cambridge University

mare încât, în februarie 1938, succesorul lui Ferdinand, Carol al II-lea, a urmat exemplul Albaniei, Iugoslaviei şi Bulgariei, declarând instituirea dictaturii regale, acesta constituind primul pas făcut de România pe drumul politicii autoritariste ce avea să cuprindă cea mai mare parte a Europei până la sfârşitul respectivei decade. Germenii democraţiei, pe care comentatorii occidentali favorabili României sperau să-i vadă materializându-se în perioada interbelică, reali sau doar imaginaţi, au fost curând distruşi de forţa corupţiei, a intrigilor de curte şi a reacţiunii dreptei. Totuşi optimismul iniţial al lui Seton-Watson şi al celorlalţi era lesne de înţeles. Rolul jucat de România în război a scos în evidenţă importanţa ei strategică pentru aliaţii occidentali. Bogatele rezerve de petrol ale ţării, accesul la Dunăre şi la Marea Neagră, precum şi poziţia sa de avanpost al latinităţii într-o regiune îndeobşte slavă sau germanică a Europei au făcut din Bucureşti aliatul logic al strategilor de la Paris şi Londra. Mai ales după 1917, revoluţia rusă din octombrie constituind o lecţie grea pentru conducătorii politici ai Europei Occidentale, Franţa şi Marea Britanie erau dispuse să menţină legături puternice cu România, aceasta fiind privită ca un stat-tampon împotriva ameninţării bolşevice dinspre est.

În plus, ţara reuşise să iasă din război cu structura guvernamentală şi monarhică intacte. Revoluţiile, loviturile de stat şi de palat, cu care se confruntau politicienii din alte părţi ale Europei Estice şi Centrale după 1918, erau total inexistente în România Mare. Deşi războiul generase disensiuni grave în interiorul Partidului Conservator, cândva puternic, două dintre constantele politicii româneşti dinainte de război – liberalii şi familia Brătianu – aveau mai multă putere ca oricând. Alegerile din noiembrie 1919 (primele în care s-a garantat votul universal pentru bărbaţi) şi evoluţia unor grupări politice noi, reformiste, pornind din noile provincii – Transilvania, Bucovina şi Basarabia – păreau să indice, de asemenea,

Press, 1934, p. 554.

dezvoltarea unui sistem politic mai receptiv la nevoile populaţiei în mare parte agrare a României şi mai puţin bazat pe politica de culise a politicienilor de la Bucureşti. România părea să fi ieşit, de asemenea, învingătoare din redistribuirea postbelică a teritoriilor. Aproape toate teritoriile habsburgice promise în secret României, în august 1916, ca stimulent pentru a o convinge să intre în război de partea aliaţilor, fuseseră incluse în noile graniţe ale statului. Bucovina, Maramureş, Crişana, Transilvania şi o parte a Banatului, pe lângă Basarabia, ce aparţinuse anterior Rusiei, şi Dobrogea, regiune deţinută mai înainte de bulgari, s-au unit cu Regatul, graniţele ţării fiind garantate de Tratatul de la Trianon, din iunie 1920. La sfârşitul războiului, populaţia şi teritoriul României erau mai mult decât duble faţă de cifrele din 1913. Copleşit de emoţie, regele Ferdinand le spunea delegaţilor transilvăneni din

1918 că „puteţi simţi pulsul patriei mame bătând în acelaşi ritm cu al vostru… După Basarabia, după Bucovina, nu ne mai lipsea decât una din cele mai preţioase nestemate: Transilvania şi regiunile ungureşti locuite de români. Astăzi ne-aţi adus această ultimă piatră de temelie ce încununează marea operă a unirii. Putem privi cu încredere spre viitor, pentru că temeliile sunt puternice”. s

Pietrele de temelie ale României Mari s-au dovedit însă a fi pietre de poticnire. Creşterea suprafeţei României a diluat mult componenta etnică românească. În timp ce înainte de război în Regat locuiau mai puţin de 10% minorităţi, în 1919 acestea reprezentau aproape 28% din populaţia României Mari. Maghiarii, germanii, evreii şi alte grupuri etnice erau uneori priviţi de politicienii români ca musafiri.

3 Citat în Ioan Scurtu, *Monarhia în România, 1866 – 1947*, Bucureşti, Danubius, 1991, p. 70.

străini, prezenţi acolo în mod total nelegitim, în cel mai bun caz o problemă tolerabilă şi în cel mai rău o coloană a cincea extrem de primejdioasă, ce susţinea pretenţiile revizioniste ale statelor vecine. Tratamentul

aplicat minorităţilor de către România şi mai ales refuzul de a îngloba drepturile minorităţilor, consfinţite prin Tratatul Ligii Naţiunilor, în constituţia din 1923 au contribuit la alterarea imaginii internaţionale a ţării.[68] Schimbările demografice generate de extinderea teritorială au impulsionat, de asemenea, radicalismul studenţesc şi naţionalismul populist care şi-au găsit ulterior expresia în mişcarea fascistă Garda de Fier.

O importantă sursă de instabilitate provenită din câştigul teritorial era statutul Basarabiei – singura achiziţie teritorială a cărei poziţie în cadrul României Mari nu a fost niciodată asigurată printr-un tratat internaţional. Înfuriaţi de încercarea „oligarhiei bucureştene" să obţină teritorii de la o Rusie slăbită, bolşevicii au întrerupt relaţiile diplomatice cu România în ianuarie 1918, au confiscat tezaurul românesc, care fusese păstrat la Moscova în timpul războiului, iar din mai până în septembrie 1919 au susţinut o „Republică Sovietică Socialistă Basarabeană" nerecunoscută, proclamată de comuniştii basarabeni.[69] La Conferinţa de Pace de la Paris au fost prezentate numeroase contestaţii în legătură cu anexarea Basarabiei şi într-un anumit moment, în anii '20, sovieticii chiar au întocmit un plan secret de a recâştiga Basarabia prin forţă, proiect descoperit de agenţii britanici din Istanbul.[70]

Rezolvarea disputei cu privire la statutul internaţional al Basarabiei a rămas una din principalele preocupări ale Ministerului de Externe Român din perioada interbelică şi de asemenea o adevărată cruciadă personală a celui mai talentat diplomat al ţării, Nicolae Titulescu. Nu numai că Uniunea Sovietică nu a recunoscut

---

68 Jonathan Eyal, „International Protection of Ethnic Minorities: The Case of Romania between the Wars" (teză de doctorat, Universitatea Oxford, 1987).

69 „Sobîtie istoriceskoi vajnosti", în Sovetskaia Moldavia, 12 octombrie 1989, p. 2.

70 Louis Fischer, Men and Politics: An Autobiography, Londra, Jonathan Cape, 1941, p. 131.

niciodată unirea Basarabiei cu România, dar, spre deosebire de cazul fostelor teritorii habsburgice, unirea nu a fost recunoscută nici de puterile occidentale. Graniţa cu Basarabia a fost ultima şi cea mai conflictuală problemă discutată de diplomaţii prezenţi la Conferinţa de Pace de la Paris. Pe americani şi mai ales pe Woodrow Wilson îi deranja faptul că nu avusese loc niciun plebiscit în respectiva provincie.[71] Britanicii şi francezii nu erau nici ei înclinaţi să accepte schimbări teritoriale care puneau în primejdie interesele forţelor ţariste încă luptând împotriva bolşevicilor în războiul civil rusesc.[72] Cu toate acestea, după insistenţe repetate la Paris, în octombrie 1920, primul-ministru al României, Take Ionescu, a reuşit să obţină semnarea unui tratat care să recunoască pretenţiile României asupra Basarabiei şi să-i stabilească obligaţiile faţă de populaţia rusească.[73] Cu toate acestea, o dată ce Japonia nu a semnat niciodată acest tratat, iar Statele Unite şi Rusia nici nu au fost invitate să-l semneze, el a rămas un instrument fără mare valoare juridică.[74] Principala problemă, se plângea primul-ministru român Statelor Unite, nu era că puterile aliate se opuneau unirii cu Basarabia, ci că acestea rareori puteau fi convinse să se gândească la această posibilitate cu mai multă atenţie. „Aceiaşi oameni cumsecade care credeau că Ucraina e un instrument muzical importat din Hawaii... au crezut când au văzut numele de Basarabia pe hârtie că aceasta face parte din Arabia". 11

Runde succesive de negocieri au avut loc în anii 1920

71 Ion Pelivan, Ion Inculeț și Conferința de Pace de la Paris (1919-1920), București,
| Tipografia ziarului „Universul", 1920, p. 9.

72 Sherman David Spector, Romania la Conferința de Pace de la Paris, Iași, Centrul pentru Studii Românești, 1995, p. 273.

73 Andrei Popovici, The Political Status of Bessarabia, Washington, Ransdell, 1931, p. 251-255.

74 Tratatul a fost mai întîi ratificat de Marea Britanic, în ianuarie 1921, urmată de România, în aprilie 1922, Franța, în martie 1924, și Italia, în martie 1927. Vezi Philip E. Mosley, „Is Bessarabia Next?**, în Foreign Affairs 18, nr. 3, 1940, p. 559.

şi 1930, dar niciuna nu a reuşit să rezolve problema basarabeană. În 1923, România a încercat să restabilească relaţii normale cu Uniunea Sovietică, dar negocierile de la Viena au eşuat imediat ce s-a ridicat problema Basarabiei. În 1929, atât România, cât şi Uniunea Sovietică au semnat Pactul Kellogg-Briand, care excludea posibilitatea unui război, dar problema Basarabiei a fost din nou ridicată la ceremonia semnării pactului la Moscova. În 1932 au avut loc discuţii la Riga în legătură cu semnarea unui pact de neagresiune româno-sovietic, dar Moscova încă nu accepta pierderea Basarabiei. Un an mai târziu, în timpul discuţiilor de la Londra pentru definirea unui act de agresiune, sovieticii au declarat că ei ar putea accepta controlul *de facto* al României asupra Basarabiei, dar chiar şi după completa normalizare a relaţiilor dintre Bucureşti şi Moscova, în 1934, nu a fost semnat niciun document legal valabil care să garanteze statutul provinciei.[75]

Doi factori politici importanţi au împiedicat efortul de a asigura graniţa estică a României. În primul rând, relaţiile Regatului cu Polonia şi Franţa au restrâns uneori libertatea de manevră a Regatului în relaţiile cu sovieticii. România era legată de Polonia printr-o alianţă militară defensivă semnată în 1921 şi de Franţa printr-un tratat de cooperare şi prietenie încheiat în 1926. Cele trei ţări se angajaseră să-şi coordoneze politica externă în problemele importante de securitate europeană şi mai ales în ce privea relaţiile cu statul bolşevic. Ceea ce fusese conceput ca o relaţie de securitate mutuală, a ajuns totuşi să-i plaseze uneori pe români, din punct de vedere diplomatic, într-o adevărată cămaşă de forţă. Din cauza acestei obligaţii de a-şi coordona politica externă cu a celorlalţi, România a fost obligată să renunţe la ideea unei negocieri cu

75 Pentru detalii cu privire la negocierile asupra Basarabiei între cele două războaie, vezi Walter M. Bacon, Jr., Behind Closed Doors: Secret Papers on the Failure of Romanian-Soviet Negotiations, 1931-1932, Stanford, Hoover Institution Press, 1979; Dov B. Lungu, Romania and the Great Powers, 1933-1940, Durham, N.C., Duke University Press, 1989; Valeriu Florin Dobrinescu, Luptele diplomatice asupra Basarabiei, Iași, Centrul pentru Studii Românești, 1996.

sovieticii în momente în care rezolvarea problemei Basarabiei ar fi putut fi profitabilă şi posibilă (la începutul anilor 1920, de exemplu) şi a trebuit să-şi normalizeze mai târziu relaţiile cu Moscova, într-un moment politic mai puţin favorabil (la mijlocul anilor 1930).[76]

Acesta a fost, de fapt, şi argumentul repetat de multe ori de Alexandru Cretzeanu, ministrul de externe român din perioada 1939 – 1941. Cretzeanu susţinea că încercarea francezilor de a-i izola pe bolşevici la începutul anilor 1920 – aşa-numita politică franceză a sârmei ghimpate faţă de noul stat sovietic – a fost principalul impediment în clarificarea statutului Basarabiei. Zece ani mai târziu, deşi toţi aliaţii României aveau acum o poziţie mai blândă faţă de Moscova, România a menţinut aceeaşi politică a neacceptării nici unui compromis şi a ajuns astfel singurul stat vecin Uniunii Sovietice fără reprezentant la Moscova.[77]

În al doilea rând, poziţia regelui în sistemul politic românesc i-a plasat adeseori pe Titulescu şi pe alţi diplomaţi români într-o poziţie destul de incertă. De la instalarea dinastiei Hohenzollern-Sigmaringen în 1866, regele fusese întotdeauna un adevărat arbitru al politicii româneşti. Susţinerea din partea regelui era condiţia *sine qua non* a viabilităţii oricărui partid. Având acordul regelui, conducătorul partidului aflat la putere putea avea oricând un cuvânt de spus în formarea oricărui nou guvern. Aşa cum Carol I (1866 – 1914) fusese regele conservatorilor, tot astfel Ferdinand (1914 – 1927) a devenit susţinătorul lui Ionel Brătianu şi al liberalilor. Moartea lui Ferdinand şi a patriarhului familiei Brătianu în 1927 părea să constituie o deschidere şi pentru alte partide, dintre care unele îşi trăgeau forţele din noile provincii. Aceste grupuri sperau să-l câştige pe Carol al II-

76 Dov B. Lungu, „Soviet-Romanian Relations and the Bessarabian Question in the 1920s“, în Southeastern Europe/L'Europe du sud-est 6, nr. 1, 1979, p. 29-45.

77 Alexandre Cretzianu, The Lost Opportunity, Londra, Jonathan Cape, 1957, p. 24.

lea (1930 – 1940) de partea lor şi să găsească în el susţinătorul pe care conservatorii şi liberalii îl găsiseră în unchiul tatălui său, Carol I, şi în tatăl său, Ferdinand. Cu toate acestea, instabilitatea anilor 1930 făcea ca politica din România să fie mai puţin una a partidelor şi mai mult una a personalităţilor. Nicio grupare politică nu putea pretinde că ocupă o poziţie specială pe lângă regele Carol al II-lea, a cărui instabilitate comportamentală era bine cunoscută. Simpla afinitate a regelui pentru o personalitate politică sau alta determina adeseori conducerea noului cabinet. Acest lucru era evident mai ales în cazul lui Titulescu, când regele revenea asupra unor poziţii pe care Titulescu le considera deja stabile şi le acorda sprijinul rivalilor săi din Ministerul de Externe.[78] Poziţia regelui introducea mereu un element de incertitudine în negocieri, care îi îndepărta adeseori pe sovietici de la masa tratativelor. O astfel de instabilitate instituţională era oricum dificilă, indiferent de persoana aflată pe tron, dar ea era şi mai dificilă în măsura în care decizia ultimă îi aparţinea lui Carol, pe care însuşi tatăl său îl descrisese cândva ca fiind un om cu un creier ca brânza Gruyère – cu câteva părţi extrem de bune, dar şi o mulţime de goluri.[79] Chiar şi după normalizarea relaţiilor sovieto-române, după 1934, statutul Basarabiei a rămas o problemă mereu disputată.

BASARABENII ÎN ROMÂNIA MARE

În anii 1920 şi 1930, cercetătorii români au folosit extrem de multe date pentru a demonstra condiţiile de viaţă mult mai bune ale basarabenilor sub conducerea română şi era, de fapt, adevărat că viaţa acestora se îmbunătăţise mult în perioada interbelică pentru că românii încercaseră să integreze fosta provincie ţaristă în noul regat. Reforma agrară, mai întâi votată de Sfatul Ţării în 1918 şi apoi ratificată de Parlamentul României în 1920, redistribuise aproximativ 1, 8 milioane de hectare de teren agricol (mai mult de jumătate din total) la 357.000 de

78 Lungu, Romania and. the Great Powers, p. 83-96.

79 Citat în Cretzianu, The Lost Opportunity, p. 21.

ţărani.[80] O instituţie de stat specială, Casa Noastră, fusese înfiinţată la Chişinău pentru a le oferi ţăranilor de curând împroprietăriţi titlurile legale de proprietate, reforma agrară încheindu-se în 1923. Proiectele obşteşti fuseseră toate accelerate. Străzile principale din Chişinău fuseseră pavate, iar mlaştinile aflate de-a lungul râului Bâc, din partea de jos a oraşului, fuseseră asanate pentru a combate malaria.[81] Fuseseră introduse trenuri noi care legau Chişinăul de Bucureşti şi alte oraşe româneşti, produsele basarabene putând fi astfel comercializate pe pieţele din vest, în vechea Moldovă şi în întregul Regat. În anii 1930 fuseseră construite sau înfiinţate drumuri noi, poduri peste Prut, aeroporturi, linii telefonice şi staţii radio în Basarabia. Fuseseră, de asemenea, înfiinţate şcoli, cursuri de educaţie pentru adulţi şi cămine culturale de către Ministerul învăţământului din România, armată şi organizaţii filantropice particulare, adeseori cu dublul scop de a mări gradul de alfabetizare (în limba română) şi de a cultiva sentimentul patriotic românesc în provincia de la graniţă.[82] Până în 1930, gradul de alfabetizare se ridicase la 30%.[83]

Totuşi Basarabia nu a reuşit niciodată să se ridice la nivelul Transilvaniei sau al Regatului. Basarabia avea cea mai numeroasă populaţie rurală dintre toate provinciile româneşti. Aproximativ 87%l din populaţie trăia în afara oraşelor (dintre care 93% erau vorbitori de limbă română), ruşii şi evreii formând jumătate din populaţia

---

80 Ioan Scurtu et al., Istoria Basarabiei: De la începuturi pînă în 1998, ed. a doua, București, Semne, 1998, p. 146; Ion Nistor, Istoria Basarabiei, București, Humanitas, 1991, p. 317, 322. Situația din Basarabia era totuși diferită de aceea din alte provincii ale României o dată ce mare parte a pămîntului fusese deja obținut de țăranii dornici de pămînt în 1917 și 1918.

81 A.S. Weinberg, Chișinăul în trecut și prezent: schiță istorică, Chișinău, Tipografia Carmen Silva, 1936, p. 39.

82 Irina Livezeanu, Cultural Polities in Greater Romania, Ithaca, N.Y., Cornell University Press, 1995, p. 103.

83 Nistor, Istoria Basarabiei, p. 309.

orăşenească.[84] La sfârşitul anilor 1930, unul din patru cetăţeni români aveau curent electric în locuinţă, dar în Basarabia cifrele indicau unul din şapte. În aceeaşi perioadă, basarabenii au avut de suferit de pe urma unora dintre cele mai puternice epidemii, boli infecţioase ca febra tifoidă, scarlatina, difteria, encefalita fiind printre cele mai frecvente şi rata mortalităţii fiind printre cele mai înalte din cauza acestor boli.[85] Sistemul *zemstuei*, care permitea un oarecare grad de autonomie locală în educaţie, sănătate şi alte sfere, a fost eliminat în 1918, accesul basarabenilor la serviciile sociale fiind drastic redus, în consecinţă.[86] Un observator american a fost atât de îngrozit de condiţiile lor de viaţă încât nu a putut găsi un termen de comparaţie american decât în statul Arkansas, lovit de sărăcie.[87]

Dificultăţile economice şi de infrastructură menţineau şi ele Basarabia într-o stare deplorabilă. Multe dintre aceste probleme au fost moştenite de la Imperiul Rus. Înainte de unirea cu România, nu existau mai mult de 180 de km de şosea asfaltată în Basarabia şi drumurile noroioase care străbăteau provincia deveneau impracticabile pe vreme ploioasă.[88] Ruşii construiseră aproximativ 1200 de km de cale ferată în *gubernii* înainte de 1917, dar căile ferate aveau mai degrabă o importanţă strategică decât economică şi făceau legătura între oraşele basarabene şi Rusia sau Ucraina, dar nu făceau legătura între oraşele respective. De asemenea, materialul rulant

84 Sabin Mănuilă, Studiu etnografic asupra populației României, București, Editura Institutului Central de Statistică, 1940, p. 34-36.

85 Anuarul Statistic al României, 1937 și 1938, București, Editura Institutului Central de Statistică, 1939, p. 486-487, 150-153.

86 Teofil Ioncu, „Ce sunt zemstvele în Basarabia?" în Basarabia economică 1, nr. 4, 1919, p. 35-44.

87 Charles Upson Clark, United Romania, New York, Dodd Mead, 1932, p. 341.

88 Charles Upson Clark, Bessarabia: Russia and, Roumania on the Black Sea, New York, Dodd Mead, 1927, p. 18-19; Em. de Martonne, Ce am văzut în Basarabia, Paris, Imprimerie des Arts et des Sports, 1919, p. 11.

primitiv precum şi calea ferată rusă, cu distanţă mai mare între şine se dovedeau şi ele probleme majore.[89] Veniturile din producţia de vinuri, domeniu extrem de important al economiei înainte, au scăzut din cauza pierderii pieţei din Rusia Sovietică şi preferinţei pentru vinurile franţuzeşti pe piaţa românească. Războiul comercial cu Polonia, după 1926, a distrus şi el una dintre principalele căi de export ale vinului basarabean şi a continuat să submineze producţia şi în anii 1930.[90] Secetele grele din 1921, 1924 şi 1925 au constituit şi ele o lovitură puternică pentru o agricultură deja în declin.

Administraţia română, puternică şi coruptă, prezentă şi în alte părţi ale regatului, părea să fie şi mai puternică şi mai coruptă în Basarabia. Refugiaţii din Transnistria, care emigraseră masiv în Basarabia în timpul războiului, erau consideraţi de poliţia secretă română potenţiali agenţi bolşevici, aşa cum basarabenii din alte părţi ale României erau acuzaţi că formează „cuiburi" comuniste în universităţi.[91] Agenţii de la Siguranţă şi poliţia locală se străduiau să demaşte astfel de grupuri, supraveghindu-i îndeaproape mai ales pe ruşi şi pe evrei, în primul rând bănuiţi de încercări de propagandă sovietică.[92] Drept rezultat, a apărut printre basarabeni sentimentul că Basarabia fusese mai degrabă ocupată de România decât

---

89 Clark, Bessarabia, p. 22.

90 România a impus taxe la importul de cărbune din Polonia; Varșovia a răspuns cu taxe asupra importurilor de vin din România. loan Scurtu, Istoria Basarabiei, p. 146.

91 Raport al inspectorului general adjunct al Siguranței în Basarabia către directorul general, n.d., ANR-DAIC, f. Ministerul Instrucțiunii, d. 273/1921, f. 12; Scrisoare a ministrului învățământului către rectorul Universității din Cernăuți, 26 aprilie 1921, ANR-DAIC, f. Ministerul Instrucțiunii, d. 273/1921, f. 5.

92 Scrisoare a directorului general al Poliției din Chișinău către ministrul de interne, 20 octombrie 1921, ANR-DAIC, f. Ministerul Instrucțiunii, d. 273/1921, f. 17; Raportul lui Gh. Theodorescu, inspector în județul Suceava, 11 martie 1920, ANR- DAIC, f. Ministerul Instrucțiunii, d. 305/1920, ff. 4-5. Vezi și rapoartele poliției din ANR-DAIC, f. Pantelimon Halippa, d. 70/1931, d. 73/1933, d. 77/1934.

unită cu ea.[93] Chiar cei mai fervenţi susţinători ai unirii din 1918 observau duritatea administraţiei române. Ţinând cont de puterea bolşevismului în provincie, ei insistau totuşi că anumite „sacrificii umane” erau justificate când erau făcute „pe altarul păcii şi ordinii”.[94]

Pentru localnici, alte aspecte ale prezenţei româneşti evidenţiau pur şi simplu lipsa de respect pentru Basarabia ca partener egal în noua Românie. Vechilor membri ai Sfatului Ţării li se oferise cincizeci de hectare de pământ drept recunoaştere a serviciilor aduse naţiunii, dar ofiţerii armatei române care se căsătoreau cu femei din Basarabia primeau o sută de hectare.[95] Una din cele mai ilustrative povestiri pentru comportamentul românesc notoriu mai putea fi încă auzită în anii 1990 în Moldova, personajul principal fiind comandantul român din Edineţ, un oraş din nordul Basarabiei. Pentru a-i învăţa pe basarabeni să-i salute pe ofiţerii români, comandantul se pare că i-ar fi ordonat locotenentului său să treacă prin oraş cu cascheta sa în vârful unui băţ, cerându-le oamenilor să salute cascheta pentru a exersa.[96] Astfel de incidente, fie ele reale sau imaginare, au intrat rapid în memoria colectivă basarabeană. „Era vorba să ne unim cu românii”, se plângea un scriitor basarabean în 1930, „nu să fim cuceriţi de ei”.[97]

Odată cu influxul de personal administrativ şi de

---

93 T. Vicol, „Constatări triste", în Basarabia, Ziar săptămînal independent, 18 decembrie 1924, p. 1; D.R., „Cum se compromite autoritatea de stat în Basarabia", în Viața Basarabiei [ziar], 6 august 1933, p. 1.

94 Paul Cazacu, Zece ani. de la unire: Moldova dintre Prut și Nistru: 1918-1928, București, Tipografia ziarului „Universul", 1928, p. 283.

95 Scrisoare a lui Daniel Ciugureanu către ministrul pentru Basarabia, n.d., ANR- DAIC, f. loan Pelivan, d. 793/f.d., ff. 1-2.

96 M.A. Baluh, Cu ce vine URSS: către animia Octeabriului a 15-a și RASSM în ve- țuirea de 8 ani, Tiraspol, Editura de Stat a Moldovei, 1932, p. 33.

97 A. Trei Schini, De la regimul teocratic spre regimul democratic: Amintirile unui basarabean: 1870-1930, Chișinău, Cartea Românească, 1930, p. 60.

colonişti români din Regat precum şi cu statutul de teritoriu disputat al regiunii, orice abuz al funcţionarilor militari şi civili a fost în mod necesar amplificat.[98] După cum nota redactorul-şef al *Afacerilor Externe* în călătoriile sale prin Basarabia în anii 1920, administraţia provinciei constituia cea mai serioasă ameninţare pentru securitatea României:

Administraţia civilă românească, deja recunoscută pentru lipsa ei de eficienţă, s-a îndepărtat şi mai mult de standardele de civilizaţie în Basarabia, în comparaţie cu alte zone ale României. Aceasta este o mare problemă cu atât mai mult cu cât Basarabia este expusă propagandei bolşevice… Noua România ar trebui să demonstreze aici tot ce are mai bun… Până când administraţia română nu reuşeşte să îmbunătăţească vizibil viaţa provinciei, agitatorii de peste graniţă vor găsi întotdeauna teren favorabil pentru ideile comuniste.[99]

Agenţii comunişti infiltraţi prin sate, aventurierii de tot felul şi administratorii români din provincie ofereau propagandei bolşevice exemple perfecte ale „capitalismului funciar" românesc. Dincolo de aceste probleme totuşi, însuşi poporul basarabean s-a dovedit a fi cel mai mare obstacol în calea completei integrări a regiunii în cadrul României Mari. Basarabia era una dintre regiunile cu cea mai mare diversitate etnică ale Regatului, în care prezenţa românilor în oraşe era cel mai puţin vizibilă. În 1930, în Basarabia trăiau 352.000 de ruşi, 314.000 de ucraineni şi 205.000 de evrei; evreii singuri constituiau 26, 6 din populaţia urbană.[100] Toate aceste grupuri etnice aveau propriile lor nemulţumiri la adresa puterii centrale româneşti şi deveneau, în schimb, ţinta

98 Scrisoare a generalului Râșcanu, comisar șef al guvernului în Basarabia și Bucovina, către primul ministru Averescu, 7 mai 1927, ANR-DAIC, f. Președinția Consiliului de Miniștri, d. 10/1927, ff. 88-89.

99 Hamilton Fish Armstrong, The New Balkans, Londra, Harper and Brothers, 1926, p. 158, 160.

100 Mănuilă, Studiu etnografic, p. 34-35, 38-39.

grupurilor naţionaliste şi antisemite.[101]

Ruşii erau în primul rând o problemă pentru că, aşa cum se plângea conducătorul comunităţii lor, faptul că erau trataţi ca „bolşevici deghizaţi” de către români nu făcea decât să servească planurilor organizatorilor comunişti.[102] Mulţi profesori şi funcţionari ruşi fuseseră înlăturaţi din administraţia locală şi puţinii rămaşi erau obligaţi să vorbească româneşte sau altfel erau ei înşişi concediaţi.[103] Şcolile particulare pentru minorităţile etnice au primit aviz de funcţionare după 1925, dar chiar şi în acestea limba de predare era româna. Până în 1938, nu mai rămăsese nicio şcoală de stat rusească sau ucrainenă şi numai câte una particulară.[104] Bisericile şi bibliotecile ruse au fost şi ele închise şi românizate. Sub conducerea lui Gurie, mitropolitul român ortodox al Chişinăului, a fost lansată o campanie pentru impunerea calendarului religios român şi a serviciului în limba română în rândul congregaţiilor ruseşti. Când câţiva ruşi au preferat să-şi îngroape morţii fără preot mai degrabă decât să accepte un preot român, procesiunile de acest tip au fost interzise în timpul zilei pe străzile principale.[105]

În 1939, mai ales după atacurile sovietice şi germane din septembrie asupra Poloniei, guvernul român a început să ia măsuri de rezolvare a acestor cazuri. Au fost date directive pentru permiterea importului de cărţi ruseşti, pentru introducerea de clase cu predare în limba rusă şi

---

101 Livezeanu, Cultural Politics, p. 120-127.

102 Gheorghe M. Tzamutali, „Memorandum asupra situației minorității ruse în România și a dreptului său de a-și atinge țelurile", 30 octombrie 1930, ANR-DAIC, f. Pantelimon Halippa, d. 577/1930, ff. 12-15.

103 A. Iu. Skvorțova, „Russkie v Bessarabii posle eio prisoedinenia k Rumînii (1918 nacealo 20-h gg.)“, în Vne Rossii: Sbomik nauc’nth statei o russhih i russhoi kul’ture Moldavii, Chișinău, Institutul Minorităților Naționale, Academia de Științe a Moldovei, 1997, p. 40-48.

104 Scurtu, Istoria Basarabiei, p. 164; Nistor, Istoria Basarabiei, p. 308-309.

105 Scrisoare a Inspectoratului de Poliție din Chișinău către ministrul pentru Basarabia, Pantelimon Halippa, 16 februarie 1931, ANR-DAIC, f. Pantelimon Halippa, d. 70/1931, f. 3.

ucraineană în şcolile de stat, pentru redeschiderea bibliotecilor ruseşti, pentru permiterea serviciului religios în limba rusă precum şi alte măsuri de cooptare a conducătorilor comunităţilor slave.[106] însă resentimentele faţă de politica Bucureştiului erau deja mult prea adânci.

Dincolo de minorităţile etnice, moldovenii înşişi s-au dovedit a fi o problemă. După ce Sfatul Ţării a votat pentru unificare, regele Ferdinand i-a întâmpinat pe moldovenii din Basarabia ca pe „fraţii reîntorşi în patria-mamă”.[107] Sarcina integrării acestor fraţi s-a dovedit însă mult mai dificilă decât îşi imaginaseră unioniştii. Charles Upson Clark, un important comentator american al politicii româneşti dintre cele două războaie, nota dificultăţile administraţiei româneşti în impunerea unor reforme simple cum ar fi introducerea calendarului gregorian şi a noului program al magazinelor. Prima s-a izbit de opoziţia clerului basarabean, care-şi încuraja enoriaşii să continue să se orienteze după calendarul ortodox iulian, iar cealaltă, care încerca să stabilească un program unitar în tot regatul, de a deschide magazinele la ora opt dimineaţa, se opunea tradiţiei moldoveneşti de a deschide mai târziu dimineaţa.[108] Chiar şi limba era o problemă. Basarabenii mai vârstnici, obişnuiţi cu alfabetul chirilic, aveau dificultăţi în citirea limbii române moderne.[109] Conducătorii bisericii basarabene se opuneau şi ei oarecum introducerii alfabetului latin, care era privit ca o inovaţie laică, neortodoxă; alfabetul chirilic era încă folosit

---

106 „Raport asupra acordurilor încheiate cu reprezentanții minorității ruse", ANR- DAIC, f. Președinția Consiliului de Miniștri, d. 145/1939, ff. 7-11; „Raport asupra rezolvării revendicărilor reprezentanților minorității ucrainene din 29 septembrie 1939“, ANR-DAIC, f. Președinția Consiliului de Miniștri, d. 144/1939, ff. 1-6. Vezi și ANR-DAIC, f. Președinția Consiliului de Miniștri, d. 144/1939, ff. 6-11, 34-35.

107 Citat în Ștefan Ciobanu, Unirea Basarabiei, Chișinău, Universitas, 1993, p. 274.

108 Clark, Bessarabia, p. 287-290.

109 „Frați moldoveni, învățați slova latină!" în Viața Basarabiei [ziar], 1 februarie 1925, p. 1.

în anii 1930 pentru semnele rutiere din Chişinău.[110]

Propaganda culturală din Basarabia a avut totuşi unele rezultate. După reticenţa iniţială, profesorii locali au început să agreeze ideea învăţării românei şi mulţi dintre ei au făcut cereri pentru burse oferite de stat pentru a se perfecţiona şi a-şi continua studiile la Chişinău.[111] Practica lingvistică autohtonă asociată cu intensa propagandă culturală a guvernului român au avut ca rezultat învăţarea limbii române de către majoritatea moldovenilor; în 1903 mai rămăseseră doar vreo 12.000 (mai puţin de 1%) care nu considerau româna limba lor natală, chiar dacă nu toţi vorbitorii de limbă română puteau citi în alfabet latin.[112] Programele de educaţie publică şi cursurile de alfabetizare pentru adulţi, bazate pe vechile programe culturale finanţate de armata română în timpul războiului, au continuat în timpul perioadei interbelice. Combinaţia de scopuri strategice şi activitate culturală a rămas prioritară pentru că dezvoltarea culturală servea atât la cimentarea poziţiei Basarabiei în cadrul României Mari, cât şi la contracararea ameninţării bolşevice de la est de Nistru. „Avem nevoie de biblioteci publice în Basarabia”, scria un profesor local, „pentru ca fortăreaţa baionetelor româneşti aflate de-a lungul Nistrului să fie susţinută de fortăreaţa spiritului românesc.”[113] Profesorii şi propagandiştii trimişi din regat se străduiau să trezească un sentiment al patriotismului românesc la ţăranii moldoveni. Pentru unii, faptul că provincia era atât de înapoiată constituia o *tabula rasa* pe care se puteau înscrie idealurile patriotismului românesc. Aşa cum raporta unul dintre activişti, „faptul că Basarabia este atât de înapoiată cultural este cel mai mare

---

110 D.J. Hall, Romanian Furrow, Londra, George G. Harrap and Co., Ltd., 1939, p. 207.

111 Vezi scrisorile și aplicațiile din ANR-DAIC, f. Ministerul Instrucțiunii, d. 168/ 1925.

112 Mănuilă, Studiu etnografic, p. 34-35, 54-55.

113 Porfirie Fala, Cugetările unui luptător moldovean în timpul revoluției rusești din 1917, București, Editura Casei Școalelor, 1927, p. 48.

avantaj al nostru. Dacă ar fi existat o cultură în Basarabia, aceea ar fi fost rusească [dar] cărţile ruseşti nu au reuşit să şteargă sufletul curat şi pur al moldovenilor… Lucrăm într-un mediu în care trebuie să creăm totul de la început şi nu trebuie să distrugem prea mult.”[114]

Tabelul 2

Etnici români în România Mare, 1930

	Total (procente)	Mediu urban (procente)
Oltenia	97, 5	91, 7
Muntenia	93, 4	82, 3
Dobrogea	44, 2	52, 4
Moldova (la vest de Prut)	89, 8.	70, 8
Basarabia	56, 5	O, U.
Bucovina	44, 5	33, O
Transilvania	57, 6	35, 9
Banat	54, 4	35, O
Crişana-Maramureş	60, 7	33, 1
România – total	71, 9	58, 6

Sursă: adaptat după Sabin Mânuilă, *Studiu etnografic asupra populaţiei României*, Bucureşti, Editura Institutului Central de Statistică, 1940, p. 46, 48.

După succesele iniţiale de la începutul anilor 1920,

114 Scrisoare a propagandistului C. Stan către ministrul învățământului, 26 aprilie 1920, ANR-DAIC, f. Ministerul Instrucțiunii, d. 118/1920, f. 53.

au început să apară problemele. Periodicele în limba română precum şi alte publicaţii au fost rare până în anii 1930. Deşi publicaţiile româneşti cunoscuseră un moment de vârf în timpul primului război mondial, în 1930 Chişinăul se putea lăuda cu cinci cotidiene în limba rusă şi doar două săptămânale în limba română, situaţie pe care Asociaţia Jurnaliştilor Basarabeni a atribuit-o faptului că provincia fusese tratată ca o „colonie africană" de către oficialităţile de la Bucureşti.[115] Lipsa ziarelor româneşti a fost totuşi în egală măsură rezultatul preferinţei lingvistice şi al neglijenţei celor din capitală. Publicul cititor a continuat să prefere rusa românei, situaţie denunţată ca „nenaturală", „antinaţională" şi „imorală" de militanţii fervenţi ai panromânismului.[116] Aceste practici păreau să confirme adeseori obişnuita batjocură a românilor cu privire la identitatea paradoxală a moldovenilor: *Tata rus, mamă rus, dar Ivan moldovean*.[117]

Politicienii basarabeni considerau şi ei viaţa în România Mare mult mai puţin primitoare decât se aşteptau. Multora le lipsea abilitatea politică necesară pentru a concura cu politicienii experimentaţi şi cu membrii *Jockey* CZw6-ului de la marginile Bucureştiului, care controlau politica românească.[118] Cu tot sistemul *zemstvei* şi al dumei de stat, conducătorii *guberniilor* basarabene cunoşteau foarte puţin politica electorală total neortodoxă a României Mari. Datorită obiceiului destul de ciudat ca regele să-l numească pe primul-ministru înainte de alegeri, succesul în politică necesita atât un mecanism politic puternic, care să poată determina rezultatul alegerilor, cât şi legături puternice la curte, care să

115 Constantin Mâțu, O necesitate desconsiderată: presa românească în Basarabia, Chișinău, Cartea Românească, 1930, p. 5, 14.

116 Ion Pelivan, Să vorbim românește, Chișinău, în Gazeta Basarabiei, 1938, p. 4-6.

117 Cassian R. Munteanu, Prin Basarabia românească: însemnări de călătorie, Lugoj, Tipografia Iosif Sidon, 1919, p. 16.

118 Dimitrii Bogoș, „Regionalism", în Viața Basarabiei, Yl septembrie 1931, p. 2.

garanteze investirea candidaţilor potriviţi pentru sarcina de a forma guvernul. Basarabenii nu aveau nici mecanismul, nici accesul preferenţial la putere necesar succesului electoral şi s-au trezit în curând copleşiţi de corupţia şi bârfele de curte ce caracterizau viaţa politică românească. După câţiva ani de la unire ei au fost absorbiţi de vechile partide politice, liberalii şi naţional-ţărăniştii, şi orice idee a basarabenilor ca bloc regional distinct a dispărut cu desăvârşire.[119] Ion Inculeţ şi Pantelimon Halippa au intrat în numeroase parlamente româneşti din anii 1920 şi 1930, dar ei nu au mai ajuns niciodată la statutul pe care îl aveau atunci când se aflau în centrul mişcării naţionale basarabene din 1918.

Inculeţ, mai ales, fusese întotdeauna sceptic în privinţa unei uniri a republicii basarabene cu România. Ca reprezentant al guvernului provizoriu Kerenski din Basarabia şi ca membru al Partidului Socialist Revoluţionar, el avea prea puţine afinităţi cu regatul României şi cu guvernul conservator condus de Alexandru Marghiloman, aflat la putere în momentulunirii. Pentru Inculeţ şi pentru alţi membri doritori de reformă din Sfatul Ţării nu avea niciun sens să fugă de autocraţia rusă pentru a accepta oligarhia românească. Chiar şi atunci când haosul generat de revoluţie a făcut intrarea în România Mare necesară, Inculeţ şi colegii săi continuau să susţină că reformele agrare şi electorale iniţiate deja de Sfatul Ţării puteau servi drept model pentru restul regatului. „Consideram că în cazul în care puteam impune votul universal şi rezolvam problema agrară în acest colţişor al României”, reflecta Inculeţ ulterior, „acestea vor constitui o garanţie a găsirii unor soluţii pentru aceste probleme în viitor şi în România.”[120]

---

119 Constantin Stere, „Cele două căi", ibidem, 23 octombrie 1921, p. 1; Pantelimon Halippa, „Cuvinte de îndrumare despre administrație", ibidem, 31 ianuarie - 7 februarie 1932, p. 1.

120 Citat în Stelian Stoian, „Viața politică din Basarabia în perioada de autonomie provizorie (27 martie - 27 noiembrie 1918): Activitatea Sfatului Țării", în Revistă de istorie a Moldovei, 1992, nr. 2, p. 49.

Inculeţ se va împăca însă oarecum cu unirea, ajungând ministru în câteva guverne liberale şi atrăgându-şi oprobriul colegilor săi basarabeni pentru schimbarea orientării politice. Dar în ciuda panegiricelor la adresa idealului unirii şi primirii călduroase a fraţilor de peste Prut, majoritatea basarabenilor şi a conducătorilor lor politici au rămas la periferia. României Mari din punct de vedere social, Aşa cum se plângea în 1922 cel mai importănt Tstoric basarabean al Bisericii, Nicolae Popovschi, o astfel de situaţie nu putea duce decât la slăbirea legăturilor dintre Basarabia şi Regat, la eşecul construirii naţiunii şi la triumful regretabil al *politicianismului* de la Bucureşti. „În ce priveşte politicianismul… am avut o pregătire excelentă. îl ştim nu numai teoretic, ci şi practic. Ştim cum să-i folosim cu iscusinţă toate metodele şi pârghiile, printre care chiar şi calomnia sau intrigile, împotriva adversarilor noştri… Şi când observăm că acesta a otrăvit atât de uşor şi atât de adânc sufletele intelectualilor noştri, ne întrebăm: Ce va deveni construirea naţiunii în Basarabia pe această cale? Este aceasta renaştere naţională?”[121]

Unirea a fost probabil o „mare dezamăgire”, scria conducătorul Partidului Naţional Ţărănesc, Iuliu Maniu, dar aceasta s-a datorat problemelor din politica românească şi nu problemelor unirii istorice.[122] în anii 1930, chiar şi cei mai pasionaţi susţinători ai integrării începuseră să aibă îndoieli cu privire la capacitatea statului român de a se reforma şi la dorinţa autorităţilor centrale, de a respecta identitatea regională specifică a Basarabiei. Intelectualii din provincie îi îndemnau mereu pe scriitori/etnografi şi lingvişti să cerceteze cultura populară autohtonă a ţăranilor basarabeni, temându-se că politica de „culturalizare” a Bucureştiului ar putea duce eventual la dispariţia dialectului moldovenesc şi la

121 Nicolae Popovschi, Problema naționalizării în Basarabia, Chișinău, Tipografia Societății de Editură Națională „Luceafărul", 1922, p. 24.

122 Iuliu Maniu, „Zece ani de la unirea Basarabiei", în Viața Basarabiei, 15 aprilie 1928, p. 1.

înlocuirea lui cu limba „galicizată” a aristocraţiei de la Bucureşti.[123]

Reticenţa basarabenilor de a îmbrăţişa idealul panromânismului şi deziluzia resimţită de unii conducători ai provinciei nu trebuie să ne surprindă. După 1812 Prutul a început să-i separe tot mai mult pe basarabeni de vecinii lor de la vest. Basarabenii nu fuseseră prezenţi în momentele definitorii ale apariţiei conştiinţei naţionale româneşti în rândurile elitelor politice din Valahia şi Moldova. Ei fuseseră absenţi de la toate momentele istorice importante: revoluţia din 1821 îndreptată împotriva otomanilor, standardizarea şi latinizarea limbii şi alfabetului românesc în anii 1840 şi 1850, crearea unui stat românesc unitar în 1859, crearea unei case dinastice româneşti în 1866 şi 1881 şi cucerirea independenţei faţă de Înalta Poartă în 1878. Ideea ţăra-inului basarabean cu privire la identitatea sa naţională nu era astfey doar produsul politicii de asimilare ruseşti, ci rămăsese yirlualneschimbată de la anexarea provinciei de către Rusia în 1812, din timpurile când ideea unei naţiuni române ce* se întindea de la Tisa la Nistru – chiar şi ideea de „naţiune” în sensul modern al cuvântului – era încă extrem de nouă. „Basarabenii de azi”, nota un ofiţer de cavalerie român în 1918, „sunt fiii şi nepoţii moldovenilor din 1812. Doar până acolo ajunge ideea lor despre propriile origini.”[124]

O situaţie similară se putea întâlni şi în rândurile elitelor basarabene. Depinzând de Moscova pentru educaţie, slujbe şi promovări după 1820, prea puţini citadini basarabeni au găsit vreun folos în legăturile cu Iaşii, Bucureştii sau alte centre româneşti. Până la sfârşitul

123 Vezi Al. David, „Culturalizarea maselor în Basarabia**, ibidem, 30 noiembrie 1932, p. 1; Ștefan Ciobanu, „Basarabia care nu se vede**, ibidem, 25 decembrie 1932, p. 1; I. Zaborovschi, „Basarabia: cîteva precizări istorice**, ibidem 1, nr. 2 (1932): 25- 28; T. Porunciuc, „Lexiconul terminilor entopici din limba română din Basarabia**, în Arhivele Basarabiei 2, nr. 1, 1930, p. 1-33.

124 M.C. Schina, Pe marginea unirii: Basarabia, ianuarie 1918 - iunie 1919, București, Institutul de Arte Grafice, 1938, p. 12-13.

secolului, politica imperială rusă nu numai că reuşise să creeze o elită loială, vorbitoare de limbă rusă, care să guverneze provincia de la frontieră, dar se asigurase şi că socialiştii şi alte grupări radicale din provincie – cele care se opuneau cel mai puternic ţarismului – priveau tot spre grupările ruseşti de acelaşi tip şi nu spre cele româneşti – pentru îndrumare şi inspiraţie. Atât conducătorii reacţionari, cât şi cei revoluţionari din Basarabia, aduşi în prim-plan de evenimentele care au zguduit imperiul în 1914 – 1917, împărtăşeau scepticismul faţă de declaraţiile de frăţie şi bunăvoinţă ale românilor. Pentru primii, Bucureştiul constituia o ameninţare la fel de mare ca şi bolşevicii, o dată ce ambele tindeau spre distrugerea statului ţarist şi stabilirea unor structuri politice sau sociale noi pe ruinele sale. Pentru cei din urmă, nu prea existau motive să-l schimbe pe ţarul Nicolae al II-lea cu regele Ferdinand, să renunţe la angajamentul reformei agrare şi al votului universal în schimbul unui naţionalism panromânesc, ai cărui susţinători ardenţi erau încurajaţi de iredentiştii din Regat. După 1918, politica Bucureştiului părea să accentueze rezervele cu care mulţi basarabeni, oricare le-ar fi fost orientarea politică, veniseră în statul românesc.

POLITICA SOVIETICĂ LA GRANIŢA ROMÂNEASCĂ

Sovieticii şi-au manifestat întotdeauna dorinţa de a găsi o soluţie paşnică la problema Basarabiei, dar agitaţia excesivă şi eforturile propagandistice contraziceau declaraţiile lor de bună-credinţă. Aşa cum românii încercau să-i integreze pe basarabeni în România Mare, tot astfel şi sovieticii aveau planuri de a-i atrage în direcţia opusă. În anii 1920 şi la începutul anilor 1930 agenţii bolşevici erau extrem de activi în satele basarabenii, avioanele sovietice răspândeau manifeste în întreaga provincie şi schimburile de focuri între soldaţii sovietici şi români de pe cele două maluri ale Nistrului erau extrem de frecvente. Bandele de răufăcători, adeseori asociate cu agitatorii bolşevici, străbăteau satele jefuindu-i pe ţărani şi găsindu-şi adăpost printre cei nemulţumiţi de prezenţa

românilor.[125] Conform cifrelor furnizate de români, nu mai puţin de 118 incursiuni bolşevice peste Nistru au fost înregistrate între 1921 şi 1925, iar între 1918 şi 1925 Ministerul Român de Externe a înregistrat mai mult de 3.000 de incidente „teroriste” sponsorizate de bolşevici, de la spionaj şi agitaţie până la demonstraţii şi rebeliuni deschise.[126]

Eficacitatea acestor eforturi era totuşi îndoielnică. Deşi ţăranii basarabeni nu erau prea entuziasmaţi de prezenţa jandarmilor şi soldaţilor români, ei erau şi mai puţin atraşi de îndemnurile bolşevicilor de colectivizare şi expropriere a bunurilor ţărăneşti.[127] Refugiaţii au continuat să treacă Nistrul în număr mare pentru a ajunge în România de-a lungul anilor 1930, tendinţă pe care autorităţile sovietice au atribuit-o preeminenţei „chiaburilor” şi a altor elemente antisovietice din Ucraina.[128] însă insistenţa sovieticilor asupra problemei teritoriale atât la masa tratativelor, cât şi în satele basarabene a menţinut relaţiile dintre Moscova şi Bucureşti destul de tensionate. Românii îi considerau vinovaţi pe agenţii provocatori sovietici pentru toate agitaţiile din oraşele Hotin (ianuarie, 1919), Bender (mai, 1919) şi Tatar Bunar (septembrie, 1919), mici revolte care au fost înăbuşite cu multă violenţă de armata română. Mai ales Tatar Bunarul era cuprins de propaganda sovietică, ce insista asupra politicii lipsite de lege şi opresive a

---

125 Scrisoare a ministrului de război către ministrul instrucțiunii, 22 august 1921, f. Ministerul Instrucțiunii, d. 282/1921, f. 13.

126 Antony Babel, La Bessarabie: Etude historique, ethnographique et economique, Paris, Librairie Félix Alean, 1926, p. 212, n. 1; Gh. Tătărăscu, Internaționala a III-a și Basarabia, București, Independența, 1925, p. 30-34. Vezi, de asemenea, tratarea detaliată a problemei de către inspectorul general pentru Basarabia al poliției secrete românești, Z.I. Husărescu, Mișcarea subversivă în Basarabia, Chișinău, Atelierele Imprimeriei Statului, 1925.

127 Hall, Romanian Furrow, p. 206-207.

128 Protocolul întrunirii Biroului Politic al Comitetului Moldovenesc CPbU, 2 februarie 1932, .Asupra încercării de trecere a frontierei în masă din raionul Slobozia", AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 2068, p. 1.

„capitaliştilor de la Bucureşti” şi a poliţiei lor secrete, Siguranţa.

Societatea basarabenilor, cu centrul la Moscova, era principala organizaţie responsabilă pentru agitaţia şi propaganda sovietică. Susţinută fiind de Internaţionala Comunistă şi de Organizaţia Internaţională pentru Ajutorarea Luptătorilor pentru Revoluţie[129], numele complet al societăţii făcea evidente pretenţiile ei: *Societatea unita a basarabenilor „Să-şi ia invadatorii români mâinile de pe Basarabia*!” Publicaţiile ei, printre care şi bilunarul *Basarabia roşie*, deplângeau asprimea regimului românesc şi-i încurajau pe ţăranii basarabeni să se ridice şi să li se alăture muncitorilor din Uniunea Sovietică într-un singur stat proletar.[130] Alte grupări, ca Asociaţia Emigranţilor Basarabeni din Paris, erau finanţate indirect de sovietici şi acţionau pentru a convinge guvernele occidentale de injusteţea pretenţiilor teritoriale româneşti.[131]

Pe la mijlocul anilor 1920, eşecul repetat al negocierilor teritoriale, recepţia slabă a propagandei comuniste la sate şi incapacitatea bolşevicilor de a determina o rebeliune la scară largă (demonstrată de eşecul de la Tatar Bunar) au constituit deopotrivă impulsul pentru o nouă tactică în politica sovieticilor faţă de Basarabia: crearea unei republici sovietice autonome dincolo de Nistru, la graniţa răsăriteană a României. Noua „Republică Autonomă Socialistă Sovietică Moldovenească” (RASSM) a fost stabilită în interiorul Ucrainei Sovietice la 12 octombrie 1924. Alcătuită din porţiuni ale regiunilor

---

129 Organizația, cunoscută sub numele de Mejdunarodnaia organizația pomoșci bor- țam revoliuții (MOPR), a existat între 1922 și 1947 și a fost implicată într-o serie de activități agitatorii și de propagandă și în afara Basarabiei.

130 Pentru o istorie a societății și a activității MOPR precum și a altor organizații agitatorii și de propagandă, vezi la. M. Kopanski, Obșcestvo Bessarabțev u SSSfl i soiuz bessarabskih emigrantov (1924-1940), Chișinău, Știința, 1978.

131 Vezi J. Ohotnikov și N. Bacinski, La Bessarabie et lapaix europeenne, Paris, Association des Emigres Bessarabiens, 1927.

ucrainene Odessa şi Podolia, RASSM se întindea pe 7516 km² de la regiunea din jurul râului Olşanka, în nord, până la estuarul Nistrului, în sud, şi aproximativ 140 km spre est, aproape până la valea sudică a râului Bug.[132] în timpul războiului civil zona şi-a schimbat conducătorii de nu mai puţin de douăsprezece ori, pe măsură ce Armata Roşie, cazacii, forţele independente ucrainene, ruşii albi şi bandiţii ce străbăteau ţinuturile s-au aflat în mod temporar la putere. După victoria bolşevicilor din toamna lui 1920, regiunea cunoscută în România sub numele de Transnistria a fost cuprinsă în graniţele Ucrainei şi astfel, după 1922, în graniţele Uniunii Sovietice. RASSM reprezenta mai puţin de 2% din totalul suprafeţei şi populaţiei Ucrainei şi, cu toate că nominalera Q republică „moldovenească", ea era alcătuită mai ales din ucraineni. Etnicii ucraineni formau aproape 49% din populaţia de 572 114 de locuitori din 1926, în timp ce mai puţin de o treime din populaţie erau moldoveni. Ruşii (9%), evreii (8%) şi germanii (2%) erau şi ei reprezentaţi în număr semnificativ.[133] Chiar şi după crearea acestei „patrii" moldoveneşti, aproximativ 85.000 de persoane înregistrate ca moldovene au rămas în alte părţi ale Ucrainei, în afara RASSM.[134]

RASSM, aparent înfiinţată la cererea maselor de transnistreni, apăruse în urma unei intenţii evidente de a întări propaganda sovietică de dincolo de Nistru, de a exercita presiuni asupra Bucureştiului în negocierile privind viitorul Basarabiei şi de a servi ca magnet politic ce ar putea îndepărta Basarabia şi mai mult de Bucureşti. Aşa cum nota o publicaţie sovietică, referindu-se la noua republică, în 1926, „crearea RASSM este începutul eliberării Basarabiei. Odată începută dezvoltarea economică şi culturală a Moldovei, România cea condusă

132 M.N. Boceacer, Moldavia, Moscova, Gosizdat, 1926, p. 5-7.

133 Vsesoiuznaia perepis' naselenia 1926 goda, Moscova, Izdanie ȚSU Soiuza SSSR, 1929, 13:39.

134 Moldova: Materialile statistice, Balta, Moldavskoe Statisticeskoe Upravlenie, 1928, p. 304.

de aristocraţie nu va mai reuşi să-şi menţină controlul asupra Basarabiei.”[135] Republica era, de asemenea, o modalitate de a influenţa politica românească în totalitatea ei, un prim pas spre aprinderea acelei scântei a revoluţiei care să elibereze toată populaţia României de sub jugul burghezo-moşieresc.

Tabelul 3

Populaţia RASSM în 1926 şi 1936

	1926			1936	
	Populaţie	Procente	Procente rurale (numai în 1926)	Populaţie	Procente
Ucraineni	277 515	48,5	89,4	265 193	45,5
Moldoveni	172 419	30,1	96,4	184 046	31,6
Ruşi	48 868	8,5	60,7	56 592	9,7
Evrei	48 564	8,5	48,3	45 620	7,8
Germani	10 739	1,9	98,3	12 711	2,2
Bulgari	6026	1,0	98,2		
Polonezi	4853	0,8	73,3	4450	0,8
Romi (ţigani)	918	0,2	95,8		
Români	137		77,4		

135 M.N. Boceacer, Moldavia, p. 46.

Alţii	20 55	O, 4		13 526	2, 4
TOTAL	57 2 114	10 0, O	85 , 6	58 2 138	10 0, O

NOTĂ: Liniile de pauză indică lipsa informaţiei

SURSĂ: *Vsesoiuznaia perepis naseleniia 1926 goda*, Moscova, Izdanie TSU Soiuza SSR, 1929, 13: 39 – 41 şi AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 3997, p. 108.

RASSM făcea parte din politica sovietică la graniţă în sens mai larg, aceea de a folosi logica eliberării naţionale pentru a despărţi regiunile de graniţă de statele burgheze cărora le aparţineau. În anii 1920, pe lângă RASSM, au mai fost înfiinţate încă alte două republici autonome, extrem de controversate, în regiunile de graniţă: Republica Autonomă Karelia, apărută la graniţa cu Finlanda în 1920 şi ridicată la statutul de Republică Unională Karelo-Finlandeză între 1940 şi 1956, şi Republica Autonomă Bureat-Mongolă, apărută la graniţa cu Mongolia în 1923, dar a cărei suprafaţă a fost redusă considerabil şi care a fost redenumită în 1937. Fiecare entitate teritorial-administrativă de acest fel a apărut ca urmare a izolării politice general acceptate a unei naţiuni separate de graniţe internaţionale. Ele aveau rolul de a exercita presiuni asupra statelor vecine – Finlanda, România şi Mongolia – pentru ca acestea să cedeze părţi ale teritoriului lor sau chiar întregul lor teritoriu şi erau înfiinţate ca nişte capete de pod ale influenţei sovietice în nordul şi centrul Europei ca şi în întregul Orient îndepărtat. În fiecare republică autonomă sovietică socialistă, conţinutul politicii culturale a constat în anumite momente în insistenţa-asupra diferenţelor dintre populaţia locală şi populaţiile înrudite aflate de cealaltă parte a graniţei internaţionale şi în alte momente a încercat să submineze legăturile elementare de limbă şi cultură dintre cele două. Ţelul era însă în mare parte acelaşi: efortul de a folosi politica naţională şi de construire a naţiunii ca instrumente ale politicii externe, contracarând astfel pretenţiile „naţionaliştilor burghezi”

din statele vecine cu propriile lor mijloace.

Pentru a submina aceste pretenţii, Chişinăul a fost declarat capitala RASSM şi întreaga Basarabie a fost inclusă în graniţele oficiale ale republicii, oraşele transnistrene Balta şi Tiraspol fiind numite capitale provizorii până la eliberarea Basarabiei.[136] Mikola Skripnik, comisar popular al justiţiei în acea perioadă în Ucraina, evidenţia astfel problema regiunii de graniţă într-un discurs ţinut la scurtă vreme după înfiinţarea RASSM:

Noi considerăm că graniţa nu este de-a lungul Nistrului, ci de-a lungul

Prutului. Da, pentru o vreme, capitaliştii deţin încă Basarabia, dar aceasta este o chestiune de fapt, nu de drept. Dreptul este de partea noastră. Pe harta noastră, Basarabia este inclusă şi ea între graniţele roşii căci Basarabia trebuie să fie o parte inseparabilă a RASSM.[137]

Conform sovieticilor, Basarabia era o parte a Moldovei Sovietice în egală măsură cu regiunea de pe malul estic. Astfel de epitete ca „leagăn al Moldovei Roşii" sau „Basarabia mică" folosite pentru RASSM erau utilizate pentru a accentua pretenţiile Moscovei că Basarabia rămăsese o regiune ilegal ocupată a Moldovei Sovietice. Malurile Nistrului au fost puternic fortificate, se auzeau frecvent împuşcături de o parte şi de alta a râului, iar raidurile republicii sovietice în Basarabia erau ceva absolut obişnuit. Autorităţile RASSM ordonau ca lumini puternice să ardă continuu în Tiraspol, aflat de cealaltă parte a Nistrului, în faţa oraşului românesc Bender, pentru a le demonstra ţăranilor basarabeni avantajele vieţii în republica sovietică, unde progresul tehnologic se făcea deja simţit.[138]

Odată cu apariţia RASSM, Uniunea Sovietică a început să-şi justifice într-un mod cu totul nou pretenţiile

---

136 A. Repida, Obrazovanie Moldavskoi ASSR, Chișinău, Știința, 1974, p. 112. Vezi și harta din M.N. Boceacer, Moldavia, p. 58. Capitala provizorie a fost mutată la Tiraspol în 1929.

137 Citat în A. Repida, Obrazovanie, p. 106-107.

138 Hall, Romanian Furrow, p. 208.

faţă de Basarabia, acestea bazându-se acum mai mult pe naţionalitate şi mai puţin pe dreptul internaţional. În primele sale dispute cu Bucureştiul, guvernul bolşevic a înaintat în mare parte argumente legale şi politice împotriva anexării Basarabiei de către România. Cristian Rakovski, adversarul cel mai hotărât al lui Titulescu în problema Basarabiei în anii 1920, îi condamna pe români pentru folosirea argumentelor etnice şi istorice pentru a justifica controlul asupra regiunii. Rakovski susţinea că o dată ce înglobarea regiunii în regat nu exprima dorinţa poporului basarabean, diplomaţii români erau obligaţi „să găsească în etnologie, antropologie şi filologie teorii care să justifice astfel de expresii ca «dreptul suveran» al românilor în Basarabia”. Pentru Rakovski, faptul că principalii locuitori ai României şi Basarabiei vorbeau aceeaşi limbă era total irelevant:

Noi nu negăm faptul că o mare parte a populaţiei Basarabiei este moldovenească… Ceea ce este important nu este procentul unui element etnic sau al altuia, ci dorinţa populaţiei… Noi ştim că majoritatea populaţiei Elveţiei vorbeşte limba germană şi că o parte a ei vorbeşte franceza, dar nimeni nu sugerează de aici că acele cantoane care vorbesc germana ar trebui să se unească cu Germania, iar cele care vorbesc franceza să se unească cu Franţa.[139]

Numeroase note de protest trimise guvernului român de sovietici, după ianuarie 1918, foloseau argumente similare: că muncitorilor şi ţăranilor basarabeni nu li se oferise niciodată şansa de a-şi decide propria soartă şi că ocupaţia românească a regiunii dintre Prut şi Nistru reprezenta mai degrabă o încercare a capitaliştilor români de a submina revoluţia bolşevică. Abia în martie 1924, cu şapte luni înainte de crearea RASSM, sovieticii au renunţat

139 C.G. Rakovsky, Roumania and Bessarabia, Londra, W. Coates, 1925, p. 9, 12, 18.

la ideea drepturilor istorice şi etnice asupra Basarabiei într-un document pregătit pentru o nouă rundă de negocieri româno-sovietice la Viena:

Guvernul Uniunii Sovietice crede că populaţia Basarabiei ar trebui să decidă ea însăşi dacă doreşte să facă parte în continuare din Uniunea Sovietică, dacă vrea să părăsească uniunea şi să se unească cu România sau dacă, în cele din urmă, ar dori să existe ca stat independent şi suveran... Guvernul Uniunii Sovietice insistă că, în problema Basarabiei, el nu îşi construieşte argumentaţia pornind de la punctul de vedere al drepturilor istorice asupra Basarabiei, pe care le-a moştenit de la fostul guvern ţarist.[140]

Pe scurt, susţineau sovieticii, Sfatul Ţării nu fusese o adunare pe deplin reprezentativă, votul favorabil unirii nu fusese nicidecum unanim, nu avusese loc niciun plebiscit în rândurile basarabenilor, iar trupele de ocupaţie române comiseseră mari atrocităţi. Din toate aceste motive, exista o mare animozitate între moldoveni şi români, pe care cei din urmă o alimentau tratând pământul basarabean şi oamenii ca şi cum ar fi fost proprietatea lor de drept. Argumente similare fuseseră oferite şi înainte de către aristocraţia basarabeană la

Conferinţa de Pace de la Paris[141] şi Titulescu însuşi se temea că ele constituiau de fapt cele mai puternice argumente legale împotriva controlului românesc în Basarabia.[142]

Totuşi înfiinţarea RASSM a semnalat cristalizarea unui nou argument împotriva ocupaţiei româneşti a

---

140 Citat în A. Antoseak, „Osvobojdenie Bessarabii i sevemoi Bukovinî", în Mejdunarodnaia jiz.n\ 1991, nr. 8, p. 154.

141 Vezi Paul Miliukov, The Case for Bessarabia: A Collection of Documents, ed. a Il-a, Londra: Russian Liberation Committee, 1920; A.N. Krupenski și A.C. Schmidt, Ce este „problema Basarabiei1*, Paris, Imprimerie Lahure); idem, „Parlamentul11 basarabean (1917-1918), Paris, Imprimerie Lahure; Krupenski fusese anterior mareșal al curții, iar Schmidt fost primar al Chișinăului.

142 Nicolae Titulescu, Basarabia pământ românesc, București, Rum-Irina, 1992, p. 55-58.

Basarabiei, care începuse să se dezvolte la scurtă vreme după încheierea războiului civil rusesc: noţiunea că majoritatea populaţiei din Basarabia constituia un grup etno-naţional separat de cel românesc şi că înglobarea lor într-un stat românesc unitar le uzurpase dreptul la autodeterminare naţională. Deşi Rakovski îi criticase mai înainte pe români pentru că apelaseră la argumente etnice în apărarea pretenţiilor lor asupra Basarabiei, pe la mijlocul anilor 1920, sovieticii înşişi renunţaseră să mai folosească contraargumente pur juridice şi începuseră să-şi elaboreze propria lor viziune în ce priveşte „moldovenitatea" Pentru ambele părţi implicate în conflict, etnografia a devenit astfel calul de bătaie al diplomaţiei având în vedere că atât românii, cât şi sovieticii priveau istoria şi noile discipline ca antropologia, etno-lingvistica şi chiar etnobiologia ca posibile arme într-o luptă diplomatică din ce în ce mai aprinsă. Odată cu apariţia unei „naţiuni moldovene" şi cu crearea patriei provizorii care era RASSM, identitatea etno-naţională a moldovenilor înşişi a ajuns în centrul eforturilor propagandistice sovietice.

DEFINIREA MOLDOVENILOR PRINTRE ROMÂNI ŞI SOVIETICI

Pentru istoricii, publiciştii şi politicienii români din perioada interbelică, unirea din 1918 a Basarabiei cu România reprezenta punctul culminant al unei lupte de secole pentru unificarea pământurilor populate de naţiunea română. Atât din perspectiva istorică, cât şi din cea etnică, dreptul românilor asupra Basarabiei era considerat indiscutabil.[143] Situaţia era desigur mult mai complexă însă. În ciuda celor mai susţinute eforturi ale intelectualilor de la Bucureşti de a-i trezi pe ţăranii basarabeni la „românitatea" lor, mulţi moldoveni au rămas total neinteresaţi de identitatea lor românească subînţeleasă. Crearea RASSM a accentuat controversa

143 Vezi Ion G. Pelivan, Drepturile românilor asupra Basarabiei, Paris, Imprimerie des Arts et des Sports, 1920); idem, Cronologia celor mai importante evenimente din viaţa Basarabiei (idem); idem, Unirea Basarabiei cu Patria-mamă, România (idem).

asupra problemei identităţii oferind, în mod evident, naţiunii moldovene o patrie. Dar ideea că locuitorii Regatului şi majoritatea populaţiei basarabene formau un singur grup etnic nu era nici de la sine înţeleasă şi nici universal acceptată înainte de 1918 şi nici chiar după unire.

Aceasta era o situaţie care-i înfuria pe naţionaliştii panromânismului din România Mare. În broşura scrisă în 1920 şi numită *Ce naţiune suntem noi*! eseistul basarabean Porfirie Fala se plângea de folosirea termenului *moldovean* în Basarabia, notând că termenul e mai degrabă geografic decât etnic şi că populaţia nativă nu ar trebui să se lase influenţată de încercările „străinilor" de a-i convinge de contrariul.[144] Până în 1938, după douăzeci de ani de la marea unire, fostul membru al Sfatului Ţării Ion Pelivan susţinuse că o astfel de situaţie nu putea fi remediată niciodată atâta timp cât intelectualii basarabeni insistau să vorbească limba rusă, despărţindu-se astfel de cultura română şi nereuşind să-şi facă datoria de a transmite mesajul panromânesc în satele basarabene.[145]

Naţionaliştii contemporani, susţinători ai panromânismului, îi priveau pe moldoveni în viziunea dublă caracteristică populismului. Pe de o parte, ţăranul moldovean era apreciat ca depozitar al tradiţiilor şi valorilor culturale româneşti imemoriale. Cu toată rusificarea elitei basarabene, închiderea şcolilor moldoveneşti şi alte eforturi ţariste de a înăbuşi sentimentele naţionale în provincie, ţăranul moldovean îşi păstrase totuşi portul caracteristic, tradiţiile şi limba pe toată perioada stăpânirii ruseşti. Basarabia, susţinea Pantelimon Halippa, devenise astfel Piedmontul României, o regiune care privea dincolo de interesele sale regionale urmărind idealul unificării naţionale.[146] Pe de altă parte,

144 Porfirie Fala, Ce neam suntem ? O lămurire pentru moldovenii din Basarabia, Chișinău, în Glasul Țării, 1920.

145 Pelivan, Să vorbim, p. 6.

146 Pantelimon Halippa, manuscris nedatat, ANR-DAIC, f. Pantelimon Halippa, d. 122/f.d., f. 1 lv.

când ţăranii moldoveni adoptau cu oarecare încetineală mesajul panromânesc – când nu reuşeau să înţeleagă ecuaţia simplă dintre identitatea românească din Regat şi limba şi cultura pe care le ştiau din vechime ca fiind „moldoveneşti” – susţinătorii panromânismului îi denunţau ca fiind slugile ruşilor, victimele inculte ale înşelătoriilor ţariste, care au rămas oarbe în faţa adevăratei lor identităţi naţionale.

Această poziţie ambivalenţă şi situaţia economică şi socială a basarabenilor în cadrul României Mari constituiau suficient material de măcinat în moara sovietică. Sentimentul românilor cu privire la *misiunea lor civilizatoare* în Basarabia, susţinea unul din conducătorii RASSM în 1928, ilustra caracterul burghez şi esenţial rasist al ideii unităţii româno-moldovene:

Mânuitorii peniţei din România au lansat sloganul „Latinitate înseamnă civilizaţie în timp ce slavismul înseamnă nostalgie şi distrugere” Aceasta este cea mai recentă invenţie, cel mai nou slogan inventat de ei pentru a câştiga opinia publică burgheză de partea Basarabiei şi a necesităţii extinderii teritoriului României aristocratice până la râul Bug.

Astfel de argumente şovine, susţinea autorul, nu făceau decât să furnizeze dovezi în plus pentru a susţine zicala că „A fi român nu este o naţiune, ci o profesie”.[147]

Propagandiştii de la Moscova sau de la Balta nu erau totuşi pe deplin consecvenţi în vederile lor cu privire la identitatea Moldovei. Unii negociatori şi propagandişti sovietici au insistat la început asupra aspectelor mai degrabă politice decât etnice ale problemei basarabene. Rakovski şi alţi scriitori sovietici erau întru totul de acord cu ideea că românii şi moldovenii formau un grup etnonaţional unitar, dar în acelaşi timp ei negau relevanţa acestui fapt în stabilirea statutului internaţional al Basarabiei. În două opere definitorii asupra istoriei şi

147 V. Holostenko, 3 goda național’nogo stroitel’stva vAMSSR, 10 let național’nogo ug- netenia u Bessarabii, Balta, Gosizdat Moldavii, 1928, p. 36-37, 56.

etnografiei Basarabiei, publicate după revoluţie,[148] etnograful rus L.S. Berg considera eticheta de *moldovean* ca pe ceva pur geografic şi nicidecum etnic:

Moldovenii sunt români ce locuiesc în Moldova, Basarabia şi părţile învecinate ale guberniilor Podolia şi Herson; un număr mic locuiesc de asemenea în gubernia Ekaterinoslav… Elemente dialectale nesemnificative îi deosebesc de românii din Valahia, numiţi şi valahi.[149]

Cel mai prolific propagandist sovietic în problema Basarabiei, Vladimir Dembo, era în egală măsură convins de lipsa de importanţă a factorului etnic. Tratatul său din 1924, *Să nu uităm niciodată*! *Cronica însângerată a Basarabiei*, denunţa încercările românilor de a folosi etnografia în politică.[150] Deşi speculaţiile lui Dembo încercau să demonstreze că erau de fapt prea puţine afinităţi între români şi moldovenii din Basarabia din cauza înglobării acestora din urmă în Imperiul Rus cu o sută de ani în urmă, el era totuşi gata să admită, de dragul argumentului, că ambele grupuri făceau parte, în fond, din aceeaşi naţiune panromânească. Cu toate acestea, identitatea etnică a moldovenilor nu era deloc semnificativă, căci oricum ei nu avuseseră posibilitatea să voteze liber pentru unire.

Deşi publicaţiile bolşevice se opuneau şovinismului etnic al românilor, după 1924 scriitorii sovietici au început să-şi articuleze ei înşişi propriile argumente etnice pentru a-şi susţine pretenţiile asupra Basarabiei. În cartea sa *Moldova Sovietică şi problema Basarabiei*, publicată la numai un an după *să nu uitam*! Dembo a adus două argumente noi în favoarea cedării Basarabiei de către

---

148 L.S. Berg, Bessarabia: strana, liudi, hoziaistvo, Petrograd, Ogni, 1918 și idem, Naselenie Besarabii: etnograficeskii sostav i cislenost', Petrograd, Rossiiskaia Akademia Nauk, 1923. Berg a fost, de fapt, un reputat etnograf țarist, care, la fel ca mulți foști cercetători „burghezi", a continuat să lucreze și în perioada bolșevică.

149 L.S. Berg, Naselenie Bessarabii, p. 29.

150 V. Dembo, Nikogda ne zabîf! Krovavaia letopis' Bessarabii, Moscova, Krasnaia Nov', 1924.

români Uniunii Sovietice. În primul rând, Dembo susţinea că moldovenii nu reprezentau atât o naţiune aparte, cât o clasă socială aparte. Populaţia moldovenească din Basarabia era formată mai ales din ţărani care scuturaseră jugul nobilimii din Valahia şi Moldova vestică – refugiaţi din regat care se stabiliseră la est de Prut cu un secol în urmă. Descendenţii acestor ţărani liberi aveau astfel prea puţine în comun cu foştii lor stăpâni de la vest de Prut.[151]

În al doilea rând, Dembo susţinea că ţăranii refugiaţi care formau baza identitară a Moldovei moderne nu se opriseră la Nistru, ci se aşezaseră, de fapt, şi la est de acest râu, în regiunea Transnistria, înglobată după 1924 în RASSM. Astfel, populaţia RASSM era „îndeaproape înrudită, prin legături de sânge, cu populaţia Basarabiei".[152] Regimul aspru impus basarabenilor după 1918 nu făcuse decât să întărească solidaritatea de clasă a popoarelor Basarabiei şi Moldovei Sovietice. Dmitri Milev, contemporanul lui Dembo şi unul dintre scriitorii cei mai importanţi din RASSM, lăuda rădăcinile proletare ale moldovenilor în poemul său din 1926 *Norod moldovenesc*:

În lanţuri grele, chinuit.
Veac întreg ai petrecut…
Vrăjmaşii tăi te-au pregonit.
Soare-n viaţă n-ai ştiut!…
La boieri şi la ciocoi – Ai robit din an în an.
Crescut în muncă şi în nevoi Sărac ai fost tu şi sărman…
60
60
Subjugat şi fără nume.
Fără drepturi de omenie.
Pe veci uitat de toţi în lume Condamnat ai fost tu la robie.[153]

Pentru Dembo, Milev şi ceilalţi, puterea de

151 V. Dembo, Sovetskaia Moldavia i bessarabskii vopros, Moscova, Izdatel'stvo Mos- kovskogo otdela Obșcestva bessarabțev, 1925.
152 Ibidem, p. 15.
153 D. Milev, Norod, moldovenesc, în Plugarul roș, 28 iulie 1926, p. 3.

emancipare a revoluţiei bolşevice le oferise un viitor mai luminos moldovenilor, dar revoluţia nu putea fi încheiată atâta timp cât fraţii proletari din Basarabia continuau să trudească „sub călcâiul nobililor.”[154] Spre aceşti fraţi ai lor de dincolo de Nistru, aparţinând aceleiaşi clase sociale, trebuiau să se întoarcă basarabenii şi nu spre fraţii lor de dincolo de Prut.[155] Orice încercare de a ascunde această legătură de clasă prin retorică naţionalistă ar trebui să le reamintească basarabenilor că strămoşii lor fugiseră cândva de „greutăţile de nesuportat la care-i supuseseră în Principatele danubiene strămoşii bancherilor, moşierilor şi industriaşilor români de astăzi, care acum pretind a le fi „fraţi” ţăranilor moldoveni.”[156]

Totuşi, chiar dacă moldovenii erau separaţi de români, cultura lor prea puţin dezvoltată presupunea o activitate susţinută din partea celor ce planificau cultura sovietică. Acest punct de vedere era evident în broşura *Basarabia muncitorilor şi puterea sovietică*, parte a unei serii timpurii de discursuri şi dezbateri folosite de agenţii provocatori sovietici. Aşa cum susţinea autorul, puterea transformatoare a revoluţiei trebuia folosită pentru a crea o cultură independentă, sovietică şi autentic moldovenească şi pentru a-i ridica pe moldoveni la nivelul deja obţinut de alte popoare ale fostului imperiu.[157] Aşa cum nota un alt autor într-o trecere în revistă a politicii culturale din RASSM, limba moldovenească şi literatura ei erau încă în stadiul „acumulărilor primitive” de forţe culturale; datorită nivelului scăzut de dezvoltare în perioada ţaristă, cultura moldovenească a fost, mai mult decât în orice parte a uniunii, un adevărat „copil al

154 Pavel Chior, Basarabia sub căldiu boieresc, Balta, Editura de Stat a Moldovei, 1928.

155 A.G., „Pervaia godovșcina Sovetskoi Moldavii**, în Krasnaia Bessarabia 1926, nr. 1, p. 26.

156 V. Dembo, Bessarabskoe krestianstvo pod vlastiu Kulakov i pomeșcikov, Moscova, Iz- datel’stvo ȚK MOPR SSSR, 1931, p. 9.

157 Viktor Garski, Trudovaia Bessarabia i sovestkaia vlast’, Moscova, Gosizdat, 1921, p. 16.

revoluţiei din octombrie”.[158]

Atâta timp cât Basarabia rămânea sub control românesc, reformarea revoluţionară a societăţii moldoveneşti nu putea decât să rămână un plan îndepărtat. Crearea RASSM le oferea totuşi politicienilor sovietici şi planificatorilor culturali un laborator – „Basarabia mică”, cum o descria adeseori Vladimir Dembo – în care să cultive seminţele care vor rodi cândva dincolo de Nistru, în Basarabia ocupată, şi chiar mai departe. În „Basarabia mică”, scria Dembo în 1925, „se organizează forţele care, fără puşti şi baionete, vor constitui nucleul, germenele din care se va dezvolta guvernul, administraţia şi cultura Basarabiei, întinzându-se până la Dunăre şi la Prut.”[159] Ideea că românii şi moldovenii din Basarabia şi din RASSM erau două grupuri etnonaţionale complet separate, vorbind limbi diferite şi cu trăsături istorice, culturale şi chiar biologice separate va deveni un element standard al discursului sovietic în problema Basarabiei şi principala justificare pentru pretenţiile teritoriale ale Moscovei.

Contrafacerea unei naţiuni t: moldovene sovietice înfiinţarea RASSM în 1924 a servit două ţeluri importante în noua politică a Uniunii Sovietice. În primul rând, noua republică facilita pătrunderea propagandei sovietice în regatul României, netezind astfel drumul revoluţiei socialiste româneşti. În al doilea rând, a menţinut problema Basarabiei în centrul politicii internaţionale – ca un spin în coasta diplomaţilor români la Liga Naţiunilor. Însă originile acestui efort de a construi o identitate moldovenească distinctă nu erau doar rezultatul necesităţilor politicii externe sovietice. Construirea unei noţiuni în RASSM nu a apărut doar ca rezultat al expansionismului sovietic, ci mai mult ca rezultat al combinaţiei dintre ţelurile politicii externe centrale,

158 K.N. Deijavin, „Literatumoe stroitel’stvo v soțialisticeskoi Moldavii**, în Trudi Instituia slavianovedenia Akademii Nauk SSSR 1932, nr. 1, p. 239-296.

159 Dembo, Sovetskaia Moldavia, p. 38.

formele de identitate existente şi acţiunile aflate pe agenda elitelor politice şi culturale din interiorul republicii autonome însăşi. Arhitecţii culturii sovietice erau perfect conştienţi de importanţa politică a ceea ce avea să primească numele de „moldovenizare”, dar ei nu erau doar simpli executanţi ai politicii sovietice elaborate la centru. Disputele profesionale dintre lingvişti şi istorici precum şi credinţa autentică a multora că ajută la eliberarea moldovenilor de opresiunea regimului burghezo-moşieresc de la Bucureşti au jucat un rol important în ideologia diferenţelor naţionale din anii 1920.

Nu se poate spune însă acelaşi lucru despre anii 1930, perioadă în care linia oficială a autorităţilor sovietice cu privire la identitatea moldovenească a suferit schimbări importante. În două schimbări totale ale politicii sale, centrul sovietic a denunţat mai întâi propria sa linie cu privire la diferenţele dintre moldoveni şi români ca fiind o ficţiune creată de „rebuturi” ale politicii culturale sovietice pentru ca mai târziu să schimbe tactica încă o dată şi să se întoarcă la noţiunea iniţială a moldovenilor ca naţiune independentă. Ceea ce în 1920 fusese o încercare a arhitecţilor locali ai naţiunii de a contraface o cultură naţională distinctă bazată pe practici culturale indigene ale transnistrenilor şi basarabenilor a devenit după zece ani un simplu capriciu al arhitecţilor culturii sovietice de la centru. Istoria acestor două decenii, incluzând şi controversele referitoare la graniţe şi identitate naţională, aveau să lase urme de neşters asupra Republicii

Moldova chiar şi după schimbările teritoriale ce au urmat celui de-al doilea război mondial.

CREAREA UNEI LIMBI MOLDOVENEŞTI

Prima problemă a elitelor locale din RASSM a fost crearea unei limbi literare moldoveneşti distincte.

Specialiştii occidentali şi mai ales etnograful german Gustav Weigand notaseră la începutul secolului că vorbitorii limbii române din Basarabia şi Bucovina vorbeau un dialect distinct de cele vorbite în Regatul României, dar şi că aceste diferenţe nu erau cu nimic mai semnificative decât variantele regionale întâlnite în interiorul României înseşi.1 în RASSM însă aceste diferenţe erau încărcate de semnificaţii politice şi diferenţele dialectale din Transnistria au fost salutate ca nucleul unei noi culturi naţionale.

Pavel Chior, comisarul popular pentru educaţie din RASSM între 1928 şi 1930, a făcut declaraţii clare despre importanţa politică a standardizării lingvistice. Într-una din primele sale lucrări dedicate pronunţiei moldoveneşti, Chior susţinea că limba română literară, controlată de burghezia aflată la conducere în România, se orienta din ce în ce mai mult spre Franţa; amestecul rezultat – „nici română, nici franceză" – era considerat neinteligibil de majoritatea populaţiei ţărăneşti, atât în RASSM, cât şi în marea parte a României. Basarabenii se plângeau de „stricarea" limbii din cauza împrumuturilor de după unirea din 1918 şi de impactul său asupra culturii locale.[160] însă pentru Pavel Chior aceste diferenţe lingvistice aveau o conotaţie politică. „Putem folosi aceste diferenţe dintre limba clasei conducătoare şi limba clasei exploatate dacă nu pierdem din vedere aspectele politice ale pronunţiei noastre."[161] Principala semnificaţie a RASSM era aceea de a furniza un tampon politic împotriva viitoarelor influenţe româneşti asupra moldovenilor, aşa cum politica culturală românească faţă de masele de basarabeni servea un scop politic similar al Bucureştiului. Primele sarcini aflate în faţa cercetătorilor din RASSM erau acelea de a selecta un dialect care să servească drept bază pentru limba literară

160 Gustav Weigand, Die Dialekte der Bukowina und Bessarabiens (mit einem Titelbilde und Musikbeilagen), Leipzig, Johann Ambrosius Barth, 1904.

161 P.I. Chior, Dispri orfografia lingii moldovinești, Bîrzula, Comitetu di Științî Moldo- vinesc, 1929, p. 11.

moldovenească şi după aceea să alcătuiască o gramatică bazată pe specificităţile lingvistice ale dialectului. În timpul celor patru expediţii ale sale în RASSM, între 1925 şi 1930, lingvistul moscovit M.V. Sergheievski a stabilit două regiuni dialectale în republică.[162] Selecţia unei baze dialectale era însă şi ea o problemă fundamental politică în ce privea relaţia dintre moldovenii „proletari" şi românii „burghezi" Aşa cum argumenta Chior, dialectul specific centrului Basarabiei nu reprezenta doar varianta cea mai larg vorbită a limbii moldovenilor atât în Basarabia, cât şi în RASSM, ci selectarea acestui dialect ca bază a limbii literare (şi nu a unei forme vorbite exclusiv în Transnistria) avea să creeze şi un pod lingvistic peste Nistru, netezind astfel drumul pentru eliberarea naţională a tuturor moldovenilor.[163]

Dezbaterile cu privire la selecţia unui dialect au fost în mare parte depăşite în importanţă de necesitatea practică a unei gramatici care să fie folosite în şcolile noii republici autonome. Prima gramatică moldovenească şi primul dicţionar, publicate în 1925 şi 1926, au apărut ca texte provizorii în intenţia autorului lor, predecesorul lui Pavel Chior în postul de comisar pentru educaţie, Gavril Buciuşcanu. Acesta din urmă fusese un deputat revoluţionar socialist în Sfatul Ţării – un coleg al lui Ion Inculeţ deci – dar fusese scos în afara legii de autorităţile române şi fugise în Uniunea Sovietică după ce se opusese unirii Basarabiei cu România. Totuşi, cu excepţia folosirii alfabetului chirilic, gramatica lui Buciuşcanu nu se deosebea prea mult de gramaticile româneşti publicate în aceeaşi perioadă.[164] Numeroasele ei erori tipografice

162 M.V. Serghievski, Moldavskie etiudî, Moscova, Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1936, p. 11.

163 „Protocolul Plenarei a V-a a Obkom-ului și a Comisiei de Control pentru Oblast* a Partidului Comunist din Moldova**, AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 516, pp. 51, 95-97.

164 Gavril Buciușcanu, Gramatica limbii moldovenești, Balta, Editura de Stat a Moldovei, 1925; Slovar ruso-moldovenesc, Balta, Editura de Stat a Moldovei, 1926; Slovar moldovo-rusesc, Balta, Editura de Stat a Moldovei, 1926. Cf. August Scriban, Gramatica limbii romanești

precum şi sentimentul multora dintre conducătorii locali că era „prea românească” în ce privea orientarea, a determinat o rapidă scoatere a ei din circulaţie.

Alegerea alfabetului chirilic fusese o problemă dezbătută de specialiştii sovietici chiar înainte de formarea RASSM. Alfabetul nu le-a fost însă niciodată impus moldovenilor, aşa cum se susţine adeseori. Mai degrabă, folosirea alfabetului chirilic de către Buciuşcanu era oarecum în acord cu tradiţiile basarabene. Adoptarea alfabetului latin şi galicizarea progresivă a limbii române literare în secolul al XIX-lea nu avuseseră prea mare influenţă în Basarabia şi Transnistria. Cele mai cunoscute gramatici şi dicţionare moldoveneşti dinainte de revoluţie foloseau, de fapt, o versiune a alfabetului chirilic.[165] Lingviştii din

Moldova Sovietică se bazaseră în mare măsură pe aceste încercări prerevoluţionare de a codifica structurile vorbirii moldoveneşti, iar Buciuşcanu şi colegii săi recunoscuseră acest lucru. Odată cu eşecul textului lui Buciuşcanu, destul de prost primit, responsabilitatea elaborării gramaticii şi dicţionarului a fost preluată de nou creatul – Comitet Ştiinţific Moldovenesc (CSM), condus de Pavel Chior. Format în decembrie 1926, CSM a fost primul corp de stat destinat cercetării ştiinţifice din RASSM şi precursorul Academiei de Ştiinţe din Moldova.[166] în statutul său original, funcţiile CSM erau descrise ca „studiul comprehensiv al regiunii şi culturii poporului moldovean precum şi diseminarea cunoaşterii ştiinţifice şi

---

(morfologia) pentru folosința tuturor, Iași, Institutul de Arte Grafice „Viața Românească**, 1925.

165 Vezi Stepan Martsell, Rossiisko-rumînskaia gramatika, St. Petersburg, Tipografia Departamenta Narodnogo Prosveșcenia, 1827; Ia. Ginkulov, Nacertanie pravil valaho- moldavskoi gramatiki, St. Petersburg, Tipografia Imperatorskoi Akademii Nauk, 1840; Mihail Ciachir, Russko-moldavskii slovari, Chișinău, Eparhialnaia Tipografia, 1907.

166 Academia de Științe din Moldova a fost înființată în 1961. Vezi Ocerki istorii organizații nauki v Sovetskoi Moldavii (1924-1961), Chișinău, Știința, 1980.

aplicate despre ele”.[167]

Pavel Chior provenea dintr-un mediu total diferit de cel al predecesorului său, Buciuşcanu, şi zelul său revoluţionar la conducerea CSM va avea un impact puternic asupra politicii culturale a RASSM. Născut în Ismail, în sudul Basarabiei, în 1902, Chior era cu vreo treisprezece ani mai tânăr decât Buciuşcanu. Buciuşcanu părea să fi stat într-un fotoliu în Sfatul Ţării, dar Pavel Chior părea să stea călare pe un cal. Conştiinţa sa politică se născuse odată cu statul sovietic şi experienţa sa de luptător în războiul civil pe frontul de sud-vest, între 1918 şi 1920, îi influenţase probabil foarte puternic conştiinţa politică. Tatăl lui, Ion Chior, fusese un membru activ al mişcării muncitoreşti din Ekaterinoslav şi Pavel Chior era cunoscut poliţiei secrete româneşti din Basarabia sub porecla „puiul de bolşevic”.[168] Din iunie 1924 până în ianuarie 1925, când Buciuşcanu îşi asumase un important rol politic în noua republică autonomă, Chior se aflase din nou în rândurile Armatei Roşii, în calitate de comisar politic într-un detaşament de cavalerie cazac. Viaţa sa de până atunci fusese una tipică pentru mulţi tineri bolşevici, care-şi dobândiseră orientarea politică în plină violenţă a războiului civil şi care aduceau imaginea războiului şi elanul transformator al tinereţii lor în politica culturală sovietică a anilor 1920.11

O altă figură din cadrul CSM care urma să devină crucială pentru dezvoltarea culturală era Leonid Madan, şeful secţiunii de lingvistică a comitetului. Născut în 1894, Madan era ferm convins că românii şi moldovenii erau două popoare diferite, cu propriile lor limbi, diferite una de alta. El începuse să lucreze la o gramatică moldovenească pe când era încă student, la începutul anilor 1920, la Institutul pentru Educaţie Publică din Kiev, cu mult înainte ca problema unei limbi moldoveneşti distincte să devină

167 „Statutul Comitetului Științific Moldovenesc al Narkompros din RASSM", AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 951, p. 35.

168 Dosarul personal al lui Pavel Chior, AOSPRM, f. 49, inv. 4, d. 1351, p. 3-4.

interesantă din punct de vedere politic. După completarea unei prime versiuni a unei gramatici standard pentru moldoveni, în 1924, la Kiev, Madan şi-a testat concluziile iniţiale mergând pe teren în RASSM la sfârşitul lui 1925. În iulie şi august 1926, o serie de cursuri de vară asupra „Diferenţelor dintre limba română şi cea moldovenească" au fost organizate de profesorii din Balta şi Zinovievsk. Drept rezultat al acestor cursuri, în noiembrie, comisariatul popular pentru educaţie al RASSM (Narkompros) a elaborat proiectul de „Schimbări ale gramaticii moldoveneşti" şi a încurajat dezbaterile pe baza acestui proiect în paginile ziarului republicii, *Plugarul roş*. În lunile ce au urmat, comitetul ştiinţific a revizuit proiectul şi a publicat o nouă versiune în iunie 1927, care a fost la rândul ei dezbătută, în luna următoare, de mai mult de o sută de participanţi la cursurile de vară de la Balta. În cele din urmă, în iulie 1927, comitetul ştiinţific a produs un set de reguli gramaticale care să stea la baza noii gramatici. *Gramatica moldovenească* a lui Madan a fost publicată mai târziu, în 1929, de către Editura de Stat din Tiraspol, o a doua ediţie apărând în anul următor.[169] Gramatica, ce-şi propunea să reprezinte idiomul vorbit de basarabeni şi transnistreni, folosea alfabetul chirilic şi reprezenta cea mai radicală încercare de creare a unei limbi moldoveneşti distincte, total diferite de limba română literară.

În introducerea la gramatica sa, Madan îşi prezenta propria teorie lingvistică şi principalele stadii în dezvoltarea naţiunii moldovene, ambele fiind în perfectă consonanţă cu teoriile propuse şi de alţi cercetători sovietici din perioada respectivă.[170] După Madan, de-a lungul secolelor, limba moldovenească evoluase ca un amestec între limba latină şi limbile triburilor băştinaşe

169 LA Madan, Gramatica moldovniascî, Tiraspol, Editura de Stat a Moldovei, 1929.

170 Vezi Michael G. Smith, „Soviet Language Frontiers: the Structural Method in Early Language Reforms, 1917-1937", teză de doctorat, Universitatea Georgetown, 1991.

din bazinul carpatic, dacii sau geţii. După căderea Imperiului Roman, goţii, hunii, bulgarii, avarii, pecenegii, polovţii, tătarii, polonezii, turcii, fanarioţii greci, ucrainenii, ruşii şi alţii îşi puseseră amprenta asupra limbii moldoveneşti. Aceste influenţe multiple au dus eventual la apariţia unui popor moldovenesc distinct ce vorbea o limbă moldovenească distinctă.

Acest fapt era aparent confirmat de cele mai recente investigaţii antropometrice. Aşa cum susţinea Madan în altă parte, aparent, cercetările demonstraseră că moldovenii aveau mai ales o „structură craniană alungită”, în timp ce românii aveau „capete rotunde” Tipul brun (ochii, culoarea părului) era predominant printre români, în timp ce moldovenii erau „mai ales şateni, cumva în genul ruşilor din nord” Caracterul moldovenilor era şi el substanţial diferit de al românilor. „Valahii” (românii) erau mai mobili, mai expansivi”, în timp ce moldovenii „aveau mişcări mai lente”.[171]

În plus, susţinea Madan, revoluţia din octombrie şi înfiinţarea RASSM determinaseră o perioadă de diferenţieri accentuate între cele două limbi romanice estice. Înainte de apariţia RASSM, dezvoltarea naturală a limbii literare moldoveneşti fusese blocată de refuzul autorităţilor româneşti şi ruseşti de a accepta identitatea independentă a poporului moldovean. În cazul românesc, aşa cum nota Pavel Chior, predilecţia pentru galicismele burgheze poluase limba şi îndepărtase limba română literară de masele muncitoare aflate de-a lungul Nistrului. De aceea Madan susţinea necesitatea unei revoluţii în dezvoltarea limbii literare moldoveneşti. Cuvintele şi construcţiile gramaticale străine nu aveau să mai fie folosite pentru oprimarea maselor de truditori moldoveni, ci urma să se creeze o limbă literară nouă, sovietică, pe baza dialectului vorbit de majoritatea moldovenilor din RASSM şi Basarabia, dialect pe care Pavel Chior îl folosise

Tabelul 4

171 „Protocolul întrunirii Comitetului Științific Moldovenesc din 14 februarie 1930“, AOSPRM, f. 49, inv. 2, d. 42, p. 2-3.

Exemple de neologisme moldoveneşti, 1929

Engleză	Română literară	Rusă	Moldovenească
self-administration contemporary chronicle dictionary English February January monotonous custom like-mindedness	autoadministrare contemporan cravată cronică dicţionar englezesc februarie ianuarie monoton unitate de idei	samoupravlenie sovremennîi galstuk letopis angliiskii odnoobraznîi obihod edinomâslie	singurcârmuiri amuvremnic galstuh anoscrii slovari anglicesc făurari jerariul unofelnic zâlnictreburi unogândiri

NOTĂ: Niciunul din aceşti termeni nu a fost vreodată folosit consecvent; inconsecvenţa folosirii lor a împiedicat, în egală măsură cu ceilalţi factori, acceptarea neologismelor, în contextul Transnistriei şi al Basarabiei din acea perioadă, unele dintre noile cuvinte nu păreau probabil atât de neobişnuite pe cât ne par ele astăzi. O dată ce vorbirea moldovenească era deja puternic influenţată de limbile slave şi conţinea şi multe forme româneşti arhaice, *galstuh*, *slovari* şi *amuvremnic* erau

desigur mult mai uşor de înţeles de către ţăranii moldoveni decât cuvintele de inspiraţie franceză *cravată*, *dicţionar* sau *contemporan*.

SURSĂ: AOSPRM, f. 49, inv. 2, d. 44, p. 2 – 43; diferite ediţii ale *Plugarului roş*.

deja în culegerile sale de proverbe şi cântece populare moldoveneşti, publicate înainte de gramatica lui Madan.[172]

Pe lângă reprezentarea graiului ţărănesc, se făceau eforturi şi pentru introducerea în limbă a noi cuvinte bazate pe graiul rural. Principala responsabilitate pentru acest efort aparţinea secţiei de lingvistică a CSM şi mai cu seamă subsecţiunii de terminologie conduse de lingvistul şi profesorul I.A. Mălai. Din vara lui 1929 până în vara lui 1930, subsecţiunea condusă de Mălai a compilat liste de termeni noi în domeniul istoriei, politicii, geografiei, chimiei şi zoologiei – în total aproximativ 7500 de cuvinte – şi a prezentat lista propusă secţiunii de lingvistică pentru aprobare.[173] Rădăcinile populare folosite de subsecţiune erau, de fapt, mai ales împrumuturi sau calcuri din limba rusă, destinate în primul rând să mărească diferenţa dintre limba moldovenească şi limba română literară. Multe dintre ele puteau fi înţelese totuşi cu uşurinţă de ţăranii moldoveni şi unele chiar mult mai uşor decât termenii de inspiraţie franceză introduşi în româna literară începând cu anii 1960.

Chior, Madan, Mălai şi asociaţii lor erau angajaţi într-un proiect tipic de construire a naţiunii, urmat în multe părţi ale Uniunii Sovietice şi, mai de mult, în întreaga Europă: se luau forme din graiul ţărănesc, se formalizau, se construiau noi cuvinte pe baza lor, iar rezultatul era ridicat la rangul de nouă limbă literară. Procese similare aveau loc din Belarus până în Uzbekistan în acelaşi timp,

---

172 P.I. Chior, '/Âcătoarele moldovenești, Balta, Editura de Stat a Moldovei, 1926; idem, Cîntece moldovenești (narodnice), Balta, Editura de Stat a Moldovei, 1927-1928.

173 Vezi listele de termeni noi în AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 1817, p. 2; inv. 2, d. 44, p. 1-22; d. 43, p. 2-43.

dar fiecare era subsumat constrângerilor politicii locale şi exigenţelor politicii externe sovietice.[174] în acest sens, experimentul moldovenesc nu era cu nimic diferit sau mai artificial decât alte proiecte de construcţie a naţiunii în Uniunea Sovietică şi în afara ei. Totuşi problemele practice de comunicare a acestor standarde culturale nou-realizate maselor de moldoveni s-au dovedit mult mai dificile decât îşi imaginaseră arhitecţii naţiunii din RASSM şi au contribuit la refuzul „moldovenizării" în anii 1930.

MOLDOVENIZAREA MASELOR

Primul pas în crearea unei naţiuni moldovene a fost stabilirea cu precizie a identităţii moldovenilor şi formalizarea elementelor culturii lor naţionale, mai ales limba. Pe lângă nesfârşitele dezbateri dintre

Dimitrie Cantemir, principele Moldovei (1710 – 1711) şi aliat al lui Petru cel Mare.

Capii celor trei imperii – Austriac, Rus şi Otoman – la un joc de noroc având ca miză Principatele Române (caricatură germană de la sfârşitul secolului al XVIII-lea).

174 Vezi Isabelle T. Kreindler, ed., Sociolinguistic Perspectives on Soviet National Languages: Their Past, Present and Future, Berlin, Mouton, 1985; Paul Wexler, Purism and, Language: A Study of Modem Ukrainian and Belorussian Nationalism (1840-1967), Bloo-

Sediul „Sfatului ţării”.

Studenţi basarabeni la Bucureşti. La stânga, Serghei C. Sibirschi (tatăl academicianului Constantin S. Sibirschi, împuşcat în 1940 sau 1941), 1926.

Teatru de amatori, Soroca, 1923.

Elevii Şcolii Normale din Soroca, 1930.

Mişcarea scauţilor. Şcoala Eparhială din Soroca, 8 iunie 1936.

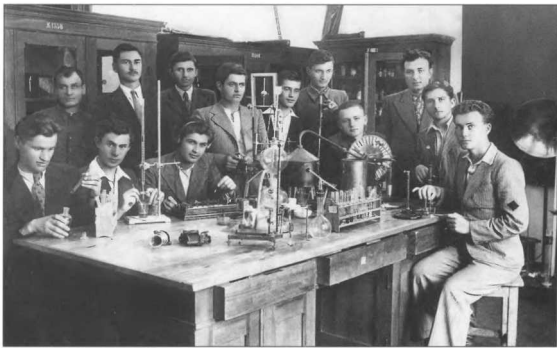

Liceul de Băieţi „A.D. Xenopol” din Soroca, promoţia 1936.

Şcoala de vară pentru învăţători, Soroca, 1936.

Pavel Chior (1902 – 1943), comisar pentru educaţie în republica autonomă moldovenească şi principalul arhitect al noii culturi moldoveneşti sovietice în perioada interbelică.

Ivan (Ion) Ocinschi (1888 – 1970), şef al Consiliului Ştiinţific Moldovenesc (1931 – 1933). Sub conducerea lui s-a introdus alfabetul latin în RASSM (1932).

Lecţie de gimnastică, Crişcăuţi, 1937.

Nicolae Titulescu (1882 – 1941), ministru de Externe român şi preşedinte al Ligii Naţiunilor. Titulescu s-a străduit în perioada interbelică să asigure recunoaşterea de către sovietici a graniţelor estice ale României.

Dmitri (Dumitru) Milev (1887 – 1944), prozator din RASSM, autorul poemului *Norodul moldovene*, publicat în ziarul *Plugarul roş*.

Liceul de Băieţi „A.D. Xenopol” din Soroca, promoţia 1937

Fanfara Liceului Tehnic din Soroca, 10 mai 1942.
Tractoare pe ogorul satului Ţaul, 1938.

Examen de absolvire la Universitatea de Stat din Chişinău, 1950.

membrii CSM, se făceau constante eforturi de a le transmite moldovenilor înşişi această viziune construită a identităţii lor naţionale – adică se încerca să se transforme RASSM într-o republică moldovenească autentică prin educarea ţăranilor şi aducerea lor în structurile de stat şi

de partid. Deja în aprilie 1923 congresul al doisprezecelea al partidului promulgase politica de *korenimţia*, de indigenizare, în republicile naţionale, ce permitea ca statul şi organizaţiile de partid să instituie practici de angajare şi promovare în beneficiul naţionalităţilor nonruse. Indigenizarea aparatului sovietic şi de partid urma să asigure, aşa cum susţinea Stalin, o situaţie în care instituţiile locale „reflectă întru totul nu numai necesităţile generale şi cerinţele tuturor naţionalităţilor din Uniune, ci şi necesităţile speciale şi cerinţele fiecărei naţionalităţi în parte”.[175][176]

Punerea în practică a diferitelor componente ale politicii culturale a rămas în seama Comitetului pentru moldovenizare şi ucrainizare (CMU), format în septembrie 1925. Ca şi în restul Uniunii Sovietice, *korenizaţia* din RASSM a cuprins o serie de ţeluri politice divergente, uneori contradictorii. Printre acestea se aflau: 1) creşterea numărului de persoane de etnie moldovenească în instituţiile de partid şi de stat; 2) acordarea unei atenţii speciale rolului femeilor în republică, mai ales celor analfabete; 3) construirea de şcoli moldoveneşti şi promovarea limbilor autohtone în educaţie; 4) crearea unei industrii a tipăriturilor în limba moldovenească şi 5) răspândirea revoluţiei şi construirea socialismului prin programe de educaţie politică în limba nativilor din republică, campanii de alfabetizare în masă şi folosirea, de asemenea, a altor domenii ale educaţiei publice.[177] Aplicarea fiecăreia dintre aceste politici presupunea o

---

175m ington, Indiana University Pres, 1974; Michael Kirkwood, ed., Language Planning in the Soviet Union, Londra, Macmillan, 1989; William Fierman, Language Planning and National Development: The Uzbek Experience, Berlin, Mouton, 1991.

176 1.V. Stalin, „Național’nîe moment! v partiinom i gosudarstvennom stroitel’stve**, în Socinenia, Moscova, Gosudarstvennoe Izdatel’stvo Politiceskoi Literaturi, 1947, 5: 191.

177 Pentru o introducere generală la politica sovietică în aceste domenii, vezi Peter Kenez, The Birth of the Propaganda State: Soviet Methods of Mass Mobilization, 1917- 1929, Cambridge, Cambridge University Press, 1985.

strategie specifică din partea autorităţilor RASSM şi, în acelaşi timp, genera o serie de obstacole neprevăzute pentru construcţia identităţii etnice – mai ales într-o republică în care principalele ţinte ale politicii, etnicii moldoveni, erau în minoritate.

Aparatul de partid şi de stat

Indigenizarea aparatului sovietic a fost elementul urmărit cu cea mai mare atenţie al *korenizaţiei*. Cum susţinuse Stalin la cel de-al doisprezecelea congres, şovinismul rus şi naţionalismul local nu vor fi eliminate decât atunci când „puterea sovietică din republici va deveni înţeleasă şi autohtonă", scop ce putea fi atins doar prin posibilitatea oferită „naţionalităţilor respective de la periferie să-şi aibă conducători din propria etnie în consiliile [comisariatele poporului]".[178] în RASSM o astfel de politică era, de asemenea, destinată să-i convingă pe ţăranii basarabeni din România că în republica sovietică moldovenească ţăranii erau stăpâni pe propriile lor vieţi.

În 1926, Comitetul Central Executiv al RASSM şi Consiliul Comisarilor Poporului (Sovnarkom) au votat o rezoluţie cu privire la „moldovenizarea şi ucrainizarea aparatului sovietic" prin care se stipula ca până la 1 ianuarie 1927 toate instituţiile centrale şi districtuale (cu excepţia zonelor ce aveau majoritate locală ucraineană) aveau să lucreze doar în limba moldovenească.[179] Cursuri de limbă moldovenească erau ţinute la toate instituţiile şi organizaţiile, folosind diferite versiuni ale noii limbi literare (printre care şi gramatica lui Madan din 1929). După completarea perioadei necesare de studiu, cursanţii primeau un certificat prin care le era confirmat statutul lingvistic. În RASSM, Narkompros crease, de asemenea, în mod special, un „Inspectorat pentru moldovenizarea

178 I.V. Stalin, „Doklad o național'nîh momentah v partiinoi i gosudarstvennom stroitel'stve", în Socinenia, voi. 5, p. 257-258.

179 „Postanovlenie Țentral'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta i Sovnarkoma RASSM o moldovanizații i ukrainizații sovetskogo aparata", în Plugarul roș, 30 iunie 1926, p. 6.

aparatului sovietic", condus de Leonid Madan.[180] Inspectoratul a organizat, la rândul lui, *moldbrigăzi* pentru a ajuta autorităţile locale să controleze instituţiile care nu aplicau la timp noile directive culturale.

În ciuda acestei structuri administrative atât de elaborate, indigenizarea aparatului nu a ajuns niciodată să fie un adevărat succes. Deşi realizările moldovenizării erau lăudate la conferinţele de partid, Obkom-ul (instituţia centrală de partid din RASSM) îi critica frecvent pe funcţionarii oficiali moldoveni pentru că nu reuşiseră „să se moldovenizeze".[181] Intransigenţa directorilor şi indiferenţa muncitorilor ducea la cifre de participare destul de mici la cursurile de limbă; pe de altă parte, directorilor nu le convenea să promoveze moldoveni mai puţin calificaţi în posturi importante, dacă aveau ruşi sau ucraineni mai bine calificaţi deja disponibili. Odată cu trecerea timpului, numărul moldovenilor ce serveau în instituţiile centrale şi raionale a scăzut, de fapt – semn că diferitele cadre locale nu erau deloc interesate să angajeze şi să promoveze anumiţi indivizi numai datorită naţionalităţii lor. Deja în 1936, la zece ani după începerea moldovenizării, secretarii de partid din cel puţin jumătate din raioanele RASSM, printre care şi cele patru raioane în care moldovenii constituiau majoritatea populaţiei, nu cunoşteau limba locală deloc.[182]

Singurele zone în care moldovenizarea a reuşit cu adevărat au fost cele expuse politic. O dată ce moldovenii controlau, în linii mari, instituţiile care serveau drept avangardă a moldovenizării – comisariatul pentru educaţie şi organele aflate în subordinea sa, aşezămintele

---

180 Vezi instrucțiunile și structura administrativă în AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 775, p. 2, 4, 5; f. 49, inv. 1, d. 3364, p. 19v.

181 Vezi rezoluțiile și rapoartele în AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 734, pp. 1-4; d. 935, p. 17-18; d. 939, p. 53-54; d. 1162, p. 4-6; d. 2017, p. 32-37, 48; d. 2181, p. 18-20; d. 2401, p. 5-7, 8-10, 55-58, 64-66; d. 3988, p. 27-28; f. 32, inv. 1, d. 522, p. 165.

182 Raportul Biroului Politic .Asupra studiului limbii moldovenești de către secretarii de partid raionali", AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 3123, p. 3.

educaţionale şi culturale, ziarele centrale şi raionale a lor era, desigur, vina pentru eşecul politicii de moldovenizare. Aceasta a fost, de fapt, marea ironie a indigenizării din RASSM. Moldoveni ca Pavel Chior, Leonid Madan şi alţi membri ai CSM şi CMU au fost atacaţi în anii 1930 pentru eşecul lor de a urma linia partidului în politica de indigenizare. Criticându-i însă pe moldovenizanţi şi eliberându-i eventual din funcţiile pe care le deţineau în aparatul de stat, autorităţile din RASSM au anulat, în acelaşi timp, orice succes eventual obţinut în politica de moldovenizare. Deşi admonestările moldovenizanţilor la adresa directorilor pentru a promova limba moldovenească şi a le acorda permisiunea muncitorilor de a participa la cursurile de limbă treceau de obicei neobservate, eşecul politicii de indigenizare a fost totuşi pus pe seama lor.

Moldovenizarea organizaţiei de partid din RASSM a avut iniţial mai mult succes decât moldovenizarea aparatului de stat. În timp ce în 1925 doar puţin peste 6% din membrii de partid erau moldoveni, la sfârşitul primului plan cincinal moldovenii ajunseseră la peste 25%. Ei erau singurul grup etnic majoritar în care numărul membrilor de partid crescuse constant între 1925 şi 1932. După această maximă creştere, totuşi ei au fost treptat excluşi din organizaţia de partid căci mulţi erau acuzaţi de „şovinism naţional” în exuberanţa moldovenizării. În 1940, moldovenii erau din nou foarte slab reprezentaţi în structurile de partid, în timp ce ucrainenii, ruşii şi mai ales evreii erau foarte puternic reprezentaţi în aceleaşi structuri în raport cu procentul lor din populaţia totală a RASSM. Postul de prim-secretar, cu excepţia perioadei 1931 – 1932, nu a fost niciodată ocupat de un moldovean, situaţie ce nu se va schimba mult timp, până în 1980.

Alfabetizarea şi problema femeilor

Situaţia femeilor din RASSM a fost de mare importanţă pentru instituţiile culturale ale republicii. Conform recensământului din 1926, femeile alcătuiau mai mult de 51% din populaţia totală a republicii de 572 114;

ele reprezentau însă şi 61% din persoanele analfabete.[183] Dintre toate grupurile etnice importante din RASSM, femeile moldovene erau „cel mai puţin alfabetizate”, doar una din zece fiind capabilă să citească.[184]

Această situaţie, mai ales la sate, le-a creat autorităţilor moldovene câteva dificultăţi. Incapacitatea autorităţilor de a comunica eficient cu femeile le permitea misticilor să-şi menţină influenţa în zonele rurale şi să submineze educaţia ateistă. În anii 1920, discipolii unui conducător religios local, Inochentie, au constituit o problemă cu totul specială pentru propagandiştii moldoveni. Un călugăr de la o mănăstire de lângă Balta, Inochentie, începuse să le predice ţăranilor locali în propria lor limbă cu mult înainte de revoluţia bolşevică, în 1911 Balta ajunsese deja un fel de Lourdes moldovenesc, iar Inochentie un bine cunoscut făcător de minuni. După ce fusese exilat din această regiune de autorităţile ţariste, el se întorsese la Balta în 1917; aici, împreună cu câteva sute de adepţi, în majoritatea lor femei, stabilise un fel de comună în raionul Ananiev. Comuna, care includea un sistem complicat de chilii şi coridoare subterane, era cunoscută de adepţii lui Inochentie sub numele de „Rai”, căci se presupunea că în fiecare seară Inochentie însuşi se înălţa la ceruri dintr-un loc anume.[185]

Deşi Inochentie fusese ucis înainte de înfiinţarea RASSM, „Raiul” a continuat să funcţioneze în anii 1920, iar membrele sale au reuşit să evite câteva încercări ale autorităţilor RASSM de a le transforma într-o cooperativă

---

183 Vsesoiuznaia perepis' naselenia 1926 goda, Moscova, Izdanie ȚSU Soiuza SSR, 1929, voi. 13, p. 39-41.

184 Ibidem. Aceste cifre nu se referă la romi (țigani), care, dintre toate grupurile etnice, aveau cel mai mic număr de alfabetizați - bărbați sau femei. Doar aproximativ 900 de romi erau totuși înregistrați în recensământul din 1926. Cele mai „alfabetizate** dintre femei erau cele de naționaliate germană, 67% dintre ele fiind capabile să citească.

185 Cu privire la originile inochentismului, vezi Nicolae Popovschi, Mișcarea de la Balta sau inochentismul în Basarabia, Chișinău, Cartea Românească, 1926.

agricolă numită „Din întuneric spre lumină”.[186] Deşi adeptele lui Inochentie nu au constituit niciodată o ameninţare serioasă pentru puterea sovietică, existenţa lor le demonstra autorităţilor bolşevice puterea unei mişcări care folosea limba moldovenească drept mijloc de propagandă şi se adresa populaţiei moldoveneşti feminine. „Marea religiozitate, înapoierea şi analfabetismul” femeilor moldovene, după cum se specifica într-un raport oficial din 1925, erau cele mai bune explicaţii pentru succesul continuu al adepţilor lui Inochentie şi al altor mişcări mistice, care puteau fi eliminate doar printr-o activitate culturală susţinută printre femeile de la sate.[187]

Autorităţile sovietice se temeau, de asemenea, că analfabetismul accentuat al femeilor moldovene va fi o piedică în calea colectivizării, în primăvara lui 1930 se raportau în câteva raioane revolte periodice ale femeilor împotriva colectivizării. Într-una dintre cele mai serioase, în satul Nezavertailovka, a fost implicat un grup de aproximativ 400 de femei care au dat drumul la 40 – 50 de cai „colectivizaţi” lăsându-i să se întoarcă la foştii „chiaburi”, ajunşi acum din nou pe la casele lor. Protestele din alte localităţi au evoluat similar, femeile cerând să fie dizolvate cooperativele, să se dea înapoi rezervele de grâu şi de porumb, să se interzică rechiziţionarea griului, să fie schimbate autorităţile locale, reprezentanţilor puterii sovietice să li se aplice o bătaie bună şi să fie oprită expulzarea „chiaburilor”.[188] Nu numai că grupurile de femei îi încurajau cu succes pe ţăranii colectivizaţi să iasă din cooperative (în unele raioane ajunseseră să iasă chiar 400 pe zi) ci, aşa cum se susţinea într-un raport al partidului comunist asupra respectivelor incidente, „ne aflăm la 250 de verste de graniţa cu România şi aceasta

186 Raportul lui I.I. Badeev, prim-secretar al Obkom-ului RASSM, AOSPRM, f. 49, inv. l,d. 159, p. 15-16.

187 Ibidem, iulie 1925, AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 84, p. 65.

188 Scrisoare de la Dumitriu, secretar adjunct al Obkom-ului RASSM către Comitetul Central, 7 martie 1930, AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 1648, p. 55-56.

presupune eforturi şi mai mari din partea noastră" pentru a pune capăt unei astfel de instabilităţi.[189]

Poziţia oficială a partidului în problema femeilor insista continuu asupra nevoii de a le implica pe femeile moldovene mai mult în sarcinile construcţiei socialiste şi naţionale, dar rezultatele erau de obicei mai puţin impresionante decât retorica de partid. Activitatea secţiunilor de femei bolşevice (*jenotdelî*) era prejudiciată de lipsa femeilor educate care să vorbească limba moldovenească. Trebuia ca femeile moldovene să se bucure de un tratament special în programele de promovare şi pregătire, dar ascensiunea lor în ierarhia organizaţiilor de partid, stat şi sindicat era destul de lentă. Deşi proporţia femeilor în organizaţiile de partid se dublase la sfârşitul primului plan cincinal (ajungând la aproximativ 13% în 1931), puţine femei ajungeau în posturi de conducere. Doar 8% din delegaţii la prima conferinţă de partid RASSM din 1925 erau femei, cifră care a scăzut, de fapt, până la a zecea conferinţă din 1937.[190]

Femeile care reuşiseră să ajungă în posturi importante în RASSM

— Ca Ecaterina Voronovici, Niunea Bogopol skaia şi Ecaterina Arbore

— Fie erau soţii ale unor personalităţi politice moldovene importante, fie lucraseră mai ales în procesul de construcţie culturală. Ambele căi, după cum s-a dovedit, au dus însă la eventuala lor eliminare. Voronovici (soţia lui E.P. Voronovici, preşedinte al Comitetului Central Executiv al RASSM) a fost exclusă din partid în 1937, odată cu soţul ei, în timp ce Bogopol skaia (şefă a secţiei culturale şi de

189 Ibidem, p. 55v. Protestele femeilor erau ceva obișnuit în această perioadă. Vezi Lynne Viola, „Bal'i Bunty and Peasant Women's Protest during Collectivization", în Russian Review 45, nr. 1, 1986, p. 23-42; și Viola, Peasant Rebels under Stalin, Oxford, Oxford University Press, 1996.

190 E.S. Lazo, Moldavskaia partinaia organizația v godî stroitel'stva soțializma (1924- 1940), Chișinău, Știința, 1981, p. 39; AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 9, pp. 1-261; d. 3623, p. 1-280.

propagandă Obkom) şi Arbore (având o funcţie didactică şi fiind membră a CSM) au fost arestate în timpul atacurilor direcţionale împotriva naţionaliştilor locali de la sfârşitul anilor 1930.

Şcolile şi educaţia naţională

Autorităţile au fost confruntate cu o serie de probleme speciale în încercarea lor de a introduce moldovenizarea pe scară largă în sistemul educaţional al republicii. Mai mult de 80% din copiii de vârstă şcolară din RASSM proveneau din medii ţărăneşti şi lipsa profesorilor specializaţi din republică se adăuga la dificultăţile educării acestei populaţii în mare parte ţărăneşti.[191] Majoritatea şcolilor nonruseşti din teritoriul RASSM fuseseră ucrainizate în timpul campaniei de indigenizare a Ucrainei, înainte de crearea RASSM, şi profesorii din regiune erau astfel forţaţi să înceapă de la zero construirea sistemului educaţional moldovenesc. Într-adevăr, dat fiind numărul mare de ucraineni din republică – 48% din totalul populaţiei în 1926 – indigenizarea necesita o atenţie deosebită acordată şcolilor din zonele ucrainene în comparaţie cu aceea acordată şcolilor din zonele moldoveneşti. În anul şcolar 1926 – 1927, de exemplu, raportul dintre şcolarii ucraineni şi cei moldoveni era de patru la unu în oraşe şi de peste doi la unu la sate.[192] Era adeseori foarte greu să se folosească limba moldovenească drept limbă de predare din cauza lipsei de profesori care să o ştie îndeajuns de bine şi a manualelor şcolare în limba moldovenească, precum şi ucrainizării regiunii înainte de crearea RASSM.[193] Astfel, deşi politica educaţională din republică a permis creşterea populaţiei şcolare în rândul

191 „Raport asupra școlarilor în funcție de clasa lor socială, anul școlar 1926- 1927“, AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 1022, p. 2; V.M. Mireniuk, „Podgotovka kadrov srednei i vîsșei kvalifikații v Moldavskoi ASSR (1926-1940)“, în S.K. Brîsiakin, ed., Kul'tumoe stroitel'stvo u Sovetskoi Moldavii, Chișinău, Știința, 1974, p. 249.

192 „Date cu privire la munca Narkompros-ului în RASSM în anul școlar 1926- 1927, AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 1082, p. 1.

193 Raport al lui Gabriel Buciușcanu, Narkompros RASSM, 1925, AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 84, p. 76.

moldovenilor în anii 1920, limba de predare era rareori cea moldovenească.

În şcolile din RASSM, inspectorii de stat identificaseră două seturi de probleme suplimentare. În primul rând, calificarea insuficientă a personalului didactic făcea dificil procesul de învăţământ propriu-zis. Până în 1927 doar 11% din profesorii din RASSM începuseră sau absolviseră o instituţie de învăţământ superior şi aproape 30% nu-şi terminaseră liceul.[194] De asemenea, profesorii nu făceau niciun efort în a le explica elevilor importanţa învăţării limbii moldoveneşti şi, o dată ce mulţi dintre elevi aveau să-şi continue studiile superioare sau profesionale în instituţii cu predare în limba ucraineană, ei nu considerau necesară învăţarea limbii moldoveneşti. În al doilea rând, preponderenţa „elementelor ce nu aparţineau clasei muncitoare" în majoritatea şcolilor însemna că descendenţii unor familii mai bogate puteau veni cu „ideologii ostile" de acasă şi exercita o influenţă negativă asupra copiilor de ţărani. Această influenţă „mic-burgheză" se reflecta în „individualism, filistinism şi o gândire limitată" Cu ocazia sărbătorilor religioase şi mai ales de Paşti, tinerii organizau petreceri la care percepeau o taxă de intrare de una sau două ruble şi acolo „se ghicea norocul, se flirta, se bea vin şi alte băuturi, se sărutau, ascultau muzică şi aveau şi alte comportamente fdistine şi huliganice" în unele aşezăminte inspectorii găsiseră chiar cărţi obscen ilustrate, iar antisemitismul şi practicile religioase (ambele încurajate de profesori) erau urmărite în şcolile profesionale.[195] Această dezordine generală şi lipsa de autoritate, au tras concluzia generală inspectorii, au dus la o interpretare incorectă a politicii de moldovenizare a partidului.

Publicaţiile în *limba naţională*

Publicaţiile moldoveneşti au avut mult de câştigat în

194 Raportul Narkompros-ului cu privire la personalul didactic, 1 ianuarie 1927, AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 1082, p. 63.

195 Raport al comisiei de partid pentru inspecția școlilor din RASSM, AOSPRM, f. 49, inv. l.d. 1082, p. 57, 58, 62.

anii 1920 şi 1930. Pe lângă *Plugarul roş*, care fusese înfiinţat în mai 1924, înainte de crearea RASSM, o versiune în limba ucraineană, *Ceruoni crah*, a început să apară în septembrie 1925. Pe la sfârşitul anilor 1930, ambele ziare îşi schimbaseră numele în *Moldova socialista* şi *Soţialisticeskaia Moldavia*, fiecare ediţie fiind distribuită în câte 8.000 de exemplare.[196] în anii ce au urmat au apărut o serie de alte periodice în limbile moldovenească, rusă, germană şi în alte limbi, ele fiind sponsorizate de comitetele executive raionale, de comitetele de partid raionale şi de staţiunile de maşini şi tractoare. Un periodic pentru copii în limba moldovenească, *Semteiu leninist*, şi o revistă artistică, *Moldova literari*, au apărut şi ele începând cu 1930. Editura de Stat a

Moldovei şi-a început activitatea în 1925 şi a tipărit o serie largă de cărţi în limbile moldovenească şi ucraineană.

Problema inteligibilităţii acestor publicaţii pentru masele de moldoveni era principala grijă a elitelor culturale. Pe la mijlocul anilor 1920, *Plugarul roş* fusese aspru criticat pentru că era „prea românesc” Deşi ziarul era tipărit în alfabet chirilic, gramatica şi vocabularul folosit de personalul editorial fuseseră denunţate ca străine ţăranilor. Totuşi, până la sfârşitul anilor 1920, odată cu adoptarea gramaticii lui Madan şi elaborarea noii terminologii bazate pe vorbirea tradiţională, *Plugarul roş* a devenit complet moldovenizat. Chiar şi această nouă versiune totuşi va fi atacată în anii 1930, fiind considerată artificială şi neinteligibilă, scrisă într-o limbă stranie, inventată de un personal editorial preocupat mai mult de diferenţierea limbii de cea românească decât de comunicarea cu ţăranii moldoveni.

Alfabetizarea şi educarea politică a maselor

Ca şi în alte părţi ale Uniunii Sovietice, campaniile de alfabetizare şi educaţie politică a maselor constituiau o trăsătură distinctivă a primului şi celui de-al doilea plan

196 „Tabel cu distribuirea ziarelor moldovenești", AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 1890, p. 51.

cincinal din RASSM. Serii speciale ca *Biblioteca colectivistului* şi *Biblioteca ieftinî-literatura hudojnică* (Biblioteca literaturii de divertisment), folosind versiuni diferite ale gramaticii lui Madan, au apărut în mod regulat la sfârşitul anilor 1920 şi 1930 la edituri din Balta, Tiraspol şi Harkov.

Educaţia politică din RASSM a luat forme diferite. Cluburile săteşti, cenaclurile, colţurile roşii, biblioteca centrală din Balta, muzeul din Ananiev precum şi alte centre culturale funcţionau la sfârşitul anilor 1920, cu un total de 265 de centre, în care erau înscrişi 200.000 de ţărani moldoveni în anul şcolar 1926 – 1927.[197] în toate aceste centre se predau lecţii cu privire la tehnicile agricole cele mai noi, istorie naturală, sănătate şi igienă, cooperative agricole şi despre situaţia internă din Uniunea Sovietică, aceste lecţii aflându-se sub auspiciile cercurilor de educaţie politică subordonate CMU.

La începuturile anilor 1930 totuşi, încercările de moldovenizare a satelor ajunseseră să eşueze datorită aceloraşi probleme care blocau moldovenizarea şi în alte zone. Intransigenţa instituţiilor locale, nivelul scăzut al educaţiei ţăranilor şi suspiciunile lor în legătură cu programele de educaţie politică, lipsa instructorilor specializaţi şi a materialelor educaţionale precum şi neologismele incomprehensibile folosite în *Plugarul roş* şi în alte publicaţii împiedicau deopotrivă activitatea CMU şi a organelor asociate. Chiar şi în materialele tipărite care ajungeau eventual la ţărani, greşeli gramaticale şi tipografice nevinovate atât în limba moldovenească, cât şi în cea rusă puteau să creeze serioase probleme de interpretare a politicii de partid. Lozinca „O vacă pentru fiecare membru cooperatist”, de exemplu, a fost uneori tradusă „Orice membru cooperatist este o vacă”.[198] Principala problemă rămânea totuşi ţăranul însuşi. „Cu tendinţe religioase, neîncrezător în orice este nou”, după

197 Raport al inspectorului cu educația politică, Nikolaev, AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 1082, p. 34.

198 AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 2475, p. 168.

cum nota un raport CMU, el nu acordă prea multă importanţă nici unei instituţii în care i se dau lecţii fundamental contrare modului său de viaţă şi tipologiei sale spirituale”.[199] Dificultăţile practice ale construirii culturii moldoveneşti ca şi schimbările scopurilor politice pe care cultura nou construită urma să le servească aveau să pună capăt moldovenizării.

ATACURILE LA ADRESA MOLDOVENIZANŢILOR

În anii 1920 şi 1930, perioade care au fost martorele unor puternice atacuri împotriva elitelor culturale care concepuseră *korenizaţia* după 1923, politica culturală a RASSM s-a concentrat în mare parte asupra unor atacuri împotriva scriitorilor, cercetătorilor şi figurilor politice din Ucraina şi din restul Uniunii Sovietice. În Belarus, efortul de a înlocui cuvintele împrumutate din rusă sau poloneză cu construcţii autohtone a fost denunţat ca o încercare de a separa Belarusul de restul Uniunii Sovietice. În Uzbekistan, primele succese ale cercurilor literare autohtone în domeniul construcţiei lingvistice şi al „uzbekizării” au fost de asemenea zădărnicite. Pe de altă parte, în Azerbaidjan, lungile controverse între otomanişti şi nativişti au fost rezolvate în favoarea celor din urmă, fiindcă politica sovietică încerca să creeze o identitate naţională azeră distinctă pentru a contracara politicile de otomanizare ale Turciei lui Kemal. La originea acestor mişcări împotriva elitelor culturale şi politice ale anilor 1920, atât la nivelul întregii uniuni, cât şi la nivelul republicilor naţionale, se aflau o serie de rivalităţi profesionale şi personale. Rezultatul general a fost totuşi acela că, până la sfârşitul anilor 1920, în cercurile academice ca şi în instituţiile de partid şi de stat, o mulţime de „mici Stalin” au exercitat în propriile lor domenii dominaţia fără scrupule pe care avea să o exercite mai târziu Stalin însuşi la Kremlin.42

Arhitecţii culturii moldoveneşti s-au temut întotdeauna că politicile locale vor depăşi graniţele impuse

199 Raport asupra educației politice în 1926-1927, AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 1082, p.ll.

de centru, iar munca CSM a fost adeseori subiectul unor discuţii importante în anii 1920. Criticile au început să fie tot mai frecvente începând cu 1930. În februarie, un raport către Comitetul Central Ucrainean nota că există rămăşiţe ale „deviaţiei de dreapta" în RASSM şi critica ascensiunea naţionalismului local în cadrul campaniei de moldovenizare.[200] O hotărâre specială a Comitetului Central susţinea concluziile raportului şi cerea Obkom-ului moldovean să ducă o luptă mai hotărâtă împotriva şovinismului moldovenesc.[201] Deşi raportul nu menţiona nominal nicio instituţie sau individ, el reprezenta prima critică la nivel înalt a ideii fundamentale a construcţiei culturale moldoveneşti – adică acea credinţă că, o dată ce moldovenii nu-şi aveau propria cultură, orice alt ţel în republică trebuia să se subordoneze ţelurilor de bază ale construirii şi promovării unei identităţi moldovene cultural şi politic distincte. Din acest moment, Pavel Chior şi membrii CSM au intrat deopotrivă într-o dilemă fără ieşire. Obligaţi să construiască o cultură moldoveană pentru a servi, în parte, interesele strategilor sovietici, ei au fost totuşi criticaţi atunci când respectiva cultură nu a acordat importanţa necesară influenţei ruşilor.

A urmat imediat, în septembrie 1930, prima condamnare publică a CSM. O pagină întreagă de articol, nesemnată, apărută în *Plugarul roş*, condamna comitetul pentru că se distanţase de mase, pentru că se concentra asupra unor probleme esoterice de lingvistică şi etnografie fără să ţină seama cu totul de natura politică a muncii sale şi pentru că insista asupra moldovenizării în detrimentul altor sarcini practice la fel de importante. Deşi articolul nota şi multele realizări ale comitetului, începând din 1926, un desen alăturat îi înfăţişa pe membrii CSM aşezaţi la o masă, mult deasupra capetelor muncitorilor, prea ocupaţi cu construcţia culturală pentru a mai catadicsi să

200 F. Golub, „Om dizredecina clintiria dreptașî la practici", în Plugarul roș, 21 martie 1930, p. 2-3.

201 „Hotărîria CȚ PC(b)U după docladu dispri lucru comobului moldovinesc", ibidem, p. 3.

consulte masele.[202]

Cea mai importantă indicaţie a acestei schimbări de politică a fost numirea lui Ivan Ocinschi ca şef al CSM în 1931, Pavel Chior plecând din RASSM pentru a studia la Moscova. Născut într-o familie de ţărani în 1888, lângă Cernăuţi, Ocinschi lucrase aproape toată viaţa în afara Transnistriei. După ce intrase în partidul comunist în 1926, el ajunsese şef al departamentelor de leninism la numeroase institute pedagogice din Ucraina. Numirea lui Ocinschi la Tiraspol era o încercare clară de a contracara influenţa lui Madan şi a altor moldovenizanţi radicali în RASSM. Nu numai că Ocinschi îşi scrisese teza de doctorat pe tema „deviaţiei de dreapta” – etichetă folosită tot mai des pentru acei membri ai CSM consideraţi prea slabi în faţa şovinismului moldovenesc – dar cariera sa anterioară în afara republicii era o garanţie că el nu fusese influenţat de numeroasele dezbateri în legătură cu moldovenizarea din anii 1920.[203]

Odată instalat la Tiraspol, Ocinschi a început să treacă în revistă munca CSM şi aceasta a dus la un atac puternic la adresa lui Chior, Madan şi a asociaţilor lor. Singurul mod de a controla tendinţele deviaţioniste ale acestor lideri culturali, susţinea Ocinschi, era de a separa secţiunile individuale ale CSM şi de a aduce comitetul sub controlul direct al guvernului local, schimbare efectuată curând de Sovnarkom.[204] Atacul lui Ocinschi la adresa lui Madan şi a politicilor asociate cu conducerea CSM a grăbit demiterea comitetului, care fusese cândva un centru al construcţiei culturale moldoveneşti. În timpul celui de-al doilea plan cincinal, de fapt, termenii *madanist* şi *madanism* aveau să fie asociaţi cu totala artificialitate în politica culturală, dar şi cu încercarea de a separa cultura

---

202 „Lucru Comitetului Științîinic - la slujba zidirii soțîalizmului", ibidem, 6 septembrie 1930, p. 3.

203 Vez D.T. Ursul și V.M. Topilina, I.V. Ocinschi (1888-1970), Chișinău, Știința, 1979.

204 I.V. Ocinschi, „Nauku - na slujbu piatiletki", în Krasnaia Bessarabia, 1932, nr. 11, p. 26, 30.

moldovenească de influenţa benefică a ruşilor şi ucrainenilor. Schimbarea totală a politicii culturale sub conducerea lui Ocinschi şi mai ales introducerea alfabetului latin în 1932 au pus capăt eforturilor de a construi o naţiune moldoveană complet separată.

RENUNŢAREA LA CONSTRUIREA NAŢIUNII: ALFABETUL LATIN

Trecerea la alfabetul latin a fost cu totul neaşteptată având în vedere că acesta fusese întotdeauna privit ca întruchipare a francofiliei româneşti. Până în 1932, conducătorii politici din RASSM şi Ucraina puneau adeseori în evidenţă marea diferenţă dintre culturile Moldovei sovietice şi ale României burgheze precum şi nevoia de a mări această diferenţă prin cultivarea unei identităţi moldoveneşti distincte. Într-o plenară a Obkomului moldovenesc, din mai 1931, comisarul ucrainean pentru educaţie, V.P. Zătoński, sublinia paralelismele dintre RASSM şi republica înrudită din nord, Karelia sovietică:

În nordul îndepărtat, există o republică asemănătoare cu a noastră. Acolo locuiesc 100.000 de karelieni în cadrul Uniunii Sovietice şi aproximativ 400.000 în Finlanda. Dar, întâmplător, numeroşi conducători „inteligenţi" au hotărât, din cauza subdezvoltării culturii kareliene, să adopte limba finlandeză şi să construiască republica karelaină pe această bază. Evident, limba finlandeză e înrudită cu cea karelianâ, chiar dacă nu într-o măsură atât de mare ca limba română cu cea moldoveană, dar ea nu e cunoscută de karelieni. Cu toate acestea, dintr-un număr de motive, se pare că ei au încercat să construiască o cultură naţională karelianâ pe baza limbii finlandeze.

Aceasta, după cum susţinea Zătonschi, fusese o greşeală. Era adevărat că finlandeza şi kareliana erau diferite doar sub câteva aspecte, dar într-o anumită situaţie politică astfel de diferenţe pot avea o semnificaţie neobişnuită:

În Rusia, de exemplu, avem *moloko*, iar în poloneză se spune *mlako*. La fel se întâmplă cu rusa şi ucraineana şi

în general toate limbile slave au multe în comun. Însă nimeni nu-şi propune să le unifice. În plus [în cazul karelian], există o situaţie politică clar definită: de cealaltă parte, se dezvoltă cultura burgheză finlandeză, iar de partea noastră se dezvoltă o cultură mai apropiată de propria noastră cultură... şi complet opusă celeilalte.[205]

La fel cum fusese o greşeală să încerci să-i transformi pe karelieni în finlandezi, susţinea Zătoński, ar fi la fel de greşit să-i românizezi pe moldoveni.[206]

La începutul anului 1932 totuşi totul s-a schimbat. O rezoluţie locală de partid din 2 februarie 1932 anunţa trecerea la alfabetul latin până la sfârşitul anului.[207] Hotărârea descria în câteva cuvinte această schimbare drept „oportună şi avantajoasă" şi le cerea cadrelor moldoveneşti din domeniul cultural să-şi bazeze activitatea pe nevoia îmbogăţirii limbii moldoveneşti cu cuvinte acceptate în general de toţi românii, printre care şi moldovenii din RASSM. Baza lingvistică a limbii moldoveneşti nu o mai constituiau ţăranii din centrul Basarabiei – cum susţinuseră Pavel Chior şi colegii săi – ci locuitorii regiunii ce se întindea de la Nistru spre vest până la Carpaţi. Cu alte cuvinte, o dată ce se folosea alfabetul latin la fel ca la Bucureşti, limba moldovenească nu se mai deosebea acum aproape deloc de limba română literară. Deşi anunţul nu explica în niciun fel raţiunea acestei tranziţii, implicaţiile erau foarte clare. Politica de diferenţiere între cele două maluri ale Nistrului, accentul pus pe reprezentarea limbii vorbite a ţăranului moldovean, vigilenţa împotriva poluării limbii moldoveneşti cu „galicisme burgheze" şi construirea de cuvinte noi pornind de la rădăcini populare au încetat brusc şi totul s-a schimbat radical din februarie 1932.

---

205 „Transcriere a plenarei comune a Obkom-ului și Oblast-ei a comisiei de control, 21 mai 1931", AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 1899, p. 39.

206 Asupra cazului Kareliei, vezi Paul T. Austin, „Soviet Karelian: The Language that Failed", în Slavic Review 51, nr. 1, 1992, p. 16-35.

207 „Rezoluție cu privire la trecerea la alfabetul latin", AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 2401, p. 59.

Sursa deciziei de latinizare este incertă. Ivan Ocinschi susţinea ulterior că Stalin însuşi ordonase schimbarea, dar nu există nicio dovadă în acest sens.[208] Totuşi principala intenţie a acestei politici era clară: aceea de a favoriza influenţa sovietică în România şi de a apropia ziua în care puterea sovietică se va extinde nu numai asupra Basarabiei ocupate, ci şi asupra pământurilor româneşti de dincolo de Prut. Eşecul tratativelor sovieto-române de la începutul anilor 1930 cu privire la normalizarea relaţiilor dintre cele două state a mărit presiunile făcute asupra Basarabiei şi a accentuat retorica sovietică cu privire la ocuparea provinciei de către români. Runda de convorbiri româno-sovietice de la Riga, soldată cu un eşec, s-a încheiat doar cu câteva săptămâni înainte de decizia finală a Obkom-ului din RASSM de introducere a alfabetului latin şi schimbările radicale în politica culturală din RASSM au fost evident legate de eşecul negociatorilor sovietici de a definitiva statutul Basarabiei la masa tratativelor.

În plus, dat fiind haosul politic din România la începutul anilor 1930, arhitecţii politicii sovietice aveau mai multe şanse ca oricând să ridice din nou problema Basarabiei. Pe la mijlocul anului 1930 principele Carol al României s-a întors de la Paris la Bucureşti, încălcând condiţiile acordului în urma căruia el abdicase cu trei ani în urmă. Întoarcerea în ţară, de asemenea, puţin mai târziu, şi a amantei sale, Elena (Magda) Lupescu, a generat un scandal de proporţii care a dus la demisia primului-ministru, Iuliu Maniu. Căderea guvernului Maniu precum şi criza economică prin care trecea ţara au dus la o adevărată criză şi în viaţa politică românească. Văzută de la Moscova, situaţia era extrem de avantajoasă. Autorităţile române fiind ocupate cu scandaluri de palat şi

208 Afirmația lui Ocinschi a fost făcută într-un interogatoriu KGB, parte a unei investigații cu privire la reabilitarea scriitorului RASSM Dumitru Milev. A fost publicată pentru prima dată în .Alfabetul latin în Transnistria - cap de pod pentru România", în Sfatul Țării 1992, decembrie, p. 19.

alte probleme urgente, schimbarea politicii culturale din RASSM putea constitui o cale de a crea legături politice dincolo de Nistru şi de a spori activitatea agitatorilor sovietici în provincie.

Funcţionalitatea politică a schimbării alfabetului a fost principala explicaţie *post factum* oferită de moldovenii înşişi. Prin folosirea alfabelului latin în Moldova Sovietică, după cum se argumenta într-o broşură din 1934 referitoare la această problemă, „se păstrează legătura dintre limba moldovenilor din RASSM şi aceea a moldovenilor de dincolo de Nistru şi aceasta măreşte influenţa Moldovei Sovietice Socialiste asupra celeilalte părţi”. 52 în timp ce politica culturală de până atunci se concentrase asupra diferenţelor dintre moldovenii din RASSM şi vecinii lor din restul României, noua linie culturală urmărea să unească cele două regiuni prin evidenţierea „luptei comune a truditorilor din Basarabia şi România împotriva inamicului de clasă comun.”[209] în plus, după cum scria Ivan Ocinschi într-un editorial din *Octiabriu* (*Octombrie*), publicaţie a Uniunii Scriitorilor din RASSM, noul alfabet avea anumite avantaje pentru viitoarea dezvoltare a poporului moldovean. Era „arma celor mai mari puteri internaţionale” şi favoriza studiul altor limbi, era alfabetul folosit de Esperanto, care „leagă acum muncitorii din URSS de muncitorii din întreaga lume”; în plus, avea mai puţine litere decât alfabetul chirilic şi era, în consecinţă, mai uşor de învăţat.[210][211]

CAMPANIA DE LATINIZARE

---

209 M. Boceacer, „Ocerki moldavskoi literaturi", în Krasnaia Bessarabia, 1935, nr. 5, p. 24.

210 „Latinizaria alfabetului moldovenesc - arma luptii di clas a proletariatului și zidirii soțîalizmului", în Octiabriu, 1932, nr. 5-6, p. 183.

211 Raport al Obkom-ului din RASSM .Asupra situației cursurilor de predare a alfabetului latin soldaților culturii", AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 2284, p. 63.

La fel ca în cazul moldovenizării în masă începute după 1926, introducerea alfabetului latin a fost însoţită de o campanie largă de mobilizare prevăzută să asigure acceptarea rapidă a noului alfabet, însă planurile de „latinizare” a RASSM au avut curând de întâmpinat multe din dificultăţile cu care se confruntase şi campania de moldovenizare. Fondurile erau reduse şi noile maşini de scris folosind alfabetul latin erau adeseori greu de găsit. Conform primelor observaţii ale noi createlor comitete de latinizare, acele instituţii care furnizaseră cândva maşinile de scris necesare au devenit dintr-odată nefolositoare prin folosirea alfabetului chirilic în locul celui latin. Clasele speciale înfiinţate pentru *kuvtarmeiţi* şi *latinizatori* – „soldaţii culturali” şi „latinizatorii” care aveau să conducă toată campania de schimbare a alfabetului la sate – nu erau frecventate într-un număr mulţumitor, resursele fiind limitate şi profesorii nepregătiţi. Cei care făceau totuşi efortul să vină, fie veneau beţi, fie ajungeau în altă clasă decât ar fi trebuit. Prea puţine dintre şcolile pentru latinizare ţineau ore în mod regulat, iar cele care o făceau nu aveau cretă, caiete sau alte materiale didactice.55 Deja pe la mijlocul lui 1933, conducerea moldovenească a fost aspru criticată de centrul din Ucraina pentru încetineala cu care „ducea la îndeplinire latinizarea alfabetului şi romanizarea limbii”.[212]

Impactul campaniei de latinizare a fost poate destul de redus pe teren, dar au avut loc schimbări semnificative la nivelul culturii moldoveneşti oficiale. Odată cu introducerea alfabetului latin, limba folosită în şcoli, publicaţii, administraţie şi alte sfere a rămas moldovenească doar cu numele. Ediţia din 1932 a *Gramaticii limbii moldoveneşti* a lui Madan, reeditată de un grup din care făcea parte Madan însuşi, era în totalitate românească.[213] Alte lucrări, destinate atât şcolilor, cât şi

212 Scrisoarea lui V.P. Zatonski către Bulat și Stării, 22 iunie 1933, ibidem, d. 2599, p. 21.

213 L.A. Madan, Gramatica limbii moldovenești: fonetica, morfologia și sintaxa, Tiraspol, Editura de Stat a Moldovei, 1932.

publicului larg, fuseseră de asemenea curăţate de ceea ce nu se încadra în limba română literară, printre care neologismele şi inovaţiile gramaticale introduse de CSM în anii 1920.[214] în modul cel mai spectaculos, pe lângă exemplele luate de la Lenin, Stalin şi Gorki, gramaticile şcolare şi alte manuale conţineau şi texte aparţinând unor scriitori români importanţi ca Mihai Eminescu şi Vasile Alecsandri, personalităţi care fuseseră denunţate cu puţin timp înainte ca purtătoare de cuvânt ale xenofobiei şi oligarhiei româneşti.[215] Reforma din 1932 a fost astfel mai mult decât o simplă schimbare de alfabet. Ea a fost, de asemenea, o respingere bruscă şi radicală a culturii moldoveneşti indigenizante create după 1924.

ÎNTOARCEREA LA ALFABETUL CHIRILIC

Experimentul latinizării a luat sfârşit la fel de brusc cum începuse. O hotărâre a Comitetului Central Executiv al RASSM din 19 mai 1938 a restabilit folosirea alfabetului chirilic în republică şi a denunţat încercarea de latinizare ca pe o greşeală pe drumul construcţiei culturale: „Duşmanii poporului ce acţionează în Moldova au dus o politică ostilă pe frontul construcţiei naţional-culturale, au poluat limba moldovenească cu cuvinte şi terminologie românească burgheză, de salon, şi au introdus alfabetul latin, total neinteligibil pentru muncitorii moldoveni”.60 Un editorial din *Moldova socialista* aprecia cu claritate semnificaţia politică a schimbării alfabetului: „Trecerea la alfabetul rus este o mare lovitură împotriva duşmanilor poporului – troţkişti, buharinişti, burghezi, naţionalişti, agenţi fascişti care au vrut să separe Moldova Sovietică de

214 Vezi G.C. Gordinschi, Dicționarul terminologiei matematice, Tiraspol, Editura de Stat a Moldovei, 1932; P.I. Crăciun și D.E. Grigorieva, Abecedar, Tiraspol, Editura de Stat a Moldovei, 1936; A.P. Dîmbul, Manual de limba moldovenească: Gramatica și ortografia (clasa a III-a și a IV-a), ibidem; N. Ploeșteanu, Limba moldovenească: gramatica și ortografia (manual pentru școlile de adulți cu puțină știință de carte1), ibidem.

215 A.P. Dîmbul, Gramatica, morfologia: Manual pentru școala medie, anul al cincilea de învățămînt, Tiraspol, Editura de Stat a Moldovei, 1933.

Uniunea Sovietică”.[216] în câteva săptămâni, au fost pregătite liste de cuvinte pentru a ilustra „poluarea limbii moldoveneşti cu cuvinte româneşti” şi au fost distribuite instituţiilor de partid şi de stat din republică pentru a elimina orice urmă de influenţă românească.[217] Totuşi noul alfabet chirilic era în mod decisiv folosit într-un context diferit de cel creat de Chior şi Madan în anii 1920. Niciuna din formele gramaticale sau neologismele indigenizate nu au mai fost folosite după renunţarea la alfabetul latin în 1938. Noua limbă standard era aproape în totalitate o versiune în alfabet chirilic a românei literare – un compromis dintre construcţia culturală radicală din anii 1920 şi politica la fel de radicală proromânească din 1932.

Misiunea găsirii unei justificări academice pentru politica de compromis a căzut în sarcina lui I.D. Ceban, un tânăr lingvist care, la fel ca Ocinschi pentru campania latinizantă, avea să servească drept principal exponent al reîntoarcerii la alfabetul chirilic şi vocea cea mai puternică în condamnarea politicii din anii 1920. Într-un articol intitulat „Câte ceva despre limbă”, Cioban a condamnat artificialitatea „madanişţilor” şi i-a criticat pe cei care considerau că limba ar trebui să se dezvolte pe baza idiomului vorbit de ţăranii moldoveni:

Câteva cuvinte despre cei care spun că ar trebui să scriem aşa cum vorbesc ţăranii moldoveni, fără a lăsa deoparte nici un singur cuvânt... Acest punct de vedere este greşit. Moldovenii vorbesc în multe feluri diferite, folosind multe cuvinte care nu pot pătrunde în limba literară. Noi trebuie să încercăm să aducem limba literară cât mai aproape de limba maselor de muncitori, dar nu trebuie să o transformăm într-o prostie.[218][219]

---

216 Ibidem, „Șerința norodului moldovenesc este împlinită"

217 Raport al comitetului orășenesc Tiraspol, .Asupra poluării limbii moldovenești cu cuvinte românești, 1938", AOSPRM, f. 32, inv. 1, d. 640, p. 48-49.

218 I.D. Ceban, „Cîte șeva despre limbă", în Moldova socialistă, 6 iunie 1938, p. 2.

219 P. Chior, „Pe drumul moldovenizării", în Plugarul roș, 8 decembrie

Cuvintele lui Ceban reprezentau transformările masive din politica culturală moldovenească de la sfârşitul anilor 1920. Atât Ceban, cât şi Pavel Chior, scriind în acelaşi ziar, la distanţă de zece ani, foloseau aceleaşi cuvinte pentru a descrie sarcina arhitecţilor locali ai naţiunii. Sensurile acestor cuvinte erau însă complet opuse. Într-un articol din 1926, Chior vorbea aprobator de caracterul simplu, lipsit de complicaţii (prost) al vorbirii ţăranilor; limba satelor transnistrene şi basarabene era mai simplă, mai populară şi mai democratică decât limba burgheză a oraşelor româneşti.64 Era exact aceeaşi limbă „simplă" pe care o condamna Ceban. Fundamentarea limbii moldovene literare pe limba satelor avea să ducă mai degrabă la *împrostirea limbii*. Pentru Ceban, limba moldovenească era într-adevăr o limbă distinctă, dar inovaţiile artificiale ale lui Chior şi Madan serveau doar la degradarea construcţiei unei noi naţiuni socialiste.

Raţiunile pentru schimbarea politicii în 1938 se aflau în afara RASSM. Campania de reintroducere a alfabetului chirilic cuprindea aproape întreaga Uniune Sovietică. Din 1935 – 1936 au început să se facă paşi în direcţia transformării alfabetelor latine ale popoarelor nonruseşti ale Federaţiei Ruse în alfabet chirilic. Până în 1939, în toate limbile se introdusese alfabetul chirilic, iar în septembrie 1939 prima republică a uniunii care adoptase scrierea latină – Azerbaidjanul – a devenit şi prima republică nonslavă care a adoptat alfabetul chirilic. În decurs de un an aproape toate limbile sovietice care fuseseră latinizate în anii 1920 şi 1930 adoptaseră alfabetul chirilic. În fiecare caz, campania de reintroducere a alfabetului chirilic a fost doar o componentă a politicii generale de respingere a intelectualilor „naţionalişti burghezi" din republicile sovietice. În cazul RASSM, temerile autorităţilor sovietice în legătură cu tendinţele de dreapta ale politicii interne româneşti au creat de asemenea necesitatea unei vigilenţe mărite la graniţa româno-sovietică, schimbare în climatul internaţional care

1926, p. 2.

părea să lucreze împotriva politicii de apropiere culturală introduse în 1932.

POLITICA ŞI SFÂRŞITUL CONSTRUIRII NAŢIUNII

În primii ani ai RASSM cultura şi politica lingvistică moldovenească au fost produsul unor dezbateri prelungite, uneori conflictuale, care implicau o serie de actori politici. Lingviştii locali şi alte cadre din sectorul cultural, specialiştii trimişi de la Moscova, conducerea moldovenească de partid şi de stat, autorităţile centrale ucrainene şi arhitecţii politicii străine de la Kremlin au influenţat cu toţii formalizarea unei culturi moldoveneşti sovietice distincte în anii ce au urmat creării RASSM. O astfel de pluralitate de opinii – care fusese oarecum tolerată, dacă nu şi respectată până la începutul anilor 1930 – s-a încheiat odată cu introducerea alfabetului latin. Elitele locale au avut un rol nesemnificativ în decizia de a schimba total direcţia şi principiile fundamentale pe care se bazase politica culturală până în 1932. Schimbarea reprezenta o esenţială renunţare la vechile metode şi ţeluri ale construirii naţiunii şi oferea posibilitatea criticii, eventual denunţării celor care iniţiaseră politicile din anii 1920.

Tendinţa de latinizare a marcat şi o schimbare semnificativă în rolul specialiştilor locali în adoptarea politicii culturale. În anii 1920, Buciuşcanu, Chior, Madan şi alţi membri ai CSM se aflaseră în centrul vieţii culturale şi politice moldoveneşti. În anii 1930, soarta acestor arhitecţi ai culturii moldoveneşti nu era deloc diferită de cea a omologilor lor ucraineni. O călătorie în Moldova, în vara lui 1932, a comisarului ucrainean pentru educaţie, Mikola Skripnik, a fost ocazia potrivită pentru a lansa un atac la adresa intelectualilor din RASSM.[220] Skripnik a fost atacat în iunie 1933, în timpul unui val de denunţări ale naţionaliştilor burghezi din Ucraina, dar s-a sinucis înainte ca respectiva campanie să ajungă în punctul culminant. La două săptămâni de la sinuciderea lui Skripnik la 6 iulie,

220 C. Stratievschi, „Victime ale stalinismului**, în Tribuna 1989, nr. 4, p. 33.

CSM a condamnat lipsa de vigilenţă a lui Ocinschi în combaterea naţionaliştilor locali, cărora se presupunea că le permisese să ia legătura cu naţionaliştii ucraineni, ce încercau să scoată Ucraina din Uniunea Sovietică.[221] Ocinschi a devenit „un escroc în partid, un fals specialist, un aventurier”, a fost demis din postul său de preşedinte al CSM şi exclus din partid în august.[222] Apoi, CSM însuşi a fost denunţat ca un cuib de naţionalişti burghezi „skripnikişti” într-un articol din ziarul ucrainean *Komunist* în octombrie 1933.[223] Condamnări similare la Plenara Comitetului Central Ucrainean din noiembrie 1933 şi la cea de-a nouă Conferinţă a Partidului Moldovenesc din ianuarie 1934 au dus la lichidarea comitetului.

Cea mai mare parte a elitei culturale şi politice din RASSM mersese pe o cale asemănătoare. Madan, atacat mai întâi de Ocinschi şi apoi asociat cu acesta ca un „naţionalist ascuns”, a fost acuzat de eşecul tendinţelor latinizante şi demis din funcţia sa de şef al secţiunii de lingvistică a CSM în iulie 1933.[224] Cei care nu fuseseră vizaţi în primul val de atacuri de la începutul anilor 1930 fuseseră eliminaţi în cea de-a doua jumătate a respectivei decade. Pavel Chior fusese atacat la întoarcerea sa de la Moscova. Numit mai întâi secretar al comitetului de partid al raionului Râbniţa, în 1934, Chior fusese apoi denunţat

---

221 „Rezoluție a ședinței deschise a organizației de partid a Comitetului Științific Moldovenesc, 16-17 iulie 1933“, AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 2309, p. 11-14.

222 Raport al Biroului Politic al Obkom-ului „Asupra construcției culturale din RASSM**, ibidem, d. 2225, p. 19; .Alfabetul latin în Transnistria**, p. 19. Ocinschi a fost, de asemenea, arestat și închis pentru cîteva săptămîni. Ulterior a fost eliberat și, cri- ticînd alți naționaliști locali, a reușit să supraviețuiască epurărilor de la sfîrșitul anilor 1930. El a fost oficial reabilitat în februarie 1957 și a murit la Chișinău în 1970.

223 I. Stratievschi, „Victime**, p. 34.

224 AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 2225, p. 15, 19. Viața lui Madan după acest punct rămâne un mister. Există unele speculații printre istoricii moldoveni că el ar fi reușit să reziste epurărilor părăsind RASSM înainte de mijlocul anilor 1930.

pentru că nu reuşise să cureţe organizaţia de partid raională de naţionalişti burghezi şi că adăpostise troţkişti cunoscuţi. El a fost exclus din partid în aprilie 1937, arestat în iunie, condamnat la zece ani de închisoare şi a murit în 1943, înainte să-şi poată executa sentinţa.

Din cei nouă membri ai Biroului Politic al Obkom-ului Moldovenesc aleşi la cea de-a zecea Conferinţă a Partidului din mai 1937, numai unul a supravieţuit politic în RASSM până în luna septembrie a aceluiaşi an. Şapte fuseseră declaraţi „duşmani ai poporului" şi arestaţi şi unul reuşise să fugă din republică.[225] Aproape toţi foştii primi-secretari ai organizaţiei de partid locale şi preşedinţii Comitetului Central Executiv au fost arestaţi şi executaţi împreună cu toţi cei care au jucat un rol important în principalele organizaţii de planificare culturală. Orice urmă a existenţei lor a fost ştearsă. Până la sfârşitul lui 1934, toate lucrările lui Leonid Madan şi ale colegilor săi au fost scoase din bibliotecile RASSM.[226] După 1938, „limba moldovenească" şi o mare parte a culturii de elită moldoveneşti aveau să fie considerate doar limbă şi cultură românească deghizată.

PARTEA A DOUA
Moldova ca republică sovietică
O naţiune construită printr-un pact *3*

Mica Antantă, cu Iugoslavia şi Cehoslovacia, Antanta Balcanică, cu Turcia, Iugoslavia şi Grecia, acordul strategic cu Franţa şi alianţa defensivă cu Polonia aveau toate rolul de a asigura graniţele României Mari. Diplomaţia extrem de activă din anii 1920 şi 1930 nu a avut însă, în cele din urmă, niciun efect. Frontierele României după 1918 erau parte a noii ordini postbelice europene şi, o dată ce aceasta a încetat să mai funcţioneze, la fel s-a întâmplat şi cu graniţele României Mari.

---

225 N.F. Movileanu, „Sledovat' pravde istorii", în Vosstanavlivaia pravdu istorii, Chișinău, Cartea Moldovenească, 1989, p. 12.

226 Vezi listele din AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 2507, p. 25; d. 3880, pp. 59-61; d. 3881, p. 22 ;d. 3883, p. 134.

În protocoalele secrete ale Pactului Ribbentrop-Molotov, semnat între Germania şi Uniunea Sovietică în august 1939, Germania îşi declara lipsa de interes politic cu privire la soarta Basarabiei şi accepta implicit pretenţiile teritoriale ale Uniunii Sovietice asupra regiunii. La mai puţin de un an după aceea, la 26 iunie 1940, guvernul sovietic a acţionat conform termenilor tratatului secret şi a adresat un ultimatum ministrului român la Moscova cerând cedarea imediată a Basarabiei şi a Bucovinei de Nord. Justificarea acestei cereri era prea puţin legată de propaganda sovietică anterioară. În documentul prezentat ca ultimatum nu se amintea nicăieri de naţiunea moldoveană, de identitatea Basarabiei bazată pe diferenţele de clasă sau de oprimarea naţiunii basarabene de către români; singura menţiune cu privire la problemele naţionale era sugestia că Bucovina ar fi luată ca recompensă pentru greutăţile prin care trecuseră basarabenii după 1918. De fapt, ultimatumul susţinea că Basarabia avea o populaţie „în cea mai mare parte ucraineană" şi că „majoritatea zdrobitoare" a populaţiei din Bucovina de Nord era „legată de Ucraina sovietică atât prin destinul istoric comun, cât şi prin limba comună şi structura naţională", ambele afirmaţii fiind pur şi simplu false.1 Pe harta anexată la ultimatum, teritoriile ce trebuiau cedate Moscovei erau marcate cu creion roşu, acoperind o fâşie de teritoriu lată de şapte kilometri, oraşul Herţa şi alte teritorii româneşti fiind incluse la întâmplare în zona ce trebuia cedată, chiar dacă nu erau menţionate în [227]

text.[228] Italia şi Germania, interesate în primul rând de stabilitatea în zonă şi de accesul la terenurile petrolifere româneşti, l-au îndemnat pe Carol al II-lea să cedeze în faţa cererii sovietice. După câteva întâlniri

227 „Ul'timativnaia nota pravitel'stva SSSR pravitel'stvu Rumânii**, în Basarabia, nr. 6, 1991, p. 43.

228 Grigore Gafencu, Prelude to the Russian Campaign, trad. E. Fletcher-Allen, Londra, Frederick Muller, 1945, p. 290; Alexandre Cretzianu, The Lost Opportunity, London, Jonathan Cape, 1957, p. 47.

încordate în cadrul Consiliului de Coroană şi la vestea îngrijorătoare că Franţa şi Marea Britanie nu se aflau în poziţia de a veni în ajutorul României, Carol a acceptat cererea Moscovei. La 28 iunie, trupele sovietice au traversat Nistrul şi au ocupat Basarabia. În faţa pierderii umilitoare a Basarabiei, cedată Uniunii Sovietice, şi ulterior a Ardealului de Nord, cedat Ungariei, Carol şi-a transferat principalele atribuţii generalului autoritar Ion Antonescu şi a abdicat în septembrie.

Schimbarea atitudinii sovieticilor, de la sprijinul acordat revoluţiei din Basarabia la anexarea unor teritorii româneşti, a fost generată de o schimbare a atmosferei internaţionale înseşi la sfârşitul anului 1930 şi, mai ales, a poziţiei Basarabiei pe linia frontului de apărare antifascistă. În 1934, observatori la nivel înalt din RASSM notau că alunecarea României spre un guvern autoritar punea Regatul într-o poziţie „nu mult diferită de cea a Spaniei”; o astfel de evoluţie era însă privită mai ales ca un catalizator al revoluţiei şi nu ca o ameninţare militară pentru Uniunea Sovietică.[229] Până în 1938, totuşi, lucrurile se schimbaseră simţitor. În prima jumătate a anului, Carol instituise dictatura regală, scosese în afara legii toate partidele politice şi reorganizase integral administraţia teritorială a Regatului, eliminând sistemul provinciilor, în cadrul căruia Basarabia era o unitate de sine stătătoare. În RASSM, astfel de hotărâri erau privite ca pregătiri de a ataca teritoriile sovietice.[230] încă din februarie 1940, conducătorii politici din RASSM pregăteau deja tabele cu situaţia populaţiei şi alte date statistice în vederea desfiinţării republicii autonome şi a unirii ei cu noua Basarabie sovietică.[231] Soarta Basarabiei fiind pecetluită în

---

229 „Transcrierea celei de-a IV-a plenare a Obkom-ului RASSM, 24 octombrie 1934“, AOSPRM, f. 49, inv. 1, d. 2475, p. 168.

230 „Transcriere a primei sesiuni a Sovietului Suprem al RASSM, 18 iulie 1938“, ANRM, f. P-2947, inv. 1, d. 9, p. 35.

231 „Date cu privire la fiecare raion al RASSM în kilometri pătrați", ibidem, d. 33, p. 14; Scrisoare de la O. Mejerin, secretar al Sovietului Suprem al RSS Ucraineană către Konstantinov, președinte al Sovietului

urma pactului sovieto-nazist, Stalin nu mai avea decât să aştepte sfârşitul războiului cu Finlanda şi victoria germanilor pe frontul de vest pentru a lansa atacul împotriva României.[232]

Retragerea românilor din Basarabia a fost total haotică. Sovieticii promiseseră să permită retragerea în ordine a trupelor româneşti, dar cedarea Basarabiei semăna mai mult cu retragerea din faţa unui cuceritor ce înaintează constant decât cu o cedare liniştită de teritorii. Funcţionari de stat români, foşti membri ai Sfatului Ţării şi chiar cetăţeni de rând ai Basarabiei, erau arestaţi sau executaţi pe loc.[233] 90.000 de oameni au fost victime ale acestui val de represiune şi de deportări, care au urmat imediat anexării.[234] Trupele româneşti în retragere, umilite de pierderea provinciei din est, se răzbunau şi ele pe cei pe care îi considerau responsabili pentru trădarea României Mari. Evreii ce încercau să părăsească Basarabia erau hărţuiţi şi ucişi de ofiţerii români, o dată ce un raport militar confidenţial din perioada respectivă nota că „aceste incidente antisemite au apărut în urma sentimentelor revanşarde generate de atrocităţile comise de populaţia evreiască din teritoriile abandonate împotriva armatei române".[235] Populaţia totală a regiunilor anexate de Uniunea Sovietică nu a fost în mod sigur determinată dar, conform celor mai credibile estimări, a fost vorba de 4 milioane de persoane, dintre care două până la trei sferturi erau moldoveni/ români.[236] Aşa cum susţinea *Izvestia* în

---

Suprem al RASSM, 9 februarie 1940, ibidem, p. 16.

232 Keith Hitchins, Rumania, 1866-1947, Oxford, Clarendon Press, 1994, p. 445.

233 Scrisoare de la Ion Inculeț către Ion Antonescu, ANR-DAIC, f. Pantelimon Halippa, d. 1018/f.d., p. 1-6.

234 M.I. Semiriaga, Tainî stalinskoi diplomații, 1939-1941, Moscova, Vîsșaia Școla, 1992, p. 270. Vezi și memoriile unui refbgiat din Bucovina, Dumitru Nimigeanu, Hell Moved Its Border, Londra, Blandford Press, 1960.

235 Raport al lui Eugen Sturdza, inspector general de stat, ANR-DAIC, f. Preșe- diniția Consiliului de Miniștri, d. 482/1940, p. 19v.

236 Anton Golopenția, „Populația teritoriilor românești desprinse în

acel moment, „politica paşnică a URSS” lichidase „conflictul sovieto-român” cu privire la Basarabia pentru totdeauna.11

În timpul războiului, România – aliată acum cu Germania nazistă – a reuşit să recapteze teritoriul anexat şi să înainteze chiar şi dincolo de Nistru, în Transnistria ucraineană. Până la sfârşitul lunii iulie 1941, trupele româneşti şi germane cuceriseră Basarabia şi Bucovina şi le reintegraseră oficial în statul român. La sfârşitul verii, Transnistria ajunsese şi ea sub controlul Axei.[237] România a creat atunci un district militar special pentru a guverna teritoriul dintre râurile Nistru şi Bug.[238] Nu a existat nicio încercare de a anexa teritoriul ocupat de dincolo de Nistru pentru că acesta era în general considerat de guvernul român ca o zonă tampon între România Mare şi linia frontului sovietic.[239] Regiunea a fost totuşi martora celor mai mari atrocităţi ale lui Antonescu şi ale aliaţilor săi germani. În această regiune administrativă au fost deportaţi sau ucişi în timpul războiului aproximativ 123.000 de evrei din Basarabia şi Bucovina împreună cu zeci de mii de alţi evrei şi ţigani din Transnistria.[240] în 1930, erau 204 838 evrei şi 13 518 ţigani în Basarabia; în

---

1940“, în Geopolitica și geoistoria: revistă română pentru sud-estul european 1941, nr. 3, p. 4; „Basarabia și Bucovina de Nord, 1939-1940: Documente", în Basarabia, nr. 6, 1991, p. 54.

237 Alexander Dallin, Odessa, 1941-1944: A Case Study of Soviet Territory under Foreign Rule, ed. rev., Iași, Centrul pentru Studii Românești, 1998, p. 59.

238 Vezi Olivian Verenca, Administrația civilă română în Transnistria, Chișinău, Uni- versitas, 1993, fostul șef de stat către guvernatorul Transnistriei.

239 Vezi memoriile lui Gherman Pîntea, primarul Odessei, în timpul ocupației Românești, în ANR-DAIC, f. Gherman Pîntea, d.6.

240 Radu Ioanid, Evreii sub regimul Antonescu, București, Hasefer, 1998, p. 265. Vezi și Julius S. Fisher, Transnistria: The Forgotten Cemetery, New York, Thomas Yose- loff, 1969; Siegfried Jagendorf, Jagendorfs Foundry, New York, Harper Collins, 1991, și studiul monumental al lui Jean Ancei publicat în traducere română, Transnistria, 3 voi., București, Editura Atlas, 1998.

1959 numărul acestora scăzuse la 95 107 şi 7265.[241]

Politicienii români susţineau în totalitate decizia de a lupta contra sovieticilor, chiar dacă acest lucru plasa România în conflict cu aliatele sale anterioare, Franţa şi Marea Britanie. Decizia de a se deplasa dincolo de Nistru, în Transnistria, a fost mai problematică totuşi. Cele două figuri politice proeminente ale zilei, Iuliu Maniu (preşedinte al Partidului Naţional Ţărănesc) şi Constantin Brătianu (conducătorul Naţional-Liberalilor), l-au sfătuit pe Antonescu să nu continue războiul dincolo de Nistru. „Deşi lupta pentru recucerirea şi eliberarea Basarabiei şi Bucovinei este legitimată de întregul suflet al naţiei", scriau ei în aprilie 1943, „poporul român nu va fi niciodată de acord cu continuarea luptelor dincolo de graniţele noastre naţionale".[242] Dacă Antonescu le-ar fi urmat sfatul, soarta României după război ar fi putut fi alta poate. Continuându-şi drumul dincolo de graniţele Basarabiei, România a devenit *de facto* putere agresoare, urmărind scopurile războinice ale Germaniei împotriva Uniunii Sovietice şi nu doar recucerirea teritoriului furat de sovietici.

Totuşi, în aprilie 1944, Transnistria a ajuns din nou sub control sovietic pe măsură ce Armata Roşie înainta spre vest împotriva germanilor şi românilor care se retrăgeau. La sfârşitul lui august, fiul lui Carol şi noul rege român, Mihai, a iniţiat o lovitură de palat împotriva regimului Antonescu, schimbând poziţia României în război exact în momentul în care trupele sovietice se pregăteau să ocupe Bucureştiul. Era însă prea târziu pentru ca această schimbare să mai poată afecta în vreun fel teritoriile cedate. Atât Basarabia, cât şi Bucovina de Nord erau deja ocupate de sovietici şi tratatul de pace din

241 Sabin Mănuilă, Studiu etnografic asupra populației României, București, Editura Institutului Central de Statistică, 1940, p. 60-61; Itoghi vsesoiuznoi perepisi naselenia 1959 goda: Moldavskaia SSR, Moscova, Gosizdat, 1962, p. 62-63.

242 Scrisoare a lui C.I.C. Brătianu și Iuliu Maniu către Ion Antonescu, 20 aprilie 1943, ANR-DAIC, f. Pantelimon Halippa, d. 1008/1941, f. 3.

februarie 1947 a stabilit graniţa sovieto-română de-a lungul râului Prut.[243]

Noua republică sovietică care a apărut în urma anexării sovietice şi recuceririi militare era mai mult sau mai puţin creată pe teritoriul istoric al Basarabiei. Republica Socialistă Sovietică Moldovenească (RSSM), la care s-a revenit şi care fusese formal înfiinţată deja la 2 august 1940, conţinea şase judeţe basarabene şi şase raioane vesdce ale RASSM. Nordul Bucovinei, restul Transnistriei şi părţi ale judeţelor Hotin, Akkerman şi Ismail, din nordul şi sudul Basarabiei au fost cedate Ucrainei la stabilirea graniţelor RSSM în noiembrie 1940.[244] în acelaşi timp, o fâşie îngustă de teritoriu la est de Nistru, care nu fusese niciodată considerată parte a Basarabiei, a fost alipită la noua RSSM.

Schimbările teritoriale aveau anumite raţiuni demografice. În ce priveşte grupurile etnice, exista o anumită logică în separarea nordului şi sudului Basarabiei – zonele cele mai eterogene şi mai dominate de slavi din Basarabia istorică – şi alipirea acestor zone la Ucraina, deşi aproximativ 337.000 de moldoveni au fost şi ei incluşi în acest pact.[245] De asemenea, satele de pe malul estic al Nistrului reprezentau partea cea mai dominată de moldoveni a vechii RASSM; în regiunile preluate de la republica autonomă, moldovenii formau aproape 49% din populaţie, în comparaţie cu numai 32% în întreaga RASSM.[246] Mai însemnată a fost totuşi importanţa strategică a schimbărilor administrative. Includerea regiunii basarabene cu ieşire la Dunăre şi la Marea Neagră

---

243 Treaties of Peace with Italy, Romania, Bulgaria, Hungary and. Finland, Londra, HMSO, 1947.

244 A.V. Surilov, ed., Gosudarstvenno-pravovie aktx Moldavskoi SSR (1924-1941 gg.), Chișinău, Cartea Moldovenească, 1963, p. 149-152. Granița cu Ucraina a rămas o problemă litigioasă de-a lungul perioadei sovietice și avea să redevină o problemă după 1991. Vezi Anton Moraru, „Documentele mărturisesc", în Cugetul, 1993, nr. 5-6, p. 61-73.

245 „Basarabia și Bucovina de Nord", p. 54.

246 Ibidem.

în teritoriul Ucrainei plasa aceste teritorii strategice în mâinile unei republici sovietice în care se putea avea încredere şi nu le lăsa sub controlul unei entităţi nou-create, obiect potenţial al iredentismului românesc. În acelaşi timp, distrugând unitatea administrativă a Basarabiei istorice, arhitecţii politicii sovietice creau încă o barieră în calea posibilelor pretenţii ale Bucureştiului. Aşa cum Basarabia se mutase spre nord în 1812, când negociatorii ruşi au redefinit numele de *Basarabia*, la fel şi *Moldova* a ajuns să semnifice ceva foarte diferit în 1940: deşi România încă mai conţinea o regiune pe care localnicii o numeau Moldova (jumătatea vestică a principatului medieval), după anexarea teritoriului de la est de Prut de către sovietici, Moldova a ajuns de asemenea să fie acceptată ca prescurtare pentru RSSM.

Republica moldovenească recreată avea o populaţie de 2, 4 milioane de locuitori, din care 68, 8% erau moldoveni.[247] La o suprafaţă de 33 700 de km², republica cea nouă era mai mare doar decât Armenia printre celelalte republici sovietice.[248] în ciuda dimensiunilor reduse, RSSM va continua totuşi să fie o sursă de îngrijorare pentru politicienii sovietici. Nu numai că problema identităţii moldovenilor a rămas pe agenda de lucru, dar şi relaţiile cu România, în ciuda poziţiei acesteia ca stat socialist după 1947, au fost afectate de problema Basarabiei.

O REPUBLICA sovietică uitată

Leonid Brejnev, prim-secretar al Partidului Comunist din RSSM din iulie 1950 până în octombrie 1952, afirma ulterior că noua republică a avut de întâmpinat mari greutăţi după război. În Moldova, nota el, procesul de colectivizare şi sovietizare a trebuit să se desfăşoare pe o perioadă mult mai scurtă decât în republicile care făceau

247 V.V. Cembrovski și E.M. Zagorodnaia, „Moldavskaia Sovetskaia Soțialistices- kaia Respublika”, în Naselenie soiuznîh, respublik, Moscova, Statistika, 1977, p. 192.

248 Republica karelo-finlandeză era mai mică, dar a existat din 1940 pînă în 1956.

parte din Uniunea Sovietică începând cu anii 1920. „Aceste raioane îndepărtate, aşezate de-a lungul Nistrului”, scria el, „trebuiau să devină socialiste pe calea cea mai scurtă posibilă”.[249]

„Trecerea la socialism” a fost plătită scump de moldoveni. Invazia sovietică din 1940, operaţiunile româno-germane din 1941 şi recucerirea teritoriului în 1944 pustiiseră deja satele basarabene şi dezrădăcinaseră sute de mii de basarabeni. Războiul de pe frontul estic presupusese rechiziţionarea a jumătate din cai şi porci şi aproape o treime din oi şi capre; secetele grele din 1945 şi 1946 au redus şi mai mult producţia agricolă.[250] Imediat după reocuparea regiunii, forţele de securitate sovietice au început să organizeze „repatrierea” basarabenilor care fugiseră din faţa înaintării Armatei Roşii; refugiaţii din România au fost predaţi autorităţilor sovietice, mulţi fiind împuşcaţi sau deportaţi sub acuzaţia de a fi fost colaboratori ai fasciştilor români şi germani. Pedepsele au fost aplicate persoanelor aparţinând tuturor grupurilor etnice, nu numai vorbitorilor de limbă română. De exemplu, populaţia germană a Basarabiei, care număra peste 81.000 în 1930, scăzuse sub 4.000 până în 1959 ca rezultat atât al migraţiei din timpul războiului, cât şi al represiunii împotriva celor consideraţi colaboratori după război.[251]

Foametea şi deportările organizate le-au îngreuiat şi mai mult situaţia moldovenilor în timpul campaniei de colectivizare (1946 – 1950). Deşi foametea şi seceta nu erau neobişnuite în Basarabia, există dovezi clare că foametea din 1946 – 1947 a fost provocată de rechiziţionarea grânelor de către comunişti şi a fost direcţională împotriva celui mai mare grup etnic de la sate

---

249 Leonid Ilici Brejnev, Vospominania, ed. a II-a, Moscova, Izdatel’stvo politiceskoi literaturi, 1983, p. 141.

250 Mihai Gribincea, Basarabia în primii ani de ocupație sovietică, 1944-1950, Cluj, Dacia, 1995, p. 72..

251 Economia națională a Republicii Moldova, 1991, Chișinău, Departamentul de Stat pentru Statistică, 1992, p. 78.

– moldovenii.[252] Cel puţin 115.000 de ţărani au murit de foame şi de alte boli din decembrie 1946 până în august 1947.[253] în plus, o campanie oficială de eliminare a „chiaburilor”, îndreptată împotriva ţăranilor moldoveni presupuşi a fi fost bogaţi (chiaburi), a distrus la rândul ei multe familii, majoritatea moldoveneşti, între 1947 şi 1951.[254] Doar în două zile – 6 şi 7 iulie 1949 – 11 342 de familii moldovene au fost deportate în Kurgan, Tinmen, Irkutsk şi alte localităţi din Siberia şi Kazahstan în cadrul unui plan numit „Operaţiunea Sud”, condus de cunoscutul ministru pentru securitatea statului din RSSM, I.L. Mordoveţ.[255] în total, din 1941 până în 1951, aproape 16.000 de familii au fost deportate din RSSM.[256]

Haosul de la sate s-a mai micşorat odată cu încheierea colectivizării în 1950, dar deportarea moldovenilor a continuat, chiar dacă în mod deghizat. În aprilie 1951, „Operaţiunea Nord” a fost îndreptată împotriva minorităţilor religioase din RSSM, mai ales Martori ai lui Iehova, şi mai mult de 700 de familii au fost deportate în Siberia.[257] în martie 1955, în ziarul oficial *Sovetskaia Moldavia* a apărut un articol anunţând un plan de migraţie „voluntară” pentru popularea cooperativelor agricole din Astrahan şi Rostov, în Rusia, şi Pavlodar, în Kazahstan. Regiunile cel mai dens populate de moldoveni au fost ţintele acestei selecţii de „voluntari” şi 40.000 de moldoveni au părăsit probabil RSSM pentru a pleca spre est.[258] în procesele şi campaniile publice îndreptate

---

252 Vezi M. Gribincea, Basarabia în primii ani, p. 71-104.

253 A.M. Țăran et al., Golod v Moldove, 1946-1947: Sbomik dokumentov, Chișinău, Știința, 1993, p. 9.

254 Ion Șișcanu, Desțelenirea bolșevică în Basarabia, Chișinău, Adrian, 1994.

2555 0 Gribincea, Basarabia în primii ani, p. 129-148.

2565 1 Ibidem, p. 145.

257 loan Scurtu et al., Istoria Basarabiei de la începuturi pînă în 1998, ed. a Il-a, București, Semne, 1998, p. 258-259.

258 Dennis Deletant, „The Molotov-Ribbentrop Pact and Its Consequences for Bessarabia: Some Considerations on the Human

împotriva unor presupuse societăţi secrete proromâneşti, la începutul anilor 1950, şi-au pierdut viaţa şi mai mulţi moldoveni.[259]

După câţiva ani de la terminarea războiului, viaţa politică din RSSM s-a aşezat oarecum. După 1953, mulţi dintre „chiaburii" şi „colaboraţionişti" deportaţi au fost reabilitaţi şi celor rămaşi în viaţă li s-a permis să se întoarcă în RSSM. Începând cu această perioadă, în ce priveşte politica locală, istoria Moldovei ca republică sovietică nu mai are nimic remarcabil. Guvernul şi structurile sale economice erau copii ale acelora din toate celelalte republici sovietice. Moldova a rămas o regiune marginală, la periferia federaţiei sovietice, loc de vacanţă destul de popular pentru membrii elitei de partid şi de stat, cu vreme bună, localnici prietenoşi, vin şi coniac excelent şi hoteluri decente. Distanţa faţă de Moscova şi dificultatea de a călători la Chişinău dinspre România o menţineau în general în afara circuitelor turistice ale celor mai aventuroşi vizitatori străini. Ea apărea rareori în analizele străine referitoare la Uniunea Sovietică, un singur sovietolog occidental scriind pe larg despre dezvoltarea politicii locale înainte de sfârşitul anilor 1980.[260]

Partidul Comunist din Moldova (PGM) fusese deja înfiinţat în august 1940 pe baza vechiului Obkom al RASSM şi, după reîntoarcerea Basarabiei între graniţele Uniunii Sovietice, şi-a asumat „rolul conducător" oficial recunoscut în societatea moldovenească. În cadrul partidului local dominau ruşii şi ucrainenii; la toate nivelurile, moldovenii erau naţiunea cel mai slab reprezentată din întreaga Uniune Sovietică.[261] Puţinii

---

Rights Implications**, lucrare nepublicată, 1991, p. 17.

259 Elena Postică, „Grupuri de rezistență pe teritoriul Basarabiei", în Arhivele totalitarismului 15, nr. 15-16, 1998, p. 66-77.

260 Ronald J. Hill, Soviet Political Elites: The Case of Tiraspol, New York, St Matrin's, 1977.

261 Zev Katz și Roderic T. Hamed, „Appendix: Comparative Tables for the Major Soviet Nationalities", în Zev Katz, ed., Handbook of Major

moldoveni care obţinuseră poziţii mai importante în organele locale şi centrale erau invariabil din Transnistria – care rămăsese în cadrul Uniunii Sovietice de-a lungul întregii perioade interbelice – şi nu din Basarabia românească. În plus, RSSM devenise un fel de teren de pregătire pentru viitorii secretari generali ai Partidului Comunist de la Moscova. Brejnev a fost prim-secretar în Moldova în anii 1950, iar Konstantin Cernenko a lucrat aici ca responsabil cu propaganda între 1948 şi 1956 şi ca deputat în Sovietul Suprem al RSSM între 1955 şi 1959. Chiar şi Nikita Hruşciov era oarecum familiarizat cu problema spinoasă a Basarabiei, în calitatea sa de funcţionar de partid în Ucraina în anii 1920 şi apoi de prim-

Tabelul 5

Populaţia RSSM în perioada 1941 – 1989

	1941		1959		1970		1
Moldoveni	1 620 800	68, 8%	1 886 566	65, 4%	2 303 916	64, 6%	2 525 68
Ucraineni	26 1 200	11, 1	42 0 820	14, 6	50 6 560	14, 2	5 0 679
Ruşi	15 8 100	6, 7	29 2 930	10, 2	41 4 444	11, 6	5 5 730
Găgăuzi	11 5 700	4, 9	95 856	3, 3	12 4 902	3, 5	1 8.000
Bulgari	17 7 700	7, 5	61 652	2, 1	73 776	2, 1	8 665
Evrei			95 107	3, 2	98 072	2, 7	8 127
Romi (ţigani)			7 265	O, 2	9 235	O, 2	1 666
Români			1 663	0, 06			
Al	23	1,	22	O,	37	1,	4

Soviet Nationalities, Londra, Collier Macmillan, 1975, p. 449. Aceste cifre nu includ naționalitățile nonrepublicane.

ţii		200		O		618		8		68	
	To		2		10		2		10		3
tal		356	700	0,	O	884	477	0,	O	568	873

1		202									
	10		3								
0,	O	949	75								

NOTĂ: Liniile de pauză indică lipsa cifrelor.

SURSĂ: Compilat după V.V. Kembrovski şi E.M. Zagorodnaia, *Naselenie soiuzân respublik*, Moscova, Statistika, 1977, p. 192; recensămintele sovietice din 1959, 1970, 1979 şi 1989.

secretar de partid în Ucraina după 1938. Toate aceste tendinţe au continuat în întreaga perioada sovietică. Niciunul din cei doi primisecretari care au servit partidul o perioadă mai lungă, Ivan Rodiul (1961 – 1980) şi Semion Grossu (1980 – 1989), nu era basarabean şi ambii cunoşteau mai bine cultura rusă decât limba majorităţii etnice a RSSM. Ca şi înaintaşii lor din Basarabia ţaristă, membrii elitei politice moldoveneşti erau printre cei mai loiali din uniune. Manifestările naţionalismului local erau destul de rare şi atunci când apăreau, sub forma unor poeme cu cheie sau articole esopice în revistele literare, erau imediat eliminate în campanii publice organizate de Bodiul sau Grossu.

Propaganda sovietică portretiza RSSM drept o „livadă înflorită”, o provincie născută printre dealurile blânde aflate de-a lungul Nistrului, unde ţărani fericiţi culegeau recolta bogată pentru a o împărţi cu celelalte popoare frăţeşti din Uniunea Sovietică.[262] Pe de o parte, imaginea nu era prea departe de realitate. Numai în Kirghizstan exista un procent mai mare de populaţie rurală, iar după 1950 RSSM a devenit unul din marile centre agricole ale Uniunii Sovietice. Deşi reprezenta doar O, 2% din teritoriul total al Uniunii Sovietice, în anii 1970 RSSM producea 10% din conservele Uniunii, 4, 2% din legume, 12, 3% din fructe, 8, 2% din vinuri.[263] „Modelul moldovenesc” pentru agricultură, care se concentra asupra creării consiliilor regionale pentru a planifica şi

262 A.F. Diorditsa, Moldavia: A Flourishing Orchard, Londra, Soviet Booklets, 1960.

263 1. Scurtu, Istoria Basarabiei, p. 282.

coordona producţia, a ajuns să fie considerat după anii 1970 viitorul producţiei agricole cooperatiste din întreaga Uniune Sovietică.[264] Această „a doua colectivizare", cum a ajuns să fie

Tabelul 6

Compoziţia naţională a Partidului Comunist din Moldova

	Moldoveni	Ucraineni	Ruşi	Evrei
1925	6, 3%	31, 6%	41, 6%	15, 7%
1940	17, 5	52, 5	11, 3	15, 9
1989	47, 8	20, 7	22, 2	2, 5

NOTĂ: Cifrele pentru anul 1925 se referă la organizaţia de partid moldovenească oblasti din RASSM.

SURSĂ: Adaptat după E.S. Lazo, *Moldavskaia parţiinaia organizaţia v godi stroitel stra sotsializma* (1924 – 1940), Chişinău, Ştiinţa, 1981, p. 38; William Crowther, „Ethnicity and Participation in the Communist Party of Moldavia", în *Journal of Soviet Nationalities* I, nr. 1, 1990, p. 148 – 49.

numită, permitea o producţie agricolă mai mare, dar în acelaşi timp crea şi o clasă puternică de directori în domeniul agro-industrial aparent imuni la ordinele organelor centrale de partid şi de stat.[265]

Tabelul 7

Primi-secretari ai Partidului Comunist din Moldova, 1941 – 1991

	Perioada în care	Locul naşterii

264 Paige Bryan, „Conducerea sovietică adoptă modelul moldovenesc de agricultură", 24 ianuarie 1974, Radio Europa Liberă/ Radio Libertatea - Krasnîi Arhiv, dosarul Moldavskaia SSR.

265 Gheorghe Malarciuc, „Kuda devat' izobilie**, în Literatumaia gazeta, 25 iunie 1975, p. 10.

	s-a aflat la conducere	
P.G. Borodin	1941 – 1942	Ucraina
N.L. Salogor	1942 – 1946	Ucraina
N.G. Coval	1946 – 1950	Moldova (Transnistria)
Leonid I. Brejnev	1950 – 1952	Ucraina
D.S. Gladki	1952 – 1954	Ucraina
Z.T. Serdiuk	1954 – 1961	Ucraina
Ivan I. Bodiul	Mai 1961-Dec. 1980	Ucraina
Semion C. Grossu	Dec. 1980-Noiem. 1989	Moldova (Transnistria)
Petru C. Lucinschi	Noiem. 1989-Feb. 1991	Moldova (Basarabia)
Grigore I. Eremei	Feb. 1991-Aug. 1991	Moldova (Basarabia)

SURSĂ: Compilat din *Moldavskaia Sovetskaia Enţiklopedia*, Chişinău, Glavnaia Redakţia MSE, 1979 şi surse de arhivă.

Industria a început să se dezvolte şi ea, deşi agricultura a rămas baza economiei de-a lungul întregii perioade sovietice, reprezentând 42% din producţia netă a republicii în 1991.[266] Industria tindea, în plus, să se concentreze la est de Nistru. Fabrica de oţel din Râbniţa, centralele electrice din Dubăsari şi de la Cuciurgan precum şi fabricile de frigidere, îmbrăcăminte şi alcool de

266 IMF Economic Reviews, 1993: Moldova, Washington, IMF, 1993, p. 45-46.

lângă Tiraspol erau combinate industriale importante, dar toate erau plasate în afara Basarabiei. La fel cum agricultorii moldoveni erau trimişi în alte părţi ale Uniunii Sovietice să lucreze la diferite proiecte de construire a agriculturii sovietice, aceste fabrici noi atrăgeau muncitori din Rusia şi Ucraina. În termeni demografici şi economici, RSSM s-a dezvoltat gradat ca două republici într-una: o populaţie în mare parte rurală, moldovenească şi rurală în Basarabia, lucrând mai ales în agricultură şi industria uşoară agricolă, şi o populaţie urbană, slavă şi în general provenind din imigranţi transnistreni, lucrând în industria grea de tip sovietic.

Tendinţele demografice ale RSSM s-au schimbat considerabil în timpul perioadei sovietice. Etnicii evrei şi germani, constituenţi importanţi cândva ai Basarabiei multietnice din secolul al XIX-lea, se aflau în număr din ce în ce mai mic aici în anii 1980 drept rezultat al atrocităţilor celui de-al doilea război mondial, deportărilor sovietice postbelice şi emigraţiei de după anii 1960.[267] Odată cu trecerea timpului RSSM a devenit chiar mai puţin moldovenească. Deporările şi imigraţia au redus componenta moldovenească şi afluxul de muncitori în industrie a crescut componenta slavă a populaţiei. 68, 8% din populaţie în 1941, moldovenii ajunseseră să reprezinte doar 63, 9% la recensământul din 1979, ridicându-se apoi la 64, 5% până în 1989. Ucrainenii au crescut de la 11, 1% în 1941 la 13, 8% în 1989, dar cea mai dramatică creştere s-a înregistrat printre etnicii ruşi, care aproape şi-au dublat procentul în aceeaşi perioadă de la 6, 7% la 13%. Multe alte grupuri etnice şi-au pierdut din membri în perioada sovietică, diluând şi mai mult compoziţia etnică pestriţă pe care toţi călătorii, începând cu 1812, o considerau trăsătura distinctivă a regiunii.

Intelectualii locali au remarcat rusificarea tot mai

267 în ciuda scăderii populației evreiești, campaniile antisemite au continuat. în 1964, compozitorul David Gershfeld a fost acuzat de comerț ilegal și de alte delicte economice și a fost concediat din postul de președinte al Uniunii Compozitorilor din Moldova.

accentuată a limbii şi culturii republicii după anii 1960, dar şi mai importantă a fost sovietizarea sa rapidă. Influxul de imigranţi din alte părţi ale Uniunii Sovietice nu trezea sentimente ostile printre localnici; lunga istorie a multietnicităţii şi dominţiei ruse făceau acomodarea mai simplă în Basarabia decât oriunde altundeva. Crearea RSSM fusese un proces relativ uşor în comparaţie cu integrarea altor teritorii anexate de sovietici în 1940, cum ar fi republicile baltice şi vestul Ucrainei. Spre deosebire de aceste zone, în Basarabia nu exista un puternic sentiment naţional şi cei care l-ar fi putut resimţi – cum ar fi foştii membri ai Sfatului Ţării – rămăseseră în România după război sau fuseseră întemniţaţi în Uniunea Sovietică. Chiar şi biserica basarabeană, legată de Bucureşti în timpul conducerii româneşti, fusese mult timp orientată mai mult spre Moscova decât spre vest. Regiunea fusese o parte a sistemului economic şi de transport rusesc cu mai puţin de patruzeci de ani în urmă şi, cu toată activitatea culturală a românilor între cele două războaie, rămăsese cea mai puţin integrată regiune a României Mari. În ultimele zile ale războiului, ofiţerii români observaseră rata mare a cazurilor de dezertare în rândurile soldaţilor basarabeni luptând pe frontul de est. Fie că dezertau din grija pentru familiile lor, fie că o făceau datorită credinţei în cauza sovietică, loialitatea lor faţă de România Mare nu era prea mare.[268] Nucleul Moldovei sovietice fusese creat în RASSM în anii 1920 şi 1930 şi elitele de pe malul estic al Nistrului au continuat să domine viaţa politică şi culturală până în ultimii ani ai sistemului sovietic. În destul de scurt timp deci, liniştita RSSM a devenit astfel o parte bine integrată a statului sovietic. Până la recensământul din 1970, 16, 5% dintre moldoveni ajunseseră să încheie căsătorii mixte etnic, aceasta fiind una dintre cele mai ridicate rate printre naţionalităţile nonslave.[269]

Şi totuşi nu mergea totul bine în RSSM. „Modelul

268 Ion Scurtu, Istoria Basarabiei, p. 247.

269 Rasma Karklins, Ethnic Relations in the USSR: The Perspective from Below, Boston, Unwin Hyman, 1986, p. 156.

moldovenesc" al producţiei agricole a început să nu mai funcţioneze pe la sfârşitul anilor 1970. În perioada celui de-al cincisprezecelea congres al partidului din ianuarie 1981, se observaseră probleme serioase în economie.[270] în trecut, primul-secretar, Bodiul, încercase să rezolve aceste probleme prin lansarea unor campanii împotriva „sentimentelor antisovietice" şi a „naţionalismului local".[271] însă odată cu înlocuirea sa de către Semion Grossu, în decembrie 1980, multe dintre deficienţele economiei moldovene au ieşit la iveală. Bodiul fusese ultimul prim-secretar republican înlocuit sub Brejnev şi lunga sa perioadă la conducerea partidului ajunsese să fie asociată cu cele mai neplăcute caracteristici ale perioadei de stagnare. Chiar şi sub Grossu totuşi organizaţia de partid era criticată de la centru pentru falsificarea rezultatelor economice şi corupţia locală. În decembrie 1983, o hotărâre specială a Comitetului Central al PCUS a acuzat conducerea lui Grossu de inerţie şi o serie de alte defecte.[272] Anul următor, ziarul partidului moldovenesc a fost criticat drept „banal, plicticos, timid şi superficial" şi întreaga organizaţie de partid a fost din nou criticată din cauza proastei organizări în agricultură în plenara Comitetului Central din octombrie.[273] Alte rapoarte în presa unională la începutul anilor 1980 ofereau imaginea unei Moldove în care corupţia predomină, condusă de o elită de partid plină de rămăşiţe ale erei „bodiulismului" în aprilie 1984, ministrul industriei uşoare a fost demis pentru consum de alcool; în iunie, ministrul producţiei de

270 „XV s'ezd Kompartii Moldavii", în Partinaia jizn' 1981, nr. 4, p. 61-65.

271 S. Gamburțev, „Exacerbarea problemei naționale în Moldova: Unele aspecte specifice", 20 aprilie 1966, Radio Europa Liberă/ Radio Libertatea - Krasnîi Arhiv, dosarul Moldavskaia SSR.

272 „O rabote ȚK Kompartii Moldavii po soverșenstvovaniu stilea i metodov deia- tel'nosti partiinîh organizații v svete reșenii noiabrskogo (1982 goda) Plenuma ȚK KPSS", în Partiinaia jizn' 1984, nr. 1, p. 21-24.

273 Alexander Rahr, „Șef de partid criticat", 3 noiembrie 1986, Radio Europa Liberă/ Radio Libertatea - Krasnîi Arhiv, dosarul Moldavskaia SSR.

carne a fost demis pentru incompetenţă.[274] în octombrie, şeful unui mare spital a fost închis pentru delapidarea a 50.000 de ruble prin tratarea unor pacienţi fictivi.[275] Deşi existau dovezi clare de corupţie în republică, organele responsabile cu aplicarea legii nu făceau nimic pentru investigarea abuzurilor.[276] în plus, efectele sistemului cooperativelor agricole de stat şi industrializării rapide din anii 1960 şi 1970 au început să se facă simţite în anii 1980, chiar dacă nu erau cele aşteptate de iniţiatorii lor. RSSM era cea mai dens populată dintre toate republicile sovietice, iar agricultura intensivă şi folosirea fertilizanţilor creau probleme serioase de sănătate. Din cauza reziduurilor din agricultură şi a schimbărilor de temperatură generate de hidrocentrale, Nistrul era atât de poluat încât aproape ajunsese un râu mort.[277]

Aceste tendinţe erau clar reflectate în RSSM de indicatorii demografici. La sfârşitul anilor 1980, din punct de vedere demografic, Moldova era mai aproape de republicile din centrul Asiei decât de vestul sovietic, mai dezvoltat. Moldovenii aveau cea mai mare rată a mortalităţii infantile din vestul Uniunii Sovietice, iar în cazul populaţiei rurale, aceasta era de aproape de două ori mai mare decât în Ucraina vecină. Durata medie de viaţă – 65, 5 ani pentru bărbaţi şi 72, 3 pentru femei – era mai scăzută chiar decât în Kazahstan, Kirghizstan şi Turkmenistan.[278] Accidentul din 1986 de la Cernobîl, deşi a avut consecinţe mult mai grave în Ucraina şi Belarus, a lăsat urme şi în RSSM şi anii care au urmat aveau să fie martorii unei creşteri îngrijorătoare a bolilor genetice şi a

---

274 „Ministrul RSSM demis pentru beție", 8 mai 1984, ibidem, Reuters (Moscova), 26 iunie 1984.

275 Reuters, Moscova, 1 februarie, 1984.

276 E. Kondratov, „Tak gde je bîl prokuror?" în Izvestia, 2 decembrie 1986, p. 3.

277 Elena Torina, „Nistru: un fluviu transfrontalier", în Arena politicii, 1997, noiembrie, p. 22-23.

278 Goskomstat SSSR, Demograficeskii Ejegodnik SSSR, 1990, Moscova, Finansî i statistika, 1990, p. 149-166, 390.

malformaţiilor congenitale.[279] Aceste statistici precum şi dezvoltările din domeniul cultural vor submina considerabil autoritatea partidului comunist şi vor servi drept catalizator pentru mişcarea reformistă cauzată de *perestroika*.

RELAŢIILE SOVIETO-ROMÂNE ŞI PROBLEMA BASARABIEI

Deşi RSSM a fost în mare parte ignorată în Occident, ea nu a fost niciodată doar o republică uitată în România. Problema anexării din 1940 era însă un subiect interzis în România socialistă şi istoricii nu aveau voie nici măcar să o amintească; într-adevăr, imediat după război, istoricii fuseseră încurajaţi să cerceteze legăturile frăţeşti dintre români şi ruşi şi să ignore istoria disputelor dintre cele două popoare din secolul anterior. Nu numai că ridicarea problemei Basarabiei era neplăcută din punct de vedere politic, ci comuniştii români se aflau şi într-o poziţie ciudată de dualitate. În primul rând, având în vedere că teritoriul Basarabiei fusese anexat de un stat frăţesc, ideea iredentismului era teoretic imposibilă. În al doilea rând, în anii 1920, Partidul Comunist Român încurajase de fapt anexarea Basarabiei de către sovietici, conform liniei Internaţionalei Comuniste de luptă împotriva imperialismului burghez, poziţie care a dus la scoaterea partidului în afara legii în 1924.[280] După război, comuniştii români se aflau în poziţia dificilă de a plăti tribut unui regim străin care anexase părţi semnificative din teritoriul românesc şi care continua să laude anexarea ca pe o dovadă a binevoitorului internaţionalism sovietic. Din politeţe şi ţinând cont de fostele politici, românii preferau deci să tacă şi să accepte pierderea provinciei lor estice.

Începând cu anii 1960 totuşi, problema anexării Basarabiei de către sovietici a reînceput să iasă la

279 De exemplu, incidența sindromului Down s-a ridicat de la 0,57% dintre nou- născuți în 1987 la 1,32% în 1997. STE-US, 12 februarie, 1997 (versiune electronică).

280 Vezi Robert R. King, A History of the Romanian Communist Party, Stanford, Hoover institution Press, 1980, p. 29-32.

suprafaţă. Sub Gheorghe Gheorghiu-Dej şi, mai târziu, sub Nicolae Ceauşescu, România s-a lansat într-o politică ezitantă de distanţare faţă de Uniunea Sovietică într-un număr limitat de probleme politice. Deşi a fost deseori privită ca ţară independentă în tabăra sovietică, România a rămas totuşi membră de încredere a Tratatului de la Varşovia. Însă conducătorii de la Bucureşti sondau apele în anumite zone ale politicii pentru a obţine mai multă libertate de manevră de la Moscova. Pregătirea militară, politica culturală, politica economică internă şi relaţiile cu Israelul şi cu Occidentul erau zone în care conducerea României reuşise să se diferenţieze de politicile lui Hruşciov şi Brejnev.

Când disputele politice deschise apăreau într-adevăr, acestea luau forma codificată a istoriografiei, lingvisticii şi a altor domenii de cercetare, polemici pe care personalul de la Radio „Libertatea" din München îl numea „războiul de graniţă nedeclarat al materialismului istoric".[281] Diplomaţii români de la Moscova au monitorizat evenimentele din RSSM şi orice discuţie cu istoricii sovietici referitoare la Basarabia era notată de ambasadă şi raportată la Bucureşti. Discursurile conducătorilor sovietici erau ascultate cu atenţie în căutarea oricăror referinţe mascate la Basarabia şi Bucovina, iar vizitatorilor români în Uniunea Sovietică li se cerea uneori să adune informaţii cu privire la percepţiile populare în legătură cu relaţiile dintre cele două state. Chiar şi hărţile Inturist şi alte publicaţii turistice erau cercetate să nu conţină informaţii care ar putea pune România într-o lumină nefavorabilă. Sovieticii, la rândul lor, criticau adeseori

281 „Secretarul de partid moldovean Bodiul despre prietenia între popoarele sovietice**, 3 decembrie 1965, Radio Europa Liberă/ Radio Libertatea - Krasnîi Arhiv, dosarul Moldavskaia SSR. Pentru detalii asupra acestor probleme, vezi George Ciorănescu, Basarabia: teritoriu disputat intre Est și Vest, Munchen, Editura Ion Dumitru, 1985; George Ciorănescu et al., Aspects des relations russo-roumaines: Retrospectives et orientations, Paris, Minard, 1967; idem, Aspects de relations sovieto-roumaines, 1967- 1971: Sdcurite europdenne, idem, 1971.

„transmisiunile radio ostile” – acelea care proveneau de la puternica staţie românească de la Iaşi, de peste Prut.[282] Polemicile erau de obicei încununate de articole lungi scrise de primul-secretar al Moldovei, în *Pravda* şi în alte ziare, lăudând „legăturile imemoriale” dintre moldoveni, ruşi şi ucraineni.[283]

Unul din exempl ele cele mai clare ale impactului relaţiilor externe ale Uniunii Sovietice asupra politicii culturale a RSSM este cel din august 1967. Atunci, relaţiile dintre Bucureşti şi Moscova erau în punctul lor minim. România fusese singura ţară din Tratatul de la Varşovia care nu criticase Israelul în iunie pentru acţiunile sale în războiul de şase zile, Ceauşescu îşi consolida puterea creând impresia că li se opune sovieticilor, iar imaginea politică a României în Occident şi mai ales în Statele Unite se îmbunătăţea simţitor. În plus, al zecelea Congres Internaţional al Lingviştilor avea să aibă loc la Bucureşti, la sfârşitul lui august şi la acest forum sovieticii se aşteptau desigur ca românii să atingă problema limbii moldoveneşti independente. La o întrunire a Biroului Politic al PGM la 22 august, primul secretar Bodiul i-a instruit în mod explicit pe membrii cei mai proeminenţi ai comunităţii academice din republică să scrie articole care „vor veni în sprijinul propagandei sovietice în ce priveşte probleme ale istoriei Moldovei, ale naţiunii şi statului moldovean, ale vechilor relaţii ale moldovenilor cu popoarele Uniunii Sovietice precum şi ale patriotismului

---

282 în anii 1960, românii au mărit puterea staţiei astfel încît programele puteau fi uşor recepţionate în RSSM. „Bodiul atacă din nou sentimentele antiruseşti din Moldova**, 17 martie 1967, Radio „Europa Liberă"/ Radio „Libertatea" - Krasnîi Arhiv, dosarul Moldavskaia SSR.

283 I. Bodiul, „Oktiabr* soţial’nîe preobrazovania", în Pravda, 5 octombrie 1967, p. 2-3; idem, „Slavnaia straniţa gheroiceskoi letopisi", ibidem, 22 august 1969, p. 2; idem, „Utverjdenie soţialisticeskoi kul’turî", tindem, 16 aprilie 1970, p. 2; idem, „Pre- obrajennaia Moldavia", ibidem, 28 iunie 1970, p. 2; idem, Plodî velikogo bratstva naro- dov", în Literatumaia Gazeta, 12 iulie 1972, p. 2; idem, „Soţialisticeskaia po soderjaniu, naţional’naia po forme", în Pravda, 22 august 1972, p. 2.

sovietic.”[284] Bodiul i-a instruit pe câţiva dintre cei mai cunoscuţi istorici, etnografi şi lingvişti ai republicii să scrie articole pe temele date pentru a fi publicate atât în Moldova, cât şi în străinătate în anii 1967 şi 1968. Nicolae Corlăteanu, director al Institutului de Lingvistică şi Literatură al Academiei de Ştiinţe a Moldovei, trebuia să scrie un articol „Despre dezvoltarea şi înflorirea limbii moldoveneşti” pentru săptămânalul *Kuâtwra*. Artiom Lazarev, ministru al culturii şi educaţiei şi distins cercetător la Institutul de Istorie, trebuia să scrie o operă importantă despre „Lupta de unificare a Basarabiei” cu patria-mamă, Uniunea Sovietică. Fiecare cercetător a fost, în plus, instruit să-şi folosească contactele internaţionale pentru a ajuta la dezvoltarea propagandei prosovietice în afara graniţelor Moldovei. Rezultatul a fost o creştere masivă a publicaţiilor cu privire la punctele importante ale istoriei Basarabiei – mai ales unirea din 1812 cu Rusia, revoltele antiromâneşti din Basarabia în anii 1920 şi „reunirea” Basarabiei cu Uniunea Sovietică în 1940.[285]

Incidente similare au apărut pe parcursul întregii perioade sovietice şi erau frecvent evidenţiate de analiştii occidentali, ca dovezi ale unui posibil conflict între România şi Uniunea Sovietică.[286] în 1964, Academia Română a publicat o carte conţinând notele de lectură ale lui Karl Marx cu privire la istoria Valahiei şi Moldovei, care fuseseră aparent de curând descoperite la Institutul Internaţional pentru Istorie Socială din Amsterdam.[287]

---

284 „Protocol al întîlnirii Biroului Politic al PGM, 22 august 1967", AOSPRM, f. 51, inv. 28, d. 19, p. 35-41.

285 Vezi graficele în Wim van Meurs, The Bessarabian Question in Communist Historiography: Nationalist and, Communist Politics and History-Writing, Boulder, Colo., East European Monographs, 1994, cap. 6; trad. în rom., Chișinău, Arc, 1996.

286 Vezi, de exemplu, Nicholas Dima, „Moldavians or Romanians ?“, în Ralph Clem, ed., The Soviet West: Interplay between Nationality and Social Organization, New York, Praeger, 1975, p. 31-45.

287 Karl Marx, însemnări despre români: manuscrise inedite, ed. A. Oțetea și S. Schwann, București, Academia RPR, 1964. Pentru informații asupra contextului acestui incident, vezi Van Meurs, Bessarabian

Notele, deşi nu erau decât fraze scurte pe care Marx le scrisese în grabă pentru a le dezvolta ulterior, menţionau nedreptatea anexării Basarabiei în 1812 şi îl aduceau, implicit, pe Marx de partea Bucureştiului cu privire la anexarea din 1940, La fel, într-un discurs ţinut la Congresul Partidului Comunist Român din iulie 1965, Ceauşescu cita o scrisoare din 1888 a lui Friedrich Engels către un ziar socialist român din Londra în care Engles critica anexarea Basarabiei de către ruşi; punctul central al citatului era „unitatea naţională" a românilor, lăudată de Engels, dar subtextul era antirusesc.[288] în alt discurs din mai 1966, cu ocazia celei de-a patruzeci şi cincea aniversări a înfiinţării Partidului Comunist Român, de astă dată, Ceauşescu s-a referit deschis la teritoriile locuite de români, dar care-i fuseseră luate României. El a condamnat ca „eronate" hotărârile de partid anterioare adoptate de partidul comunist în ilegalitate, în România interbelică, când comuniştii susţinuseră ocuparea Basarabiei şi a Bucovinei de către sovietici.[289]

Chiar şi chinezii sau foştii naţionalişti români au fost implicaţi în acest război al cuvintelor. Într-un interviu cu o delegaţie de specialişti japonezi, în 1964, Mao Zedong cita anexarea Basarabiei ca dovadă a scopurilor expansioniste ale Uniunii Sovietice, comentariu care a trezit critici severe la Moscova şi o aprobare tacită la Bucureşti.[290] în România, foşti membri ai Sfatului Ţării cum ar fi Pantelimon Halippa au participat şi ei la astfel de discuţii. Halippa fusese închis în Uniunea Sovietică la începutul anilor 1950, dar o dată ce i s-a permis să se întoarcă în România, el începuse o campanie personală de menţinere a problemei Basarabiei în centrul atenţiei, scriindu-i lui Ceauşescu şi întâlnindu-se de câte ori se ivea ocazia cu

---

Question, p. 270-277.

2886 5 Ch. King, Minorities under Communism, p. 267.

289 Ibidem, p. 233-235.

290 „Po povodu besedî Mao-Ţze Duna s gruppoi iaponskih soţialistov", în Pravda, 2 septembrie 1964, p. 2-3.

foşti colegi pentru a-şi aminti de gloria României Mari.[291] Nu mai devreme însă de noiembrie 1989, pe măsură ce sprijinul Moscovei pentru România scădea, Ceauşescu a încercat să ridice problema Basarabiei din nou, denunţând, în timpul celui de-al XIV-lea congres al PCR, invazia sovietică. Problema era desigur cunoscută de toată lumea la acea dată, dar reîntoarcerea preşedintelui la această temă familiară ilustra forţa problemei basarabene în discursul oficial românesc.

Niciuna din aceste dispute nu a avut însă vreun efect în politica la nivel înalt; chiar dimpotrivă: problema Basarabiei era un barometru al relaţiilor României cu Uniunea Sovietică, în general, şi nu o cauză a controverselor. După conflictele de la sfârşitul anilor 1960, relaţiile dintre Bucureşti şi Moscova s-au îmbunătăţit considerabil. Ceauşescu însuşi a făcut o vizită în RSSM, în august 1976, din suită făcând parte şi soţia sa, Elena, şi fiul său, Nicu. Ceauşescu a insistat asupra relaţiilor „prieteneşti şi frăţeşti" dintre România şi Uniunea Sovietică, dar a sugerat că nu poate exista nicio relaţie specială cu RSSM.[292] Bodiul i-a întors vizita la scurtă vreme după aceea şi a inaugurat o serie de proiecte de colaborare în agricultură, industrie şi producţia de energie electrică.[293] în mare, România a rămas un membru loial al taberei sovietice, atât de loial de fapt încât a continuat să urmeze modelul sovietic chiar şi după ce sovieticii înşişi începuseră să înţeleagă nevoia de schimbare. Dar disputele persistente dintre istoricii şi lingviştii din cele două ţări au avut un impact pe termen mult mai lung asupra politicii din RSSM, impact ce va deveni evident abia

291 Vezi ANR-DAIC, f. Pantelimon Halippa, d. 552/1967-71, ff. 1-4, 22-26; d. 556/ 1968, f. 1. Halippa a fost arestat în România în 1950, predat sovieticilor în 1952 și condamnat la 25 de ani de închisoare la Irkutsk. El a fost eliberat și i s-a permis să se întoarcă în România în 1955.

292 „Tovarășul Nicolae Ceaușescu a făcut ieri o vizită de prietenie la Chișinău", în Sctnteia, 3 august 1976, p. 1,3.

293 „O altă delegație românească în Moldova Sovietică", 20 septembrie 1979, Radio „Europa Liberă"/ Radio „Libertatea" - Krasnîi Arhiv, dosarul Moldavskaia SSR.

spre finalul perioadei sovietice.

ROMÂNIZAREA TACITĂ A INTELECTUALILOR MOLDOVENI

După anexarea Basarabiei, linia politicii sovietice în cultura moldovenească s-a schimbat considerabil. Politica sovietică s-a concentrat asupra cultivării unei identităţi moldoveneşti distincte, dar a evitat indigenizarea radicală şi schimbările frecvente care caracterizaseră RASSM. Existau desigur dezbateri deschise cu privire la acţiunile corecte în dezvoltarea culturală moldovenească, dar acestea nu erau de tipul celor întâlnite în vechea republică autonomă. După război, problemele tehnice ale limbii moldoveneşti, care constituiseră preocuparea elitelor din RASSM, au lăsat locul unor argumente mai abstracte asupra originilor istorice ale naţiunii moldoveneşti şi ale legăturilor etnice dintre poporul moldovean şi cel român. Stabilizarea politicii culturale moldoveneşti este evidentă dintr-un simplu detaliu semnificativ: în întreaga perioadă dintre 1945 şi 1989, în RSSM a avut loc doar o singură reformă a ortografiei – introducerea unei singure litere în 1967 – în timp ce, între 1925 şi 1941 se folosiseră nu mai puţin de şase tipuri separate de alfabet.

Odată cu „eliberarea” Basarabiei în 1940 şi din nou în 1944 şi cu proclamarea Republicii Populare Române în 1947, contextul politic al politicii culturale a trecut printr-un moment de schimbare. O dată ce unul din primele ţeluri ale politicii culturale moldoveneşti fusese atins – absorbirea maselor basarabene asuprite în interiorul Uniunii Sovietice – insistenţa în continuare asupra diferenţelor de clasă dintre popoarele de pe cele două maluri ale Prutului nu mai avea nicio utilitate politică. Odată cu crearea statului socialist român, celălalt ţel major al RASSM – răspândirea revoluţiei la est de Prut – fusese şi el atins. Ideologia diferenţelor, care inspirase lucrările lui Pavel Chior şi Leonid Madan, a lăsat locul unei politici prin care se afirma pur şi simplu că moldovenii şi românii sunt diferiţi, fără a încerca să îi facă astfel cu orice preţ.

Responsabilii culturali moldoveni vor deplânge mai

târziu rusificarea moldovenilor sub sovietici, dar anii puterii sovietice reprezentaseră, de fapt, o tendinţă cu totul diferită: acceptarea tacită a limbii române literare (chiar dacă în alfabet chirilic) ca normă lingvistică pentru RSSM şi, prin extensie, romanizarea gradată a vieţii intelectuale moldoveneşti. Influenţa crescândă a românei asupra limbii moldoveneşti a fost observată încă din 1960 de cercetătorii români[294] şi în anii 1970 de către cei occidentali.[295] Până în anii 1980, prea puţine lucruri mai deosebeau cele două limbi, cu excepţia alfabetului chirilic şi a cuvintelor împrumutate din limba rusă. Majoritatea normelor gramaticale şi a caracteristicilor de pronunţie specifice vechii RASSM fuseseră definitiv respinse în 1938 şi următoarele cinci decenii au fost martorele unei convergenţe gradate a gramaticii, pronunţiei şi lexicului limbii literare moldoveneşti cu acelea ale limbii române literare.[296] Au rămas totuşi câteva caracteristici specifice limbii moldoveneşti cum ar fi preponderenţa terminologiei tehnologice ruseşti, dar limba moldovenească în general era mai degrabă românească în anii 1980 decât în orice altă perioadă a evoluţiei sale. Practicile lingvistice care se abăteau de la aceste standarde erau caracterizate drept nonmoldoveneşti, rezultate ale unei rusificări progresive a limbii, variante pe care cunoscutul lingvist Nicolae Corlăteanu le caracteriza drept forme burleşti, „macaronare" ale limbii naţionale.[297] Presupusele diferenţe dintre cele două limbi au fost şi mai mult subminate de

---

294 Al. Graur, Studii de lingvistică generală, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1960, p. 311. Graur recunoștea statutul limbii moldovenești ca „nouă limbă romanică estică", dar susținea că limba moldovenească și cea română puteau să se unească într-o „singură limbă pentru întregul popor, limba românească națională".

295 N. Dima, „Moldavians or Romanians ?“, p. 31-45.

296 Pentru o comparație a schimbărilor în folosirea limbii moldovenești, vezi A. Lu- nacearski, „Cîteva probleme de terminologie", în Cultura nr. 48, 1972, p. 6-7.

297 Vezi retrospectiva lui Corlăteanu în „Nicolae Corlăteanu la 75 de ani", în Revista de lingvistică și știință literară 1990, nr. 4, p. 68.

faptul că fişele din catalogul pentru publicaţiile în limba română de la cele două principale biblioteci erau scrise în alfabet chirilic, dar cu menţiunea *Textul e dat în caractere latine*. Faptul că nu a fost niciodată publicat în Uniunea Sovietică vreun dicţionar moldovenesc-românesc este de asemenea ilustrativ pentru dificultatea de a diferenţia cele două limbi.[298] Un dicţionar al limbii inventate de Madan pe baza graiului popular ar fi fost desigur posibil, dar la acest proiect se renunţase încă înainte de crearea RSSM.

Această dezvoltare era oarecum inevitabilă. Pe la sfârşitul anilor 1930, arhitecţii naţiunii moldoveneşti respinseseră însăşi baza ideii unei culturi moldoveneşti independente: dorinţa de a transforma limba vorbită efectiv de ţăranul moldovean în limbă literară. După 1938, când lingvişti ca I.D. Ceban au denunţat lucrările predecesorilor lor pentru că i-ar fi transformat pe ţărani în „fetişuri”, coborând limba moldovenească la nivelul limbii simple de la sat, nu mai era nicio direcţie spre care se puteau îndrepta lingviştii decât aceea a limbii literare româneşti. Într-adevăr, o dată ce limba moldovenească nu urma să se bazeze pe felul în care moldovenii înşişi vorbeau cu adevărat şi de vreme ce lingviştii doreau încă să promoveze pronunţia şi ortografierea „corectă”, calea aleasă după 1938 nu putea duce decât la continua românizare a limbii moldoveneşti. Până în 1980, o cultură moldovenească diferită a fost mai mult legiferată decât efectiv culti-Mai erau totuşi şi alte motive pentru această trecere gradată. În primul rând, după 1940, ideea că moldovenii formau atât o clasă, cât şi o naţiune distinctă – sau, mai degrabă, ideea că ei reprezentau o naţiune distinctă pentru că erau o clasă distinctă – a lăsat locul

298 Comparațiile explicite între cele două limbi erau frecvente, dar nu a fost făcută nici o încercare de a publica un dicționar complet. Vezi I.A. Novak, „Ceastotnîi slovar'" moldavskogo i rumânskogo iazîkov" (teză de doctorat, Universitatea din Leningrad, 1962); P.G. Piotrovski, „Lingvisticeskie oțenki rashojdenia blizkorodstvenîh iazîkov (eșcio raz o sootnoșenii moldavskogo i rumânskogo iazîkov)", în Voprosî iazîkoznania 1973, nr. 5, p. 36-42; T.P. Iliașenko, Formirovanie romanskih literatumîh iazîkov: Mol- davskii iazîk, Chișinău, Știința, 1983.

căutărilor originilor etnice ale moldovenilor în termeni istorici mai stricţi. Pentru cercetătorii sovietici de după război, dezvoltarea naţiunilor era un proces linear, începând cu existenţa unui grup social sau trib (*plemea*), cu caracteristici lingvistice, economice şi culturale unice; acesta evolua spre un grup etnic identificabil (*narodnosf*), cu o structură de clasă rudimentară şi cu o solidaritate socială crescândă; în final, apărea o naţiune complet dezvoltată (*naţia*), cu un teritoriu distinct, cu un sistem de relaţii economice, o limbă şi o cultură dezvoltate. Fiecare dintre aceste stadii era asociat cu dezvoltări ale relaţiilor de producţie: tribul era forma tipică de organizare etno-socială în economiile primitive, grupurile etnice apăruseră în perioadele caracterizate de sclavagism şi apoi de relaţii economice feudale, naţiunile burgheze, cu antagonismul dintre clasele lor, erau tipice pentru perioada capitalistă, iar naţiunile socialiste se puteau dezvolta doar sub un sistem economic care rezolva conflictele de clasă inerente capitalismului.[299]

În Moldova, cercetătorii puteau stabili aceste stadii diferite cu oarecare precizie. N.A. Mohov, unul din cei mai importanţi istorici şi etnografi ai republicii, distingea şase stadii în dezvoltarea naţiunii moldovene socialiste: mai întâi, triburile de traci şi iliri s-au stabilit în regiunea viitoarei RSSM. Apoi, în secolele I şi al II-lea era noastră, coloniştii vorbitori de limbă latină au ajuns în noua provincie romană Dacia. În al treilea rând, în secolele al FV-lea – al VI-lea, slavii au intrat în zonă dinspre nord şi dinspre sud, amestecându-se cu populaţia locală latinizată pentru a forma un nou trib, valahii. În al patrulea rând, odată cu dezvoltarea societăţilor feudale în regiunile de la nord de Dunăre şi la est de Carpaţi şi cu contactele mai numeroase stabilite cu populaţiile învecinate de slavi din est, un nou grup etnic – moldovenii – s-a dezvoltat dintre valahi. În al cincilea rând, o naţiune burgheză moldovenească s-a dezvoltat din grupul etnic moldovean

299 Vezi Iu. V. Bromlei, Etnosoțial'nîe proțesî: Teoria, istoria, sovremennost', Moscova, Nauka, 1987.

între sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XX-lea. În al şaselea rând, perioada de formare a unei naţiuni moldovene socialiste a început odată cu Revoluţia din Octombrie şi a fost încheiată odată cu sfârşitul colectivizării în 1950.[300] Conform istoriei oficiale a republicii, acest stadiu final a durat mai mult în Moldova decât în alte regiuni din cauza istoriei politice sinuoase a Basarabiei, dar dezvoltarea accelerată a republicii la sfârşitul anilor 1940 şi în anii 1950 a asigurat definitiv existenţa unei „naţiuni socialiste" în armonie cu alte popoare ale Uniunii Sovietice.[301]

Pentru cercetătorii sovietici nu era nimic unic în drumul spre dezvoltare al naţiunii moldovene – cum insistaseră cei din RASSM înainte –, ci numai în rezultatul final, apariţia unui al doilea popor latin şi a limbii sale în est. Naţiunea apăruse ca rezultat al unor procese istorice normale şi sarcina istoricilor republicii era de a investiga şi elucida aceste procese şi mai ales pe acelea prin care drumul moldovenilor s-a depărtat de cel al românilor. În practică, un astfel de proiect însemna examinarea arhivelor istorice, descoperirea unor indicii literare şi arheologice şi căutarea altor surse pentru a explica evoluţia moldovenilor de la *narodnost* la *soţialisticeskaia naţia* şi a evidenţia punctele nodale în care moldovenii şi românii, în ciuda originilor lor comune în Dacia romană, începuseră să evolueze separat: crearea Principatului Moldovei în secolul al XIV-lea, înglobarea Basarabiei în Imperiul Rus în 1812, „influenţa progresistă" a mişcării revoluţionare din secolul al XIX-lea, diferenţele în procesul evolutiv în timpul ocupaţiei româneşti, construirea socialismului în RASSM, eliberarea Basarabiei în 1940 şi calea spre socialismul dezvoltat după război. Istoriile poporului moldovean şi ale Partidului Comunist Moldovenesc au început să fie tratate tot mai mult ca

300 N.A. Mohov, Ocerki formirovania moldavskogo naroda, Chișinău, Cartea Moldovenească, 1987, p. 6-7.

301 Istoria RSS Moldovenești, Chișinău, Cartea Moldovenească, 1970, voi. 2, p. 653.

probleme aparte,[302] lucru de negândit în RASSM, dar instituţionalizat în RSSM prin crearea unor grupuri separate de cercetători pentru istoria de partid şi naţională de după război.[303] Autorităţile făceau toate eforturile pentru a ascunde existenţa independentă anterioară a majorităţii teritoriilor anexate de Uniunea Sovietică, dar în RSSM, descoperirea oricărui indiciu al unei „moldovenităţi" independente în istorie era o sarcină constantă.

Referindu-se la problema identităţii moldoveneşti prin folosirea aceloraşi instrumente ca şi colegii lor din România socialistă, cercetătorii moldoveni se puneau într-o situaţie dificilă. O dată ce moldovenii şi românii foloseau adeseori aceleaşi surse şi metodologii, dar ajungeau la concluzii radical diferite despre originile şi graniţele naţiunii române, era imposibil să nu apară conflicte între cele două comunităţi ştiinţifice. Cercetătorii moldoveni erau tot mai dependenţi de artificii lingvistice sau omisiuni internaţionale pentru a evita concluzia că moldovenii şi românii reprezentau de fapt un singur grup etno-naţional. În RASSM, sarcina dovedirii caracterului distinct al moştenirii culturale moldoveneşti a fost destul de uşoară, o dată ce cercetătorii locali puteau denunţa munca românilor ca fiind influenţată de valori burgheze total nepotrivite pentru savanţii sovietici. Totuşi, după anii 1950, când România şi Uniunea Sovietică se aflau evident pe acelaşi drum, ambele dezvoltându-se ca state socialiste, controversele dintre cercetătorii celor două ţări au devenit inevitabile. Importanţa acestor dezbateri ştiinţifice a fost accentuată de faptul că relaţiile politice dintre Moscova şi

302 Van Meurs, Bessarabian Question, p. 193.

303 Institutul de Istoria Partidului, subordonat Comitetului Central al PCM, a fost înființat în ianuarie 1948, fiind afiliat Institutului Marx-Engels-Lenin de la Moscova. Institutul de Istorie a fost înființat în decembrie 1957 și, după deschiderea Academiei de Științe a Moldovei, în 1961, a constituit centrul cercetării istorice din cadrul academiei. Primul a fost descendentul fostului Istpart, institutul pentru cercetarea istoriei revoluționare și a partidului, înființată în RASSM în 1925. Cel de al doilea a apărut prin transformarea Comitetului Științific Moldovenesc.

Bucureşti s-au răcit după 1960. Până în 1980 cercetările moldovenilor se deosebeau foarte puţin de cele din România, cu excepţia concluziilor diferite la care se ajungea în cele două ţări pornind de la aceleaşi surse. O dată ce ambele comunităţi ştiinţifice au identificat multe evenimente şi personaje istorice ca fiind fundamentale în dezvoltarea atât a culturii româneşti „cât şi a celei moldoveneşti, cercetarea moldovenească sovietică – la fel ca şi limba moldovenescă – a devenit tot mai apropiată de cea românească pe măsură ce perioada sovietică înainta în timp.

Apariţia unor specialişti bine pregătiţi şi a celor care popularizau limba moldovenească la sfârşitul anilor 1950 şi în anii 1960 a contribuit de asemenea la aceste tendinţe. Înfiinţarea Institutului de Lingvistică şi Literatură în 1957 şi a Academiei Moldovene de Ştiinţe în august 1961 a creat baza instituţională pentru dezvoltarea cercetării locale. Pe la mijlocul anilor 1960, a început să apară o nouă generaţie de cercetători şi specialişti. În timp ce vechii cercetători îşi făcuseră educaţia mai ales la Institutul Pedagogic din Tiraspol înainte de război, a doua generaţie de cercetători era formată din oameni mai tineri, de multe ori etnici moldoveni, născuţi în Basarabia, care studiaseră la noua Universitate de Stat din Chişinău. În anii 1980 mulţi dintre aceşti specialişti au început să obţină poziţiile rămase libere prin pensionarea specialiştilor formaţi în RASSM.[304] Mai mult, tinerii lingvişti erau implicaţi şi în popularizarea limbii moldoveneşti şi în promovarea folosirii „corecte" a ei în şcoli şi în mediul publicului larg.[305] Totuşi forma specifică a limbii pe care o promovau ei drept limbă corectă era

304 Van Meurs, Bessarabian Question, p. 195.

305 Pentru exemple de scrieri populare cu privire la limba moldovenească, vezi N.G. Corlăteanu, Egale între egale: limba moldovenească literară in perioada sovietică, Chișinău, Academia de Științe din RSSM, 1971; idem, în constelație de limbi înfrățite, Chișinău, Lumina, 1982 ; Arcadie Evdoșenco, Comoara din străbuni, Chișinău, Hyperion, 1992.

invariabil asemănătoare cu limba română citadină şi nu cu acele cuvinte şi expresii moldoveneşti tipice, folosite la sate. Aşa cum avea să noteze mai târziu Nicolae Corlăteanu, director al Institutului de Lingvistică între 1961 şi 1969, mulţi cercetători „se străduiau să evidenţieze continuu ideea unităţii lingvistice a limbii moldoveneşti şi a celei române", chiar dacă ei nu puteau critica deschis ideea diferenţierii celor două limbi.[306]

Cu tot profesionalismul lor crescând, specialiştii moldoveni rareori deţineau totuşi tehnicile şi resursele colegilor lor români. Şansele specialiştilor români de a călători în Occident, arhivele existente în Bucureşti şi Iaşi (capitala Principatului Moldovei în secolul al XIX-lea) şi mai marea deschidere a vieţii academice româneşti în anii ce au urmat ascensiunii la putere a lui Ceauşescu în 1965 puneau în umbră resursele limitate ale cercetătorilor de la Academia de Ştiinţe din Moldova şi de la Institutul pentru Istoria Partidului. Cercetătorii moldoveni mai tineri citeau cu mare interes publicaţiile colegilor lor români, chiar dacă erau obligaţi adeseori să le denunţe ca necorespunzătoare. Ei călătoreau frecvent la Moscova, unde puteau cumpăra, la librăria „Drujba", cărţi ale autorilor români interzişi în Moldova.

Românizarea vieţii academice moldoveneşti i-a plasat pe lingviştii moldoveni într-o poziţie specială. Deşi erau obligaţi de exigenţele politicii sovietice să evidenţieze diferenţele dintre limba moldovenească şi cea română (cu mai multă sau mai puţină vehemenţă în funcţie de perioadă), diferenţele obiective dintre cele două deveniseră din ce în ce mai mici, odată cu transformările perioadei sovietice. Limba pe care o vorbeau intelectualii moldoveni în propriile lor case, pe care le-o transmiteau copiilor şi elevilor lor, pe care o promovau prin cărţi de popularizare şi articole de ziar şi pe care o considerau o caracteristică definitorie a naţiunii moldovene era – pentru oricine din afara Uniunii Sovietice – cunoscută pur şi simplu drept „română" De fapt, era o mare diferenţă între

306 „Nicolae Corlăteanu**, p. 70, 72.

caracteristicile lingvistice studiate de dialectologii moldoveni şi de lingviştii istorici (ai formelor lingvistice rurale codificate de Leonid Madan) şi practicile lingvistice reale ale acestor specialişti. O dată ce vorbitorii cei mai educaţi şi mai cultivaţi ai limbii moldoveneşti nu exprimau public acele caracteristici pe care ei înşişi le identificau drept specific moldoveneşti, disonanţa dintre lumea academică şi realitatea lingvistică a început să fie tot mai evidentă.

SPECIALIŞTII „BURGHEZI".
ŞI IDENTITATEA MOLDOVENEASCĂ

Situaţia internaţională a avut şi ea un impact important asupra culturii din RSSM. Începând cu ani 1950, istoricii şi lingviştii specializaţi în limbi romanice din străinătate au început să-şi îndrepte atenţia spre limba moldovenească şi spre relaţia ei cu limba română literară. Unul dintre primii care s-a referit deschis la această problemă a fost bine cunoscutul specialist italian Carlo Tagliavini într-o lucrare prezentată la cel de-al optulea Congres al Studiilor Romanice de la Florenţa, din 1956.[307] Tagliavini a trecut în revistă o serie de publicaţii sovietice cu privire la limba moldovenească, dar concluzia sa a fost că singura diferenţă între limba moldovenească şi cea română era reprezentată de alfabetul chirilic şi de schimbările minore ale diftongilor (rom. /ea/ mold, /ia/), susţinerea unor vocale după consoane dure (rom. /i/ mold, /ă/ după /z/, /t/ şi /g/) precum şi câteva mici diferenţe de pronunţie.[308] Prea puţine dintre acestea erau totuşi reprezentate în ortografia moldovenească; astfel de distincţii existau mai ales la nivelul graiului popular. În lucrarea sa mai complexă asupra originilor limbilor romanice, Tagliavini a fost mai direct în respingerea ideii unei limbi moldoveneşti diferite, aceasta fiind descrisă ca o

307 Carlo Tagliavini, Una nova lingua letteraria romanza ? Il moldavo, Florența, San- soni, 1956. Vezi și colecția de hărți și alte materiale pregătite pentru congres, Alcuni documenti sulta unita della lingua romena, Florența, VIII Congresso Intemazionale di Studi Romanzi, 1956.
308 C. Tagliavini, Una nova lingua, p. 448.

simplă „dogmă a lingvisticii sovietice”.[309] Alţi lingvişti şi istorici occidentali sau români şi moldoveni emigraţi erau la fel de critici în acest sens. Lucrările scrise de Eugen Lozovan,[310] Harold Haarman,[311] Klaus Heitmann,[312] Dennis Deletant,[313] Nicolae Dima[314] şi Michael Bruchis[315], precum şi ştirile constante transmise de postul Radio „Europa Liberă” / Radio „Libertatea”, erau invariabil critice la adresa moldovenilor şi puneau în evidenţă

309 Carlo Tagliavini, Le origini delle lingue neolatine, ed. a Vl-a, Bologna, casa Edit- rice Prof. Riccardo Petron, 1969, p. 361, n. 4.

310 Eugdne Lozovan, „La linguistique roumaine de 1952 â 1954“, în Zeitschrift fur romanische Philologie 1995, nr. 71, p. 391-407.

311 Harald Haarman, Soziologie der kleinen Sprachen Europas, Hamburg, Helmut Buske Verlag, 1973, voi. I.

312 Klaus Heitmann, „Rumänische Sprache und Literatur in Bessarabien und Transnistrien (die sogenannte moldauische Sprache und Literatur)**, în Zeitschrift fur romanische Philologie nr. 81, 1965, p. 102-156; idem, „Das Moldauische - eine eigen- ständige ostromanische Sprache ?“ în Sudosteuropa Mitteilungen 1987, nr. 27, p. 56- 62; idem, „Probleme der moldauischen Sprache in der Ăra Gorbacev", Sudosteuropa 38, nr. 1, 1989, p. 28-53.

313 Dennis Deletant, „The Soviet View of Bessarabia", Slavonie and East European Review 56, 1978, nr. 1, p. 115-118; idem, „Romania and the Moldavian SSR", Soviet Analyst 12, 1983, nr. 1, p. 6-8; idem, „What Would Self-Determination Mean for the Moldavians ?“ în Alexander Shtromas și Morton A. Kaplan, ed. The Soviet Union and the Challenge for the Future, New York, Paragon House, 1989, vol. 3, p. 479-508; idem, „Language Policy and Linguistic Trends in Soviet Moldavia", în Michael Kirkwood, ed., Language Planning in the Soviet Union, London, Macmillan, 1989, p. 189-216.

314 N. Dima, „Moldavians or Romanians?" și idem, Bessarabia and Bukovina: The Soviet-Romanian Territorial Dispute, Boulder, Colo., East European Monographs, 1982.

315 Michael Bruchis, One Step Bach, Two Steps Forward: On the Language of the Policy of the Communist Party of the Soviet Union in the National Republics (Moldavian: A Look Back, a Survey and Perspectives, 1924-1980), Boulder, Colo., East European Monographs, 1982; idem, „The Language Policy of the PCUS and the Linguistic Situation in Soviet Moldavia", în Soviet Studies 36, nr. 1, 1984, p. 108-126; idem, Nations-Natio- nalities-People: A Study of the Nationalities Policy of the Communist Party in Soviet Moldavia, Boulder, Colo., East European Monographs, 1984.

ultimele evoluţii din cercetarea moldovenească precum şi polemicile româno-moldovene. Această atenţie din partea Occidentului a menţinut interesul asupra problemei identităţii moldovenilor şi i-a forţat pe cercetătorii sovietici să prezinte explicaţii tot mai încâlcite pentru diferenţele dintre limba moldovenească şi cea română.

Respingerea principalelor argumente ale lingvisticii, istoriografiei şi etnografiei moldoveneşti de către specialiştii occidentali a fost susţinută de propaganda românească şi de emigranţii basarabeni. Mai ales la sfârşitul anilor 1960 şi 1970, când controversele dintre cercetătorii români şi cei moldoveni ajunseseră în punctul culminant, au apărut în Occident o serie de publicaţii ce denunţau politicile regimului sovietic în problema naţionalităţilor şi anunţau primejdia deznaţionalizării românilor din fosta Basarabie.[316] Unele dintre aceste publicaţii erau îndreptate împotriva unor anumiţi specialişti sau tendinţe din lumea academică moldovenească. Situaţia cea mai bine cunoscută a fost aceea a apariţiei în 1974 a masivei publicaţii *Statul moldovenesc sovietic şi problema Basarabiei*, marea operă a istoricului moldovean şi ministrului, la un moment dat, Artiom Lazarev, care încă mai reprezintă prima sinteză a argumentelor sovietice ale identităţii naţionale moldoveneşti.[317] Textul lui Lazarev a fost aspru criticat de Alexandru Suga, român emigrat în Germania, care publicase mai înainte o istorie proromânească a disputelor

316 Vezi, de exemplu, G. Cioranesco, Aspects des relations russo-roumaines; idem, Aspects des relations sovieto-roumaines; Grigore Nandriș, Bessarabia and Bucovina: The Trojan Horse of Russian Colonial Expansion to the Mediterranean, Londra, Editura Societății pentru Cultură, 1968); asupra deportărilor forțate din anii 1950, Association „Pro Bessarabia" de France et de Grande-Bretagne et al., Pro Bassarabia: Memoire, Paris, Imprimerie Blanchard, 1955.

317 A.M. Lazarev, Moldavskaia sovetskaia gosudarstvennost’ i bessarabskii vopros, Chișinău, Cartea Moldovenească, 1974. Pentru o analiză completă, vezi Jack Gold, „Bessarabia: The Thorny «Non-existent» Problem", în East European Quarterly 13, 1974, nr. 1, p. 47-74.

cu privire la Basarabia.[318] Volumul sovietic a ridicat un val de critici şi în România, iar regimul Ceauşescu a folosit chiar o editură din Italia, deţinută de un simpatizant cunoscut al Gărzii de Fier pentru a publica o broşură ce-l denunţa pe Lazarev ca pe un „falsificator al istoriei".[319]

Moldovenii au fost, la rândul lor, obligaţi desigur să producă o contracritică şi să respingă lucrările acestor „falsificatori burghezi" Au apărut numeroase cărţi şi articole în RSSM încercând, evident, să denunţe punctele de vedere perfide ale specialiştilor străini.[320] în unele cazuri, ţintele acestor lucrări erau emigranţii şi specialiştii români de dincolo de Prut, din România socialistă, deşi cercetătorii occidentali „burghezi" erau adeseori explicit numiţi pentru a nu atrage atenţia asupra disensiunilor existente în interiorul lumii socialiste.

Un efect al criticilor aduse „falsificatorilor burghezi", mai ales pentru tânăra generaţie de cercetători moldoveni, a fost cunoaşterea îndeaproape a literaturii străine

---

318 Alexandru Șuga, Știință și polemică: istoricii ruși, falsificatori ai istoriei, Freiburg, Institutul Român de Cercetări, 1976; idem, Die volkerrechtliche Lage Bessarabiens in der geschichtlichen Entwicklung das Landes, Bonn, 1958.

319 Petre Moldovan, A.M. Lazarev: A Counterfeiter of History, Milano, Nagard, 1976. „Petre Moldovan" era pseudonimul istoricului român Constantin Giurescu, iar „Nagard" era un indiciu pentru Iosif Drăgan, un cunoscut simpatizant al Gărzii de Fier, care publica în exil, în Italia. Vezi Van Meurs, Bessarabian Question, p. 242-257, asupra acestui incident.

320 Unele dintre cele mai notabile exemple ale acestui gen sînt N.A. Mohov, B.M. Kolker și V.I. Țaranov, „Istoria Moldavii v sovremennoi burjuaznoi istoriografii", în Voprosî istorii, nr. 8, 1970, p. 3-19; A.M. Lazarev, „Bessarabskii vopros v rumînskoi burjuaznoi i sovremennoi istoriografii", în M.K. Sîtnik, ed., Straniți istorii Sovetskoi Moldavii, Chișinău, Știința, 1973, p. 32-42; A.G. Moraru, Obrazovanie i razvitie moldavskoi soțialisticeskoi nații v krivom zerkale burjuaznoi istoriografii, Chișinău, Znanie, 1973; împotriva falsificatorilor burgeji ai istoriei și culturii poporului moldovenesc, Chișinău, Cartea Moldovenească, 1974; V.I. Țaranov și V.I. Cozma, „Kritika burjuaznîh fal'sifikatorov istorii i kul'turî Moldavskoi SSR", în S.K. Brîseakin, ed., Kul'tumoe stroitel'stvo v Sovetskoi Moldavii, Chișinău, Știința, 1974, p. 218-236; V. Stati, Limba moldovenească și răuvoitorii ei: împotriva falsificatoriloT burgeji ai dezvoltării limbii moldovenești, Chișinău, Lumina, 1988.

referitoare la Basarabia şi Moldova Sovietică. La îndemnurile superiorilor lor politici, anumiţi cercetători ai Academiei de Ştiinţe şi ai Institutului pentru Istoria Partidului aveau acces liber la o bogată literatură străină referitoare la istoria Moldovei şi Basarabiei, o anumită parte a ei nefiind uşor accesibilă nici chiar *în Occident*. *Consecinţa involuntară a fost formarea* vederilor acestor specialişti asupra identităţii moldoveneşti şi familiarizarea lor cu metodologiile şi stilurile literare occidentale. Ca o ironie, în oraşe ale provinciilor sovietice cum era Chişinăul, apariţia curentului glasnost sub Gorbaciov a restrâns mai degrabă decât a extins posibilităţile elitelor culturale locale. O dată ce Moscova nu mai avea nevoie să le trimită experţilor din provincie operele occidentale pentru a fi criticate, difuzarea literaturii occidentale spre periferie a luat repede sfârşit.

O mare parte a afirmaţiilor etnografilor, lingviştilor şi istoricilor moldoveni de după 1950, dacă ar fi fost plasate într-un context istoric şi politic diferit, ar fi rămas în afara oricăror controverse. Ar fi putut fi acceptate ca truisme faptul că distincţiile dintre limbi şi dialecte sunt mai degrabă politice decât ştiinţifice, că circumstanţele istorice şi relaţiile internaţionale joacă un rol important în formarea identităţii etnice şi că nu există un mod „natural” în care evoluează identitatea naţională. Totuşi funcţionalitatea politică a cercetării moldoveneşti precum şi influenţa românească tot mai mare asupra culturii elitelor moldovene împrumutau un aer de nesinceritate lucrărilor cercetătorilor sovietici, pe care colegii lor din Occident l-au condamnat imediat. Impactul criticilor susţinute la adresa politicii culturale moldoveneşti din partea unei largi comunităţi internaţionale a fost extrem de puternic. Lingvişti şi istorici, cercetători emigraţi cu bătălii personale de continuat, precum şi observatori occidentali ce susţineau cauza naţională română participau cu toţii indirect la autodistrugerea cercetării moldoveneşti sovietice din anii 1980. Eventuala dispariţie a naţiunii moldovene socialiste a fost în acest sens o sinucidere

asistată din afară.

TENDINŢE SOCIALE ÎN MOLDOVA SOVIETICĂ

Aceste schimbări intelectuale au avut loc într-un mediu în care se schimbau semnificativ şi tendinţele demografice din Basarabia şi Transnistria. Până la sfârşitul anilor 1980, evoluţia demografică a moldovenilor în comparaţie cu a ruşilor părea destul de sigură. Chiar dacă procentul moldovenilor scăzuse în contextul populaţiei totale a RSSM, rata creşterii lor a rămas mai mare decât a oricăreia dintre naţionalităţile din vestul Uniunii Sovietice (incluzând Rusia) şi mai mare decât a ruşilor locali.[321] Ruşii şi ucrainenii din provincie crescuseră desigur şi ei ca naţionalităţi titulare, dar nu la fel de dramatic ca şi în cazul altor republici unionale.

Situaţia lingvistică era totuşi complet diferită. Până în 1989, moldovenii erau pe locul trei printre cele mai rusificate naţionalităţi din Uniunea Sovietică; doar în Ucraina şi în Belarus exista un procent mai mare de nativi titulari care să declare că rusa e limba lor maternă. Numărul acestor indivizi rusificaţi a crescut constant după 1959, din nou doar Ucraina şi Belarus având rate ale creşterii mai mari.[322] Diferenţele de generaţie erau semnificative. Cam 95, 5% din moldovenii de peste cincizeci şi cinci de ani declarau că limba moldovenească e limba lor maternă în 1989, în timp ce doar 89, 3% din persoanele sub douăzeci şi patru de ani încă declarau că limba moldovenească e limba lor maternă.[323] Reversul acestor cifre era la fel de uimitor. Din toate republicile uniunii, doar în Asia Centrală erau mai puţini ruşi care să ştie limba naţionalităţii titulare. Doar 11, 2% dintre etnicii ruşi din RSSM declarau că vorbesc fluent limba moldovenească, considerată a doua limbă, şi cifre similare

---

321 Barbara Anderson și Brian Silver, „Demographic Sources of the Changing Ethnic Composition of the Soviet Union", în Population and, Development Review 15, nr. 4, 1989, p. 634, 636.

322 Ibidem, p. 645-646.

323 Itoghi vsesoiuznoi perepisi naselenia 1989 goda, Minneapolis, Minn., East View Publications, 1993, 7: partea a III-a, p. 110.

erau declarate şi de alte grupuri minoritare: 15, 2% pentru evrei, 12, 8% pentru ucraineni, 6, 9% pentru bulgari şi numai 4, 4% pentru găgăuzi.[324]

Totuşi aceste cifre ascundeau o componentă importantă a peisajului demografic moldovenesc: moldovenizarea progresivă a centrelor urbane ale republicii, o evoluţie cu puternic impact politic la sfârşitul anilor 1980. Populaţia urbană a Moldovei a crescut rapid în perioada postbelică şi la o rată cu mult mai mare decât media din restul uniunii.[325] în perioada interbelică populaţia urbană a Basarabiei şi a RASSM se ridica doar la 13% şi respectiv la 14% din totalul populaţiei.[326] în 1959, populaţia urbană a RSSM se ridica la 22% din total, cifră care a crescut la 32% în 1970, 39% în 1979 şi 47% în 1989.[327] Creşterea populaţiei era parţial rezultatul imigraţiei dinspre alte republici sovietice, mai ales Rusia şi Ucraina, căci noile industrii ce se dezvoltau în Moldova şi clima plăcută atrăgeau muncitori precum şi membri pensionari de partid şi din elita militară. De asemenea, multe sate au devenit oraşe mici, iar oraşele mici au devenit metropole, căci centrele urbane se extindeau prin suburbiile lor. Cele mai importante surse ale creşterii populaţiei urbane au fost însă migraţia populaţiei dinspre sate spre oraşele mici şi, apoi, „a doua etapă a migraţiei" dinspre oraşele mici spre metropole, odată cu industrializarea perioadei sovietice, care îi atrăgea pe muncitorii din sectorul agricol spre producţia industrială sau agroindustrială.[328]

---

324 Anderson și Silver, „Demographic", p. 647.

325 Irina Livezeanu, „Urbanization in a Low Key and Linguistic Change in Soviet Moldavia", partea I, în Soviet Studies 33, nr. 3. 1981, p. 334.

326 Mănuilă, Studiu etnografic, p. 34, 38; Vsesoiuznaia perepis' naselenia 1926 goda, Moscova, Izdanie ȚSU Soiuza SSR, 1929, 13, p. 39-41.

327 Narodnoe hoziaistvo Moldavskoi SSR, 1924-1984, Chișinău, Cartea Moldovenească, 1984, p. 9; Anuarul statistic al Republicii Moldova, 1992, Chișinău, Universitas, 1994, p. 22.

328 Livezeanu, „Urbanization", partea I, p. 343.

Nu numai că în 1989 mult mai mulţi locuitori ai Moldovei erau rezidenţi în oraşe decât oricând în trecut, dar oraşele însele deveniseră mai „moldoveneşti" în acest proces. Oraşele Basarabiei fuseseră în mod tradiţional locuite mai ales de ruşi şi de evrei, iar percepţia centrelor urbane ca fiind pline de străini nedoriţi acolo era un catalizator important pentru organizaţiile locale xenofobe şi antisemite la începutul secolului al XX-lea şi între cele două războaie. În 1897, moldovenii reprezentau doar 14% din locuitorii oraşelor basarabene, chiar dacă ei constituiau cel puţin 48% din populaţia totală a provinciei.[329] Până în 1930 totuşi, moldovenii ce locuiau în oraşe ajunseseră la procentul de 31%.[330] Numărul moldovenilor din oraşele mai mari sau mai mici ale RSSM a crescut în perioada sovietică de la 28% în 1959 la 46% în 1989,[331] între 1959 şi 1970 moldovenii devenind în sfârşit cel mai mare grup etnic din oraşele RSSM, poziţie pe care o vor păstra din 1970 şi până astăzi.

Efectele sociale ale urbanizării crescânde şi ale moldovenizării concomitente a zonelor urbane au fost profunde. Numărul şi dimensiunile oraşelor au crescut desigur semnificativ după 1940, dar legătura dintre mediul rural şi urban a rămas puternică, fiind chiar întărită în anumite cazuri. Numeroşi muncitori şi-au găsit servicii în oraşe, dar şi-au păstrat rezidenţa şi legăturile culturale în sate. Structura muncii sezoniere, în care muncitorii petreceau o parte a anului angajaţi în sectorul agroindustrial din oraşe şi restul timpului în cooperativele agricole de producţie din satele lor, menţinea şi ea legăturile dintre mediul urban şi cel rural. În loc să creeze o ruptură totală între stilurile de viaţă ale cele două medii,

---

329 Pervaia vseobșceaia perepis' naselenia Rosiiskoi imperii, 1897 g., St. Petersburg, Izdanie Țentral'nago Statisticeskago Komiteta Ministerstva Vnutrennih Del, 1905, 3, p. 70-73.

330 S. Mănuilă, Studiu etnografic, p. 42.

331 Itoghi vsesoiuznoi perepisi naselenia 1959 goda: Moldavskaia SSR, Moscova, Gos- tatizdat, 1962, p. 90; Itoghi vsesoiuznoi perepisi naselenia 1989 goda, 7, partea a II-a, p. 526.

structura urbanizării din RSSM le-a unit, integrându-le „într-o reţea comună, folosind materiile prime şi resursele de muncă din zonele rurale şi capitalul şi resursele de organizare ale oraşelor”.[332] Scriitorul moldovean Ion Druţă observa impactul social al acestor schimbări încă din 1971, într-un articol din *Komsomol shaia pravda*:

Chişinăul s-a schimbat complet. A devenit mai natural, mai plin de culoare, mai pitoresc. Locuitorii oraşelor de curând sosiţi de la sate păstrează în mers, în vorbire şi în obiceiuri toată culoarea satului natal. În anumite momente e ca şi cum sate întregi au pornit pe străzile oraşului.[333]

O parte importantă a acestei tendinţe a fost păstrarea practicilor lingvistice tradiţionale de către moldovenii din oraşe. În recensămintele din 1970, 1979 şi 1989, subiecţilor li se cerea să-şi declare limba maternă şi, dacă era cazul, o a doua limbă sovietică pe care o vorbeau fluent. În perioada 1970 – 1989, numărul citadinilor moldoveni care vorbeau limba rusă a crescut considerabil, în timp ce aceia care vorbeau doar limba moldovenească sau doar o altă limbă nonrusă a scăzut semnificativ între 1970 şi 1979, dar a început din nou să crească între 1979 şi 1989. Învăţarea limbii ruse nu însemna însă neapărat pierderea capacităţii de a vorbi limba moldovenească; marea majoritate a moldovenilor de la oraşe fie vorbeau doar limba moldovenească, fie învăţau rusa ca a doua limbă, nu ca limbă maternă.

Alte grupuri, ca ucrainenii, de pildă, tindeau să se asimileze cu ruşii din oraşe. Între 1970 şi 1989, procentul de vorbitori ai limbii ucrainene locuind în oraşe a scăzut simţitor, crescând procentul acelora parţial sau total asimilaţi cu ruşii. Până în 1989, aproape 40% dintre ucrainenii din oraşe au fost complet asimilaţi de ruşi. Moldovenii din oraşe, pe de altă parte, încercau să înveţe mai multe limbi în loc să adopte rusa ca limbă maternă.

---

332 1. Livezeanu, „Urbanization", partea I, p. 347.

333 Ion Druță, Hlebopașțî v Kișiniove, în Komsomol’skaia pravda, 21 martie, 1971, p. 2.

Astfel, deşi schimbările din politica lingvistică la nivel unional, după război, au încurajat învăţarea rusei în detrimentul limbilor materne, până în 1989, moldovenii au continuat să-şi cunoască limba naţională, deşi tot mai mulţi învăţau rusa ca a doua limbă. În plus, liniile de demarcaţie dintre moldoveni şi celelalte grupuri etnice au rămas destul de puternice. De-a lungul întregii perioade sovietice, nu au existat asimilări ale ucrainenilor sau ruşilor cu moldovenii; au existat întotdeauna mai mulţi moldoveni decât vorbitori de limbă moldovenească în recensămintele sovietice. Faptul că identitatea etno-lingvistică era încă atât de importantă în contextul urban contrazicea noţiunile sovietice standard cu privire la rezultatele urbanizării. Oraşele sovietice erau considerate în general ca puncte de normalizare a vieţii de zi cu zi, marele creuzet din care avea să apară noul „popor sovietic" Totuşi, având în vedere faptul că solidaritatea culturală a devenit esenţială pentru succesul pe piaţa urbană competitivă a locurilor de muncă, importanţa etnicităţii şi a relaţiilor dintre cei aparţinând aceleiaşi etnii a fost de multe ori intensificată în loc să fie diminuată. Aceste tendinţe demografice mai conţineau şi un alt element datorită distincţiilor clare dintre basarabeni şi transnistreni. Păstrarea relaţiilor nu numai cu o anumită reţea etnică, dar şi cu o microreţea de coetnici dintr-o anumită regiune a republicii era esenţială pentru asigurarea mobilităţii în partid, administraţie şi în alte domenii. Transnistrenii dominaseră dintotdeauna instituţiile de partid şi de stat o dată ce ei erau consideraţi mai siguri din punct de vedere politic decât corespondenţii lor din Basarabia românească. În cadrul Basarabiei însăşi, persoanele cu legături de familie în nordul republicii aveau mai multe şanse să ajungă în ierarhia de partid şi de stat decât cei din centru şi din sud. Toate aceste reţele – etnică, regională şi subregională – aveau să devină mai târziu extrem de importante.

Până în 1989, RSSM era în termeni demografici visul unui populist moldovean: economie bazată pe agricultură,

societate în majoritate rurală, satele fiind locuite mai ales de membrii grupului etnic indigen, şi centre urbane populate de o masă de imigranţi de curând sosiţi, cei de la sate aflându-se în competiţie cu populaţiile „străine” care controlaseră în mod tradiţional pârghiile puterii politice şi economice. Etnicii moldoveni, care se mutaseră la oraşe doar cu o generaţie în urmă, nu-şi părăsiseră limba naţională şi trăiau într-un mediu unde puteau avea acces cu uşurinţă la presă, televiziune şi alte forme de comunicare în masă. Conjunctura acestor caracteristici sociale, cu anumite tendinţe în viaţa academică moldovenească şi evoluţii ale politicii elitelor, constituia punctul de plecare esenţial pentru mişcarea naţională de la sfârşitul anilor 1980.

Limbă şi etnicitate în RSSM, 1989
(Procente din fiecare grup etnic)

	Limbă maternă				Vorbire fluentă altei limbi sovietice		
	Totalul populaţiei	Limba propriului grup etnic	Limba moldovenească	Limba	Limba propriului grup etnic	Limba moldovenească	Limba
Moldoveni	2 794 600	749 366	95,4	3,6	1,7	8,6	2,7
Ucraineni	749 366	600 366	61,6	1,6	36,7	12,6	4,8
Ruşi	562 069	562 069	99,1	0,6	0,6	11,6	7,4
Găgăuzi	153 458	153 458	91,2	1,1	7,4	1,6	4,4
Bulgari	88 419	78 419	78,7	2,4	18,1	6,9	6,3
Evrei	65 672	25 672	25,9	0,8	72,9	15,2	2,1
Ruşi	11 82	13	3,	1,	30		4

omi (ţigani)	571	, O	, 5	6	2	, 6	, 9
To tal	4 335	88 360	O, , 9	10 5	2, , 3	3, 6	4 9 , 2

SURSĂ: Recensământul sovietic din 1989.

e Limba şi mobilizarea

O etnică sub *perestroika* în urma unor mari demonstraţii şi lungi dezbateri publice, la 31 august 1989, Sovietul Suprem al RSSM a adoptat trei noi legi referitoare la probleme lingvistice care declarau limba moldovenească „limba de stat" a republicii, stipulau trecerea la alfabetul latin, recunoscând implicit unitatea lingvistică dintre limba română şi cea basarabeană, şi iniţiau un program pentru extinderea folosirii limbii moldoveneşti în guvernare, educaţie şi economia naţională.

Legile cele noi au marcat o ruptură totală cu linia oficială referitoare la identitatea naţională moldovenească şi au lansat republica pe o direcţie ce va duce atât la declaraţia de independenţă, cât şi la izbucnirea a numeroase conflicte interetnice în Transnistria şi cu minoritatea găgăuză din sud, vorbitoare a unui dialect turcesc. La o adunare populară din faţa clădirii Sovietului Suprem la 31 august, Frontul Popular, principala organizaţie de opoziţie din Moldova, înfiinţată pe la mijlocul lui 1989, a cerut adunării să reinstituie „numele istoric al poporului nostru, pe care l-a purtat timp de secole… numele de *român*, şi numele limbii sale, *limba română*". *x* Legile însele îşi descriau scopurile principale astfel:

eliminarea deformărilor apărute în politica lingvistică din RSSM, trecerea limbii moldoveneşti (una din premisele fundamentale ale existenţei naţiunii moldovene în cadrul formării statului naţional) sub protecţia statului, garantarea folosirii ei în toate sferele de activitate pe teritoriul RSSM şi reglarea relaţiilor naţional-lingvistice

din republică.[334][335]

Cu un an înainte, astfel de revendicări ar fi fost de negândit, dar până în 1989 linia oficială cu privire la identitatea naţională trecuse printr-o schimbare ce părea să reprezinte o respingere totală a şaizeci şi cinci de ani de istorie sovietică. Acesta era capitolul final în istoria identităţii culturale distinct „moldoveneşti" şi primul pas pe drumul

Moldovei spre independenţa politică. Evenimentele din ultima parte a perioadei sovietice, culminând cu noile legi referitoare la limba de stat, din 1989, precum şi declaraţia de independenţă din 1991 au fost în general descrise ca o cruciadă pentru rectificarea şi redobândirea identităţii naţionale „autentice" a moldovenilor după o jumătate de secol de dominaţie sovietică. Povestea e mai complicată totuşi. Mişcarea naţională a însemnat mai mult decât simpla dorinţă de a căuta adevărul istoric. Aşa cum a fost clar începând cu 1991, mişcarea naţională a inclus o mare varietate de actori politici, toţi fiind uniţi pentru scurtă vreme sub steagul renaşterii naţionale şi al restructurării politice. Ei sprijineau schimbările culturale – şi eventual politice – din motive care adeseori erau mai puţin rezultatul sentimentelor naţionale şi mai mult al dorinţei de a-şi asigura propria poziţie într-o perioadă atât de instabilă politic care a fost era Gorbaciov. Succesul mişcării naţionale de la sfârşitul anilor 1980 se baza mai puţin pe puterea de mobilizare a unei identităţi adevărate şi eterne şi mai mult pe folosirea politică a problemelor culturale de către grupuri sociale cheie din republică. Aceste grupuri vor forma baza noilor partide politice, o dată ce căderea sistemului sovietic a creat un stat moldovenesc complet independent.

MIŞCAREA NAŢIONALĂ MOLDOVENEASCĂ ŞI

---

334 „Documentul final al Marii Adunări Naționale", în Literatura și arta, 31 august 1989, p. 2.

335 Actele legislative ale RSS Moldovenești cu privire la decretarea limbii moldovenești limbă de stat și revenirea ei la grafia latină, Chișinău, Cartea Moldovenească, 1990, p. 3, 5.

CULTUL LIMBII NAŢIONALE

Schimbări politice majore avuseseră loc în multe republici sovietice pe la mijlocul anului 1988, pe măsură ce politica lui Mihail Gorbaciov de restructurare economică şi deschidere politică începuse să transforme sistemul sovietic. RSSM, sub conducerea primului său secretar, Semion Grossu, rămăsese totuşi în urmă. Pe tot parcursul anilor 1980 se tot recepţionaseră critici repetate de la Moscova cu privire la corupţia politică şi economică, dar primul secretar reuşise să ţină forţele schimbării în frâu în primul rând punând orice nemulţumire exprimată pe seama „naţionalismului local" şi a funcţionarilor ineficienţi. La o plenară a PGM din ianuarie 1988, Grossu a început să-şi facă autocritica. El a recunoscut că „nu fusese deocamdată capabil să preia toate ramificaţiile restructurării" şi a lansat criticile obişnuite la adresa organelor de partid ale republicii pentru indolenţa lor în întărirea reformei.[336] Nu existau prea multe indicii totuşi că Grossu ar fi avut de gând să demonteze cumva fieful personal pe care el şi predecesorul său, Ivan Bodiul, îl construiseră începând cu anii de stagnare din perioada Brejnev.

Problemele culturale au început să iasă la lumină odată cu pregătirea celei de-a nouăsprezecea conferinţe a PCUS din iunie 1988. Conferinţa era prima după 1941 şi constituia o piatră de hotar în efortul de a reforma statul sovietic. Aici, Gorbaciov avea să anunţe reforme fundamentale ca alegerile cu mai mulţi candidaţi, renunţarea la dominaţia partidului în economie şi mai multă înţelegere pentru problemele naţionalităţilor. În săptămânile dinainte de conferinţă, Grossu nota că problemele culturale – mai ales „problema limbii" – erau oarecum importante pentru partid. În perioada Brejnev nu se acordase prea multă atenţie educaţiei în limba naţionalităţilor unei republici şi unul din scopurile urmărite de perestroika avea să fie extinderea folosirii limbilor naţionale (printre care şi rusa) în şcoli. Cu toate

336 STE-US, 21 aprilie 1988, p. 1-9.

acestea, Grossu insista că orice probleme lingvistice din republică aveau să fie rezolvate prin încurajarea unui „bilingvism naţional rus” mai puternic, adică prin promovarea atât a limbii moldoveneşti, cât şi a rusei şi nu a preferinţei pentru o limbă în detrimentul celeilalte. În practică, aceasta însemna totuşi dominaţia continuă a rusei. El a repetat aceleaşi lucruri la conferinţa PCUS, raportând că partidul acordase o „atenţie specială dezvoltării bilingvismului naţional rus”.[337] Orice solicitare la o mai mare vigilenţă în rezolvarea problemelor naţionalităţilor a fost întotdeauna contracarată prin asigurări din partea lui Grossu şi a altora din presa republicană că aceste probleme au fost deja rezolvate.

Problemele identităţii moldoveneşti şi relaţiilor interetnice au început să se bucure de o atenţie specială la începutul lui 1988. În ianuarie au fost publicate materialele celui de-al douăzecilea congres al Komsomolului moldovean. Congresul, ţinut cu vreo zece luni înainte, fusese tratat în acele momente ca un exemplu major pentru întărirea eforturilor de restructurare în republică, întrucât fuseseră eliberaţi din funcţie câţiva înalţi funcţionari ai Komsomolului pentru eşecul în îndeplinirea îndatoririlor. Odată cu publicarea materialelor congresului, a fost clar că problemele etnice erau cu adevărat serioase în Moldova. *Komsomol skaia pravda*, referindu-se la aceste materiale, nota că „trebuie să admitem cu sinceritate că Moldova, pe lângă reprezentanţii naţionalităţii autohtone, este locuită şi de zeci de mii de bulgari, găgăuzi, germani şi ţigani şi că aceştia toţi sunt departe de a trăi într-o familie strâns unită”. În plus, cea mai serioasă problemă discutată la congres a fost stadiul deplorabil în care se afla învăţământul în limba moldovenească, în timp ce alte probleme stringente amintite la congres „nu au stârnit niciun fel de entuziasm printre participanţi”.[338]

337 „Cuvîntarea delegatului Grossu S.K., în Moldova socialistă, 3 iulie 1988, p. 1.

338 STE-US, 12 ianuarie, 1988, p. 53-53.

Recunoaşterea problemelor etnice de către presa unională ca subiect legitim de discuţie le-a dat un impuls „organizaţiilor neoficiale" moldoveneşti care au apărut în vara lui 1988: Mişcarea Moldovenească pentru Restructurare şi Clubul Literar-muzical „Alexei Mateevici", numit astfel în cinstea autorului bine cunoscutei poezii *Limba noastră*, personalitate importantă a renaşterii culturale basarabene la începutul secolului al XX-lea. Organizaţiile „neoficiale" includeau scriitori importanţi, ziarişti şi profesori care cereau partidului local să mărească posibilităţile învăţământului în limba moldovenească şi să accepte discutarea unor probleme anterior interzise ale istoriei basarabene. Mişcările nu erau partide politice, o dată ce PCUS încă exercita rolul conducător oficial recunoscut în societatea sovietică, dar ele erau primul indiciu al opoziţiei politice organizate împotriva primului-secretar Grossu. Organizaţii voluntare similare au apărut în toate republicile uniunii şi erau încurajate de conducerea lui Gorbaciov ca stâlpi ai reformei. Mişcările neoficiale considerau şi ele politica lui Gorbaciov – *glasnosf* şi *perestroika* – un instrument împotriva conservatorilor locali. Adresându-se direct Moscovei şi înfăţişându-se drept avangardă locală a reformei, conducătorii acestor mişcări sperau să evite contactele cu conducerea de partid a republicii şi să pună bazele renaşterii culturii naţionale în cadrul restructurării politice şi economice.

Iniţial, cele două mişcări neoficiale importante au avut o serie de revendicări politice şi economice, printre care transformarea Uniunii Sovietice în uniune federală de state suverane, trecerea la economia de piaţă şi la mai multe forme de proprietate, garantarea prin lege a drepturilor omului şi protecţia mediului înconjurător.[339]

339 Vladimir Socor, „Mișcarea Democratică Moldovenească: structură, program și impact inițial", în Reportaj despre URSS la Radio Libertatea, 24 februarie 1988, p. 29- 35; idem, „Clubul Cultural „Alexe Mateevici": un grup neoficial devine mișcare de masă", ibidem, 25 august 1989, p. 23-25.

Odată cu trecerea timpului însă, o anumită revendicare aflată în platforma ambelor mişcări a început să se bucure de cea mai mare atenţie: tripla revendicare ca guvernul republicii să recunoască identitatea dintre limbile română şi moldovenească, pentru ca limba moldovenească să fie declarată limba de stat a RSSM şi ca alfabetul latin să fie adoptat în republică. Alfabetul chirilic, după cum susţineau „neoficialii", dusese la măcelărirea numelor proprii moldoveneşti, căci el nu reflecta corect structura limbii moldoveneşti. Cum se plângea un autor, „e pur şi simplu revoltător ca, într-o republică cu un grad destul de înalt de dezvoltare, o mare parte a numelor de familie moldoveneşti să fie astfel desfigurate".[340] *Literatura şi arta*, publicaţia Uniunii Scriitorilor din Moldova, susţinătoare constantă a „neoficialilor", prezenta cazul cuiva numit Andrei Mâţă, ai cărui şase copii nu păreau a fi fraţi dacă le luai în consideraţie doar numele: pe certificatele de naştere ale copiilor, funcţionarele de la maternitate înregistraseră numele sub şase ortografieri diferite în alfabet chirilic.[341] Conservatorii din organizaţia locală de partid au denunţat manifestaţiile publice din ce în ce mai dese ale „neoficialilor" ca ameninţări la adresa ordinii publice din partea „naţionaliştilor" şi „chiaburilor" însă sprijinul popular evident de care se bucurau „neoficialii" şi adunările neaprobate din parcurile publice şi de la Teatrul de Vară din Chişinău, devenite prea numeroase pentru a mai putea fi ignorate, au exercitat presiuni asupra partidului condus de Grossu forţându-l să dea un răspuns oficial.[342]

Având în vedere că revendicările lingvistice atrăgeau atenţia mai mult decât celelalte revendicări, guvernul

340 A. Rotaru, „Durerea și speranța noastră - graiul matern", în Moldova socialistă, 3 decembrie 1988, p. 3.

341 Grigore Singurel, „Moldova pe baricadele perestroikăi", în Reportaj despre URSS la Radio Libertatea, 24 februarie 1989, p. 46.

342 William Crowther, „The Politics of Ethno-National Mobilization: Nationalism and Reform in Soviet Moldavia", în Russian Review 50, aprilie 1991, p. 190-191.

republican a acceptat în iulie 1988 să formeze o comisie specială de cercetare sub auspiciile Academiei de Ştiinţe din Moldova şi a Sovietului Suprem al RSSM.[343] „Comisia Interdepartamentală pentru Studiul Istoriei şi Problemelor de Dezvoltare ale Limbii Moldoveneşti" a fost împărţită în patru secţiuni, fiecare fiind însărcinată cu cercetarea unei serii de probleme separate, legate de istoria, alfabetul şi statutul limbii moldoveneşti. Cu toate acestea, înainte ca respectiva comisie să pregătească raportul final, PCM a publicat un set de măsuri provizorii pentru aplicarea paşilor prevăzuţi de perestroika în RSSM, numit „Să afirmăm restructurarea prin fapte concrete".11 Măsurile conţineau recunoaşterea a numeroase greşeli făcute între 1960 şi 1980, dintre care multe generaseră o teribilă lipsă de locuinţe, poluare, intoleranţă religioasă, corupţie generalizată în republică precum şi „pete albe" în istoria Moldovei. În privinţa limbii totuşi, poziţia conducerii de partid a rămas aceeaşi. În primul rând, orice discuţie despre nevoia dezvoltării limbii moldovene într-un grad mai înalt era privită în contextul politicii leniniste a naţionalităţilor şi a dezvoltării celorlalţi limbi din republică – adică nicio limbă să nu aibă un statut privilegiat. În al doilea rând, era nevoie să se facă mai mulţi paşi în direcţia dezvoltării bilingvismului naţional-rus, o dată ce rusa era limba comunicării interetnice în Moldova şi în celelalte republici sovietice. În al treilea rând, alfabetul chirilic fusese folosit de poporul moldovean pentru un timp îndelungat şi corespundea întru totul structurii fonetice a limbii moldoveneşti. Trecerea la alfabetul latin ar fi afectat dezvoltarea culturală a naţiunii, populaţia republicii ar fi ajuns analfabetă şi, în plus, costurile schimbării echipamentului tipografic ar fi fost extrem de in cele din urmă, măsurile se refereau la problema relaţiei dintre moldoveni şi români:

Fără îndoială, limba moldovenească şi cea română

343 Boris Vieru, ed., O luptă, o suferință și.... Chișinău, Literatura artistică, 1989, p. 165.

fac parte din acelaşi grup de limbi romanice. Între ele, de fapt, nu există o diferenţă reală. Dar recunoaşterea unităţii dintre ele, a identităţii [limbii moldoveneşti] cu alte limbi din grupul romanic nu poate servi ca motiv real pentru renunţarea la una în favoarea alteia.[344]

Limba română şi cea moldovenească erau, se pare, atât identice, cât şi diferite. O astfel de recunoaştere era totuşi crucială. Pentru prima dată, partidul recunoştea oficial, chiar dacă numai implicit, unitatea celor două limbi şi, prin extensiune, a celor două popoare.

Măsurile propuse de partid au stârnit un val de proteste în Chişinău, organizate de „neoficiali", participanţii denunţând continuarea ficţiunii celor două limbi separate. Demonstranţii au pichetat sediile partidului, numeroase petiţii au fost adresate grupului interdepartamental în sprijinul muncii sale, mii de scrisori cu zeci de mii de semnături au ajuns la ziarele locale, iar studenţii din Chişinău au organizat marşuri de protest. Primul-secretar Grossu a fost forţat să se retragă la o lună după ce au fost publicate măsurile. El a insistat însă că acestea erau doar un cadru de discuţie şi nu o afirmaţie politică.[345] Pe la sfârşitul lui decembrie el ajunsese chiar să accepte trecerea treptată la alfabetul latin.[346]

Primul-secretar părea să fi anticipat rezultatul grupului interdepartamental de studiu. La sfârşitul lui decembrie 1988, grupul şi-a publicat raportul recomandând acceptarea triplei revendicări a „neoficialilor", susţinând că trecerea la alfabetul latin ar avea cel puţin avantajul economic de a le permite tipografilor să tipărească cu 10% mai multe caractere pe pagină.[347] Deşi a acceptat revendicarea în legătură cu

---

344 „Să afirmăm", p. 3.

345 Jonathan Eyal, „Soviet Moldavia: History Catches Up and a Separate Language Disappears", în Reportaj despre URSS la Radio Libertatea, 24 februarie 1989, p. 28.

346 S. Grossu, „Timpul acțiunilor concrete", în Moldova socialistă, 29 decembrie 1988, p. 3.

347 Raportul complet al comisiei a fost publicat sub denumirea „Cu

schimbarea alfabetului, Grossu a rămas ferm în legătură cu unicitatea poporului moldovean şi a limbii sale şi cu necesitatea unui echilibru între folosirea limbii moldoveneşti şi a limbii ruse. Chiar şi la el acasă, susţinea el, limba rusă şi cea moldovenească erau vorbite cu egală frecvenţă.[348]

Cu timpul, linia partidului în problema limbii moldoveneşti a devenit tot mai greu de susţinut şi a contribuit la discreditarea conducerii. Acceptând una din cele două cereri, Grossu s-a pus într-o poziţie aproape imposibilă faţă de celelalte două. Menţinerea pretenţiilor referitoare la diferenţele dintre limba română şi cea moldovenească devenise tot mai dificilă după renunţarea, la sfârşitul anilor 1930, la proiectul reprezentării practicilor lingvistice reale ale ţăranilor. În plus, atunci când limba moldovenească a fost redată în alfabet latin, a devenit imposibilă diferenţierea celor două limbi literare. Cum Grossu încerca să-şi apere poziţia împotriva unei opoziţii tot mai mari, argumentele sale au devenit tot mai bizare, concentrându-se asupra unor amănunte obscure ale pronunţiei într-un stil ce amintea nesfârşitele dezbateri cu privire la ortografie şi gramatică din anii 1920 şi 1930. Chiar dacă Moldova trecea la alfabetul latin, susţinea el, acesta trebuia să fie diferit de cel românesc, pentru că moldovenii şi românii vorbeau diferit.[349] Alţi înalţi funcţionari de partid produceau argumente la fel de ciudate. Răspunzând la întrebarea unui reporter cu privire la steagul românesc, care începuse să apară la adunările populare ale „neoficialilor”, un înalt funcţionar comunist şi-a exprimat siguranţa că tricolorul roşu-galben-albastru

privire la statutul lingvistic și social al limbii moldovenești", în Limba și literatura moldovenească, nr. 2, 1989, p. 13-41.

348 S.K. Grossu, „Organele de conducere sînt datoare să nu admită abateri de la realitate", în Nistru 1989, septembrie, p. 71.

349 Denis LeGras, „Naționalisme: La Moldavie aussi", în Le Figaro, 28 februarie 1989, p. 4. Grossu susținea că și în cazul în care Moldova trecea la alfabetul latin, acesta nu putea fi același cu cel românesc din cauza necesității unor simboluri speciale pentru sunetele speciale ale limbii moldovenești.

nu va putea deveni nicicând steagul republicii Moldova o dată ce era deja folosit de un alt stat – Ciad.[350]

Poziţia partidului a fost şi mai mult slăbită de performanţa „neoficialilor" moldoveni în alegerile, din martie 1989, pentru Congresul Deputaţilor Poporului din Uniunea Sovietică, noul supraparlament, organism central în efortul lui Gorbaciov de a face sistemul politic mai democratic şi mai receptiv la opiniile votanţilor. Grupurile de „neoficiali" nu-şi puteau susţine deschis candidaţi! şi au fost nevoite să-şi limiteze candidaţii „independenţi" la o treime din circumscripţiile electorale. Totuşi membrii activi ai Mişcării Moldoveneşti şi ai

Cenaclului „Mateevici" i-au învins pe membrii Biroului Politic al PGM, pe şeful KGB-ului local şi pe câţiva secretari de raion.[351] Un număr de zece locuri au fost câştigate de membri şi susţinători ai „neoficialilor" şi i-a adus în centrul atenţiei pe unii intelectuali şi activişti proeminenţi ca Nicolae Dabija (redactor-şef la *Literatura şi arta*), Ion Druţă (cel mai important scriitor al Moldovei) şi Grigore Vieru (cel mai important poet al republicii). Câştigând zece din cele şaisprezece competiţii electorale în care au fost admişi, „neoficialii" au dovedit că au devenit o mare ameninţare pentru hegemonia PGM. Victoriile le-au oferit, de asemenea, grupurilor o platformă la nivel unional de pe care să lanseze revendicări de schimbare fundamentală. Aceşti deputaţi, împreună cu colegii lor din Ţările Baltice, au fost cei care au determinat congresul să condamne în mod oficial Pactul Ribbentrop-Molotov în decembrie 1989, ridicând astfel întrebări serioase cu privire la legalitatea locului celor patru republici în cadrul Federaţiei Ruse.

Datorită poziţiei proromâneşti a comisiei

350‘ “Jonathan Eyal, „Moldavians", în Graham Smith, ed. The Nationalities Question in the Soviet Union, Londra, Longman, 1990, p. 137. România, Ciad și Andorra au același tricolor: roșu-galben-albastru.

351 Vladimir Socor, „Grupurile neoficiale obțin un succes neașteptat în alegerile din Moldova", în Reportaj despre URSS la Radio Libertatea, 12 mai 1989, p. 17-20.

interdepartamentale cu privire la limba moldovenească şi datorită discreditării progresive a conducerii de partid, puterea în Moldova a trecut treptat dinspre partid spre Sovietul Suprem. La sfârşitul lui ianuarie 1989, Sovietul Suprem a instruit câteva din comitetele sale permanente şi un grup de experţi pentru a întocmi legi cu privire la statutul limbilor moldovenească şi rusă şi la tranziţia la alfabetul latin.[352] Publicarea în vară a proiectelor de legi „Cu privire la statutul limbii RSSM", „Cu privire la trecerea limbii moldovene la alfabetul latin" şi „Cu privire la funcţionarea limbilor vorbite pe teritoriul RSSM" a marcat un nou stadiu al dezbaterii cu privire la identitate şi cultură. Mii de alte scrisori au umplut birourile editoriale ale câtorva cotidiene şi săptămânale, drept răspuns la o cerere oficială a guvernului ca populaţia să-şi exprime punctul de vedere asupra problemei limbii. Până la sfârşitul lui august, aproape 250.000 de persoane scriseseră la cotidianul partidului, *Moldova socialista*, exprimându-şi sprijinul pentru proiectele de lege care presupuneau o trecere la alfabetul latin şi acordarea statutului de limbă oficială limbii moldoveneşti.[353]

Aceste dezbateri publice au avut o mare importanţă. Legile cu privire la limbă erau primele legi autentice dezbătute în Sovietul Suprem, ce câştigase de curând puteri noi. În cadrul dezbaterilor cu privire la cele mai obscure aspecte ale reformei limbii adunarea a început să-şi afirme rolul de corp legislativ deliberativ, nemaifiind doar o modalitate de a confirma deciziile Biroului Politic local. În plus, problema limbii a fost prima posibilitate oferită politicienilor moldoveni de a acţiona ca nişte oameni politici – adică de a lua poziţii ferme şi publice cu privire la probleme de mare importanţă în republică, de a încerca să comunice aceste decizii publicului larg şi de a-i trata pe locuitorii republicii ca pe nişte electori reali, ale căror opinii cu privire la legislaţia propusă contează în

352 Gr. Vieru, O luptă, o suferință, p. 236-238.

353 V. Odoleanu, „Bețe în roate", în Moldova socialistă, 11 august 1989, p. 4.

procesul politic. Solicitarea deschisă a opiniilor populaţiei cu privire la problema limbii, în 1988 şi 1989, de către comisia interdepartamentală a Sovietului Suprem şi „războiul scrisorilor" pe care l-a generat în presa republicii erau primele experimente ale democraţiei în Moldova şi au marcat începutul tranziţiei la o formă de politică mai transparentă şi mai receptivă.

Proiectele de lege au avut însă un efect negativ asupra relaţiilor interetnice. O dată ce planurile pentru schimbări culturale majore în Moldova au fost făcute publice, au apărut tensiunile între populaţia majoritară etnic şi minorităţile etnice, slavii şi găgăuzii simţindu-se în primul rând ameninţaţi de perspectiva renunţării la limba rusă ca limbă oficială *de facto*. Dezbaterile lingvistice au căpătat curând o coloratură etnică, deoarece moldovenii, slavii şi găgăuzii şi-au creat fiecare propriile fronturi unificate în vara anului 1989. Membrii Mişcării Moldoveneşti şi ai Clubului „Mateevici", împreună cu alţi câţiva „neoficiali" mai puţin cunoscuţi, au format Frontul Popular al Moldovei în mai 1989. Aproximativ 200 de delegaţi (incluzând şi reprezentanţi ai populaţiei ruse, bulgăreşti şi găgăuze) s-au întâlnit la adunarea de înfiinţare a Frontului Popular de la Chişinău. Noua organizaţie şi-a publicat programul şi a selectat un comitet executiv format din nouă membri, dintre care făcea parte şi Ion Hadârcă, scriitor şi deputat de curând ales al Sovietului Suprem. Programul de douăzeci de puncte al Frontului, care reprezenta cel mai puternic îndemn de până atunci la restructurare politică, suveranitate şi păstrare a unui mediu curat în Moldova, accentua încă problema identităţii şi relua revendicarea ca limba moldovenească să devină limbă de stat a RSSM.[354]

Deşi unii membri ai populaţiei găgăuze începuseră încă din aprilie să ceară o mai mare autonomie regională

354 Vladimir Socor, „Frontul Popular înființat în Moldova" în Reportaj despre URSS la Radio Libertatea, 9 iunie 1989, pp. 23-26; L. Busuioc, „Pe baza Mișcării Democratice - Frontul Popular din Moldova", în Învățământul public, 24 mai 1989, p. 2.

în partea sudică a republicii, un reprezentant al organizaţiei găgăuze „Găgăuz Halkî” (Poporul Găgăuz) a fost prezent la congresul de înfiinţare a Frontului Popular. În acest stadiu, „Poporul Găgăuz” era încă o organizaţie abia născută la începutul lui mai 1989 şi ţelurile sale erau încă destul de neclare. Mişcarea se formase în jurul unui club cultural găgăuz din oraşul sudic Comrat şi convinsese deja marile ziare din republică să introducă pasaje speciale în limba găgăuză pentru cei 153.000 de găgăuzi locuind în RSSM.[355] Cu toate acestea, nu fuseseră articulate formal prea multe scopuri recunoscut politice.

Un grup mult mai accentuat militant, în vara lui 1989, era organizaţia slavă „Edinstvo”, o ramură a mişcării unionale „Interfront”, care unea populaţii minoritare şi alţi opozanţi faţă de reformele culturale iniţiate în Ţările Baltice sau în alte părţi. Condus de Piotr Şornikov şi Vasili Iakovlev, grupul a avut prima întâlnire locală la Chişinău, în iulie 1989.[356] „Edinstvo” era puternic sprijinită de personalităţi importante ca mareşalul Serghei Ahromeev, deputat al Congresului Sovietic din oraşul nordic Bălţi, iar membrii organizaţiei militau pentru statutul lingvistic egal al limbilor rusă şi moldovenească.

Odată cu trecerea verii, conducătorii minorităţilor găgăuză şi rusă au început să ceară deopotrivă statut egal pentru limba rusă şi cea moldovenească, ambele urmând să devină limbi de stat şi neacceptând ca rusa să aibă o poziţie secundă, aceea de „limbă de comunicaţie interetnică” Pentru a susţine aceste revendicări, muncitorii au început să facă greve în întreprinderile şi oraşele cu populaţie rusească numeroasă sau vorbitoare de limbă rusă cum erau Tiraspol, Bender şi Râbniţa, în timp ce găgăuzii plănuiau să-şi formeze propria republică autonomă în sud. Grevele au continuat până la sesiunea Sovietului Suprem de la sfârşitul lunii august. Prevăzută

355 Vladimir Socor, „Găgăuzii din Moldova cer republică separată", în Reportaj despre URSS la Radio Libertatea, 7 septembrie 1990, p. 9.

356 Dimitri Kazutin, ‚A Hot Summer", în Moscow News, Yl august 1989, p. 8.

pentru numai două zile, sesiunea a durat patru, căci delegaţii au dezbătut problema limbii şi trecerea la alfabetul latin. În faţa clădirii Sovietului Suprem din Chişinău, Frontul Popular a convocat *Marea Adunare Naţionala*, o manifestaţie ce intenţiona să reprezinte voinţa mistică a populaţiei moldoveneşti şi avea un nume ce amintea de adunările similare ale românilor din Imperiul Habsburgic. Adunarea, la care au participat 500.000 de oameni cu steaguri româneşti şi placarde scrise în alfabet latin, a reprezentat o ocazie de a asculta discursuri ale intelectualilor şi figurilor publice importante precum şi aspre denunţări ale Pactului Ribbentrop-Molotov, ale anexării Basarabiei de către sovietici şi ale declinului culturii moldoveneşti în ultimii cincizeci de ani.[357]

Deschisă cu o binecuvântare în limba română a preotului Petru Buburuz (un alt deputat în Congresul Sovietic), adunarea a continuat cu o succesiune de discursuri ale intelectualilor importanţi, ale deputaţilor congresului, ale preşedintelui Sovietului Suprem, Mircea

Snegur, şi ale unui reprezentant al mişcării de independenţă lituaniene.[358] Adunarea a fost şi primul eveniment major la care reforma lingvistică a fost văzută doar ca una dintre multe alte revendicări importante. Preşedintele onorific al adunării, Ion Hadârcă, insista asupra suveranităţii totale pentru republică, iar preşedintele Cenaclului „Mateevici” cerea retragerea trupelor sovietice („armata de ocupaţie”) de pe teritoriul Moldovei.[359] Ca şi în cazul altor manifestări de acest tip din Republicile Baltice, vorbitorii s-au referit frecvent la anexarea ilegală a teritoriului din 1940 şi le-au cerut autorităţilor sovietice să recunoască existenţa protocoalelor secrete ale tratatului sovieto-nazist din 1939.

---

357 „Sărbătoare a sufletului", în Moldova socialistă, 31 august 1989, p. 4.

358 „Manifestare de amploare", ibidem.

359 G. Lupușor, N. Misail și I. Sandu, „înseninata zi a demnității", în Tinerimea Moldovei, 30 august 1989, p. 2; „Manifestare de amploare", p. 4.

Toate aceste puncte de vedere erau exprimate în documentul final adoptat de adunare, „Asupra suveranităţii statului şi a dreptului nostru la un viitor”.[360] Acest document amintea pe scurt istoria regiunii dintre Prut şi Nistru, anexarea Moldovei istorice de către Imperiul Rus, unificarea din 1918 cu România şi luarea Basarabiei de către sovietici. Documentul revendica suveranitate naţională deplină, incluzând controlul local al tuturor resurselor şi dreptul de veto asupra legilor uniunii care contraveneau legilor republicii, precum şi controlul republican asupra relaţiilor cu puterile străine, o lege a cetăţeniei şi dreptul la secesiune faţă de Uniunea Sovietică. Problema limbii – asupra căreia adunarea era chemată, evident, să voteze – ajunsese pe la mijlocul listei de revendicări.

În acelaşi timp, au avut loc şi manifestări ale susţinătorilor organizaţiei „Edinstvo” din Chişinău şi Tiraspol şi mai mult de o sută de întreprinderi şi colective de muncă, mai ales din Transnistria, au rămas în grevă pentru a protesta împotriva proiectelor de lege dezbătute atunci de Sovietul Suprem.[361] Câţiva membri ai Sovietului Suprem au acuzat atât Frontul Popular, cât şi organizaţia Edinstvo de tactici de presiune în timpul sesiunii, dar parlamentul a adoptat totuşi proiectele finale ale legilor cu privire la limba moldovenească la 31 august. Limbii moldoveneşti i s-a garantat statutul de „limbă de stat”, „folosită în viaţa politică, economică, socială şi culturală” şi funcţionând „pe baza alfabetului latin”.[362] O clauză specială garanta protecţia şi dezvoltarea limbii găgăuze, o dată ce cel mai mare procent de găgăuzi din Uniunea Sovietică locuiau pe teritoriul RSSM. O altă clauză garanta condiţiile necesare pentru dezvoltarea limbii ruse ca limbă de comunicare interetnică în cadrul RSSM. Alte prevederi

360 „Documentul final", p. 2.

361 A. Hanțevici, „Kișinev, 25 avgusta", Komsomol’skaia pravda, 26 august 1989, p. 2; idem, „Kișinev, 28 avgusta", ibidem, 29 august 1989, p. 1.

362 Actele legislative, p. 3.

se refereau la planul de aplicare a noii legislaţii, printre care şi clase speciale pentru vorbitorii altor limbi decât cea moldovenească şi teste de limbă obligatorii pentru funcţionarii de stat. Deşi nu s-a adoptat niciun fel de legislaţie cu privire la relaţia dintre limba română şi cea moldovenească, preambulul la una dintre legi menţiona în trecere că se luase în consideraţie *identitatea lingvistică moldo-romană realmente existentă*.[363] Legile foloseau astfel termenul de „moldovenească" pentru limba oficială a republicii recunoscând implicit că era acelaşi lucru cu limba română.

GRUPURILE SOCIALE ŞI POLITICA LINGVISTICĂ

Ieşirea Moldovei din Uniunea Sovietică a început cu o discuţie publică asupra celor mai dificile probleme ale gramaticii şi alfabetului, subiecte pe care atât principalele personalităţi politice, cât şi moldovenii obişnuiţi au petrecut mult timp dezbătându-le. Mai mult decât în orice altă republică sovietică din acea perioadă, limba era un element central al mişcării naţionale. Însă această problemă a ajuns în prim-plan datorită unei convergenţe unice a intereselor politice şi sociale din cadrul RSSM. Trei grupuri majore au reuşit să facă rost de capital politic important în problema limbii şi să-l folosească în propriile lor scopuri. Ceea ce le putea părea observatorilor ca o vastă mişcare de redeşteptare naţională a fost de fapt o coaliţie politică de interese ascunse, care pentru o vreme a unit grupuri sociale distincte, dar care s-a dovedit extrem de fragilă atunci când scopurile lor diferite au ieşit la iveală după 1989.

Dimensiunea generaţională: *intelectualii moldoveni*

Conducătorii mişcării naţionale făceau parte din elitele culturale moldoveneşti, noua generaţie de cercetători amintită în capitolul al V-lea. Pentru aceşti tineri cercetători, insistenţa asupra trecerii la alfabetul latin, asupra statutului oficial pentru limba moldovenească şi asupra recunoaşterii unităţii dintre limba moldovenească şi cea românească reprezenta punctul

363 Ibidem, p. 5.

culminant al eforturilor lor în ultimii zece ani sau chiar mai mult. Dincolo de interesele lor academice, problema lingvistică reprezenta o armă de folosit împotriva vechilor cercetători care se agăţau încă de putere în Academia de Ştiinţe. Schimbări importante în conducerea Uniunii Scriitorilor au fost instituite la mijlocul anilor 1980, când scriitori mai tineri şi-au asumat controlul principalului ziar al uniunii, *Literatura şi arta*, şi al altor importante publicaţii culturale.[364] Schimbările de conducere au apărut şi în alte instituţii pe măsură ce vechii specialişti au început să cedeze locul colegilor lor mai tineri – de obicei din cauza pensionării pe caz de boală.[365] Rezultatul a fost apariţia antreprenorilor culturali care au privit problema limbii ca pe un mod de a-şi împlini propriile cariere, promovând în acelaşi timp reîntoarcerea la „adevărul" lingvistic pe care mulţi îl susţinuseră mai mult sau mai puţin deschis încă din anii 1960.

Disputele între intelectualii tineri şi cei vârstnici aveau loc în presa moldovenească, bătrânii conservatori publicând articole împotriva reformelor lingvistice în cotidianul de limbă rusă *Sovetskaia Moldavia* şi în diferite ziare transnistrene, în timp ce tinerii răspundeau în limba moldovenească în publicaţii ca *Moldova socialista*, *Literatura şi arta* sau *învăţământul public*.[366] Cercetătorii, profesorii, artiştii şi alţii îşi făceau cunoscute poziţiile asupra identităţii şi limbii în scrisori către aceste publicaţii. Asociaţia Istoricilor, o organizaţie neoficială fondată la mijlocul lunii iulie 1989 şi aliată cu Frontul Popular, a făcut explicit conflictul din interiorul comunităţii intelectuale într-un apel lansat la primul său congres:

---

364 Crowther, „Politics**, 188.

365 De exemplu, schimbările din conducerea Uniunii Scriitorilor au fost generate de aparenta sinucidere a președintelui său, Pavel Boțu, la începutul lui 1987.

366 Vezi, de exemplu, A. Moșanu, I. Osadcenco, N. Matcaș și I. Dumeniuc, „O istorie cu istorici**, în Învățământul public, 15 iulie 1989, p. 4; A. Ciobanu, „Rea-voință**, în Moldova socialistă, 27 iulie 1989, p. 4.

Eliminarea acestor dezastre [ale distorsiunii istoriografice] impune lichidarea unui clan de funcţionari în domeniul ştiinţific şi în sfera ideologiei oficiale care şi-au arogat dreptul de a formula sarcini ştiinţifice, de a-şi exprima opiniile, de a interpreta evenimentele istorice şi de a pronunţa verdicte fără drept de apel. Acest grup extrem de influent a fost pentru multă vreme un parazit [al comunităţii academice]?[367]

În sate, eforturile acestor intelectuali ce locuiau la Chişinău au fost întărite de sprijinul profesorilor moldoveni locali, al căror număr se mărise ca rezultat al unei rezoluţii speciale de partid din mai 1987 ce stipula dezvoltarea învăţământului în limba moldovenească. Între anii şcolari 1985 – 1986 şi 1989 – 1990, numărul de profesori „nonruşi" (aproape în exclusivitate moldoveni) a crescut de la aproximativ 3400 la 4200,[368] asigurând astfel suportul de bază al schimbării culturale la sate.

Responsabilii culturali erau implicaţi direct în activitatea comisiei interdepartamentale stabilite de parlamentul moldovenesc la mijlocul anului 1988 pentru a examina istoria limbii moldoveneşti. Unul din primele îndemnuri publice pentru adoptarea alfabetului latin şi discreditarea ideii unicităţii limbii moldoveneşti a apărut într-o scrisoare deschisă adresată comisiei de intelectualii importanţi ai republicii.[369] Comisia era condusă de două personalităţi redutabile ale partidului: Alexandru Mocanu, preşedinte al Prezidiului Sovietului Suprem, şi Nicolae

---

367 „O nouă asociație: într-un ceas bun**, Literatura și arta, 13 iulie 1989, p. 3.

368 Profesorii „nonruși** erau mai ales profesorii de limbă moldovenească, deoarece numai cîteva ore experimentale erau ținute în altă limbă decît rusa și moldovenească înainte de 1989. Narodnoe hozeaistvo Moldavskoi SSR pentru 1985, 1986, 1987; Economia națională a RSS Moldovenești pentru 1988; Economia națională a RSS Moldova pentru 1989.

369 Vieru, O luptă, o suferință, p. 17-23. Klaus Heitmann acordă o atenție specială acestei scrisori în articolul său „Probleme der moldauischen Sprache in der Ära Gor- baeev", în Sudosteuropa 38, nr. 1, 1989, p. 28-53.

Bondarciuc, secretar cu probleme ideologice al Comitetului Central PCM, dar includea şi cercetători, scriitori şi ziarişti proeminenţi. Membrii comisiei cu tendinţe reformiste au găsit rapid metode de a-i convinge pe colegii lor mai conservatori. De exemplu, un membru al comisiei ca Silviu Berejan, nou-numitul director al Institutului de Lingvistică şi Literatură, a invitat numeroşi „membri asociaţi" să participe la lucrările comisiei, aceştia fiind mai ales lingvişti reformişti care erau încurajaţi să participe la întâlniri pentru a-i forţa pe cei mai puţin convinşi să accepte reformele lingvistice.[370] Cu conducători mai tineri în Uniunea Scriitorilor şi în institutele academice şi dată fiind creşterea grupului de susţinători în persoana profesorilor de la sate, jocurile erau deja făcute împotriva conservatorilor culturali.

Scriitorii şi cercetătorii moldoveni, adunându-şi forţele în activitatea „neoficialilor" şi a Frontului Popular, au început să se considere tot mai mult ca parte a unei mişcări reformiste ce se extindea dincolo de graniţele Moldovei şi chiar în afara Uniunii Sovietice. Un reprezentant al Solidarităţii poloneze a vorbit la o întrunire a Frontului în august 1989 şi a afirmat că „Solidaritatea şi Frontul Popular au aceleaşi ţeluri".[371] Mişcările pentru reformă culturală din alte republici sovietice au fost văzute de asemenea ca modele ale unor eforturi similare în Moldova. Ca problemă privită separat, problema limbii s-a bucurat de mai multă atenţie în Moldova decât în orice altă republică unională, dar revendicări lingvistice similare exprimate în Ţările Baltice sau în alte părţi au jucat un rol semnificativ în atragerea atenţiei asupra statutului limbii moldoveneşti în republică.

Până la mijlocul lui 1989, când dezbaterea cu privire la următoarea sesiune a Sovietului Suprem ajunsese la

---

370 Silviu Berejan, directorul Institutului de Lingvistică și Literatură al Academiei de Științe a Moldovei - interviu cu autorul, Chișinău, 6 octombrie, 1992.

371 „Mitingul Frontului Popular din Moldova", în Moldova socialistă, 16 august 1989, p. 3.

punctul culminant, legile cu privire la limbă fuseseră deja adoptate pretutindeni, în Ţările

Baltice şi în Tadjikistan, un proiect de lege fiind dat publicităţii spre a fi discutat şi în Uzbekistan. Aceste legi erau anunţate în presa moldovenească de obicei fără niciun comentariu, dar influenţa celor ce propuneau reforme lingvistice în aceste republici asupra reformiştilor moldoveni a fost imensă. Secretarul ideologic al partidului, Bondarciuc, informa deja în iunie 1988 că anumite elemente din Uniunea Scriitorilor se aflau sub influenţa naţionaliştilor estonieni.[372] La mai puţin de un an după aceea, *Glasul*, prima publicaţie moldovenească scrisă în alfabet latin după 1940, a fost tipărită în Letonia, sub egida uniunilor scriitorilor moldoveni şi letoni.[373] Reprezentanţi ai fronturilor populare din Republicile Baltice erau adeseori prezenţi la manifestările Frontului Popular din Chişinău şi un reprezentant din Letonia a ţinut probabil cel mai memorabil discurs la Marea Adunare Naţională din 1989, începând prin a se scuza că vorbeşte ruseşte, „limba ocupanţilor", şi atrăgându-şi un proces în justiţie pentru remarcile sale incendiare.[374] Influenţa mişcărilor din Republicile Baltice asupra moldovenilor a fost clară deja în momentul sesiunii Sovietului Suprem de la sfârşitul lui august 1989. Corespondentul la Chişinău pentru *Krasnaia zuezda* chiar îşi începea unul din reportaje întrebându-se dacă Moldova avea să urmeze „scenariul

372 G. Singurel, „Moldova pe baricade**, p. 36.

373 Vladimir Socor, „Scriitorii moldoveni publică un periodic neautorizat în alfabet latin**, în Raport asupra URSS la Radio Libertatea, 7 aprilie 1989, p. 25.

374 „Po negodnîm reţeptam**, în Pravda, 29 august 1989, p. 6; N. Muliar, „Nujnî razumnîe kompromisî**, în Krasnaia zvezda, 31 august 1989, p. 1; N. Steajkin și V. Gordienko, „Sessia zakoncilas'**, problem! ostaiutsea", ibidem, 6 septembrie 1989, p. 1.

Republicilor Baltice”.[375][376]

Dimensiunea regională: *basarabeni şi transnistreni*

Dincolo de noua generaţie de intelectuali moldoveni, un alt grup important ce susţinea reformele culturale îi includea pe moldovenii cu familie şi relaţii profesionale în regiunea basarabeană. În mod tradiţional, poziţiile în partid şi în ierarhia de stat erau ocupate de persoane care aveau legături cu Transnistria – Camenca, Râbniţa, Dubăsari, Tiraspol, Grigoriopol şi Slobozia, care făcuse parte din RASSM înainte de 1940. Se avea, în general, mai multă încredere din punct de vedere politic în persoanele din această regiune decât în cele care proveneau din vechea Basarabie „burgheză” şi chiar membrii ilegalişti ai secţiunii basarabene a Partidului Comunist Român erau consideraţi suspecţi din punct de vedere politic şi nu erau primiţi ca membri ai PCUS după ce regiunea fusese anexată de Uniunea

Sovietică.44 în plus, puţini basarabeni aveau experienţa practică sau aptitudinile administrative ale colegilor lor transnistreni. O dată ce RASSM fusese „nucleul” construcţiei socialismului în Moldova, după cum au remarcat adeseori propagandiştii din perioada interbelică, era normal ca Transnistria să obţină un rol important în construcţia socialismului şi în Moldova postbelică. Până în noiembrie 1989, primul-secretar al PGM nu fusese niciodată o persoană din Basarabia. Chiar şi în cadrul instituţiilor culturale, persoane din regiunea aflată la est de Nistru au controlat posturile importante până târziu în anii 1980. Relaţiile dintre ruşi şi nonruşi în cadrul elitei erau cel puţin la fel de semnificative aici ca şi în alte republici sovietice, dar existau rivalităţi puternice chiar şi între moldovenii înşişi.

În perioada perestroikăi totuşi, relaţia tradiţională dintre basarabeni şi transnistreni începuse să se schimbe. O generaţie mai tânără de basarabeni, educaţi la Universitatea de Stat din Chişinău sau la Institutul Agricol

375 N. Mulear, „Nujnîi**, p. 1.

376 Crowther, „Politics", p. 186.

din Chişinău, care îşi continuaseră apoi studiile la Moscova, Kiev sau în alte centre sovietice, începuse să se ridice şi să obţină posturi în administraţia de partid şi de stat. Această nouă generaţie de înalţi funcţionari moldoveni, născută în anii 1940, ajunsă la maturitate în anii 1980, a exercitat presiuni puternice asupra vechii generaţii pentru a reuşi să aibă un cuvânt greu de spus în afacerile din republică. Ei au ajuns la putere mai ales ca rezultat al promovării preferenţiale a localnicilor moldoveni după anii 1960, când PCM a încercat să indigenizeze ierarhia de partid. Până în 1989, moldovenii erau, de fapt, suprareprezentaţi în conducerea partidului, ţinând cont de procentul lor din populaţia totală.[377]

Carierele lui Mircea Snegur, Andrei Sangheli şi Nicolae Ţâu sunt reprezentative pentru această nouă generaţie. Snegur, născut în raionul Floreşti (în nordul Basarabiei), în 1940, a absolvit Institutul Agricol din Chişinău în 1961 şi şi-a început cariera ca agronom la o cooperativă agricolă în raionul său natal. După studii avansate de horticultura, el a obţinut un post în Ministerul Agriculturii din RSSM, unde a coordonat o serie de departamente şi de proiecte experimentale de horticultură. În 1981 Snegur şi-a început activitatea de partid, mai întâi ca preşedinte al comitetului de partid raional din Edineţ (în nordul Basarabiei) şi apoi, din 1985, ca secretar al Comitetului Central responsabil pentru agricultură. Andrei Sangheli s-a născut în 1944 în raionul Edineţ, a absolvit Institutul Agricol din Chişinău şi a lucrat ca agronom la o cooperativă agricolă din raionul Donduşeni (în nordul Basarabiei). În 1986, Sangheli a ajuns în postul de primvicepreşedinte al consiliului de miniştri al RSSM şi preşedinte al comitetului agroindustrial de stat. Nicolae

377 Moldovenii erau, în general, foarte slab reprezentați în partid (47,8% în comparație cu 63,9%, cît reprezentau ei din totalul populației), dar extrem de bine reprezentați în pozițiile de conducere (75,5%). William Crowther, „Ethnicity and Participation in the Communist Party of Moldavia", în Journal of Soviet Nationalities 1, nr. 1, 1990, p. 148-149.

Ţâu s-a născut în 1948 în raionul Cahul (în sudul Basarabiei) şi, la fel ca Snegur, a absolvit Institutul Agricol din Chişinău. În anii 1970, a lucrat ca inginer, preşedinte de cooperativă agricolă şi secretar de partid în raioanele Cahul şi Ungheni (în centrul Basarabiei). În 1986, el a fost avansat la cea mai importantă funcţie în organizaţia de partid locală, prim-secretar al comitetului de partid al oraşului Chişinău. Snegur avea să devină mai târziu primul preşedinte al Moldovei independente, Sangheli avea să fie numit prim-ministru, iar Jiu avea să devină ministru de externe şi ambasador în Statele Unite.

Profilul social al acestei noi elite era substanţial diferit de cel al vechii elite. Aceşti noi conducători lucraseră ca înalţi funcţionari raionali, preşedinţi de cooperativă agricolă sau în alte poziţii care necesitau oarecare legătură cu satele moldoveneşti. Mulţi proveneau ei înşişi din zona rurală moldovenească şi veniseră la Chişinău sau în alte centre urbane pentru a profita de avantajele posibilităţilor educaţionale de la sfârşitul anilor 1950 şi din anii 1960. Majoritatea vorbeau limba moldovenească, întrucât era necesar să poţi măcar vorbi limba pentru a comunica cu ţăranii moldoveni. Generaţia mai veche, dimpotrivă, fusese născută în Transnistria sau în alte regiuni din afara Basarabiei şi fusese educată în ultimii ani ai RASSM sau în timpul războiului. Prea puţini dintre ei cunoşteau limba moldovenească la fel de bine ca şi colegii lor basarabeni. Nu aveau rădăcini la sate, ci mai degrabă în zonele urbane, printre comunităţile de colonişti ruşi sau ucraineni care se dezvoltaseră în jurul centrelor industriale în expansiune după război. Pentru Snegur şi colegii săi, problema limbii s-a dovedit a fi o armă puternică împotriva vechilor elite de partid şi de stat. În primul rând, folosirea limbii naţionale într-un mai mare grad fusese acceptată la nivel unional, la începutul lui septembrie 1987, într-un editorial al jurnalului teoretic *Kommunist* şi reforma lingvistică putea fi considerată ca un sprijin pentru eforturile de restructurare ale lui Gorbaciov.46 în plus, critica tot mai aspră direcţională

împotriva primului secretar Grossu de către organele centrale de partid accentua nevoia de schimbare. Dată fiind poziţia specială a Moldovei ca ţintă potenţială a iredentismului străin, conducătorii sovietici considerau, desigur, stabilitatea mai importantă decât eficienţa în sistemul politic moldovenesc, temându-se că orice mişcare de revoltă le-ar oferi românilor ocazia de a pune întrebări incomode despre 1940. Semion Grossu, aflat în funcţie din decembrie 1980, era

„Internaţionalisticeskaia şut soţializma”, în *Kommunist*, nr. 13, 1987, p. 3 – 13.

ultimul prim-secretar al republicii numit sub Brejnev şi ultimul care avea să plece sub Gorbaciov. La sfârşitul anilor 1980, semnele că cei de la Moscova erau total nemulţumiţi de conducerea de partid locală au devenit evidente. Grossu, obişnuit să aibă puteri depline în conducerea republicii, nu făcuse mai nimic. În anii 1986 şi 1987, el punea orice exprimare a vreunei nemulţumiri pe seama maşinaţiilor naţionaliştilor locali, a birocraţilor, a conspiratorilor internaţionali sau a sioniştilor.[378] într-un discurs din febniarie 1989 la televiziune, Grossu i-a atacat pe „neoficiali” şi adunările lor neautorizate, dar nu a dat niciun semn că ar recunoaşte sau nu legitimitatea cererilor lor fundamentale.[379]

În problema limbii, Grossu s-a dovedit intransigent. Chiar şi în iulie 1989, la o lună după sesiunea Sovietului Suprem cu privire la noile legi referitoare la limbă, chiar şi după propunerea introducerii alfabetului latin, el era încă foarte hotărât să susţină că limba moldovenească şi cea română sunt limbi diferite. Intervenţia lui Grossu la întrunirea Biroului Politic din 27 iulie a fost aproape

---

378 în februarie 1987, cîțiva înalți funcționari de la Komsomolul din Moldova au fost demiși pentru „incapacitatea lor de a-și îndeplini îndatoririle de serviciu", iar Grossu a afirmat mai tîrziu că demonstrațiile care izbucniseră în mai în RSSM se datorau intrigilor organizațiilor „neoficiale", ale evreilor și ale Occidentului.

379 S.C. Grossu, „Timpul primenirilor - timp al acțiunilor de răspundere", în Moldova socialistă, 25 februarie 1989, p. 2.

comică prin modul afirmării diferenţei dintre limba română şi cea moldovenească:

Grossu: La sfârşitul zilei, ucrainenii, beloruşii sau alte naţiuni ar putea avea pretenţia de a fi identici cu ruşii. Pur şi simplu, nu merge aşa. Vorbim de origini latine, nu de origini româneşti ale limbii moldoveneşti. Limba română are şi ea origini latine. Ce legătură are folosirea alfabetului latin pentru limba moldovenească cu limba română? Absolut nimic. Acesta este în primul rând un punct de vedere ştiinţific, dar e şi o problemă politică. De ce să fim noi la fel cu românii? Noi vorbim de origini latine. Şi sunt multe alte ţări latine şi de alfabeturi latine.[380]

La aceeaşi întrunire a Biroului Politic, numeroşi membri au ajuns să discute formularea exactă a noilor legi privitoare la limba moldovenească, mai ales problema bazei legale pentru trecerea la noul alfabet.

Grossu: Tăiaţi expresia „la propunerile cetăţenilor” Nu e destul de puternică. Poate „la cererea” sau „ca urmare a revendicărilor muncitorilor” sau „a poporului moldovenesc”, sau... Asta sună bine, e puternică. [Neidentificat]: Nici asta nu e bună. Nu avem dreptul să scriem „poporul moldovenesc” Ucrainenii, ruşii şi toţi ceilalţi locuitori fac şi ei parte din poporul moldovenesc.

Grossu: înţeleg. Păi, atunci, „naţiunea moldovenească” sau ceva...

[Neidentificat]: Poate „naţionalitatea moldovenească”, dar nu vrem să-i scoatem în evidenţă...

Grossu: „Muncitorii de naţionalitate moldovenească” – asta putem spune.

[Neidentificat]: Trebuie să renunţăm neapărat la asta [despre muncitori].

Grossu: Sunt de acord. Şi eu zic că e important cum sună. Dacă am spune

„Cetăţeni”, asta n-ar suna bine deloc.[381]

---

380 „Transcriere a întrunirii Biroului Politic al PGM, 27 iulie 1989", AOSPRM n/c, p. 47.

381 „Transcriere, 27 iulie 1989“, p. 51. Expresia „la propunerile cetățenilor republicii" a fost adoptată în textul final al legii.

În comparaţie cu frazeologia bizară a primului-secretar, oricare din membrii tineri ai elitei de partid s-ar fi putut descrie drept un apărător raţional al intereselor locale şi un campion al renaşterii culturale moldoveneşti. În plus, o dată ce mulţi vorbeau limba moldovenească şi se ridicaseră prin intermediul extinsului sector agricol al republicii şi al administraţiei locale, legăturile lor cu masele de moldoveni erau automat mai puternice decât acelea ale acoliţilor lui Grossu.

Snegur şi ceilalţi au înţeles necesitatea cooptării organizaţiilor neoficiale; nu avea niciun sens să continue să lupte împotriva lor. În primăvara lui 1989, când „neoficialii" moldoveni s-au unit pentru a forma Frontul Popular, noua elită politică moldovenească a răspuns pozitiv la revendicările lor. Snegur a vorbit la o adunare a Frontului Popular la o zi după alegerea sa în funcţia de preşedinte al Sovietului Suprem şi a ajuns să fie considerat unul din avocaţii revendicărilor „neoficialilor" în cercurile politice înalte.[382] Aşa cum problema limbii le-a permis noilor elite să conteste hegemonia predecesorilor lor, politicienii moldoveni au considerat-o şi ei un instrument împotriva vechii conduceri, predominant transnistrene.

Dimensiunea etnică: *moldoveni şi minorităţi*

Un ultim grup de interese legat şi el de problema limbii se referea la majoritatea moldovenească, mai ales la numeroasele comunităţi formate din citadini la prima generaţie şi la relaţiile lor cu populaţiile minoritare. Conducătorii mişcărilor neoficiale au avut mai întâi grijă să-şi definească scopurile cât mai larg şi inclusiv, nu etnic şi exclusiv – nu numai că intenţionau să sprijine programul de reformă iniţiat de Moscova, ci şi să mobilizeze toţi cetăţenii RSSM, indiferent de etnie, sub steagul deschiderii, restructurării şi democratizării. La congresul de înfiinţare a Frontului Popular, la 20 mai 1989, au fost prezenţi reprezentanţi ai multor grupuri etnice din republică, printre care şi un reprezentant al mişcării

382 Nicolae Dabija, redactor-șef la Literatura și arta - interviu cu autorul, Chișinău, 29 iunie 1994.

neoficiale „Găgăuz Halkî”, care va forma mai târziu nucleul mişcării separatiste din raioanele sudice.[383] Numele Frontului chiar reflecta încercarea de înfiinţare a unei coaliţii interetnice – el fusese botezat *Frontul Popular din Moldova* şi nu *Frontul Popular Moldovenesc*, nume mult mai sugestiv etnic.

Chiar şi la momentul creării Frontului, totuşi componenta etnică a problemei limbii moldoveneşti era deja evidentă. Ion Druţă, cel mai mare scriitor al republicii şi o personalitate aflată adeseori în conflict cu oficialităţile sovietice, remarca importanţa reformei lingvistice pentru moldoveni într-un articol publicat în cotidianul de partid: „Revendicarea de a declara limba moldovenească limbă de stat şi de a trece la alfabetul latin nu e nimic altceva decât expresia condiţiilor necesare existenţei… Decretarea limbii moldoveneşti limbă de stat nu este un scop în sine, ci mai degrabă căutarea… restabilirii etnicităţii noastre naţionale.”[384] Pentru Druţă şi alţi comentatori importanţi, renaşterea poporului moldovean urma să fie în detrimentul celor care îl oprimaseră pentru multă vreme. Aşa cum nota Druţă parabolic, pe la mijlocul lui 1989:

Grâu curat e cel ce trăieşte din propria sa muncă, neghină sunt cei care se lăfăiesc în bunuri fără să le fi plătit cu propria sa sudoare.

Grâu se numeşte sfinţenia omului faţă de pământul pe care trăieşte, grija lui de-al trece urmaşilor în toată plinătatea şi frumuseţea sa, iar neghina e cel care nu crede că istoria oricărei regiuni porneşte cu clipa aşezării sale în acel ţinut, şi sfârşeşte odată cu plecarea lui de-acolo. Tragismul situaţiei constă în faptul că, din păcate, avem prea puţin grâu şi prea multă neghină, în cele din urmă s-a ajuns până acolo încât deseori ne pomenim cu neghina aşezată în capul mesei, ea fiind cea care dictează când, şi cum, şi unde să fie cultivat grâul ce-a mai rămas, când să fie strâns, unde să fie măcinat, ce fel de colaci şi la

383 L. Busuioc, „Pe baza mișcării**, p. 2.

384 Ion Druță, „Anevoioasa trecere de la vorbe la fapte", în Moldova socialistă, 5 martie 1989, p. 1-2.

ce oră colacii ceia să-i fie prezentaţi.[385]

Pentru oricare cititor, era clar cine era grâul şi cine era neghina. Nicolae Dabija, redactorul-şef de la *Literatura şi arta*, era şi mai explicit: „Astăzi, conducerea de partid şi de stat trebuie să decidă: cu poporul sau împotriva lui. Cu moldovenii sau împotriva lor... Mulţi aşa-numiţi „internaţionalişti" nu agreează faptul că poporul nostru s-a trezit... Pentru ei, poporul nostru a fost bun atâta timp cât a fost muncitor şi răbdător. Dacă ar fi în cartea recordurilor Guiness o categorie pentru „cel mai somnolent popor din lume", al nostru ar fi pe primul loc".[386]

Date fiind schimbările demografice din republică după cel de-al doilea război mondial, astfel de puncte de vedere erau, desigur, bine primite de moldovenii din oraşe. În timp ce numărul moldovenilor din oraşe crescuse începând cu anii 1970, prea puţini membri ai naţionalităţii majoritare reuşeau totuşi să ajungă în funcţii înalte de conducere în zonele urbane. Până în ianuarie 1989, Moldova era penultima (doar înaintea Kazahstanului) în privinţa procentului de posturi de conducere deţinute de naţionalităţile republicii, mai puţin de jumătate din posturile existente în industrie, transport, comunicaţii şi construcţii fiind deţinute de moldoveni.[387] în fond, adevărata forţă a mişcării naţionale se afla în centrele urbane, unde moldovenii de curând sosiţi de pe la sate erau conştienţi de avantajele statutului oficial obţinut de limba lor strămoşească. În retorica lor, conducătorii Frontului Popular priveau spre sate ca spre receptaculul unor calităţi ca munca stăruitoare, respectul pentru tradiţie şi autosuficienţa care să scoată republica din marasmul economic şi social în care se scufundase în timpul primilor secretari Bodiul şi Grossu. Totuşi în oraşe –

---

385 Ion Druță, „Grîul și neghina", în Tinerimea Moldovei, 30 august 1989, p. 4.

386 Nicolae Dabija, „Ora marilor răspunderi", în Moldova socialistă, 29 august 1989, p. 3.

387 „Iazikom ţifr', Argumetîi i faktî, nr. 2, 1990p. 5.

odată cu prima generaţie de moldoveni urbanizaţi concurând cu etnicii ruşi şi ucraineni – s-a întâmplat ca mesajul reformei limbii să aibă cel mai mare impact. Eventuala adoptare a noilor legi ale limbii, în august 1989, a fost în mare parte rezultatul unei conjuncţii de interese ale tinerilor cercetători moldoveni şi ale celor ce le corespundeau în elita politică, dar existenţa unei populaţii moldoveneşti în oraşe, compusă din persoane pentru care reforma lingvistică reprezentase o cale spre o mai mare mobilitate socială, constituia şi ea un sprijin important pentru noile legi în cadrul populaţiei mai largi. Responsabilitatea pentru forma finală şi adoptarea legilor era purtată de comisia interdepartamentală şi de Sovietul Suprem, dar presiunea exercitată de demonstraţiile de masă era, de asemenea, de o mare importanţă.

Cu toate eforturile de reprezentare a mişcării naţionale ca reacţie a tuturor grupurilor etnice din Moldova la problemele create de deceniile de conducere sovietică, implicaţiile pur etnice ale mişcării pentru reformă lingvistică erau de neevitat. Pe la mijlocul lui 1989, elitele vorbitoare de limbă rusă din Transnistria părăsiseră mişcarea, considerând revendicările lingvistice un simbol al şovinismului etnic moldovenesc şi pretinzând reîntoarcerea la respectul pentru „internaţionalism”, impus de conducerea PCUS de la Moscova. Deşi conducătorii organizaţiei „Edinstvo” erau de acord ca limba moldovenească să fie declarată limbă de stat, ei susţineau ca poziţia limbii ruse să fie asigurată declarând-o a doua limbă în stat.[388] Când ziarul partidului dintr-o fabrică din Tiraspol a publicat prematur proiectele noii legi a limbii, la începutul lui august 1989 demonstrând populaţiei vorbitoare de limbă rusă că Sovietul Suprem nu intenţiona să declare rusa a doua limbă oficială – cadrele locale de partid şi şefii de fabrici din Transnistria au iniţiat un val de greve împotriva mişcării lingvistice.[389] La

388 „în comisiile permanente ale Sovietului Suprem al RSS Moldovenești1*, în Moldova socialistă, 6 august 1989, p. 3.

389 „Graba strică treaba", ibidem, 17 august 1989, p. 3; „Cititorul se

începutul lui august, opoziţia multietnică *ad Hoc* a Moldovei, care-i permisese Frontului Popular să se ridice ca o forţă unită dintr-o mulţime de organizaţii neoficiale în luna mai, se stinsese cu desăvârşire. În aşteptarea noii legislaţii a limbii, relaţiile dintre diferitele comunităţi etnice ale Moldovei s-au deteriorat într-atât încât foştii abaţi au ajuns să lupte efectiv unii împotriva altora în primăvara lui 1992.

REGÂNDIREA MIŞCĂRII NAŢIONALE

În funcţie de cel cu care vorbeşti în Moldova post-sovietică, mişcarea naţională de la sfârşitul anilor 1980 este caracterizată ca o redescoperire a „adevăratei" identităţi româneşti a moldovenilor după decenii de asuprire sovietică, drept o afirmare a suveranităţii locale a moldovenilor împotriva intereselor imperiale sau ca o înfrângere a „internaţionalismului" sovietic de către şovinismul etnic îngust. Ca în toate disputele etnice, totuşi etnicitatea e doar o parte a tabloului general. Demonstraţiile de stradă, steagurile româneşti şi sloganurile naţionaliste, în ciuda ultimelor evenimente generate de *perestroika*, implicau trei grupuri sociale distincte pentru care problemele de identitate şi limbă constituiau un scop unic şi, după cum s-a dovedit, de scurtă durată.

Noile elite moldoveneşti din Basarabia – reprezentate de oameni ca Mircea Snegur, de exemplu – au găsit în problema limbii un instrument folositor împotriva vechii conduceri transnistrene, rusificată şi tradiţionalistă. Tendinţele de mai lungă durată în viaţa academică moldovenească şi peisajul demografic al republicii au mărit şi ele eficacitatea problemei limbii pentru elitele politice. Fără românizarea progresivă a limbii înseşi, trecerea la alfabetul latin ar fi fost o propunere mult mai radicală şi mai puţin aplicabilă. Faptul că distanţa lingvistică obiectivă dintre limba română literară şi limba moldovenească literară se micşorase substanţial începând cu sfârşitul anilor 1930 a făcut aceste sarcini mult mai

---

alarmează greu", ibidem, 18 august 1989, p. 3.

puţin dificile. De n-ar fi existat ascensiunea cercetătorilor proromâni, care susţinuseră multă vreme în mod voalat renaşterea culturii moldoveneşti locale (citeşte româneşti), mişcarea pentru reformă ar fi arătat altfel şi nu ca o mişcare naţională. În plus, moldovenizarea progresivă a centrelor urbane din RSSM, mai cu seamă Chişinăul, crease un public pregătit. Lăudând ţăranul ca pe o întrupare a idealului naţional moldovenesc-românesc, „neoficialii" şi Frontul Popular erau capabili să cultive relaţiile cu tinerii moldoveni de la oraşe, ei înşişi abia sosiţi de pe la sate, care vedeau în mişcarea naţională o şansă de a-şi întări poziţiile în elita politică, economică şi culturală dominată de ruşi. Perspectiva de a obţine statut oficial pentru limba moldovenească, favorizând astfel aptitudinile lingvistice pe care moldovenii veniţi la oraş le păstraseră după migraţia lor de la sate, reprezenta promisiunea unui avantaj competitiv asupra ruşilor de la oraşe şi asupra altor grupuri etnice. Forţa problemei limbii se afla în capacitatea ei de a şterge graniţele dintre aceste diferite grupuri de interes şi de a le uni în spatele mişcării pentru reformă culturală.

Cu toate realizările lor din 1988 şi 1989, primii „neoficiali" moldoveni şi Frontul Popular au făcut însă o mare greşeală strategică. Atunci când mişcarea naţională a căpătat avânt, din ce în ce mai multe revendicări radicale fiind exprimate după adoptarea noilor legi ale limbii, conducătorii Frontului au început să interpreteze tot mai greşit motivele succesului lor. Ei au considerat marele val de demonstraţii publice din 1988 şi 1989 o dovadă a redeşteptării naţionale, panromâneşti, imagine încurajată şi perpetuată de răsturnarea regimului Ceauşescu la Bucureşti în decembrie 1989. O dată ce conducătorii Frontului au început să accentueze doar aspectele exclusive ale mişcării pentru reformă politică – privind problema limbii ca pe un prim pas într-o mişcare pentru unirea naţiunii române şi respingerea jugului rusesc – coaliţia multietnică ce susţinea restructurarea a fost inevitabil prima care s-a destrămat.

Deşi cultura reprezenta o importantă resursă mobilizatoare pe termen scurt, ea s-a dovedit incapabilă să mai unească diferitele grupuri de interes din republică după ce alte probleme fuseseră rezolvate. Deja pe la mijlocul lui 1989, transnistreni! şi găgăuzii se despărţiseră de mişcarea pentru reformă, cândva unită, primii fiind nemulţumiţi de ridicarea elitelor basarabene la conducerea Frontului Popular, iar cei din urmă convinşi că noile legi ale limbii vor duce la asimilarea lor forţată în cadrul culturii româneşti. Alte fisuri au început să apară chiar şi între moldovenii înşişi, pe măsură ce membrii mai radicali ai Frontului Popular susţineau distrugerea Imperiului Sovietic şi uniunea panromânească, în timp ce grupurile mai moderate păreau satisfăcute cu controlul local asupra resurselor economice şi culturale într-o federaţie sovietică reorganizată. Problema însăşi care reuşise să unească aceste grupări diferite pentru o scurtă perioadă, în amurgul socialismului sovietic – identitatea moldovenească – a devenit una din principalele subiecte litigioase din Moldova independentă.

PARTEA A TREIA

Independenţă şi conflict

Politică, identitate şi reformă după destrămarea Uniunii Sovietice /

La sfârşitul anilor 1980, limba moldovenească a reprezentat iniţial o problemă asupra căreia intelectualii şi anumiţi membri ai elitei politice a reuşit să cadă de acord. Nerăbdătoare să-şi afirme puterea împotriva centrului sovietic, ca şi împotriva conducerii locale de partid, personalităţile politice moldovene din Basarabia au format un front comun cu generaţia mai tânără de intelectuali. Interesele lor comune erau clare. Scriitori, artişti şi istorici sperau cu toţii să genereze renaşterea culturii naţionale moldoveneşti (adică româneşti), scop pe care l-au urmărit mulţi în mod deschis începând cu anii 1960. Politicienii locali priveau mişcarea naţională ca pe o modalitate de a obţine mai multe concesii de la centru şi de a-i înlătura pe conducătorii partidului comunist din perioada Brejnev.

În anii 1990, geografia politică a Moldovei a devenit mult mai complexă. În primele alegeri parlamentare post-sovietice, ţinute în februarie 1994, treisprezece partide şi blocuri electorale independente au concurat pentru locuri în noua adunare. Programele politice ale grupurilor variau destul de mult. La un capăt al spectrului, adepţii radicali ai panromânismului priveau unificarea cu România ca pe singura salvare pentru o ţară suferind de pe urma crizei economice şi a separatismului teritorial. La celălalt capăt, o coaliţie ultraconservatoare îşi baza campania pe respingerea mişcării naţionale şi cerea reîntoarcerea la Uniunea Sovietică. Alte grupări respingeau extremismul ambelor tabere şi susţineau menţinerea unui stat moldovean independent, participând doar la unele structuri ale Comunităţii Statelor Independente (CSI). Alţii îi îndemnau pe alegători să ignore retorica de diviziune a naţionalismului – fie în formele sale proromâneşti, fie în cele proruseşti – şi să voteze pentru candidaţii ce promiteau privatizare rapidă şi reformă agrară.1

Alegerile prezidenţiale şi parlamentare din anii 1990 au repetat această diviziune de bază dintre taberele proromâneşti, de centru, şi [390]

cele proruseşti sau prosovietice. Numele partidelor se schimbau rapid, căci politica devenea mai mult o problemă de loialitate faţă de anumite personalităţi politice decât de aderenţă la o anumită ideologie. Cel mai mult semăna cu o linie de diviziune problema perenă a identităţii. Vehemenţa culturii politice a descrescut considerabil la sfârşitul anilor 1990, odată cu provocările reformei economice şi cu primirea destul de rece din România, ce a micşorat entuziasmul pe care mulţi adepţi ai panromânismului îl simţiseră în zilele redeşteptării mişcării naţionale. Mai important, populaţia largă pe care credeau naţionaliştii că o au drept susţinătoare părea să

390 O analiză mai detaliată a istoriei și programelor acestor partide poate fi găsită în Charles King, „Moldova**, în Bogdan Szajkovski, ed. New Political Parties of Eastern Europe, Russia and, the Successor States, Londra, Longman, 1995, p. 293-311.

dispară o dată ce moldovenii mergeau la vot. Însă diferenţele clare dintre adepţii panromânismului şi detractorii lor au rămas punctul cel mai important de clivaj în cadrul elitelor politice din Moldova independentă.

DE LA MIŞCARE CULTURALĂ LA INDEPENDENŢĂ

Alegerile în Congresul Deputaţilor Poporului din martie 1989 şi în Sovietul Suprem al RSSM din februarie-martie 1990 au pecetluit soarta partidului comunist ca forţă politică organizată. Reprezentanţii Frontului Popular şi ai „neoficialilor" i-au învins la mare diferenţă pe candidaţi! comunişti în lupta pentru locurile din noul congres şi le-au oferit membrilor celor mai devotaţi şi mai articulaţi ai organizaţiei o platformă unională. La fel, deşi partidul comunist era singurul partid acceptat în alegerile pentru Sovietul Suprem din 1990, nenumăraţi candidaţi independenţi au avut voie să participe în 373 din cele 380 de circumscripţii electorale. 27% din toate locurile pentru Sovietul Suprem au fost câştigate de susţinători deschişi ai Frontului. Alături de deputăţii moderaţi ai partidului comunist, mai ales din circumscripţiile rurale, reformiştii deţineau majoritatea locurilor.[391] O tabără prosovietică, formată mai ales din deputaţi vorbitori de limbă rusă din centrele urbane, Transnistria şi raioanele sudice, formau o mică opoziţie, dar când deputăţii găgăuzi şi transnistreni au părăsit congresul în semn de protest faţă de reformele culturale proromâneşti, cei din Front şi comuniştii reformişti au obţinut controlul absolut asupra corpului legislativ. Pentru unii, drumul spre o repetare a unirii din 1918 părea deja pregătit. Ziarul oficial al Sovietului Suprem a fost redenumit *Sfatul Ţării* după numele adunării legislative basarabene din 1917 – 1918 şi deputăţii chiar s-au gândit să redenumească şi parlamentul folosind acelaşi nume.[392]

Din acest moment, rupturile din cadrul societăţii

391 Gheorghe Lupușor, „Confruntări parlamentare**, în Adevărul, 29 mai 1990, p. 4.

3929 „Televiziunea în RSS Moldova**, în România liberă, 21 iunie 1990, p. 4.

moldoveneşti au devenit tot mai mari. Sondajele de opinie din 1990 indicau o clară diviziune etnică în ce privea viitorul republicii. Într-unul dintre aceste sondaje, 54, 8% dintre moldoveni, dar numai 8, 8% dintre ruşi şi 8, 4% dintre ucraineni erau de acord cu independenţa; în privinţa unirii cu România totuşi, atât moldovenii, cât şi minorităţile erau de acord: doar 3, 9% dintre moldoveni şi chiar mai puţini dintre minorităţi erau în favoarea unirii.[393] Succesul politic al legilor limbii şi începutul unei legislaturi dominate de Front şi de aripa reformist-agrariană a partidului comunist au marcat începutul unei noi faze în politica Moldovei şi, de asemenea, al conflictelor violente dintre moldoveni, pe de o parte, şi populaţia din Transnistria, vorbitoare de limba rusă mai ales, şi găgăuzii din sud, pe de altă parte. Din punctul de vedere al conducătorilor transnistreni şi găgăuzi, guvernul republican adoptase o poziţie împotriva minorităţilor naţionale, împotriva mesajului „internaţionalist" predicat de Moscova şi de partidul comunist. Minorităţile se aflau astfel în conflict cu guvernul însuşi şi nu numai cu anumite grupuri politice naţionaliste, care fuseseră anterior marii susţinători ai schimbării politice şi culturale.

Transnistrenii şi găgăuzii au încercat curând să-şi creeze propriile structuri guvernamentale, declarându-se republici separate. „Republica Găgăuză", cu centrul la Comrat, a fost declarată în cinci raioane din sudul Moldovei în august 1990, iar Republica Moldovenească Nistreană (RMN), cu capitala la Tiraspol, a fost proclamată în estul Moldovei în septembrie 1990. Luptele dintre forţele guvernului central şi grupuri înarmate susţinute de separatişti au devenit tot mai puternice în lunile următoare şi au culminat într-un război în toată regula de-a lungul Nistrului în prima jumătate a lui 1992. Rupturi au început, de asemenea, să apară între Mircea Snegur şi conducerea

393 Vladimir Solonari și Vladimir Brutner, „Russians in Moldova", în Vladimir Shla- pentokh, Munir Senoich și Emil Pay in, ed., The New Russian Diaspora: Russian Minorities in the Former Soviet Republics, Armonk, N.Y., M.E. Sharpe, 1994, p. 80.

Frontului Popular. Unul dintre primii susţinători ai Frontului, Snegur, s-a trezit deodată într-o poziţie extrem de delicată, la mijloc între populaţiile transnistrene şi găgăuze ale republicii şi elementele mai radicale, panromâneşti ale Frontului Popular. Ceea ce păruse la începutul anului 1989 o organizaţie unitară, adunând membri ai guvernului, muncitori, ţărani şi intelectuali sub un steag larg al reformei, s-a dezintegrat rapid în funcţii variate cu ţeluri şi interese opuse.

Conducerea republicii fiind din ce în ce mai detaşată de controlul partidului comunist de la centru, Moldova a pornit pe calea unei relaţii radical noi cu centrul sovietic. În ciuda apelurilor repetate ale lui Mihail Gorbaciov pentru păstrarea ordinii şi calmului,[394] Sovietul

Suprem a renunţat la rolul conducător al partidului comunist în mai

1990, consfinţind sistemul democratic multipartinic drept bază a vieţii politice şi declarând suveranitatea statului la 23 iunie 1990, conferind astfel prioritate legislaţiei locale în faţa legilor unionale. În mai

1991, parlamentul a votat renunţarea la denumirea din perioada sovietică – RSSM – şi a proclamat „Republica Moldova” în septembrie 1990, Sovietul Suprem l-a ales pe Snegur în postul nou-creat de preşedinte al republicii şi a adoptat o versiune a tricolorului românesc şi a sigiliului cu cap de bour al lui Ştefan cel Mare ca steag naţional, reforme imediat respinse de transnistreni şi găgăuzi.

Relaţiile cu România au devenit una din problemele-cheie ale agendei politice moldoveneşti, o reorientare a politicii republicii care a înspăimântat şi mai mult minorităţile şi conducătorii politici susţinători ai integrităţii statului sovietic. Evenimentele din fosta RSSM, în plină dezintegrare în 1989 şi 1990, însoţeau schimbări la fel de importante dincolo de graniţă, în România. În mijlocul unei revolte populare şi al maşinaţiilor elitei politice, regimul lui Nicolae Ceauşescu a căzut printr-o

394 Vezi Vladimir Socor, „Gorbaciov și Moldova", în Reportaj asupra URSS la Radio libertatea, 21 decembrie 1990, p. 11-14.

revoluţie violentă în decembrie 1989, Ceauşescu şi soţia sa Elena fiind executaţi în ziua de Crăciun. Noul guvern al Frontului Salvării Naţionale, condus de fostul înalt funcţionar de partid Ion Iliescu, era hotărât să menţină legături puternice cu Uniunea Sovietică, dar şi relaţii mai apropiate cu nou-proclamata Republica Moldova. În timpul unor convorbiri la Bucureşti, la mai puţin de o lună după revoluţie, Iliescu şi ministrul sovietic de externe Eduard Şevardnadze au reconfirmat graniţele existente între România şi Uniunea Sovietică.[395]

Dar la scurtă vreme după aceea, secretarul de partid moldovean Petru Lucinschi – care îi succedase lui Semion Grossu la sfârşitul lui 1989 – a insistat asupra unor legături mai apropiate, „reciproc avantajoase" între România şi Moldova, afirmaţie care ar fi fost imposibilă doar cu câţiva ani mai devreme.[396] La sfârşitul lui ianuarie 1990, au fost deschise şapte noi puncte de trecere peste Prut şi zona de siguranţă de cincizeci de kilometri, care flancase anterior râul, a fost desfiinţată.[397] Aceste noi legături erau cu atât mai interesante cu cât fuseseră iniţiate de Iliescu, care, ca secretar de partid la Iaşi, în anii 1970, era implicat direct în contactele dintre români şi moldoveni.

Această încălzire a relaţiilor a permis o redescoperire reciprocă între români şi moldoveni, atât la nivelul politicienilor, cât şi al publicului larg. Ziarele româneşti au început să publice poeme şi alte lucrări ale scriitorilor moldoveni cum ar fi Grigore Vieru şi Leonida Lari, personalităţi centrale ale mişcării culturale de la sfârşitul anilor 1980, dar a căror operă fusese multă vreme interzisă în România.[398] în primele zile ale revoluţiei

---

395 „Revoluția română este un fenomen de proporție europeană și mondială", în Adevărul, 7 ianuarie 1990, p. 5.

396 „Piedicile artificiale au fost înlăturate", ibidem, 9 ianuarie 1990, p. 4.

397 „Măsuri de democratizare la frontiera dintre RSS Moldovenească și România", ibidem, 13 ianuarie 1990, p. 6.

398 „Oaspeți dragi: scriitori basarabeni", în Contemporanul, 19

române, Moldova a trimis sânge pentru spitale, alimente şi alte ajutoare la Bucureşti, două unităţi militare de voluntari fiind, de asemenea, trimise pentru a ajuta la eliminarea rămăşiţelor poliţiei secrete a lui Ceauşescu.[399] La 6 mai 1990, o demonstraţie masivă – cunoscută sub numele de *Podul de Flori* – a avut loc de-a lungul Prutului, în timpul ei românii şi moldovenii traversând ceea ce unii descriseseră drept un zid fluid al Berlinului pentru a-şi vedea rudele de care fuseseră cu mult timp în urmă separaţi de graniţa internaţională.11

Nu numai că aceste relaţii reînnoite au radicalizat şi mai mult acţiunile transnistrenilor şi găgăuzilor, dar ele au adâncit rupturile şi în cadrul elitei politice moldoveneşti. După euforia revoluţiei române şi a mişcării naţionale din Moldova, membrii Frontului Popular au început să militeze tot mai mult pentru reunificarea politică. La o adunare populară din martie 1990, Frontul a adoptat o rezoluţie asupra unirii din 1918, declarând-o „naturală şi legitimă”.[400] Tânărul jurnalist Iurie Roşca, unul din conducătorii Frontului, a devenit curând cel mai deschis susţinător al unirii. „Noi vrem să ne unim cu România”, a declarat el unui ziar bucureştean în martie 1990, „dar acest lucru nu e încă posibil”.[401] Pentru Roşca şi alţi exponenţi ai panromânismului din Front, redeşteptarea naţională şi unificarea panromânească erau rezultatele

ianuarie 1990, p. 4.

399 Th. Marcarov, „Dovezi emoționante ale solidarității", în România liberă, 22 februarie 1990, p. 4. Unitățile, numite după Ștefan cel Mare și revoluționarul din secolul al XIX-lea Tudor Vladimirescu, n-au ajuns însă niciodată în România. Există dovezi că aceste unități aveau acordul ministerului apărării sovietic pe temeiul că, în cazul necesității unei intervenții sovietice în România, unitățile de moldoveni, vorbind limba română, ar fi fost de preferat unei invazii rusești. Lucian Avramescu, „în direct, la Chișinău, revoluția română", în Tineretul liber, 21 ianuarie 1990, p. 1.

400 „Declarație a mitingului FPM din 25 martie 1990“, în Flacăra, 18 aprilie 1990,
p.l.

401 „Obiective prioritare ale Frontului Popular din RSS Moldovenească", în Adevărul, 27 martie 1990, p. 6.

normale ale procesului de democratizare. Dacă aveau şansa să-şi exprime voinţa, moldovenii aveau să voteze desigur pentru reîntoarcerea între graniţele României. Chiar şi cei mai moderaţi decât Roşca puneau relaţiile cu România în capul agendei politice căci, aşa cum susţinea ministrul culturii de atunci, Ion Ungureanu, Moldova era pe punctul de a crea o

„Confederaţie culturală" cu Bucureştiul care va pregăti calea unor legături politice mai strânse.[402]

Personalităţile politice de la Bucureşti încurajau şi ele retorica panromânismului. În timpul sărbătoririi zilei naţionale a României, la 1 decembrie 1990, Ion Iliescu – la această dată preşedinte al României deja – denunţa „nedreptăţile comise împotriva poporului român în 1940 şi îşi exprima convingerea că „istoria va găsi o cale de a pune lucrurile din nou pe calea lor normală."[403] Cu câteva luni mai târziu, Frontul Salvării Naţionale, aflat la conducere, şi-a ţinut convenţia naţională la Bucureşti, cu o hartă în preajmă, ce includea Republica Moldova ca parte integrantă a României Mari.[404] Ministrul de Externe, Adrian Năstase, a început să vorbească public despre o eventuală „confederaţie economică" cu Moldova şi chiar de unificare „după modelul german".[405] în acelaşi timp, totuşi România se străduia să-şi îmbunătăţească relaţiile cu centrul sovietic, semnând un tratat de bună vecinătate şi cooperare cu Moscova în aprilie 1991.

Activitatea militantă a Frontului Popular şi evidenta accentuare a sentimentelor iredentiste în România au determinat şi alte personalităţi politice moldovene să-şi

---

402 Petru Călăpodescu, „Mai presus de orice, noi dorim o confederație spirituală cu România**, în libertatea, 13 martie 1990, p. 4.

403 Ion Iliescu, „Din inima țării, gînduri pentru țară**, în Adevărul, 2 decembrie
1990, p. 1.

404 „Lider FSN- Petre Roman**, în Izvestia, 19 martie 1991, p. 5.

405 „Declarația ministrului Adrian Năstase**, în Moldova suverană, 27 martie 1991, p. 1; „în viitor o unificare după modelul german**, în România liberă, 9 august 1991, p. 8.

exprime public dorinţa continuării existenţei unui stat separat. Snegur mai ales a devenit principalul purtător de cuvânt din tabăra promoldova. Hotărât să apere suveranitatea locală, Snegur nu era de acord să schimbe dependenţa faţă de Moscova cu o reorientare totală spre România. În timpul unei vizite la Bucureşti în februarie 1991, preşedintele Snegur s-a adresat unei sesiuni comune a Parlamentului României şi a vorbit favorabil de „ţara noastră soră – România", dar a insistat asupra suveranităţii Moldovei; de fapt, referinţa sa indirectă la graniţele istorice ale Moldovei – incluzând regiuni din România şi Ucraina – indica naşterea unui naţionalism al „Moldovei Mari" pentru a contracara îndemnurile de refacere a României Mari venind de la Bucureşti.[406] Până în primăvara lui 1991, Snegur şi majoritatea elitei politice moldoveneşti se hotărâseră asupra doctrinei „celor două state": să obţină suveranitate completă şi, eventual, independenţă pentru republica moldovenească menţinând, în acelaşi timp, legături culturale puternice cu Bucureştiul.[407]

Ca şi în 1918, totuşi evenimente din afara Moldovei au determinat în cele din urmă soarta regiunii. Conducerea Moldovei îşi semnalase deja, în primăvara lui 1991, dorinţa de a se despărţi de Uniunea Sovietică. Snegur a decretat că republica nu va participa la referendumul din martie iniţiat de Gorbaciov cu privire la viitorul federaţiei, iar renunţarea la etichetele „sovietică" şi „socialistă" din numele republicii, în mai, a adâncit conflictul dintre Chişinău şi centru.[408] La începutul lui

406 „Alocuțiunea domnului Mircea Snegur**, în Moldova suverană, 15 februarie
1991, p. 1-2.

407 „Ne cinstim înaintașii", ibidem, 29 martie 1991, p. 1; „Răspunsurile sincere ale lui Mircea Snegur", ibidem, 20 aprilie 1991, p. 1; Victor Losak, „Interviu acordat de dl Mircea Snegur", ibidem, 22 mai 1991, p. 1.

408 „Poporul și decizia", ibidem, 14 martie 1991, p. 1; „Raportul domnului Mircea Snegur în problema schimbării denumirii republicii" “ ibidem, 24 mai 1991, p. 1.

august, Moldova decisese deja să nu semneze noul tratat cu uniunea; lovitura de stat din august a dat impulsul final pentru ruperea relaţiilor cu Moscova.[409] Reacţia Chişinăului a fost rapidă. După câteva discuţii în cadrul organelor locale de partid, preşedintele şi parlamentul au condamnat public puciul şi le-au cerut cetăţenilor să reziste reinstaurării autoritarismului.[410] La 27 august 1991, parlamentul moldovenesc a declarat independenţa totală a Republicii Moldova, dar textul declaraţiei reflecta părerile diferite asupra independenţei din cadrul adunării. În frazele introductive ale declaraţiei se vorbea de „dezmembrarea" Principatului Moldovei de către Austria şi Rusia în 1775 şi în 1812, dar se cerea şi „lichidarea consecinţelor politice şi legale" ale Pactului Ribbentrop-Molotov, clauză care părea să indice dorinţa de reunire cu România.[411] Nu exista nicio referinţă în declaraţie la România sau la identitatea românească a majorităţii etnice româneşti, dar ambele vor deveni principalele probleme litigioase din noul sistem politic.

PANROMÂNISMUL ŞI POLITICA DISCORDIEI

Neînţelegerile cu privire la relaţiile cu România accentuaseră deja în 1990 disensiunile politice din cadrul Frontului Popular şi, mai ales după declararea independenţei, produseseră noi grupări politice cu idei foarte diferite despre viitorul statului. După triumfurile culturale ale perioadei *perestroika*, Frontul a devenit rapid o victimă a propriului său succes. Odată atinse ţelurile sale – organizarea unei renaşteri a culturii româneşti, eradicarea noţiunii de identitate culturală moldovenească separată şi scoaterea republicii din Uniunea Sovietică – au apărut probleme serioase în legătură cu viitorul organizaţiei. Pentru susţinătorii radicali ai

409 „Moldova nu va semna tratatul unional", în România liberă, 10/11 august 1991,
p.8.

410 Vezi declarațiile din Sfatul Țării, 20 august 1991, p. 1.

411 „Declarația de independență a Republicii Moldova", în România liberă, 28 august 1991, p. 8.

panromânismului, punctul culminant al activităţilor Frontului trebuia să fie nu numai renunţarea la identitatea moldovenească separată, ci şi renunţarea la statul moldovenesc separat. Pentru personalităţile mai moderate, ţelul organizaţiei era de a încuraja legăturile culturale şi economice tot mai strânse cu România şi de a înainta mai lent în privinţa unirii politice.

Aceste neînţelegeri dintre radicali şi moderaţi erau exacerbate de scurta experienţă a Frontului la guvernare. După scurta sa apariţie în alegerile republicane din 1990, unul din conducătorii grupului, Mircea Druc, a fost numit prim-ministru şi a ajuns să conducă un guvern cu puternică reprezentare din partea Frontului, mai ales în ministerele educaţiei şi culturii. Politica guvernului Druc, incluzând o virtuală epurare a nonmoldovenilor din instituţiile culturale şi reorientarea politicii educaţionale spre o îndepărtare de vorbitorii de limba rusă, a generat mari temeri printre minorităţile etnice că în viitor vor fi înglobate într-o nouă România Mare.[412] Druc însuşi avea o atitudine pragmatică în privinţa unirii cu România. „Să avem mai întâi câteva sute de întreprinderi cu capital mixt şi câteva zeci de mii de căsătorii mixte”, i-a spus el unui reporter în 1990, „şi pe urmă să vorbim de unire”.[413] Dar din perspectiva nonmoldovenilor – care vedeau cum numele străzilor şi simbolurile publice se schimbă pentru a reflecta moştenirea românească a republicii – guvernul părea hotărât să se apropie de Bucureşti.

Conflictele cu găgăuzii şi transnistreni! din ce în ce mai puternice, de la mijlocul anului 1989, au ajuns la cote maxime în timpul conducerii lui Druc şi au culminat cu declararea Republicii Găgăuze şi a Republicii Moldoveneşti Nistrene. Aceste evenimente au avut un impact major asupra Frontului. Pentru mulţi intelectuali moldoveni,

---

412 Jeff Chin și Robert Kaiser, Russians as the New Minority: Ethnicity and, Nationalism in the Soviet Successor States, Boulder, Colo., Westview Press, 1996, p. 167-70.

413 Ion Pavelescu et al., „Cred în viitorul neamului nostru așa cum cred în lumina soarelui**, în România liberă, 26 iunie 1990, p. 1,2.

adoptarea legilor limbii reprezenta o afirmare istorică a adevăratei identităţi a majorităţii etnice moldoveneşti, iar acţiunile separatiştilor găgăuzi şi transnistreni subminau renaşterea culturală iniţiată în 1988. La al doilea congres din iunie 1990, Frontul a declarat că se află în opoziţie cu conducerea lui Snegur, care, în opinia membrilor Frontului, se mişca prea încet în încercarea de a scoate Moldova din

Uniunea Sovietică şi în reinstaurarea ordinii în raioanele din sud. La congres, consiliul executiv al Frontului, sub conducerea lui Iurie Roşca, a cerut public unirea cu România şi o schimbare a statutului organizaţiei care făcea incompatibilă calitatea de membru al Frontului cu aceea de membru al oricărei alte organizaţii politice. Pentru Roşca, adoptarea unei astfel de poziţii era un test: odată anticomunismul şi panromânismul declarate valori de bază ale organizaţiei, era uşor să-i separi pe membrii stabili de cei fluctuanţi.[414] La cel de-al treilea congres al său din februarie 1992, Frontul s-a transformat dintr-o mişcare de masă într-un partid politic, Frontul Popular Creştin Democrat, şi a inclus în statutul său programul unirii cu România: „Frontul Popular Creştin Democrat îşi menţine statutul de mişcare naţională, unionistă, al cărei obiectiv major este refacerea statului român unitar.”[415] Pentru a nu accepta legitimitatea existenţei unui stat moldovenesc separat, Frontul în noua sa formulă a respins numele „Republica Moldova” în favoarea celui de „Basarabia”, care părea o recunoaştere *de facto* a pierderii Transnistriei, dominate de separatişti.

Radicalizarea Frontului Popular şi-a atins ţelul de a-i forţa pe politicienii moldoveni şi pe alţi membri ai Frontului să-şi exprime clar opiniile în privinţa unirii cu România, dar a slăbit considerabil organizaţia din punct de vedere numeric. Vasta reţea de grupări locale, care-i

414 Iurie Roșea, președinte al comitetului executiv al Frontului Popular Creștin Democrat - interviu cu autorul, Chișinău, 15 aprilie 1993.

415 Programul Frontului Popular Creștin Democrat, Chișinău, FPCD, 1992, p. 8.

permisese să se organizeze atât de bine în 1989, a scăzut rapid o dată ce unirea cu România a fost declarată ca ţel ultim al Frontului.[416] Frontul fusese capabil să atragă sute de mii de moldoveni la Marea Adunare Naţională din 1989, însă la adunările similare din vara anului 1993 s-au strâns numai câteva sute de sprijinitori. Câţiva membri importanţi ai Frontului s-au îndreptat spre partide politice nou-create sau au plecat definitiv din Moldova. Ion Hadârcă a demisionat din funcţia de preşedinte al Frontului, lăsând locul unor susţinători fervenţi ai panromânismului, ca Roşca, de pildă. Conducătorul spiritual al mişcării naţionale, Ion Druţă, stabilit la Moscova, rămâne dezamăgit de faptul că mişcarea fusese confiscată de o minoritate, adeptă a panromânismului. Foştii susţinători ai Frontului aflaţi la putere – cum ar fi Snegur, Sangheli şi Ţâu – s-au distanţat de noul partid şi au început să-şi înfiinţeze propriul partid, Democrat Agrar, creat în jurul unor comunişti reformişti din numeroasa birocraţie din domeniul agricol. Alţi membri ai Frontului au plecat din diferite alte motive, convinşi că nu exista nicio şansă de unire cu Snegur şi vechea elită de partid la putere. Mircea Druc s-a mutat în România, şi-a luat cetăţenie românească şi a candidat la alegerile prezidenţiale din România, în 1992, platforma lui concentrându-se în jurul unui singur obiectiv: unirea Moldovei cu România. El a obţinut doar 2, 75% din voturi, aflându-se pe ultimul loc între cei şase candidaţi. Alţi membri proeminenţi, ca poeţii Leonida Lari şi Grigore Vieru, au efectuat şi ei unirea cu România la nivel personal, stabilindu-se în Bucureşti.

Odată cu plecarea membrilor Frontului şi cu adâncirea conflictului din Parlament dintre membrii Frontului şi agrarieni, comunitatea panromânească s-a împărţit în două grupări mari: Frontul Popular Creştin Democrat, cum fusese redenumit Frontul, şi Congresul

416 Vladimir Socor, „De ce nu dorește Moldova reunificarea cu România", în Raport
ie cercetare RFE/RL, 31 ianuarie 1992, p. 30.

Intelectualităţii, format în aprilie 1993. Congresul îi avea în rândurile sale pe câţiva dintre cei mai respectaţi membri ai Frontului, printre care fostul preşedinte al Parlamentului, Alexandru Moşanu, şi deputăţii Valeriu Matei şi Vasile Nedelciuc. Deşi încă hotărâţi să susţină întărirea relaţiilor cu România, membrii Congresului încercau să mai tempereze tendinţele unioniste prin apeluri la consens interetnic şi, cel puţin pentru un timp, independenţă. Statutele originale menţionau doar „integrarea economică şi spirituală treptată" şi nu unirea cu România, susţinută de vechiul Front.[417] Congresul îşi va schimba numele de câteva ori – devenind în cele din urmă, în 1996, Partidul Forţelor Democratice – dar ruptura dintre susţinătorii radicali şi moderaţi ai panromânismului se va menţine ani de zile după declararea independenţei. Ambele tabere se opuneau totuşi ratificării acordurilor de la Alma-Ata cu privire la CSI, pe care le semnase preşedintele Snegur în 1991. Aceste grupuri au reuşit să blocheze ratificarea în 1993, când tratatul a fost spus la vot, dar acordurile vor fi totuşi ulterior aprobate şi locul Moldovei în cadrul Comunităţii Statelor Independente asigurat.

Un alt rezultat al activităţii militante a adepţilor panromânismului cu privire la relaţiile cu România şi cu CSI a fost radicalizarea corespunzătoare a noilor grupări politice ce susţineau cu toată convingerea independenţa Moldovei. Cel mai important dintre aceste grupuri a fost Partidul Democrat Agrar, format în noiembrie 1991. Parlamentul care votase ieşirea Moldovei din Uniunea Sovietică fusese ales în 1990, când partidele noncomuniste erau încă interzise. În haosul politicii de după declararea independenţei, deputăţii au ieşit şi s-au înscris, după voie, în diferite partide, fără a-şi pierde locurile din parlament. În acest mediu, agrarienii au devenit rapid cel mai numeros bloc din adunarea existentă imediat după declararea independenţei şi partidul efectiv de

417 „Statutul Congresului Intelectualității**, în Literatura și arta, 8 aprilie 1993, p. 8.

guvernământ până la alegerile parlamentare din 1998. Agrarienii, partid compus mai ales din fosta elită din domeniul agrar şi agroindustrial, au subliniat în repetate rânduri că Moldova nu va deveni o simplă „provincie" fie a României, fie a Rusiei – nici *provincie*, nici *gubernie*, cum se spunea adeseori.[418] Cei mai radicali dintre agrarieni chiar au respins pentru o vreme obiceiul frontului de a folosi termenul *român* pentru a descrie apartenenţa etnică şi lingvistică a moldovenilor şi au păstrat vechiul punct de vedere sovietic conform căruia moldovenii erau etnic diferiţi de românii de la vest de Prut.[419] Până la alegerile parlamentare din 1994, acest „moldovenism" renăscut a devenit una dintre principalele tendinţe ale platformei agrarienilor şi o ideologie promovată de purtătorul de cuvânt cel mai important la acea dată, Mircea Snegur.

În campania pentru alegerile din 1994, câteva partide de curând formate au încercat să evite problema identităţii şi să atragă atenţia electoratului asupra problemelor vitale ale privatizării, redistribuirii pământului şi reformei constituţionale. Cu toate acestea, evenimentul politic cel mai important al campaniei, un congres special finanţat de guvern, a contribuit la păstrarea acestei probleme a identităţii naţionale în centrul atenţiei. Congresul, desfăşurat sub titlul „Casa Noastră – Republica Moldova", a fost ţinut în Chişinău la 5 februarie sub egida Alianţei Civice din Moldova, o organizaţie ce reunea acele forţe care se opuneau cel mai mult panromânismului.[420] Discursurile lui Ion Druţă şi ale conducătorului agrarienilor, Dumitru Moptan, au criticat ideea unirii cu România şi au subliniat nevoia consolidării independenţei

---

418 Svetlana Gamova, „Parlament Moldovî na grani samorospuska**, în Izvestia, 29 ianuarie 1993, p. 2.

419 Vezi Petre P. Moldovan, Moldovenii în istorie, Chișinău, Poligraf-Servis, 1993.

420 Organizația nu avea nici o legătură cu grupul românesc omonim și a fost chiar oficial criticată de acesta. „Spor ni o ciom", în Nezavisimaia Moldova, 3 octombrie 1993, p.l.

şi a integrităţii teritoriale.[421]

Un discurs redactat cu grijă al preşedintelui Snegur a fost primit cu cea mai mare atenţie şi a marcat o schimbare importantă a modului în care preşedintele trata problema identităţii naţionale moldoveneşti. În trecut, Snegur avusese grijă să se distanţeze de „moldovenismul" celor mai radicali agrarieni, imagine a separării moldovenilor de români care conţinea ecouri neplăcute ale politicii sovietice discreditate în 1989. Cu toate că nega posibilitatea unirii politice, Snegur vorbea totuşi înainte aprobator despre moştenirea românească a statului moldovenesc şi de nevoia unor legături culturale şi economice mai strânse cu Bucureştiul. În discursul „Casa Noastră" însă, punctul său de vedere era neechivoc. Snegur denunţa mesajul panromânesc ca pe o „trădare" şi-i acuza pe scriitorii şi istoricii moldoveni că se îndoiesc de „legitimitatea şi fundamentele istorice ale dreptului de a fi un stat, de a ne numi poporul moldovean" în termeni foarte clari, el sublinia existenţa unei naţiuni moldovene ca bază a statului şi, în stilul fostului prim-secretar Grossu, miza pe ideea unei limbi moldoveneşti separate:

S-a produs destul de multă agitaţie în jurul problemei limbii vorbite de moldovenii din Republica Moldova. Desigur, avem aceeaşi limbă cu fraţii noştri din România. Dar, în acelaşi timp, nu se poate nega că sunt anumite nuanţe [ale limbii moldoveneşti], [În] opinia mea, ca vorbitor obişnuit al acestei limbi, nu putem nega că fratele sau sora noastră [din România] vorbeşte puţin diferit de felul în care vorbim noi. Acceptarea acestei diferenţe a fost o caracteristică istorică şi nu ştiu de ce facem tot ce putem pentru a uita acest lucru acum.[422]

Versiunea tipărită a discursului includea note de

421„ Sîntem poate la cea mai hotăritoare răscruce din istoria neamului nostru**, în Pămînt și oameni, 12 februarie 1994, p. 1, 3; Elena Șatohina, „Druță i Gazprom - za Snegura**, în Moskovskie novosti, 13-20 februarie 1994, p. 110.

422 Mircea Snegur, „Republica Moldova este țara tuturor cetățenilor săi", în Pămînt și oameni, 12 februarie 1994, p. 3.

subsol dezvoltate cu referinţe la bine cunoscute opere istorice şi literare româneşti în care termenul *moldovean* era folosit pentru a descrie majoritatea etnică a Basarabiei. Snegur se referea şi la republica basarabeană din 1917 – 1918 ca precursoare logică a Republicii Moldova: „Decizia... parlamentului de a proclama Moldova stat independent şi suveran poate şi trebuie să fie considerată o împlinire a dorinţelor neschimbate ale poporului de a continua tradiţia moldovenilor ca stat-naţiune".[423] Discursul „Casa Noastră" a constituit începutul unei ideologii oficiale a statului moldovean, idee pe care adepţii panromânismului o respinseseră în 1989 şi care rămăsese doar într-un stadiu incipient în primii ani de după independenţă. Frontul, la începuturile sale, privise punctele nodale ale istoriei moldoveneşti – de la principatul medieval până la republica basarabeană ce existase pentru scurtă vreme – ca şi cum ele ar fi dus inexorabil la unirea cu România, dar Snegur şi aliaţii săi ajunseseră să vadă calea ce ducea într-o direcţie cu totul diferită: spre crearea unei Moldove independente.

Fără îndoială, discursul lui Snegur a fost imediat comentat de intelectuali. Reprezentanţii Uniunii Scriitorilor, ai Institutului de Lingvistică, ai Institutului de Istorie, ai Universităţii de Stat din Chişinău şi ai altor instituţii au declarat că discursul era un afront adus adevăratei identităţi a majorităţii etnice a republicii şi o încercare de a perpetua „o invenţie a regimului comunist" ridicând o „barieră în faţa culturii româneşti autentice."[424] Istoricii, în special, erau indignaţi de faptul că Snegur folosea documente istorice pentru a perpetua diviziunile din cadrul naţiunii române. În stilul polemicilor de la sfârşitul anilor 1980, într-o scrisoare deschisă către preşedinte semnată de patruzeci şi trei de cercetători importanţi, se susţinea că relaţia dintre termenii

423 Ibidem.

424 „O invenție a regimului comunist", în Moldova suverană, 12 februarie 1994, p. 3; „Să respectăm adevărul științific și istoric", în Plus-Minus, nr. 8, februarie, 1994.

„moldovean” şi „român” este analoagă cu aceea dintre „milanez” sau „veneţian” şi „italian” „Cu alte cuvinte”, continua scrisoarea, „fiind moldoveni în funcţie de regiunea în care neam născut, ca parte integrantă a poporului român, suntem în acelaşi timp români, fie că ne place, fie că nu.”[425]

Adoptarea „liniei moldovenizante” de către Snegur cu privire la identitatea naţională i-a ajutat desigur pe agrarieni în alegerile din februarie 1994. Slăbirea Frontului după 1990 indicase deja că idealurile radical panromâneşti nu se bucurau de sprijin în teren şi adoptarea unei retorici pronunţat antiunioniste de către Snegur în timpul campaniei a dus la pecetluirea destinului politic al Frontului. Agrarienii au obţinut mai mult de 43% din voturi şi o majoritate absolută de locuri în noul parlament post-sovietic; Frontul şi Congresul Intelectualităţii au obţinut împreună doar 20 de locuri.

Un rezultat şi mai semnificativ l-a constituit ascensiunea puternică a unei alianţe locale ultraconservatoare care respingea principalele idealuri atât ale taberei panromâneşti, cât şi ale celei moldovenizante şi care propunea, printre altele, folosirea rusei ca limbă oficială a republicii. Compus din Partidul Socialist (pe atunci moştenitorul direct al fostului partid comunist) şi mişcarea „Edinstvo” (succesoarea „Interfrontului” din perioada *perestroika*), Blocul Unităţii Socialiste şi-a asigurat 22% din voturi, devenim} astfel al doilea grup parlamentar ca mărime, după agrarieni. Niciunul dintre celelalte nouă partide şi alianţe electorale nu fusese capabil să treacă de pragul de 4% pentru a deveni membru ale parlamentului. În alegerile locale următoare, forţele de stânga au continuat să obţină un sprijin puternic, mai ales din partea populaţiei vorbitoare de limbă rusă din oraşe şi a moldovenilor mai în vârstă, nemulţumiţi de efectele negative ale tranziţiei.

Motivul schimbării atitudinii guvernului în problema identităţii era clar. Adoptând un naţionalism moldovenesc

425 Ibidem, „Pericolul aservirii politice a veșnicelor adevăruri".

indigen, reînviind nu numai amintirea Basarabiei ca stat pentru scurt timp independent, ci şi noţiunea unei limbi moldoveneşti independente, Snegur încerca să se prezinte pe sine şi guvernul său drept garanţia independenţei şi a integrităţii teritoriale. Era o temă care avea efect în mediul rural.

Tabelul 9

Alegerile din Moldova, 1991 – 1998

Alegerile prezidenţiale din 1991		
Mircea Snegur (candidat unic)	98,17%	
Alegerile parlamentare din 1994		
Partidul Democrat Agrar	43,2%	54 locuri
Blocul Unităţii Socialiste	22,0	27
Blocul Ţăranilor şi Intelectualilor.	9,2	11
Frontul Popular Creştin Democrat	7,5	9

Alegerile locale din 1995	
Partidul Democrat Agrar	47,0%
Alianţa Forţelor Democrate	19,7
Partidul Comuniştilor	15,7
Blocul Unităţii Socialiste	7,2

Alegerile prezidenţiale din 1996

	pri mul tur	al doilea

		tur	
Petru Lucinschi	27, 7%	, 0%	54
Mircea Snegur	38, 8	, O	46
Vladimir Voronin”.	10, 2		
Andrei Sangheli	6	9, 5	
Valeriu Matei	1	8, 9	

Alegerile parlamentare din 1998

Partidul Comuniştilor	, 1%	30 locuri	40
Convenţia Democrată	8 , 4		26
Mişcarea pentru o Moldovă Prosperă şi Democratică	, 1	19 18	24
Partidul Forţelor Democrate	11	8, 8	11

Include fostul Congres al Intelectualităţii şi alte partide panromâneşti mai mici şi mai moderate.

b Include Frontul Popular şi alte partide panromâneşti mai mici şi mai radicale. e Stabilit în 1994, fără a participa la alegerile parlamentare din 1994. d Candidat al Partidului Comuniştilor.

e Candidat al Partidului Democrat Agrar.

Candidat al Partidului Forţelor Democrate.

— Include Frontul Popular şi Partidul Renaşterii şi Reconcilierii (sprijinitori ai lui Mircea Snegur).

h Include sprijinitori ai lui Petru Lucinschi.

Două treimi dintre etnicii moldoveni trăiau la sate, unde reprezentau 80% din toată populaţia rurală. Sondajele întreprinse de William Crowther în 1992 arătau că mai puţin de 10% din populaţia etnic moldovenească susţinea unirea cu România pe termen scurt sau lung şi, dacă aveau de ales între etnia „românească" şi cea „moldovenească", 87% din vorbitorii de limbă moldovenească o alegeau pe a doua.[426] în mod similar, rezultatul unui referendum sponsorizat de guvern la scurtă vreme după alegeri era un rezultat clar în favoarea independenţei, cu peste 90% dintre participanţi votând pentru o republică independentă în cadrul graniţelor sale post-sovietice.[427]

Noul parlament dominat de agrarieni a început să anuleze multe dintre reformele iniţiate de Front la începutul anilor 1990. Adunarea a votat aproape unanim schimbarea imnului naţional *Deşteaptă-te, române*. – acelaşi cu al României, adoptat în 1991 – şi iniţierea unei competiţii pentru un nou cântec care să reflecte „independenţa statului şi aspiraţia oamenilor spre prosperitate".[428] în mod ironic, parlamentul a optat pentru *Limba noastră*, bazat pe cunoscutul poem al lui Alexei Mateevici – cântec ce nu menţionează dacă „limba noastră" se numeşte „română" sau „moldovenească" O inversare similară a politicii de până atunci a avut loc şi în problema controversată a politicii lingvistice. În iulie 1994,

---

426 William Crowther, „The Politics of Ethnic Confrontation in Moldova", lucrare prezentată la conferința de la Centrul Woodrow Wilson cu tema „High Conflict/ Low Conflict: Six Case Studies"; Washington, 28-30 iunie 1993.

427 „Poporul și-a spus cuvîntul", în Moldova suverană, 12 martie 1994, p. 1. Rezultatele referendumului erau însă extrem de suspecte. întrebarea fusese astfel formulată încît un răspuns clar afirmativ/ negativ era greu de dat și, o dată ce ea conținea mai multe subîntrebări într-o singură frază, era imposibil de determinat la care parte a întrebării răspundea cel chestionat.

428 „Postanovlenie o gosudarstvennom ghimne Respubliki Moldova", în Nezavi- simaia Moldova, 9 iunie 1994, p. 1.

parlamentul a votat în favoarea continuării numirii limbii oficiale a republicii „limba moldovenească” în noua constituţie post-sovietică. Articolul 13 nu conţinea nicio referinţă la relaţia dintre limba moldovenească şi cea română, cum se întâmplase în cazul vechilor legi ale limbii, ci afirma simplu că „Limba de stat a Republicii Moldova este limba moldovenească, ce funcţionează pe baza alfabetului latin.”[429] Testele de limbă pentru funcţionarii de stat, prevăzute în legile din 1989, au fost suspendate şi Departamentul de Stat pentru Limbi – instituţia care controla anterior cunoaşterea limbii în instituţii pentru a se asigura că angajaţii cunosc limba moldovenească – a fost desfiinţat. Institutul de Lingvistică şi numeroase alte puncte-cheie ale panromânismului au denunţat folosirea termenului limba moldovenească drept o trădare a idealurilor mişcării naţionale şi un afront adus adevărului ştiinţific.[430] Demonstraţii periodice aveau loc la Chişinău în favoarea rediscutării problemei lingvistice, dar schimbările din 1994 au marcat sfârşitul politicii lingvistice ca problemă politică majoră. Din acel moment, Moldova a devenit *de facto* un stat bilingv, situaţie pe care majoritatea cetăţenilor, cu excepţia câtorva adepţi fervenţi ai panromânismului, păreau să o accepte. Folosirea limbii române a început să câştige teren la sfârşitul anilor 1990, dar mai ales în oraşe şi în rândurile elitei afacerilor rusa putea fi auzită mai des decât româna.

PEISAJUL POLITIC ÎN SCHIMBARE

În primii ani ai independenţei, partidele politice ale Moldovei nu s-au grăbit să-şi dezvolte ideologii politice clare sau să-şi asigure un electorat bine definit; singura lor preocupare a fost retorica panromânismului şi moldovenismului. Fluctuaţiile politice ale lui Snegur însuşi erau emblematice. La sfârşitul anilor 1980, el era un sprijinitor puternic al mişcării naţionale şi, după ce a fost

429 Constituția Republicii Moldova, Chișinău, Moldpres, 1994, p. 7.

430 Silviu Berejan, Anatol Ciobanu și Nicolae Corlâteanu, .Adevărul nu se schimbă o dată cu schimbările politicii**, în Moldova suverană, 23 august 1994, p. 1,3.

ales preşedinte, a început să stabilească relaţii extrem de apropiate cu Bucureştiul. Până în 1994 totuşi, el devenise inamicul redutabil al adepţilor panromânismului, hotărât să susţină ideea unui stat independent şi chiar a unei culturi moldoveneşti distincte. Până în 1996, totuşi, el a început să-şi schimbe din nou atitudinea şi a ajuns să ceară parlamentului dominat de agrarieni să declare limba română – mai degrabă decât limba „moldovenească", aşa cum era scris în Constituţie – limba oficială. În 1998, după ce pierduse în faţa lui Petru Lucinschi la alegerile prezidenţiale cu doi ani mai devreme, el a reluat legăturile cu Frontul Popular şi a candidat pentru parlament într-o alianţă electorală cu fostul său opozant politic, Iurie Roşca.

Deşi schimbarea alianţelor politice este un lucru obişnuit în toate ţările post-sovietice, structura sistemului electoral al Moldovei a descurajat crearea unor partide puternice şi stabile, legate de un electorat bine definit. În primul rând, sistemul reprezentării proporţionale al Moldovei funcţiona pe baza unui vot pe liste de partid închise, întreaga ţară fiind considerată un singur district electoral. Partidele nu erau astfel stimulate să-şi formeze un electorat stabil şi nici politicienii, odată aleşi, să se simtă oarecum obligaţi faţă de cei care îi votaseră. Relaţiile personale, clientelare şi, ocazional, retorica identităţii etnice au devenit forţele motrice ale politicii electorale. Sistemul cooperativelor agricole ale erei sovietice şi al întreprinderilor agroindustriale a creat un grup de comunişti reformatori, cu interese materiale comune şi această elită agrariană s-a dovedit extrem de stabilă pentru o vreme, ca o alternativă în faţa adepţilor panromânismului. În câţiva ani de independenţă totuşi, chiar şi acest grup a lăsat locul unor facţiuni aflate în competiţie, asociate în primul rând cu ambiţiile prezidenţiale ale unor foşti comunişti ca Snegur şi Lucinschi.

În plus, seria de evenimente care au condus la ieşirea Moldovei din Uniunea Sovietică a lăsat moştenire conducătorilor post-sovietici un sistem politic aflat parcă

într-o continuă campanie electorală. Preşedinţia, parlamentul şi administraţia locală au fost toate reformate în momente diferite, între 1989 şi 1991, şi nu au fost niciodată organizate noi alegeri pentru diferitele niveluri ale administraţiei naţionale şi locale. Ţara avea alegeri importante aproape în fiecare an după declararea independenţei: alegerile prezidenţiale din 1991, alegerile parlamentare din 1994, alegerile locale din 1995, alegerile prezidenţiale din 1996, alegerile parlamentare din 1998, alegerile locale din 1999, alegerile prezidenţiale din 2000 şi aşa mai departe. Nu e de mirare că problemele economice şi politice importante nici măcar nu au fost discutate o dată ce prea puţine personalităţi politice erau pregătite să adopte măsuri îndrăzneţe, care ar fi putut fi folosite împotriva lor sau a partidelor lor în următoarele alegeri. Pentru majoritatea politicienilor, confuzia era de preferat pierderii alegerilor. La aproape zece ani de la renunţarea la socialismul sovietic, partidele politice au continuat să se situeze într-un spectru ce se întindea de la cei ce susţineau o anumită formă de unitate politică cu România (măcar pe termen lung) până la cei ce preferau independenţa şi chiar până la cei ce doreau o oarecare reunire cu Rusia şi fostele republici sovietice. Deşi valul politicii identităţii părea să fi trecut, lipsa unor ideologii de partid bine conturate a făcut ca problema identităţii să determine în mare măsură afilierea politică.

Pe la sfârşitul anilor 1990, apăruseră noi partide politice şi multe dintre cele ce participaseră la alegerile din 1994 îşi schimbaseră numele. În alegerile prezidenţiale din 1996, Petru Lucinschi l-a învins pe Mircea Snegur în al doilea tur cu 54% din voturi. Lucinschi avusese o carieră extraordinară în politica moldovenească, fiind penultimul prim-secretar al partidului comunist, ambasador la Moscova şi, în cele din urmă, preşedinte al Parlamentului. Din punct de vedere ideologic, nu se deosebea prea mult de Snegur, cu excepţia convingerii sale că Moldova ar avea mai mult de câştigat dacă şi-ar relua relaţiile cu Rusia. Victoria sa din 1996 nu a schimbat totuşi prea mult

orientările fundamentale ale politicii externe a Moldovei. Prima călătorie în străinătate a lui Lucinschi a fost la Bucureşti, dar ea a fost imediat urmată de altele în fostele republici sovietice, printre care şi

Rusia. Lucinschi însuşi fusese în centrul vieţii politice moldoveneşti încă de la sfârşitul anilor 1980 şi alegerea sa în funcţia de preşedinte nu reprezentase decât o continuare a politicii externe echilibrate şi a reformei moderate pe care le urmase ţara după declararea independenţei.

Alegerile parlamentare din 1998 au semnalat totuşi o schimbare importantă. Partidul reînviat al comuniştilor a obţinut 30% din voturi şi cele mai multe locuri în parlament. Condus de Vladimir Voronin, unul din foştii conducători ai mişcării „Interfront" din anii 1980, partidul era unul dintre cele câteva partide succesoare ale vechiului partid comunist din Moldova, care fusese interzis la căderea Uniunii Sovietice.[431] La alegerile anterioare, un alt grup de stânga, Blocul Unităţii Socialiste, reprezentase poziţia prorusească şi antireformistă, dar socialiştii nu au reuşit niciodată să depăşească electoratul lor urban de limbă rusă şi începuseră să dispară de pe scena politică încă din timpul alegerilor locale din 1995. Dimpotrivă, comuniştii reuşiseră să depăşească barierele etnice pentru a obţine sprijin chiar şi din partea moldovenilor care erau dezamăgiţi de situaţia economică dezastruoasă.[432] Anterior, limba şi apartenenţa etnică erau principalele linii de demarcaţie din cadrul sistemului politic. Vorbitorii de limbă rusă tindeau să susţină „Unitatea Socialistă", care era considerată singura grupare ce vorbea în numele minorităţilor din republică. Însă, o dată ce membri importanţi ai minorităţilor au obţinut locuri în parlamentul din 1994, problemele nonetnice ale reformei economice au început să domine agenda de lucru. Dezastrul economic

---

431 Partidului i se interzicea prin lege folosirea numelui „Partidul Comunist al Moldovei** ; de aici numele neobișnuit - Partidul Comuniștilor.

432 Oxford Analytica East Europe Daily Brief, Yl martie 1998.

din ţară le-a permis noilor comunişti să-i atragă pe moldovenii dezamăgiţi, care nu-i acceptaseră pe socialiştii dominaţi de etnia rusă.

Resuscitarea tendinţelor de stânga a reprezentat de asemenea sfârşitul democrat-agrarienilor, al directorilor de cooperative agricole care dominaseră scena politică după declararea independenţei. Disputele dintre simpatizanţii agrarieni Snegur, Lucinschi şi Sangheli – toţi candidând în alegerile prezidenţiale din 1996 – au creat diviziuni în rândurile partidului. Agrarienii nu au reuşit să obţină niciun loc în alegerile din 1998. Căderea lor a produs şi o inflaţie de alianţe politice incomplet definite şi de scurtă durată, create pentru a susţine campania prezidenţială a unui candidat sau a altuia şi nu pentru a propune un anumit program politic. Unul din aceste grupuri, Mişcarea pentru o Moldovă Democratică şi Prosperă (MMDP), susţinându-l mai ales pe Lucinschi, a reuşit să-şi asigure reprezentarea în parlamentul din 1998 profitând de succesul lui Lucinschi în alegerile prezidenţiale desfăşurate cu doi ani înainte. Partidul Renaşterii şi Reconcilierii, susţinător al lui Snegur, s-a unit totuşi cu foştii inamici ai preşedintelui, membrii ai Frontului Popular, formând Convenţia Democratică (CD) proromânească. Grupările aflate în minoritate în parlamentul din 1998 – MMDP, CD şi Partidul Forţelor Democratice – au susţinut un guvern de tehnocraţi sub conducerea lui Ion Ciubuc, ca o modalitate de a contracara influenţa comuniştilor. Diviziunile din rândurile coaliţiei ameninţau totuşi continuu să distrugă alianţa nesigură de centru-dreapta, problemă care a continuat să existe chiar şi sub succesorul lui Ciubuc, tânărul om de afaceri Ion Sturza.

În ciuda frecventelor schimbări ale numelui partidului şi alianţelor în continuă schimbare ale politicienilor, diviziunile din cadrul societăţii moldoveneşti au rămas în mare măsură la fel ca în momentul declarării independenţei: un bloc panromânesc susţinut de un mic grup de intelectuali creativi şi de moldoveni care

beneficiaseră de pe urma reformelor de la începutul anilor 1990, un numeros grup de centru, format din persoane hotărâte să se menţină la putere în cadrul sectorului agricol sau agroindustrial privatizat şi motivate mai ales de aceste tendinţe de putere decât de o anumită ideologie de partid, şi o grupare de stânga renăscută, compusă din minorităţi etnice nemulţumite de schimbările culturale de după 1989 precum şi dintr-un număr tot mai mare de moldoveni nemulţumiţi de luptele politice interne şi de scăderea nivelului de trai, cauzat de tranziţia economică. Însă chiar şi comuniştii aveau o poziţie clară în problema identităţii, susţinând introducerea unei sărbători oficiale în cinstea creării Principatului Moldovei în 1359 – încercare de a contracara sărbătorile anuale ale adepţilor panromânismului cu ocazia unirii din 1918 cu România.

DIMENSIUNILE ROMÂNEŞTI ALE POLITICII INTERNE

Într-un discurs în faţa unei sesiuni comune a Congresului SUA din iulie 1998, Emil Constantinescu afirma că „problemele delicate" rămase între România şi Moldova fuseseră „rezolvate fără tensiuni".[433] în ciuda afirmaţiei atât de entuziaste a preşedintelui român, relaţiile dintre Chişinău şi Bucureşti fuseseră când calde, când reci de-a lungul anilor 1990. După revoluţia anticomunistă din România şi declararea independenţei Moldovei, întărirea relaţiilor dintre ele era puternic susţinută în ambele capitale. Mulţi români au văzut, de fapt, în lovitura de stat din august o repetare a momentului preluării puterii de către bolşevici în 1917: stimulul politic ce-i va aduce din nou pe basarabenii rătăciţi sub autoritatea românească. Apelurile către moldoveni pentru unire şi solidaritate în momentul puciului deveniseră o temă recurentă a presei şi televiziunii româneşti şi ele aminteau momentele similare de la începutul secolului. Partidul Naţional Ţărănesc Creştin Democrat şi Alianţa

433 Discurs al lui Emil Constantinescu, președintele României, la o întrunire comună a Congresului Statelor Unite ale Americii, 15 iulie 1998.

Civică, două din principalele formaţiuni politice româneşti, au publicat o declaraţie în care îndemnau guvernul să acţioneze în folosul „românilor din teritoriile ocupate” după modelul din 1918.[434] Frontul Salvării Naţionale, aflat la putere, considera independenţa Moldovei un prim pas spre rectificarea „amputării teritoriale” din 1940.[435]

Moldova a devenit, de asemenea, o sursă de inspiraţie pentru partidele politice opuse Frontul Salvării Naţionale, formaţiune în general antireformistă. Cum partidele democratice ajunseseră tot mai mult să considere revoluţia din decembrie 1989 mai mult o lovitură de palat decât o revoluţie efectivă, Basarabia a fost privită cu aceleaşi speranţe cu care o priveau, la începutul secolului, Onisifor Ghibu şi alţii.[436] Moldovenii îşi riscaseră vieţile pentru cauza naţională, susţineau anumiţi observatori români, şi i-ar putea învăţa deci pe democraţii români câte ceva despre cum se poate elimina dictatura comunistă. „Nu numai basarabenii au nevoie de unirea cu patria-mamă”, scria Alina Mungiu, analist politic, „patria-mamă are nevoie şi ea de acelaşi lucru”.[437]

Bunele relaţii au început să evolueze rapid. România a fost primul stat care a recunoscut independenţa Moldovei – doar la câteva ore, de fapt, după declaraţia parlamentului moldovenesc. În numai câteva zile, au fost semnate acorduri cu privire la deschiderea ambasadelor şi consulatelor. În câteva luni, a fost stabilit un regim de circulaţie fără viză şi chiar fără paşaport de-a lungul Prutului, cetăţenii români şi moldoveni circulând înainte şi înapoi doar cu un buletin de identitate.[438] Câteva

---

434 „Memorandum**, în România liberă, 21 august 1991, p. 2.

435 STE-EE, 28 august 1991, p. 28.

436 în această problemă, vezi Irina Livezeanu, „Moldavia, 1917-1990: Nationalism and Internationalism Then and Now**, în Armenian Review 43, nr. 2, 1990, p. 153-193.

437 Alina Mungiu, „Sărutul mîntuirii**, în 22, 1-8 septembrie 1991, p. 1.

438 „Trecerea Prutului cu buletinul în mînă**, în România liberă, 31 septembrie 1991, p. 1.

congregaţii ortodoxe din Moldova s-au separat de Moscova, devenind dependente de Patriarhia Română de la Bucureşti, deşi această nouă „Mitropolie a Basarabiei" nu era recunoscută de guvernul moldovean. La începutul lui 1992, ambele state au format comitete speciale interministeriale pentru relaţiile bilaterale, comiletul român fiind condus de ministrul de externe şi cel moldovenesc de adjunctul primului-ministru.[439] Deja în 1991, România începuse să ofere burse pentru studenţii moldoveni precum şi manuale pentru şcolile moldoveneşti.[440] În 1993, Parlamentul României a votat o lege specială pentru includerea obligatorie în bugetul de stat al fiecărui an a unui fond pentru dezvoltarea relaţiilor cu Moldova; suma de bani era totuşi aproape simbolică – în jur de 5 miliarde de lei româneşti (mai puţin de $ 600.000) în 1997.[441] România a devenit cel mai mare partener comercial al Moldovei din afara fostei Uniuni Sovietice şi a început să-i furnizeze Moldovei curent electric în 1998. Însă având în vedere că economia moldovenească era în cea mai mare parte orientată spre est, nivelul activităţii economice de peste graniţă a rămas scăzut. Până în 1998, România deţinea doar 11, 5% din valoarea importurilor moldoveneşti şi 6, 8% din exporturi; primul procent reprezenta o creştere semnificativă, dar al doilea scăzuse continuu din 1995.[442]

În ciuda relaţiei speciale care se dezvoltase în sfera educaţiei şi a culturii, relaţiile dintre elitele politice oscilau între declaraţii de frăţie panromânească şi aspre denunţări reciproce. Imediat după independenţă, viaţa publică moldovenescă a fost dominată de membrii şi simpatizanţi

---

439 Tatiana Popa, director adjunct, Directoratul pentru Relațiile României cu Republica Moldova, Ministerul Român al Afacerilor Externe - interviu cu autorul, București, 3 iunie 1998.

440 Simion Bula, „Burse și manuale pentru frații de peste Prut", în România liberă, 11 septembrie 1991, p. 4.

441 Interviul cu Tatiana Popa.

442 Moldova: Economic Trends, Quarterly Issue, iulie-septembrie 1998, Bruxelles, Comisia Europeană, 1998, p. 102.

ai Frontului Popular, care erau hotărâţi să întărească legăturile dintre cele două state. Relaţiile s-au mai răcit în timpul campaniei electorale pentru alegerile moldoveneşti din 1994, ajungând într-un punct critic în perioada congresului „Casa noastră" Resuscitarea „moldovenismului" erei sovietice de către Snegur a trezit o reacţie puternic adversă din partea partidelor politice de la Bucureşti şi o condamnare oficială din partea parlamentului României. Drept răspuns, parlamentul şi guvernul din Moldova, precum şi câteva partide politice, au făcut declaraţii în care denunţau ingerinţa României în afacerile interne ale altei ţări.

Existau motive clare pentru schimbarea speculaţiilor publice cu privire la posibilitatea reunificării, din 1991, în acuze reciproce, până în 1994. În primul rând, mişcarea naţională de la sfârşitul anilor 1980 era mult mai complicată decât crezuseră mulţi dintre observatori. În centrul ei se aflau câteva grupări care, deşi aveau un subiect comun în apelurile la renaştere culturală şi autoguvernare locală, aveau interese politice complet opuse. Odată Moldova devenită independentă şi competiţia politică liberă fiind posibilă, aceste interese opuse au început imediat să se manifeste.

Şi mai important, totuşi, „problema Basarabiei" nu a devenit niciodată un factor major al politicii interne româneşti şi politicienii nu aveau motive să impună această problemă nici pe agenda politicii externe româneşti. Toate partidele şi figurile politice din Bucureşti erau de acord că anexarea din 1940 fusese ilegală, că nu era nicio îndoială în privinţa adevăratei identităţi româneşti a moldovenilor (chiar dacă unii moldoveni refuzau să recunoască acest fapt) şi că într-o lume ideală cele două state s-ar uni desigur într-o România Mare reconstituită. Însă chiar dacă toate partidele politice şi majoritatea electoratului românesc recunoşteau aceste idei fundamentale, nicio grupare politică nu putea folosi Moldova ca pe o problemă stringentă. Printre partidele ultranaţionaliste româneşti, numai unul – Partidul România

Mare – a folosit problema unirii Moldovei cu România în mod explicit în retorica sa de campanie electorală, iar acest partid abia a trecut pragul electoral în alegerile din 1992 şi 1996. Unele partide de centru-dreapta, ca naţional-ţărăniştii, au încercat să folosească problema Moldovei ca muniţie împotriva administraţiei în mare parte nereformate a lui Ion Iliescu în 1992.[443] Curând după aceea însă, majoritatea partidelor au ajuns să accepte existenţa a două state separate. Chiar şi influentul săptămânal 22, în general susţinător al Partidului Naţional Ţărănesc şi al aliaţilor săi, a publicat un lung raport în care se solicita o relaţie mai matură între Bucureşti şi Chişinău, care să recunoască existenţa a două state independente cu o cultură comună.[444] în 1992, singurul candidat prezidenţial care să facă din unirea Moldovei cu România un puncteheie al platformei sale era fostul prim-ministru moldovean Mircea Druc, care a ieşit pe ultimul loc din competiţia electorală. În alegerile prezidenţiale din 1996, niciun candidat nu a ridicat problema Mol-Când Lucinschi i-a urmat lui Snegur ca preşedinte al Moldovei, s-au făcut unele speculaţii că noul preşedinte va încerca să îndepărteze Moldova de România. Ca fost secretar de partid în Tadjikistan şi membru al Biroului Politic al PCUS, Lucinschi putea, desigur, să aibă o atitudine mai degrabă prorusă decât proromânească. Însă ca un clasic supravieţuitor politic şi ca un conducător pragmatic, el s-a străduit după alegeri atât să restabilească bunele relaţii cu România, cât şi să menţină deja puternicele legături cu Rusia. Prima lui călătorie în străinătate a fost, de fapt, în România şi în primii doi ani de la instalarea sa ca preşedinte s-a întâlnit cu preşedintele român, Emil Constantinescu, de mai mult de cinci ori. Întâmplător, ambii şefi de stat erau născuţi în Basarabia, Lucinschi în

443 Vezi Tom Gallagher, România after Ceaușescu, Edinburgh, Edinburgh University Press, 1996, p. 185-188.

444 Gabriel Andreescu, Valentin Stan și Renate Weber, „Raporturile României cu Republica Moldova**, în 22 (supliment special), ianuarie 1995.

regiunea nord-centrală şi Constantinescu în Bender, pe Nistru.

Au existat desigur probleme importante între cele două ţări la sfârşitul anilor 1990. Moldova a rămas singura ţară vecină României cu care Bucureştiul nu semnase un tratat interstatal. Găsirea unor formulări comune pentru a se referi la anexarea Basarabiei de către sovietici şi a descrie legăturile speciale dintre cele două state fusese principalul obstacol al semnării tratatului. Venirea la putere a moderaţilor însă, în ambele capitale, a permis relaţiilor să se maturizeze, dincolo de euforia naţională din 1991 şi de ruptura din 1994. Dincolo de relaţiile cu România însă, politica identităţii moldoveneşti a fost afectată şi de alte evoluţii interne şi internaţionale. Lunga istorie a relaţiilor cu Rusia, crizele separatismului teritorial din sud şi est din anii 1990 şi mai ales natura evident multietnică a Moldovei însăşi au constituit provocări cu totul speciale pentru noul stat independent.

O Republica

O multietnică

Schimbările de la sfârşitul anilor 1980 au modificat echilibrul de forţe dintre grupul etnic majoritar şi cele minoritare – aproape o treime din cetăţenii Moldovei. Moldovenii încetaseră să mai fie o naţionalitate periferică, o populaţie ameninţată cultural, de la periferia unui mare imperiu. Mai degrabă, ca grup etnic majoritar într-un stat perfect independent, ei aveau dintr-odată puterea de a schimba curentele politice şi culturale ale perioadei sovietice.

Imediat după adoptarea în 1989 a legilor limbii moldoveneşti, susţinătorii Frontului Popular au încercat să impună o restructurare radicală a relaţiilor etnice. Nou-creatul Departament de Stat pentru Limbi făcea inspecţii pe neaşteptate în instituţiile de stat – mai mult de 300 până la sfârşitul anului 1992 – pentru a se asigura că limba moldovenească în alfabet latin era folosită în documentele oficiale şi că angajaţii erau prezenţi la cursurile obligatorii

de limbă moldovenească.[445] Intelectualii din Academia de Ştiinţe şi din alte instituţii de stat au încercat să schimbe ceea ce mulţi consideraseră politica de deznaţionalizare a sovieticilor. Ironia era, desigur, aceea că mulţi istorici, lingvişti şi scriitori care apăraseră public „moldovenitatea" în anii 1970 deveniseră apărători la fel de fervenţi ai „românităţii" în anii 1990. Cu excepţia acelei scurte perioade, totuşi statul moldovenesc a încercat, în general, să construiască un stat bazat mai degrabă pe principiile cetăţeniei şi culturii civice decât pe politica favorizată de Frontul Popular şi de urmaşii săi. Legile limbii stipulau ca funcţionarii de stat să susţină teste de limbă moldovenească, dar pe măsură ce se apropia data începerii examenelor, în primăvara lui 1994, Parlamentul Moldovei a votat suspendarea testelor până la o dată nedefinită. La câteva luni după aceea, o comisie parlamentară a elaborat o serie de noi regulamente care au schimbat considerabil legislaţia din 1989. Limba moldovenească a rămas limba oficială a ţării, dar s-a renunţat la prevederile referitoare la examene de limbă naţională şi la inspecţiile din instituţiile care nu reuşiseră să se moldovenizeze. Până în 1995, Departamentul de Stat pentru Limbi îşi pierduse total importanţa, rămânând doar să organizeze festivaluri culturale şi nu să aplice legi deja defuncte. Aşa cum în anii 1930 se renunţase la campania de moldovenizare radicală din anii 1920, la mijlocul anilor 1990 se petrecuse o renunţare similară la euforia panromânismului din primii ani de după independenţă.

Legislaţia din alte domenii a urmat o linie asemănătoare, majoritatea politicienilor încercând să sublinieze mai degrabă moştenirea multietnică a Basarabiei şi Transnistriei decât să genereze o trezire naţională panromânească.[446] Constituţia din 1994 nu făcea

445 A. Bantoș, „Informație cu privire la activitatea Departamentului în perioada februarie-decembrie 1992", raport nepublicat, Departamentul de Stat pentru Lingvistică, Chișinău.

446 Pentru dovezi în legătură cu această orientare, vezi răspunsurile venite din partea acestor partide și ale altora la chestionarul din

nicio referire la Moldova ca stat „naţional”, referindu-se la „poporul Republicii Moldova” şi nu la vreun grup etnic anume ca receptacul al suveranităţii statului. Articolul 111 promitea un statut special de autonomie pentru regiunile cele mai eterogene din sudul şi estul republicii. Legea cetăţeniei, adoptată în 1991, era una dintre cele mai liberale din Europa de Est, permiţându-le tuturor persoanelor ce locuiau în republică la data declarării suveranităţii (23 iunie 1990) să devină cetăţeni ai acesteia oricare ar fi fost apartenenţa lor etnică, limba, perioada de rezidenţă sau alte criterii. Chiar şi în perioada de ascensiune a Frontului Popular, limba rusă a continuat să servească drept a doua limbă *de facto* în administraţia republicii şi până la sfârşitul anilor 1990, anunţurile publice şi alte manifestări din Chişinău puteau fi ori în română, ori în rusă. Departamentul de Stat pentru Relaţiile Naţionale, finanţat din fonduri publice, şi Institutul pentru Minorităţi Naţionale din cadrul Academiei de Ştiinţe erau cele mai importante instituţii în sprijinirea de către guvern a activităţilor culturale ale minorităţilor, a cercetării istorice şi a educaţiei în limba maternă. Observatorii internaţionali lăudau, în general, guvernul pentru crearea unui stat civic, inclusiv şi nu a unui complex de state-naţiuni etnic definite, preferate de ţările vecine.[447] Drept rezultat, Moldova a devenit prima republică post-sovietică admisă în Consiliul Europei, în iunie 1995.

Această istorie a caracterului comprehensiv al politicii lor a ajuns să fie considerată de mulţi moldoveni punctul central care îi diferenţia de români. Constituţia României, de exemplu, definea ţara ca pe un „stat-naţiune” bazat pe „unitatea poporului român”.[448] Teama de diferenţele etnice şi regionale era una din temele

---

„Expres-ancheta AP", în Arena politicii, februarie 1997, p. 17-19.

447 Vezi „Raportul CSCE Human Dimension Mission to the Republic of Moldova", Varșovia, 1993; Departamentul de Stat al Statelor Unite, „Moldova Country Report on Human Rights Practices", 1998.

448 Constituția Republicii Moldova (1994), art. 1 și 2. Constituția României (1991), art. 1 și 4.

recurente în politica românească a secolului al XX-lea, dar moldovenii ajunseseră să se mândrească, la sfârşitul anilor 1990, cu moştenirea eterogenităţii Basarabiei. Sondajele indicau faptul că moldovenii obişnuiţi aveau un înalt grad de toleranţă interetnică, mult mai înalt decât al românilor, de fapt.[449] Puţine personalităţi publice negau moştenirea românească a moldovenilor, aşa cum părea să ameninţe scurta renaştere a „moldovenismului" în 1994, dar chiar şi cei mai respectaţi intelectuali începuseră să exploreze dimensiunile culturale distincte ale Basarabiei.[450] Chiar şi „conceptul de politică externă" al ţării, adoptat în 1995, definea caracterul multietnic ca pe una din sursele relaţiilor de prietenie ale ţării cu statele Europei Sud-Estice şi ale fostei Uniuni Sovietice.[451][452]

Această schimbare de la mijlocul anilor 1990 a fost urmarea scăderii entuziasmului pentru proiectul panromânesc, a tragediilor generate de violenţele din sud şi est şi, mai ales, a realităţii demografice a ţării. Structura populaţiei în Moldova era similară cu aceea a Basarabiei din secolul al XIX-lea, în ciuda unor schimbări importante de la sfârşitul perioadei sovietice. În anii 1990, satele rămăseseră în mare parte moldoveneşti, în timp ce principalele oraşe – Chişinău, Bălţi, Tiraspol şi Bender – conţineau comunităţi slave extinse. Moldovenii formau 80, 2% din populaţia rurală şi numai 46, 3% din cea urbană; ei constituiau majoritatea absolută în cele mai multe raioane, dar nu şi în vreunul din oraşele importante? Aceste condiţii demografice şi caracterul inclusiv, în general, al culturii

449 Cu privire la atitudinile etnice, vezi William Crowther, „The Politics of Democratization in Postcommunist Moldova", în Karen Davisha și Bruce Parrott, ed., Democratic Changes and Authoritarian Reactions in Russia, Ukraine, Belarus, and Moldova, Cambridge, Cambridge University Press, 1997, p. 282-329.

450 Vezi Mihai Cimpoi, O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia, Chișinău, Arc, 1997.

451 „Concepția politicii externe a Republicii Moldova", în Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 6 aprilie 1995, p. 10-14.

452 Itoghi vsesoiuznoi perepisi naselenia 1989 goda, Minneapolis, Minn., East View Publications, 1993, 7, partea a II-a, p. 524-35.

politice moldoveneşti creaseră o republică ce reuşise, la sfârşitul deceniului, să fie cu adevărat multinaţională. Secţiunile ce urmează vor trece scurt în revistă evoluţia principalelor grupuri etnice din Moldova în anul 1999; capitolele următoare se vor referi la situaţia mai problematică a găgăuzilor.

UCRAINENII

Ucrainenii erau cea mai mare minoritate a Moldovei şi cea mai mare minoritate ucraineană din fosta Uniune Sovietică, dar ei erau şi minoritatea cea mai puţin mobilizată politic din republică. Influenţa lor era mult depăşită de aceea a unor grupuri mult mai restrânse numeric cum ar fi găgăuzii. Majoritatea celor mai mult de 600.000 de ucraineni locuiau pe malul vestic al Nistrului, mai ales în oraşele şi satele raioanelor din extremitatea nordică şi cea sudică, de-a lungul graniţei cu Ucraina. Cu toate acestea, cei 170.000 de ucraineni care trăiau în Transnistria formau un grup mult mai compact.

Moldova a inclus o clauză în tratatul cu Ucraina, din 1992, cu privire la dezvoltarea culturală a etnicilor ucraineni, cum a făcut şi în cazul celorlalte state ce aveau minorităţi etnice pe teritoriul Moldovei. Pe lângă această clauză, totuşi erau prea puţine dovezi că ar fi existat o grijă deosebită a Kievului pentru respectarea drepturilor ucrainenilor ca minoritate etnică.[453] Unii ucraineni „neoficiali", sponsorizaţi de Forţele de Autoapărare Ucrainene, participaseră în războiul din Transnistria, din 1992, dar guvernele succesive de la Kiev lăudau recordurile moldovenilor în relaţiile interetnice. Ambasadorul ucrainean în Moldova vorbea de o adevărată „schimbare de curent" în posibilităţile culturale ale ucrainenilor după declararea independenţei şi sublinia necesitatea ca ucrainenii să fie buni cetăţeni ai Moldovei, pe lângă necesitatea de a fi buni susţinători ai culturii

453 Andrew Wilson, „The Ukrainians: Engaging the «Eastern Diaspora», în Charles King și Neil J. Melvin, ed., Nations Abroad: Diaspora Politics and International Relations in the Former Soviet Union, Boulder, Colo., Westview Press, 1998, p. 121-125.

naţionale ucrainene.[454] Nu exista nicio dovadă că Ucraina ar fi încercat să-i mobilizeze pe etnicii ucraineni din Moldova sau să ridice problema etnică în cadrul conflictului transnistrean.11

Începând cu anul 1990, funcţiona la universitatea pedagogică din Bălţi, oraşul cu cea mai numeroasă populaţie ucraineană din afara Transnistriei, o facultate în limba ucraineană. Deja în februarie 1991, Preşedintele Snegur decretase introducerea învăţământului în limba ucraineană în zonele cu aşezări ucrainene numeroase.[455] Dezvoltarea acestui învăţământ a fost lentă, dar au fost cel puţin introduse clase speciale în şcolile săteşti din raioanele cu comunităţi ucrainene considerabile, mai ales în extremitatea nordică a ţării. [456]Până la începutul lui 1994, limba ucraineană era predată în şaizeci şi nouă de şcoli din republică, incluzând şi un liceu din Chişinău, dar numai câteva clase foloseau limba ucrainenană ca limbă de predare.14 În anul şcolar 1992 – 1993, un număr mic de studenţi de la universităţile de stat au fost înscrişi în secţiuni cu predare în limba ucraineană, deşi ei constituiau doar a zecea parte dintr-un procent din totalul populaţiei studenţeşti.15

Ucrainenii erau însă ameninţaţi de o puternică asimilare lingvistică. În 1989, doar 60% dintre ei declarau că limba ucraineană e limba lor maternă, cifră mult mai mică decât cea a moldovenilor, ruşilor, găgăuzilor şi romilor, dar mai mare decât a evreilor sau a grupurilor etnice mai mici; aproape 43% declarau că rusa este a doua lor limbă şi aproape 13% declarau că limba moldovenească este a doua limbă în care sunt fluenţi. Ucrainenii erau pe locul doi în ce priveşte nivelul asimilării lingvistice complete cu limba rusă, doar evreii aflându-se înaintea lor. Aproape 30% dintre ucraineni considerau limba rusă limba

---

454 RFE/RL Daily Report, 3 februarie 1994.

455 Daria Fane, „Moldova: Breaking Loose from Moscow", în Ian Bremmer și Ray

456T aras, ed., în Nations and Politics in the Soviet Successor States, Cambridge, Cambridge

lor maternă şi nu cunoşteau deloc limba ucraineană. Nu a existat deci o mişcare de proporţii pentru reformă educaţională sau culturală în limba ucraineană, majoritatea ucrainenilor considerându-se parte a unei minorităţi în general „rusofone" mai degrabă decât ucraineni. Existau câteva organizaţii sociale şi culturale ucrainene înregistrate în Moldova, dar niciuna nu a avut vreun impact deosebit pe scena politică.

RUŞII

Ruşii nu erau cea mai numeroasă minoritate etnică a Moldovei, dar ei erau totuşi cei mai vizibili în primii ani de după declararea independenţei. Datorită statutului limbii ruse în perioada sovietică precum şi a insistenţelor Moscovei de a susţine drepturile vorbitorilor de limba rusă în statele post-sovietice, poziţia etnicilor ruşi şi a populaţiei rusofone în general era o problemă importantă pentru conducerea de la Chişinău.

Din punct de vedere demografic, comunitatea etnică rusă din Moldova a reprezentat un amalgam al acelor trăsături găsite altundeva în cele paisprezece foste republici sovietice din afara Federaţiei Ruse. În ce priveşte minorităţile etnice ruse, ce cuprindeau de la un maximum de peste 6 milioane de persoane în Kazahstan (38% din totalul populaţiei republicii) până la un minimum de 52.000 în Armenia (sub 2%), Moldova se situa în zona medie, având cu puţin peste 562.000 de ruşi, reprezentând aproximativ 13%. [457]Rata creşterii populaţiei ruseşti după 1959 nu era prea mare în comparaţie cu republicile vecine, dovedindu-se aproximativ aceeaşi cu proporţia ruşi-nativi în creşterea populaţiei din Lituania şi Ucraina.[458] Ca şi în alte republici, etnicii ruşi tindeau să se aşeze în zonele urbane, mai ales în jurul centrelor industriale, reprezentând astfel un procent mult mai mare din populaţia oraşelor decât din cea rurală; ei constituiau 27% din populaţia urbană a republicii şi numai 4% din cea

457 „în apărarea limbii străbune", în Moldova suverană, 20 aprilie 1994, p. 2.

458 Ibidem, p. 7.

rurală.[459]

Populaţia urbană rusă era una din constantele societăţii basarabene; de fapt, dintre toate capitalele de republici din vestul Uniunii Sovietice, Chişinăul avea cea mai stabilă din punct de vedere procentual populaţie de etnie rusă de-a lungul perioadei 1897 – 1989, ajungând de la un minimum de 22% în 1930 la un maximum de 32% în 1959.[460] în afara marilor oraşe, cea mai mare concentraţie de ruşi era în Transnistria, unde aceştia formau un sfert din populaţia regiunii, chiar dacă se aflau pe locul al treilea (după moldoveni şi ucrai După 1991, ruşii au continuat să aibă o poziţie favorabilă, mai ales în oraşe. Semnele de circulaţie erau scrise atât în română, cât şi în rusă şi era adeseori mai uşor să găseşti ediţii în limba rusă ale marilor ziare decât ediţii româneşti. În mod semnificativ, cel mai important cotidian guvernamental, *Moldova suverană*, avea anunţuri publicistice în limba rusă, dar corespondentul său în limba rusă, *Nezavisimaia Moldova*, nu avea anunţuri în limba română. Un decret guvernamental special din februarie 1993 autoriza folosirea rusei în corespondenţa oficială alături de română,[461] decizie impusă de incapacitatea funcţionarilor guvernamentali de a comunica eficient în limba de stat. Româna a început desigur să înlocuiască rusa ca primă limbă de predare în şcoli, dar aceasta se întâmplă mai ales datorită deschiderii de noi şcoli moldoveneşti şi nu datorită conversiei forţate a celor ruseşti. Spaţiul de emisie pentru emisiunile în limba rusă la televiziunea de stat a scăzut după 1989; dată fiind calitatea net superioară a transmisiunilor de la Moscova însă, nu au existat prea multe nemulţumiri în legătură cu scăderea spaţiului de emisie în limba rusă.

Ca şi în alte state post-sovietice, conducătorii comunităţii ruse au luptat să articuleze o viziune clară a

---

4591 4 Ibidem, p. 15.

460 Ibidem, p. 18-19.

461 Victor Pușcaș, „D-lui Prim-ministru Andrei Sangheli", în Materna, nr. 1, martie, 1993.

identităţii culturale specific ruseşti din Moldova. Exista o mulţime de identităţi şi interese politice suprapuse în cadrul comunităţii etichetate în mod superficial drept „rusă”.[462] Ruşii autohtoni şi comunităţile sovietice colonizate erau reprezentate iniţial de mişcarea „Interfront”, de la sfârşitul anilor 1980, iar mai târziu de Blocul Unităţii Socialiste din cadrul Parlamentului Moldovei. Partidul renăscut al comuniştilor şi-a asigurat un sprijin similar după 1995, dar a reuşit să-şi extindă baza electorală, dincolo de grupul minoritar, şi în comunitatea moldovenească. În privinţa Transnistriei, nonmoldovenii au rămas divizaţi, unii susţinând revendicările celor de pe malul de est, alţii fiind mai mult convinşi de mesajul multietnic al Chişinăului. În plus, nu a existat nicio mişcare a ruşilor sau ucrainenilor dinspre Basarabia spre Republica Moldovenească Nistreană; de fapt, date fiind condiţiile economice dezastruoase din republica separatistă, populaţia se mişca evident în direcţia opusă.

Legislaţia moldovenească post-sovietică nu permitea cetăţenia dublă. În ciuda acestei prevederi, nu a existat o migraţie rusească majoră spre Federaţia Rusă. Cei mai mulţi au plecat în timpul violenţelor din 1992, mai ales din Transnistria. În culmea retoricii naţionaliste şi a violenţei, între 1989 şi 1993, doar 22 351 de ruşi au plecat din Moldova spre Federaţia Rusă, aceasta fiind cea mai scăzută cifră pentru republicile nonslave, cu excepţia Armeniei.[463] Migraţia a scăzut considerabil în anii ce au urmat. În 1995, numărul total al refugiaţilor din Moldova înregistraţi în Rusia era doar de 18 559, unii dintre vechii refugiaţi întorcându-se, iar alţii angajându-se într-un al doilea stadiu al migraţiei, în afara statelor foste sovietice.[464] La sfârşitul anilor 1990, fluxul de imigranţi era

462 Neil Melvin, Russians Beyond Russia: The Politics of National Identity, Londra, Pinter, 1995, p. 68-73.

463 Jeff Chinn și Robert Kaiser, Russians as the New Minority: Ethnicity and, Nationalism in the Soviet Successor States, Boulder, Colo., Westview Press, 1996, p. 165.

464 FBIS-SOV, 3 aprilie 1996, p. 2.

negativ în cazul ruşilor şi ucrainenilor – mai mulţi fiind cei care plecau mai degrabă decât să vină în ţară – dar situaţia era aceeaşi şi în cazul moldovenilor înşişi, mulţi alăturându-se etnicilor slavi în căutarea unor condiţii mai bune în alte foste republici sovietice sau în vestul Europei.

EVREII

Din 1959 până în 1989, evreii erau singura naţionalitate importantă din RSSM al cărei număr scăzuse considerabil – de la 95 107 în 1959 până la 65 672 treizeci de ani mai târziu – mai ales din cauza migraţiei spre Israel. Mult mai mulţi evrei au plecat după declararea independenţei, Israelul fiind a treia dintre cele mai importante destinaţii ale imigranţilor, după Rusia şi Ucraina.[465]

Majoritatea evreilor basarabeni au fost asimilaţi lingvistic de ruşi încă de la sfârşitul secolului al XIX-lea, dar după *perestroika* şi declararea independenţei, a existat o puternică renaştere culturală. Încurajaţi mai ales de Societatea Culturală Israelită şi de Lubavitcher Hassidim, mulţi evrei moldoveni au început să se întoarcă la practicile lor religioase tradiţionale, pierdute în timpul erei sovietice. Două şcoli evreieşti au fost deschise la începutul anilor 1990 la Chişinău, o grădiniţă şi o tabără de vară pentru tineret au fost înfiinţate de Societatea pentru Cultură Evreiască locală şi o mică secţie de limba idiş a luat fiinţă la Universitatea de Stat din Chişinău.[466]

Israeliţii şi grupurile internaţionale de monitorizare a drepturilor omului lăudau în general atmosfera tot mai bună din Moldova şi se pare că a existat chiar o creştere considerabilă a populaţiei evreieşti în Moldova începând cu anul 1992, mulţi „evrei ascunşi” simţindu-se îndeajuns de în siguranţă pentru a-şi redescoperi moştenirea etnică.[467] Au fost raportate şi câteva incidente antisemite,

---

465 Moldova: Economic Trends, Quarterly Issue, aprilie-iulie 1998, Bruxelles, Comisia Europeană, 1998, p. 23.

466 „în apărarea", p. 2; M. Dreizler, „Vsiak suşcii v nei iazîk", în Nezavisimaia Moldova, 5 octombie 1993, p. 3.

467 Vladimir Socor, „Moldova", în RFE/RL Research Report, 22 aprilie

dar conform Institutului pentru Afaceri Evreieşti din Londra, acestea aveau loc doar în Transnistria.[468] Spre deosebire de Ucraina şi România, în Moldova nu au existat partide politice sau grupări organizate care să aibă o agendă antisemită sau să folsească propagandă antisemită. Majoritatea cetăţenilor moldoveni păreau să recunoască rolul important al culturii evreieşti în istoria Basarabiei. Ca o dovadă, două dintre cele mai populare restaurante din Chişinău din anii 1990 erau acelea care ofereau mâncare şi muzică „evreieşti".

BULGARII

Majoritatea celor 88 400 de etnici bulgari locuiau printre găgăuzii din raioanele sudice, ei fiind chiar majoritari în raionul Taraclia înainte ca schimbările administrative să redefinească graniţele administraţiei locale. Existaseră temeri că ei ar putea trece de partea găgăuzilor şi susţine tendinţele separatiste, dar nu păreau să existe semne ale vreunui pact între bulgari şi conducerea de la Comrat. În 1999, bulgarii încercau, de fapt, să obţină ei înşişi dreptul de autoguvernare în Taraclia, aşa cum îl obţinuseră şi găgăuzii în regiunea lor mai înainte. Aceste revendicări reflectau însă mai mult dorinţa de a obţine controlul la nivel raional asupra resurselor locale decât drepturi culturale speciale.

În privinţa limbii, populaţia bulgărească a Moldovei a fost în mod semnificativ asimilată de cea rusească în ultimele decenii. Procentul de indivizi ce declarau că limba bulgară e limba lor maternă a scăzut de la 91, 5% în 1959 la 78, 7% în 1989. Aproape 70% declarau rusa ca a doua limbă şi mai puţin de 7% pretindeau că vorbesc fluent limba moldovenească.

Revendicările cu privire la învăţământul în limba bulgărească din republică erau astfel limitate. Activităţile celei mai importante organizaţii culturale bulgăreşti, *Vuzrajdane* (Renaşterea), se limitau la organizarea unor festivaluri culturale bulgăreşti şi la promovarea relaţiilor

1994, p. 19.

468 RFE/RL Daily Report, 13 iulie 1994.

cu Sofia. Pe la mijlocul lui 1993, un număr considerabil de studenţi bulgari studiau la Universitatea Găgăuză din Comrat (în limba rusă), în timp ce în Taraclia, singurul oraş în care bulgarii formau majoritatea populaţiei, se înfiinţaseră un mic colegiu pedagogic bulgăresc şi o şcoală în 1992. Mici secţii bulgăreşti funcţionau de asemenea în cadrul Institutului Pedagogic din Chişinău, iar studenţii bulgari din Moldova primeau regulat burse finanţate de guvernul bulgar.[469] Dincolo de aceste iniţiative, totuşi nu existau prea multe indicii ale unei renaşteri culturale bulgăreşti.

În orice caz, mobilizarea etnicilor bulgari s-a dovedit o resursă folositoare pentru elitele din raionul Taraclia. În 1998, guvernul moldovenesc a redefinit graniţele regiunilor administrative, renunţând la cele 40 de mici raioane ale erei sovietice în favoarea unor unităţi administrativ-teritoriale mai mari (*judeţe*) şi reducând astfel finanţarea administraţiei locale de la buget. Funcţionarii raionali din Taraclia au denunţat însă aceste schimbări ca pe o ameninţare la adresa autonomiei bulgăreşti şi au organizat un referendum pentru a opri asimilarea lor de către raionul vecin, Cahul. Nu există dovezi clare că referendumul a exprimat cu adevărat dorinţele etnicilor bulgari şi nici nu era Taraclia singurul raion în care locuiau bulgari, dar referendumul a demonstrat totuşi capacitatea elitelor locale de a mobiliza populaţia prin intermediul problemei etnice pentru a-şi menţine influenţa în cadrul instituţiilor politice.

ROMII (ŢIGANII)

La recensământul din 1989 s-au înregistrat 11 571 de romi în Moldova. Dificultăţile obţinerii unor cifre reale în cazul etniei romilor sunt bine cunoscute şi unii reprezentanţi ai autorităţilor moldovene susţineau că numărul real ar putea fi de 100.000 sau chiar mai mult.[470]

---

469 Stepan Serbinov, „Oceag bolgarizma", în Nezavisimaia Moldova, 26 august 1993, p. 2.

470 Pavel Andreicenko, „Ţîganskie şatrî na ploşceadi posle palatok volontiorov ?“ în Nezavisimaia Moldova, 24 aprilie, 1993, p. 3.

Numărul lor mare în România – probabil aproximativ 2 milioane şi de departe cea mai numeroasă populaţie de romi din Europa – a făcut şi mai dificilă o estimare cât de cât corectă a numărului lor în Moldova. În cea mai mare parte a lor, romii sunt foarte mobili; puţinii cu reşedinţă stabilă trăiesc fie la sate, fie amestecaţi printre alte comunităţi etnice în oraşe. Nu există aşezări exclusiv formate din romi. Aceştia reprezintă majoritatea populaţiei doar în două sate şi o parte semnificativă a acesteia doar în patru oraşe, cele mai vizibile semne ale prezenţei lor fiind casele impozante construite de romii bogaţi în oraşul nordic Soroca.[471] Cele mai mari comunităţi se concentrează în regiunile din extremitatea nordică a ţării, într-un arc apropiat de graniţa Ucrainei cu România.[472] în 1989, o mare majoritate încă mai considerau limba romani limba lor maternă, dar aproximativ o treime considerau limba moldovenească sau limba rusă ca a doua limbă. Mai mulţi romi considerau că vorbesc fluent limba moldovenească decât în cazul tuturor celorlalte minorităţi ale republicii.

Din cauza numărului mic de romi, mobilităţii lor şi lipsei grupurilor efectiv organizate care să vorbească în numele întregii comunităţi, au existat puţine încercări de a cultiva limba şi cultura romani, în 1993, preşedintele Snegur a dat instrucţiuni speciale Ministerului Ştiinţei şi Educaţiei să ajute cât mai mult posibil organizaţiile sociale romani.[473] Totuşi nicio şcoală nu folosea limba romani ca limbă de predare sau ca obiect de învăţământ. O organizaţie culturală romani, „Romii Moldovei”, şi-a început activitatea în 1990, dar animozităţile tradiţionale împotriva romilor au rămas un impediment major. Dezbaterile cu privire la standardizarea efectivă a limbii romani au blocat şi ele încercările de a folosi limba în

471 Ion Dron, „Ţigane Moldovî: Cislenost’ i rasselenie", în Nezavisimaia Moldova, 7 iulie 1993, p. 3.

472 Ibidem.

473 „Dlea razvitia kul’turi ţîgan", în Nezavisimaia Moldova, 21 octombrie 1993, p. 6.

învăţământ.[474]

La sfârşitul anilor 1990, politica interetnică a Moldovei se îmbunătăţise considerabil în comparaţie cu zilele grele ce au urmat imediat declarării independenţei. Republica ajunsese la o stare de stabilitate în care conflictele dintre majoritate şi minoritate erau virtual inexistente. Ruşii şi mulţi alţii care îşi pierduseră poziţiile din cele mai importante instituţii culturale după 1989 erau încă nemulţumiţi de faptul că se acorda prea puţină atenţie istoriei şi culturii minorităţilor. Totuşi problemele economice cu care se confrunta statul făceau ca prea puţină atenţie să fie acordată istoriei şi culturii în general. Poate că egalitatea în mizerie nu este dreptate, dar nu era nicio diferenţă între un profesor de istorie românească, profesor care avea serviciu, dar nu-şi lua salariul, şi un fost cercetător rus, care îşi pierduse serviciul.

Totuşi cele două conflicte din centrul crizei de la sfârşitul anilor 1980 şi de la începutul anilor 1990 – problema găgăuzilor din sud şi separatismul transnistrean din est – au continuat să rămână pe agenda politică. Evoluţia ambelor conflicte după 1991 a ilustrat gradul în care „conflictul etnic” a fost mai mult o etichetă aplicată de cei din afară decât reflectarea unor realităţi de pe teren şi gradul în care fiecare dispută necesita soluţii specifice.

Criza din Transnistria M

În 1992, Moldova a trecut printr-un conflict scurt, dar sângeros, în teritoriile aflate la est de Nistru – regiune cunoscută vorbitorilor de limbă română drept *Transnistria* şi ruşilor drept *Pridnestrovie*. Fâşia subţire de pământ, mai îngustă de 30 de kilometri, cu o suprafaţă de numai 4118 km², făcuse parte în perioada interbelică din republica moldovenească autonomă, dar se unise cu Basarabia, pentru a forma RSSM, după anexarea Basarabiei de către

---

474 La sfîrșitul lui 1994, totuși, o gramatică romani standard a fost publicată la București și guvernul român a introdus clase cu predare în limba romani într-un număr de școli și la Universitatea din București. Ion Dron, „Primul manual de limba țigănească standardizată", în Moldova suverană, 29 septembrie 1994, p. 4.

sovietici în 1940. Conflictul separatist care a apărut în Transnistria la sfârşitul anilor 1980 şi care a tot ars mocnit până să izbucnească în mari violenţe, în prima jumătate a anului 1992, a lăsat în urmă mai mult de 1.000 de morţi şi răniţi şi a determinat peste 130.000 de persoane să-şi părăsească locuinţele şi să se refugieze în Ucraina, Rusia sau restul Moldovei.1 Pentru guvernul de la Chişinău, aceasta a rămas cea mai gravă problemă de securitate a statului căci regiunea aflată de-a lungul Nistrului funcţiona efectiv ca un stat separat, Republica Moldovenească Nistreană (RMN).2 Violenţele din Transnistria au constituit şi primul conflict post-sovietic în care militarii ruşi au intervenit activ cu scopul evident de a opri violenţele, acest conflict fiind şi rampa de lansare a carierei lui Aleksandr Lebed, comandant al Armatei a 14-a, staţionate în Transnistria, care afirma continuu necesitatea protejării ruşilor locali împotriva politicii de „genocid" a guvernului moldovenesc.

În ciuda implicării active a comunităţii internaţionale, mai ales prin intermediul prezenţei misiunii pe termen lung a Organizaţiei pentru Securitate şi Cooperare în Europa la Chişinău, disputa a ră[475]

mas nerezolvată pe tot parcursul anilor 1990. După 1992, nu au mai existat izbucniri grave ale violenţelor, dar cele două părţi nu au reuşit decât să ajungă să accepte situaţia incomodă a divizării permanente a statului moldovean. Transnistria a devenit încă una dintre numeroasele „găuri negre" de pe întreg teritoriul fostei Uniuni Sovietice, regiuni ca Cecenia, Nagorno-Karabah sau Abhazia, unde nu s-a ajuns la niciun acord pe termen lung şi unde ordinele guvernului central nu mai aveau valabilitate. La sfârşitul anilor 1990, transnistrenii încă

475 RMN include și teritorii de pe malul vestic al Nistrului, în jurul orașului Bender, iar guvernul central controlează, la rîndul său, unele teritorii de pe malul estic. RMN nu se confundă deci întru totul cu regiunea Transnistria. Autotitățile RMN pretind că dețin controlul a 4163 km2 de teren. Vezi Atlas of Dniester Moldavian Republic, Tiraspol, Dniester State Corporative T.G. Shevchenko University, 1997.

mai aveau o considerabilă forţă armată gata de luptă, o forţă mult mai bine echipată decât mica armată moldovenească. Un contingent multinaţional pentru menţinerea păcii a rămas acolo în mod permanent pentru ca cele două părţi să rămână separate.

Sursele violenţelor şi motivele nerezolvării conflictului pentru o perioadă îndelungată nu sunt simplu de explicat. Conflictul din Transnistria a fost adeseori descris, atât în Rusia, cât şi în Occident, ca un război etnic între naţionliştii de la Chişinău, hotărâţi să se unească cu România, şi etnicii ruşi din Transnistria, ce se temeau că vor fi asimilaţi într-un stat românesc extins. În teren, lucrurile nu au fost încă niciodată atât de simple. Originile complexe ale conflictului transnistrean precum şi interesele politice şi economice pe care le servea au făcut, de fapt, disputa atât de greu de rezolvat.

TERITORIU ŞI ISTORIE

Războiul din Transnistria nu avea nicio legătură cu vechea ură dintre latinii şi slavii din est, dar istoria regiunii juca şi ea totuşi un rol important. Spre deosebire de restul Republicii Moldova, Transnistria nu a fost niciodată considerată o parte a teritoriilor în mod tradiţional locuite de români. Teritoriul la est de Nistru aparţinuse Rusiei kievene şi Regatului Galiţiei şi Volîniei între secolele al IX-lea – al XIV-lea.[476] Extinderea Principatului Moldovei între secolele XIV XVI se oprise la Nistru, iar expansiunea rusească din est, în secolul al XVIII-lea, adusese imperiul până la malul estic al Nistrului. Turcii controlau marile fortăreţe ridicate de-a lungul râului – fostele aşezări genoveze Chilia, Akkerman, Hotin şi Bender şi toate acestea deveniseră adevărate trofee ale conflictului dintre sultan şi ţar. Până şi regele suedez Carol al XII-lea îşi pusese amprenta asupra istoriei Transnistriei când se refugiase la Bender (în prezent aşezat pe malul

476 Andrew Wilson, „The Ukrainians: Engaging the „Eastern Diaspora", în Charles King și Neil J. Melvin, ed. Nations Abroad,: Diaspora Politics and International Relations in the Former Soviet Union, Boulder, Colo., Westview Press, 1998, p. 116.

vestic al Nistrului) după teribila sa înfrângere de către Petru cel Mare în 1709. La sfârşitul secolului al XVIII-lea, victoriile forţelor ruse conduse de contele Aleksandr Suvorov au înglobat regiunea de lângă Nistru în Imperiul Ţarist, cucerire amintită şi astăzi de statuia mareşalului rus din Tiraspolul modern.

Abia în 1812 a fost depăşită linia de demarcaţie istoric stabilită de râul Nistru. După anexarea Basarabiei de către Imperiul Rus, regiunea dintre Prut şi Nistru a devenit o regiune administrativă separată de teritoriile din est. Basarabia a devenit *oblast* imperială şi ulterior *gubernie* rusească, pe parcursul unui secol de stăpânire rusească; Transnistria a rămas însă o parte a Podoliei şi Hersonului. Autoritatea ecleziastică din Basarabia s-a extins pentru o vreme asupra congregaţiilor de la est de râu, dar după 1830 arhiepiscopul Chişinăului nu mai avea totuşi autoritate decât asupra diocezei Basarabiei.[477] Chiar şi în perioada evoluţiei naţionalismului românesc din secolul al XIX-lea, ţinuturile transilvane îndepărtate erau considerate graniţa vestică a teritoriilor româneşti, în timp ce Nistrul era graniţa estică. Idealul romantic al României Mari se dezvolta între aceste graniţe. Chiar şi poetul naţional, Mihai Eminescu, în cunoscutul său poem *Doina*, vorbea de o Românie ce se întindea doar „de la Nistru pân' la Tisa" şi nu mai mult spre est.

În timpul primului război mondial se făceau adeseori auzite speculaţii în legătură cu soarta populaţiei româneşti de dincolo de Nistru. Numărul acesteia era destul de semnificativ – 173 982 în guberniile Podolia şi Herson în 1897[478] – şi reprezentanţii acestor români din est participaseră la mişcarea naţională din Basarabia în 1917 şi la începutul lui 1918, străduindu-se să încorporeze teritoriul de dincolo de râu în noul Regat al României. Dar

---

477 Ion G. Pelivan, La Bessarabie sous le regime russe (1812-1918), Paris, Imprimerie Generale Lahure, 1919, p. 16.

478 N.A. Troiniţki, ed., Obşcii svod po imperii rezul'tatov razrabotki dannîh pervoi vseob- ftfl perepisi naselenia, proizvedennoi 28 ianvareal897 goda, St. Petersburg, 1905, p. 2-22.

guvernul român nu a luat niciodată în serios aceste revendicări, care ar fi presupus o mare operaţiune militară, şi a hotărât, în cele din urmă, să renunţe la acele sate care vor aparţine, după războiul civil rusesc, Ucrainei Sovietice.

Apelurile emigranţilor români din Transnistria au continuat în anii 1920. Guvernul român finanţa şcoli şi organizaţii culturale pentru valahi şi pentru vorbitorii de limbi latine din Balcani şi reprezentanţii transnistreni susţineau că aceste finanţări ar fi trebuit extinse şi la satele moldoveneşti de dincolo de Nistru. Refugiaţii treceau Nistrul în număr mare, în Basarabia românească, şi guvernul le aloca fonduri speciale pentru locuinţe şi educaţie.[479] în 1935, Nichita Smochină, profesor şi pamfletist cu domiciliul la Paris, a început să editeze ziarul *Moldova noua* pentru a face cunoscute revendicările românilor din est şi a înfiinţat Asociaţia Românilor Transnistreni pentru a-i ajuta pe cei aproximativ 20.000 de refugiaţi din est.[480] Smochină şi ceilalţi au salutat iniţial crearea republicii autonome sovietice moldoveneşti în Transnistria, în 1924, ca o recunoaştere a caracterului „moldovenesc" (adică românesc) al regiunii? însă, dincolo de publicaţii şi grupuri de emigranţi, nu exista un interes deosebit în cercurile guvernamentale româneşti din perioada interbelică pentru această situaţie. Problema Basarabiei – care rămăsese singura graniţă românească neasigurată printr-un tratat internaţional – punea în umbră orice interes pentru românii lăsaţi dincolo de graniţă în transformările din 1918?

Regiunea de dincolo de Nistru era cel puţin la fel de diversă din punct de vedere etnic ca şi Basarabia, dar vorbitorii de limbă română reprezentau un procent mult mai mic din populaţia totală. Printre satele moldoveneşti se aflau mult mai multe ucrainene şi ruseşti; germanii şi polonezii se aflau şi ei în număr mare acolo, iar evreii

479 Vezi ANR-DAIC, f. Casa Școalelor, d. 562/1923, ff. 1-46.

480 Memorandum al lui N. Smochină, 13 decembrie 1933, ANR-DAIC, f. Nichita Smochină, d. 7/1993, f. 5.

dominau cele câteva oraşe ale regiunii, ca şi în Basarabia. Aşa cum aveau să descopere ulterior autorităţile din RASSM, chiar şi vorbitorii de limbă română se considerau „moldoveni” şi limba lor era destul de diferită de limba română literară. În anii 1990, propagandiştii din Transnistria au încercat să construiască o identitate istorică atemporală şi omogenă a întregii regiuni pentru a cultiva printre elevii din şcoli un sentiment al loialităţii faţă de patria transnistreană. Însă regiunea fusese întotdeauna, chiar mai mult decât Basarabia, o regiune de graniţă tipică, unde identităţile etnice erau fluide şi situaţionale şi unde influenţele ruseşti, ucrainene, româneşti, evreieşti şi germane se combinau pentru a crea o cultură mixtă.

TRANSNISTRIA ÎN PERIOADA SOVIETICĂ

Regiunea cunoscută astăzi sub numele de Transnistria este regiunea rămasă în urma dispariţiei Republicii Autonome Sovietice Socialiste formate în 1924. Vechea RASSM îngloba mult mai mult teritoriu decât Transnistria de astăzi, întinzându-se spre est până la râul Bug. Capitala republicii autonome era la început mai spre est, în oraşul Balta, dar a fost mutată la Tiraspol, pe Nistru, în 1929. Când Stalin a anexat Basarabia în 1940, şase raioane ale fostei RASSM au fost unite cu părţi din Basarabia pentru a forma noua republică unională Moldova. Decizia de a lua aceste raioane de la RASSM a fost determinată mai întâi de considerente etnice. Republica autonomă fusese, încă de la început, mai mult ucraineană decât moldovenească, iar raioanele ataşată Basarabiei (cele aflate în apropierea Nistrului) aveau cea mai mare concentrare de populaţie moldovenească. Raioanele cu populaţii ucrainene şi ruseşti fuseseră trecute sub autoritatea Kievului.

Deşi fâşia de teritoriu transnistreană reprezenta numai 12% din noul teritoriu al Moldovei, ea juca un rol disproporţionat de mare în RSSM. O dată ce regiunea fusese sub control sovietic încă de la revoluţie şi deja colectivizată în anii 1920 şi 1930, ea era mult mai puternic sovietizată decât Basarabia. Cadrele de partid din

Transnistria erau deci considerate mult mai loiale din punct de vedere politic decât cele din Basarabia. Exista, de fapt, şi în Moldova aceeaşi tensiune care putea fi întâlnită în majoritatea ţărilor est-europene după război, aceea dintre „comuniştii de acasă”, care activaseră în ilegalitate în anii războiului, şi „comuniştii de la Moscova”, care petrecuseră războiul în Uniunea Sovietică. Conducătorii comunişti din Basarabia erau consideraţi suspecţi politic – chiar dacă activitatea lor de comunişti îi recomanda cu prisosinţă – în timp ce aceia care îşi construiseră cariera politică în RASSM sau în alte părţi ale Uniunii Sovietice erau cadrele numite în cele mai înalte posturi în noua RASSM. Până în 1989, niciun prim-secretar al Partidului Comunist din Moldova nu fusese basarabean şi, într-adevăr, imediat după război, o serie de epurări îi eliminaseră pe toţi ilegaliştii veniţi din România, care nu trebuiau să joace niciun rol important în Republica Moldova.[481][482]

Transnistria şi-a păstrat poziţia privilegiată de-a lungul perioadei sovietice. RASSM nu fusese deloc o regiune importantă în perioada interbelică, dar după 1945 Transnistria a devenit o componentă centrală a sectorului apărării şi a industriei grele sovietice. Patru cincimi din populaţia regiunii lucra în industrie, construcţii şi sectorul serviciilor.11 Hidrocentrala de la Dubăsari, începută în 1955, asigura cea mai mare parte a energiei electrice necesare RSSM, în timp ce noua termocentrală Moldavskaia, construită în 1961, era una dintre cele mai mari din sud-vestul Uniunii Sovietice. Combinatul siderurgic de la Râbniţa, inaugurat în 1984, producea metal de foarte bună calitate. Întreprinderile de echipament electric şi alte dispozitive din Tiraspol furnizau

---

481 Vezi Mihai Gribincea, Basarabia în primii ani de ocupație sovietică, 1944-1950, Cluj, Dacia, 1995, p. 17-42.

482 John O’Loughlin, Vladimir Kolossov și Andrei Tehepalyga, „National Construction, Territorial Separatism and Post-Soviet Geopolitics in the Transdniester Moldovan Republic", în Post-Soviet Geography and Economics 39, nr. 6, 1998, p. 342.

cantităţi importante de echipament tehnic şi de armament armatei sovietice.

Politicile industriale ale statului sovietic produceau şi schimbări demografice importante. Imigranţii interni veneau la lucru în noile fabrici, mărind procentul populaţiei ruseşti şi ucrainene. În 1936, în raioanele aflate de-a lungul Nistrului, populaţia rusească reprezenta 14% din total, dar până în 1989 ruşii ajunseseră la un sfert din populaţia Transnistriei. Moldovenii, deşi alcătuiau încă majoritatea populaţiei în 1989, erau concentraţi în satele de la est de Nistru. Ei formau aproximativ 60% din populaţia rurală, dar numai un sfert din populaţia urbană.[483] Problema centrală totuşi nu era rusificarea regiunii după război, ci sovietizarea ei. Carierele profesionale, nivelul de trai şi chiar identităţile locuitorilor depindeau de legăturile lor cu centrul sovietic – partidul comunist, întreprinderile industriale strategice şi armata – nu cu agricultorii locali sau cooperativele de dincolo de Nistru.

Prezenţa armatei sovietice în regiune juca un rol crucial din acest punct de vedere. Armata a 46-a sovietică, divizia care trecuse prin România spre Viena în timpul celui de-al doilea război mondial, s-a retras după război în districtul militar Odessa, majoritatea unităţilor fiind concentrate în Transnistria şi câteva în sud-estul Ucrainei. Transformată în Armata a 14-a, ea a devenit extrem de importantă în viaţa economică şi socială a Transnistriei. Numărând în jur de 3.000 de ofiţeri şi zeci de mii de soldaţi şi rezervişti locali până la începutul lui 1990, Armata a 14-a era unul din corpurile de armată exemplare ale armatei sovietice. Ea includea Divizia a LIX-a de Gărzi Motorizate şi trebuia să constituie vârful de lance în Europa Sud-Estică spre Grecia şi Italia în cazul unui conflict militar cu NATO. Mulţi dintre recruţi proveneau din Transnistria şi, dat fiind climatul blând al Moldovei, regiunea devenise un refugiu pentru militarii pensionaţi şi pentru familiile lor. Ca şi Belarus, de asemenea cu o

483 Ibidem, p. 339.

concentrare mare de personal militar, Transnistria a devenit una din regiunile cele mai sovietizate din cadrul Uniunii. Populaţia din regiune nu era atât loială Rusiei – chiar dacă majoritatea vorbeau ruseşte şi aveau legături cu republica rusă – cât Uniunii Sovietice. Desigur, aceste tendinţe se manifestau şi dincolo de Nistru, în partea basarabeană a RSSM, dar în Transnistria se fixase mai bine sistemul sovietic. Majoritatea transnistrenilor locali erau implicaţi direct în apărarea acestuia şi-şi petreceau vieţile culegând roadele statutului obţinut astfel. Tiraspolul şi Chişinăul erau la mică distanţă unul de altul – aproape cincizeci de kilometri de autostradă – dar în ce priveşte dezvoltarea socială, structura economică şi statutul în cadrul republicii, pe la sfârşitul anilor 1980, locuitorii lor trăiau în două lumi din ce în ce mai diferite.

Tabelul 10

Populaţia Transnistriei, 1897 – 1989

	1897		1936		1989	
Moldoveni	173 982	3,0%	122 683	41,8%	239 936	39,9%
Ucraineni	3 904 858	67,9	84 293	28,7	170 079	28,3
Ruşi	674 359	11,7	41 794	14,2	153 393	25,5
Evrei	691 843	12,O	23 158	7,9		
Alţii	306 869	5,3	21 873	7,4	38 252	6,4
Total	5 445 042	94,6	27 1 928	10,O	60 1 660	10,O

NOTĂ: Cifrele pentru 1897 sunt pentru *guberniile* Podolia şi Herson în întregime, regiune mult mai mare decât aceea ce va forma ulterior RASSM şi RSSM, în est. Cifrele pentru 1936 includ numai raioanele ulterior încorporate în RSSM (Grigoriopol, Dubăsari, Camenca, Râbniţa, Slobozia, Tiraspol). Astfel, cifrele din 1936 şi cele

din 1989 sunt comparabile; cifrele din 1897 sunt date doar spre informare, nu pentru a fi comparate cu celelalte. Liniile de pauză indică lipsa cifrelor.

SURSĂ: Compilat după NA Troiniţki, ed., *Obşcii svod, po imperii rezultatov razrabotki dannân pervoi vseobşcei perepisi naselenia proizvedennoi 28 ianvarea 1897 goda*, St. Petersburg, 1905, 2: 20, 22, 23, 27; AOSPRM, f. 49, op. 1, d. 3997, p. 108; precum şi recensământul din 1989.

MOBILIZAREA POLITICĂ ŞI IZBUCNIREA VIOLENŢELOR

Nu e de mirare deci că cea mai puternică opoziţie faţă de mişcarea naţională care începuse în 1988 a venit din Transnistria. Încă de la început, directorii fabricilor transnistrene, secretarii de partid şi funcţionarii din administraţia locală condamnau cu cea mai mare hotărâre reformele iniţiate la Chişinău. Deja la sfârşitul anilor 1980 începuse să funcţioneze o dinamică al cărei punct culminant avea să fie un război pe scară largă până în 1992. La fiecare mişcare a Chişinăului ce îndepărta republica de Moscova se răspundea în Transnistria cu o mişcare ce îndepărta regiunea însăşi de Chişinău. Era o dinamică ce se manifesta identic în mai multe republici sovietice în acel moment. În timp ce elitele centrale din diferite capitale încercau să obţină mai mult control asupra resurselor locale şi să reînvie limbile autohtone, ele iniţiau simultan o politică de centralizare în cadrul propriilor republici, încercând să obţină controlul asupra instituţiilor locale de partid şi de stat, deoarece acestea priveau eventual spre Moscova – şi nu spre capitalele republicilor – ca spre centrul legitim al autorităţii. Aceste politici de centralizare au generat şi ele mişcări pentru autonomie şi independenţă în cadrul republicilor, de astă dată. Deşi simbolurile naţionale erau instrumentele de mobilizare folosite de elitele politice, problemele-cheie nu erau totuşi aceste simboluri şi mituri naţionale, ci mai degrabă problemele reale ale controlului politic şi economic. Într-un mediu în care se putea obţine rapid orice – resurse locale, instituţii locale, centre economice,

fabrici – elitele regionale din republici au început să fie implicate în conflicte asemănătoare cu acelea dintre Moscova şi capitalele republicilor.

Tabelul 11

Transnistria în economia moldovenească, 1991 (Producţia regională ca procent din totalul la nivel naţional)

Maşini electrice mari	100,0%
Transformatoare de putere	100, O
Containere de gaz	100, O
Textile din bumbac	96, 6
Energie electrică	87, 5
Ciment	58, 1
Motoare electrice de putere mică	55, 8
Folii metalice	23, 5
Produse agricole	13, 1

SURSĂ: adaptat după *IMF Economic Reviews*: *Moldova*, *1993*, Washington, International Monetary Fund, 1993, p. 46.

În tot anul 1988, nu păreau să existe conflicte majore între ţelurile organizaţiilor neoficiale din Chişinău şi interesele înalţilor funcţionari de partid şi de stat din alte părţi ale republicii. Deşi Cenaclul „Alexei Mateevici" era mai deschis în apelurile sale la redresarea echilibrului dintre folosirea limbii moldoveneşti şi a celei ruseşti, organizaţia mai puternică de la bun început a fost Mişcarea Democratică Moldovenească, al cărei principal scop era pur şi simplu să susţină partidul în eforturile sale de a aplica măsurile impuse de *perestroika*. Însă pe măsură ce grupurile neoficiale au început să capete formă,

unindu-se în final pentru a constitui Frontul Popular în vara lui 1989, au început să apară rupturi între reformatorii de la centru şi grupurile din est.

Problema care a atras cea mai mare atenţie a fost propunerea de a adopta limba moldovenească drept limbă oficială a republicii şi a trece la alfabetul latin. Pentru Frontul Popular, problema limbii a devenit un standard de luptă, un simbol extrem de încărcat ai drepturilor majorităţii etnice din cadrul republicii. Pentru nemoldoveni, mai ales pentru transnistreni, legile propuse pentru problema limbii erau o dovadă clară nu numai pentru vederile antisovietice şi anticomuniste ale „neoficialilor" moldoveni, cât şi pentru înclinarea balanţei puterii dinspre acele grupuri care exercitaseră autoritatea în mod tradiţional înspre majoritatea moldovenească. Opoziţia faţă de mişcarea lingvistică nu se limita nicidecum la Transnistria. Într-adevăr, trecerea Frontului de la o largă mişcare reformistă spre o mişcare etnică mai limitată a însemnat pierderea sprijinului câtorva grupuri minoritare, printre care mai ales găgăuzii. Demonstraţii împotriva proiectelor de legi ale limbii aveau loc în întreaga Basarabie, mai ales în oraşele cu o mare bază industrială şi populaţie vorbitoare de limbă rusă, cum era Bălţi, în nordul Basarabiei, de pildă. Însă în Transnistria loialitatea faţă de sistemul sovietic era mai puternică şi tot aici reformele lingvistice – mai ales testele de limbă prevăzute de noile legi – ameninţau să aibă cel mai mare impact.

Problema-cheie în această perioadă nu era totuşi doar una de drepturi ale minorităţilor. Desigur, dacă Frontul Popular ar fi evitat imaginea de şovinism pe care şi-o crease, ar fi putut evita şi puternica reacţie îndreptată împotriva politicilor sale după 1989 şi, în plus, ar fi rămas o forţă unitară majoră în politica moldovenească după independenţă. Însă în cazul în care protejarea drepturilor minorităţilor ar fi devenit problema cea mai importantă, opoziţia tot ar fi apărut – de astă dată dinspre Basarabia şi nu dinspre Transnistria. Erau mult mai mulţi ruşi şi

ucraineni la vest de Nistru decât în Transnistria; în câteva raioane nordice şi în oraşe populaţia slavă era la fel de concentrată ca şi în raioanele de la est de Nistru. În Transnistria ca totalitate, moldovenii formau aproape 40% din totalul populaţiei de peste 600.000 de persoane. Deşi revolta din Transnistria a fost în general prezentată ca o revoltă a slavilor împotriva politicilor naţionaliste ale Chişinăului, adevărata sursă a violenţelor după 1990 s-a aflat la nivelul elitelor politice. Legile limbii şi ridicarea unei noi generaţii de politicieni basarabeni ameninţa poziţia transnistrenilor în cadrul ierarhiei politice şi sociale. Reacţia la mişcarea naţională nu era o revoltă a minorităţilor, ci o revoltă a unei elite înlăturate de la putere împotriva celor care îi ameninţau poziţiile.

Centrul opoziţiei a fost constituit de reţeaua de instituţii locale de partid şi de stat din Transnistria – mai ales comitetele executive raionale şi comitetele de coordonare ale activităţii industriale. Pe măsură ce sistemul cooperativelor agricole şi preşedinţii lor deveneau nucleul noului Partid Democrat Agrar din Chişinău, structurile politice şi economice existente în Transnistria constituiau tot mai mult o resursă de mobilizare pentru cei ce se opuneau reformelor de la centru.

Ele au început să se organizeze în vara lui 1989, la scurtă vreme după formarea Frontului Popular în Chişinău. Începând cu luna august, lucrătorii de la fabricile din Transnistria au început să demonstreze împotriva proiectelor de legi ale limbii. Muncitoarele, grupate într-un de curând format Comitet de Grevă al Femeilor, condus de Nina Andreeva, au blocat căile ferate ce treceau de cealaltă parte a Nistrului şi au făcut apeluri repetate la Moscova pentru a le ajuta în eforturile lor împotriva „naţionaliştilor şi şovinilor” de la Chişinău. Votul parlamentar în favoarea limbii moldoveneşti ca limbă oficială a constituit începutul evenimentelor. Ca răspuns la acest vot, consiliile locale din Tiraspol şi din alte oraşe au votat împotriva regulamentelor transmise de la centru şi au susţinut că legile limbii nu aveau să fie considerate

valide la est de Nistru. Tensiunea a crescut în săptămânile ce au urmat votului. Ciocnirile dintre poliţia moldovenească şi „unităţile de autoapărare" înarmate, din ce în ce mai multe, ale transnistrenilor s-au înmulţit. Conducătorul mişcării de opoziţie, Igor Smirnov, a fost etichetat drept separatist la Chişinău şi exclus din partidul comunist în aprilie 1990.[484] Smimov se mutase în Moldova abia în 1987, venind din Ucraina pentru a conduce concernul de maşini Elektromaş din Tiraspol. El a reuşit să profite de valul de nemulţumire faţă de reformele culturale ale Frontului Popular şi, în august 1989, a fost ales preşedinte al Consiliului Unit al Colectivelor de Muncă (CUCM), organizaţia care a coordonat grevele şi demonstraţiile din sectorul industrial. Câţiva membri ai mişcării „Edinstvo" din Chişinău au sprijinit şi ei această mişcare, unii dintre ei preferând să se mute la Tiraspol pentru a-i ajuta pe transnistreni decât să continue să lucreze în cadrul sistemului politic moldovenesc.[485]

Sovietul Suprem al RSSM, căpătând curaj după votul în favoarea reformei lingvistice, a continuat reformele culturale şi politice. Transnistrenii, considerând fiecare dintre aceste mişcări drept dovezi ale intenţiei Moldovei de a părăsi Uniunea Sovietică şi de a se uni cu România, au continuat şi ei propriile lor pregătiri pentru secesiune, în ianuarie 1990, CUCM a organizat un referendum cu privire la autonomia Transnistriei, în care aparent 96% din votanţi au preferat statutul de autoguvernare pentru Transnistria în cadrul RSSM şi, dacă era necesar în viitor, chiar crearea unei republici transnistrene cu totul separate.[486] Vara, moldovenii au declarat suveranitatea locală şi schimbarea statutului republicii în cadrul Uniunii Sovietice, ceea ce a creat o reacţie în lanţ în Moldova. Un congres al autorităţilor locale de pe malul estic a declarat

---

484 STE-US, 4 octombrie 1990, p. 88-89.

485 Vezi colecția de articole scrise de fostul conducător al organizației „Edinstvo**, ulterior rector al noii universități transnistrene din Tiraspol, V.N. Iakovlev, Temistu put'k spravedlivosti, Tiraspol, 1993.

486 STE-US, 30 ianuarie 1990, p. 55-56.

separarea Republicii Moldoveneşti Nistrene la 2 septembrie 1990, mişcare imediat condamnată de Chişinău. Două luni mai târziu, transnistrenii şi-au creat noua legislatură, care includea mai ales ruşi şi ucraineni, dar şi mulţi deputaţi moldoveni, bulgari şi găgăuzi locali.[487] Ambele guverne erau încă la această dată, formal, părţi ale federaţiei sovietice, dar transnistreni! susţineau că ei nu mai fac parte din Moldova.

Din 1990, lucrurile au scăpat rapid de sub controlul guvernului central. Muncitorii transnistreni s-au înarmat, obţinând armele din depozitele armatei sovietice din Transnistria şi au început să preia secţiile de poliţie şi instituţiile guvernamentale de pe malul estic al Nistrului. În acelaşi timp, unităţile de poliţie încă loiale guvernului central au intrat în dispozitiv de-a lungul râului, blocând traversarea podurilor şi au început schimburile de focuri cu insurgenţii de pe malul estic. Până în 1991, cea mai mare parte a regiunii aflate la est de Nistru ieşise de sub controlul Chişinăului şi, în haosul care se instala progresiv în republică, din motive practice, formase o regiune administrativă separată.

SFÂRŞITUL UNIUNII SOVIETICE ŞI RĂZBOIUL DIN TRANSNISTRIA

În toamna lui 1990 şi primăvara lui 1991, transnistreni! şi-au consolidat puterea în regiunea de pe malul estic al Nistrului şi, în urma câtorva mişcări din primăvară, au preluat ferm controlul şi în câteva regiuni de pe malul vestic, mai ales într-un oraş important ca Bender. Până în vara lui 1991, Moldova a fost virtual separată de restul Uniunii Sovietice: majoritatea căilor ferate şi drumurilor spre Ucraina şi dincolo de ea treceau prin oraşele de pe malul estic Râbniţa, Dubăsari şi Tiraspol, ale căror consilii locale îşi declaraseră loialitatea faţă de republica transnistreană.

Lovitura de stat de la Moscova din august 1991 a fost un adevărat moment de răscruce. Oficialii partidului comunist de la Chişinău s-au situat încă de la început

487 Idem, 28 noiembrie 1990, p. 95-96.

împotriva complotiştilor de la Kremlin; condus de succesorul lui Lucinschi, primul secretar reformist Grigore Eremei, Biroul Politic local a încetat orice legătură cu PCUS. Partidul devenise însă deja nerelevant, toate deciziile importante fiind luate de parlament şi de preşedintele Snegur. La câteva zile după puci, la 27 august 1991, Parlamentul a declarat Moldova republică independentă şi a preluat oficial controlul patrimoniului sovietic şi al partidului pe teritoriul Moldovei.

Reacţia transnistrenilor faţă de lovitura de stat a fost cu totul opusă. Igor Smirnov i-a lăudat public pe organizatorii puciului ca salvatori ai statului sovietic şi a promis ajutor militar pentru a men-*Tabelul 12*

Cronologia conflictului transnistrean, 1989 – 1998

august 1989	noile legi ale limbii
septembrie	moldoveneşti greve în
octombrie 1989	oraşele transnistrene în
noiembrie 1989 –	semn de protest faţă de
august 1990	legile limbii consiliile
2 septembrie 1990	orăşeneşti şi raionale
noiembrie 1990 –	din Transnistria resping
august 1991	legislaţia reformistă a
27 august 1991	Moldovei şi
decembrie 1991	organizează un congres local cerând autonomie se declară Republica Moldovenească Nistreană ciocniri de-a lungul Nistrului între poliţia moldovenească şi insurgenţii transnistreni declararea independenţei Republicii Moldova alegeri prezidenţiale în RMN şi referendum

	pentru independenţă; înmulţirea ciocnirilor de-a lungul Nistrului
februarie-mai 1992	lupte între forţele moldoveneşti şi transnistrene; sosirea de voluntari şi forţe ale cazacilor din Rusia şi Ucraina; primele intervenţii ale unităţilor Armatei a 14-a ruseşti
Iunie 1992	lupte grele în jurul oraşului Bender; intervenţia Armatei a 14-a; forţele moldoveneşti respinse la Bender; Aleksandr Lebed numit comandant al Armatei a 14-a
Iulie 1992	acord între Snegur şi Elţîn pentru încetarea focului şi acordarea de „statut special” Transnistriei; amplasarea forţelor de menţinere a păcii ruseştitransnistrene-moldoveneşti misiunea
februarie 1993	OSCE stabilită la Chişinău noua
iulie 1994	Constituţie a Moldovei promite statut autonom special pentru
august 1994	Transnistria rubla transnistreană
octombrie 1994	introdusă ca monedă în

	RMN acord moldoveano-rus cu privire la retragerea Armatei a 14-a
aprilie 1994	Armata a 14-a redenumită „grup operaţional al forţelor ruse” (GOFR)
mai 1995	Aleksandr Lebed înlocuit cu Valeri Evnevici în funcţia de comandant GOFR
Ianuarie 1996	acord ruso-ucraineano-moldovenesc pentru recunoaşterea Transnistriei ca parte constitutivă a Republicii Moldova acord la
mai 1997	Moscova între Moldova şi RMN prin care părţile se angajează la existenţa în cadrul unui „stat comun” acordul de la
martie 1998	Odessa între Moldova şi RMN. garantat de Ucraina, Rusia şi OSCE,
noiembrie 1998	schiţează o serie de măsuri pentru întărirea încrederii şi securităţii un grup de zece militari ucraineni trimişi ca observatori în zona de securitate.

SURSĂ: Adaptat după John O’Loughlin, Vladimir

Kolossov şi Andrei Tehepalyga, „National Construction, Territorial Separatism and Post-Soviet Geopolitics in the Transdniester Moldovan Republic”, în *Post-Soviet Geography and Economics* 39, nr. 6, 1998, p. 347 – 348; Vasile Nedelciuc, *The Republic of Moldova*, Chişinău, Parlamentul Republicii Moldova, 1992), p. 90 – 116; ştiri şi reportaje.

ţine starea de necesitate. O dată ce a fost clar că lovitura eşuase, punând capăt Uniunii Sovietice în loc să o salveze, transnistreni! s-au grăbit să-şi asigure propriul stat. În cooperare cu găgăuzii, ei au sugerat înfiinţarea unei federaţii tripartite cu Moldova.[488] Parlamentul moldovean a respins propunerea şi a folosit, în schimb, şansa oferită de lovitura de stat pentru a-i scoate din scenă pe conducătorii mişcărilor separatiste. Smirnov şi alţi câţiva demnitari transnistreni precum şi Stepan Topal şi alţi conducători ai mişcării găgăuze din sud au fost arestaţi sub acuzaţia că susţinuseră puciul ilegal.[489] Drept răspuns, RMN a ameninţat să întrerupă gazele şi electricitatea în restul Moldovei, iar femeile din Transnistria au blocat din nou căile ferate ce duceau la vest de Nistru. Autorităţile centrale au cedat şi i-au eliberat pe conducătorii transnistreni, dar incidentul nu a făcut decât să-i convingă atât pe găgăuzi, cât şi pe transnistreni că un compromis cu Chişinăul era imposibil. Cum observau ironic jurnaliştii locali, Snegur şi apropiaţii săi au făcut două greşeli grave: prima a fost aceea de a-i aresta pe Smimov şi conducerea RMN, iar a doua a fost aceea de a-i elibera.

Rolul Armatei a 14-a sovietice în această perioadă s-a dovedit deosebit de important. În martie 1991, autorităţile moldoveneşti au trimis note de protest lui Gorbaciov şi ministrului sovietic al apărării exprimându-şi nemulţumirea în legătură cu ajutorul dat de armată transnistrenilor.[490] Aceste proteste au dus la intervenţia

488 Jean-Baptiste Naudet, „Nous ne serons jamais roumains", în Le Monde, 4 septembrie 1991, p. 4.

489 STE-US, 29 august 1991, p. 118.

490 „Declarația", în Moldova suverană, 20 martie 1991, p. 1.

forţelor speciale sovietice OMON în regiune, în timp ce alte declaraţii de protest de pe toată durata anului 1992 i-au determinat pe ofiţerii Armatei a 14-a să menţină disciplina militară în zonă.[491] Armele nou-formatei armate a RMN, Gărzile Nistrene, proveneau la început din depozitele prost păzite ale Armatei a 14-a. Comandamentul central al forţelor transnistrene era format şi el din ofiţeri ai Armatei a 14-a. Comandantul armatei, generalul-locotenent Ghenadi Iakovlev, venise la începutul anului 1992 la conducerea forţelor armate ale RMN, iar colonelul Ştefan Chiţac, fostul şef de stat-major al armatei, a devenit ministrul apărării în RMN.[492] Alţi ofiţeri de rang inferior i-au urmat şi ei. Trecerea din armata sovietică în cea transnistreană era o încălcare a disciplinei militare, dar era oarecum de înţeles în haosul din 1991. În situaţia în care statul căruia îi juraseră credinţă militarii dispăruse, nu era ceva neobişnuit ca ei să considere că au o datorie în primul rând faţă de familiile şi casele lor şi mulţi considerau Transnistria – nu Moldova – a fi regiunea care semăna cel mai mult cu o patrie. Până când Federaţia Rusă a preluat formal controlul Armatei a 14-a, în aprilie 1992, declarând că aceasta e mai mult o forţă rusească decât sovietică, scurgerile de personal şi materiale spre Transnistria ajunseseră deja substanţiale.

Cursa înarmării a continuat pe parcursul toamnei lui 1991 şi al primăverii lui 1992. Noi plecări din rândurile Armatei a 14-a au mărit efectivele forţelor RMN, iar cazacii din Rusia şi Ucraina au venit şi ei în ajutorul transnistrenilor. Moldovenii au decretat mobilizare generală şi au anunţat crearea unui corp de armată profesionist de 15.000 de oameni şi a unei forţe suplimentare de 10.000 de *carabinieri* sau trupe ale

---

491 „Telegramă a Președintelui Republicii Moldova", în Moldova suverană, 11 iunie 1991, p. 1; „Implicarea Armatei a 14-a într-un conflict ar deveni o catastrofa", în Curiera/ național, 4 aprilie 1992, p. 1, 7; „Basarabia însîngerată", în România liberă, 4-5 aprilie 1992, p. 8.

492 Stephen Bowers, „The Crisis in Moldova", în Jane’s Intelligence Review, noiembrie 1992, p. 484.

ministerului de interne.[493] Moldovenii au recunoscut că primiseră oarecare ajutor militar din România şi atât Aleksandr Lebed, cât şi ministrul apărării Pavel Graciov aveau să observe că instructorii şi piloţii militari români erau foarte activi în Moldova.[494] E posibil totuşi ca majoritatea resurselor să fi provenit pur şi simplu din depozitele sovietice militare şi ale ministerului de interne asupra cărora moldovenii preluaseră controlul. În acelaşi timp, în ceea ce un observator numise un „puci gradat", forţele armate transnistrene şi-au mărit controlul asupra secţiilor de poliţie din satele şi oraşele aflate la est de Nistru şi chiar în unele localităţi de pe malul vestic.[495] Un efort al poliţiştilor moldoveni de a-i dezarma pe insurgenţii din jurul oraşului Dubăsari a dus la ciocniri puternice pe data de 13 decembrie 1991, acestea fiind primele ostilităţi serioase dintre cele două părţi.[496] Incidentul de la Dubăsari a generat o serie de schimburi de focuri de o parte şi de alta a râului, organele de poliţie locale transformându-se în apărători ai noii republici moldoveneşti. Schimburile de focuri demonstrau, de asemenea, lipsa de control din cadrul forţelor armate moldoveneşti, având în vedere că poliţia, civilii înarmaţi, trupele ministerului de interne şi foştii soldaţi sovietici loiali acum Moldovei independente acţionau fără a ţine cont de ordinele de la Chişinău.

În timpul primăverii şi al verii s-a înregistrat o escaladare a tensiunilor. Mai mult de o sută de oameni au fost ucişi în luptele purtate

493 Vladimir Socor, „Moldavia Builds a New State", în RFE/RL Research Report, 3 ianuarie 1992, p. 44.

494 Helsinki Watch, Human Rights in Moldova, p. 19; „Bucarest et Moscou s'accu- sent d'armer les combattants", în Le Monde, 2 iunie 1992, p. 4.

495 Vladimir Socor, „Creeping Putsch in Eastern Moldova", în RFE/RL Research Report, 17 ianuarie 1992, p. 8-13.

496 STE-US, 13 ianuarie 1992, p. 55.

Prezidiul Sovietului Suprem al RSSM, 1989.

Miting de protest în faţa Comitetului Central al PCM, primăvara 1989.

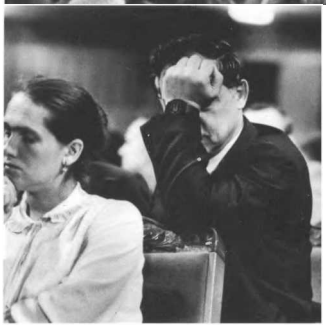

Vladimir Ţurcanu, prim-secretar al comitetului orăşenesc de partid Tiraspol, la Sesiunea a XIII-a a Sovietului Suprem al RSSM. S-a rezolvat problema limbii şi a alfabetului, 1989.

Actorul Mihai Volontir ia cuvântul la sesiunea a XII I-a a Sovietului Suprem al RSSM, 1989.

Scuarul de lângă monumentul lui Ştefan cel Mare, 1989.

31 august 1989.

Moment dramatic în faţa Teatrului de Operă, unde avea loc Sesiunea Sovietului Suprem, 1989.

Mircea Snegur, primul Preşedinte al Republicii Moldova devenite independente.

31 august 1989.

Stepan Topal, conducător al găgăuzilor, în biroul său din Comrat în 1993.

Topal conducea mişcarea pentru o entitate politică distinctă la începutul anilor 1990, dar s-a retras ulterior din politică.

După adoptarea Legii cu privire la limbă şi alfabet, 1990.

Primul batalion „Tiras-Tighina” trecut în revistă de prim-ministrul Republicii Moldova, Mircea Druc, 1990.

Armament destinat insurgenţilor găgăuzi şi interceptat de organele de drept moldoveneşti, 1990.

Proclamarea independenţei. 27 august 1991.

Primul Parlament al republicii în şedinţă, 1992.

Mircea Snegur, Preşedintele Republicii Moldova, Valeriu Muravschi, şeful executivului, şi Alexandru Moşanu, Preşedintele Parlamentului, într-o situaţie-linâhă: conflictul transnistrean s-a declanşat. 1992!

Podul de la Dubăsari, 1992.
James Baker, Secretar de Stat al SUA, sosit la Chişinău în perioada conflictului, aprilie 1992.

Refugiaţi din zona conflictului, 1992.

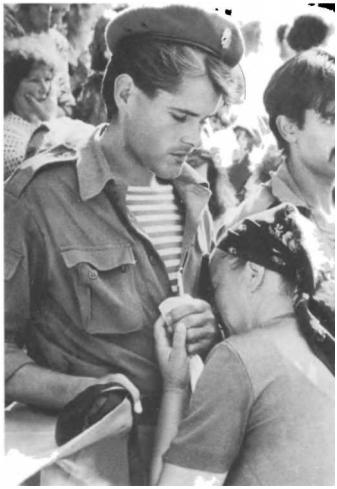

Funeraliile unor combatanţi căzuţi în luptele pentru integritatea ţării, 1992.

În primăvara conflictului, 1992.

Prima Comisie. Internaţională în problemele Transnistriei. Întâlnirea celor patru miniştri de externe ai României, Republicii Moldova, Ucrainei şi Rusiei, mai 1992.

Combatanţi răniţi aflaţi la tratament în spitalul din Anenii Noi, 1992.

Generalul Aleksandr Lebed, Tiraspol, 1992.

Forţe cazace în taberele lor de la Dubăsari, în martie 1992. Militari din Rusia şi Ucraina îi ajutau pe transnistreni în luptele lor cu guvernul central moldovenesc.

Calvarul de la Coşniţa, 1992.

I l upele de blindate ale Armatei Naţionale în marş spre zona conflictului, 1992.

După luptele de stradă din Tighina, 1992.

Igor Smirnov în biroul său din Tiraspol, 1993.

Petru Lucinschi, ales preşedinte al Moldovei în 1996.

Ilie Ilaşc reprezentant al Frontului Popular, şi camarazii săi, judecaţi la Tiraspol în 1993. Ilaşcu a fost condamnat la moarte de o curte transnistreană şi a devenit un simbol al rezistenţei moldovenilor locali faţă de RMN.

de-a lungul râului în primăvară, în ciuda unui acord cam şubred de încetare a focului între cele două părţi.[497] Podurile de peste Nistru au fost minate sau distruse de transnistreni, care îşi extinseseră operaţiunile militare la vest de Nistru, mai ales în oraşele Criuleni şi Bender. Aceste incursiuni l-au determinat pe Snegur să declare starea de necesitate în întreaga republică la sfârşitul lui martie. Mai mult de zece acorduri de încetare a focului au fost stabilite şi apoi încălcate, de obicei ca urmare a încercărilor transnistrenilor de a lua cu asalt noi secţii de poliţie şi birouri guvernamentale sau ale moldovenilor de a recâştiga clădiri cucerite de separatişti. Până în mai, unităţile Armatei a 14-a au ajuns să se implice şi ele în lupte cu scopul aparent de a restabili pacea, dar ajutându-i, în fond, pe transnistreni.

În timpul verii, au izbucnit din nou violenţele pe scară largă. La 19 iunie, forţele transnistrene, folosind vehicule blindate obţinute din depozitele de muniţie ale armatei ruse, au luat cu asalt ultima secţie de poliţie din Bender care era loială guvernului de la Chişinău. Forţele moldoveneşti din regiune au încercat să intre în Bender şi au reuşit să recucerească cea mai mare parte a sa. Populaţia oraşului era în mare parte rusă, dar etnicitatea nu avea prea mare legătură cu scopurile celor două părţi.

497 Jean-Baptiste Naudet, „Accord entre russophones et Moldaves sur le deploi- ment d’observateurs militaires", în Le Monde, 10-11 mai 1992, p. 3.

Bender avea şi un mare depozit de arme şi, după distrugerea podului de la Dubăsari, la începutul conflictului, oraşul rămăsese în afara principalelor artere de cale ferată şi şosea ce încă legau Chişinăul de restul fostelor republici sovietice. Benderul era astfel vital nu numai din punct de vedere militar, ci şi economic pentru viitorul statului moldovenesc, iar încercarea militară a guvernului a fost o încercare de a recâştiga o bucată de teritoriu de importanţă strategică.

Trupele moldoveneşti au lansat un atac cu mortiere asupra oraşului şi avioanele au început să bombardeze în încercarea de a forţa trupele RMN să se retragă spre est. Transportoarele blindate moldoveneşti au intrat în Bender şi ulterior au început luptele de stradă. Totuşi, după o zi de luptă, Armata a 14-a a intervenit în conflict şi în noaptea de 20 – 21 iunie a luptat alături de forţele RMN pentru a alunga forţele guvernamentale din oraş. Aşa cum avea să declare ulterior vicepreşedintele Federaţiei Ruse Aleksandr Ruţkoi, intervenţia fusese impusă de „măcelul** declanşat de moldoveni, când au intrat în oraş, împotriva ruşilor de acolo.[498]

Luptele au continuat până la începutul lui iulie, dar înfrângerea moldovenilor în Bender a marcat punctul culminant al conflictului, încă de la început, moldovenii s-au aflat în inferioritate, şi ca forţe şi ca muniţie. Armata naţională încropită în grabă consta în primul rând din foşti ofiţeri de poliţie sau forţe ale ministerului de interne, echipaţi cu mortiere, transportoare blindate şi armament antitanc. Forţele RMN, dimpotrivă, aveau la dispoziţie tancuri T-64 şi T-72, sisteme de rachete Grad şi Alazan, specialişti ai Armatei a 14-a şi voluntari cazaci.[499] Numărul de morţi şi răniţi nu a fost stabilit cu acurateţe, acesta fiind undeva între câteva zeci, raportaţi de moldoveni, şi 700, raportaţi de transnistreni.[500] Totuşi efectele pe

498 „Ruțkoi calomniază cu nerușinare", în România liberă, 23 iunie 1992, p. 1.

499 Helsinki Watch, Human Rights in Moldova, p. 19-21.

500 Ibidem, p. 5, n. 5.

termen lung ale luptelor au fost profunde.

În primul rând, violenţele din Bender au motivat intervenţia trupelor ruseşti în conflict. Până în iunie, Federaţia Rusă rămăsese oficial neimplicată şi, cu excepţia unor intervenţii periodice minore ale unor detaşamente separate ale Armatei a 14-a, continuase să susţină necesitatea unei rezolvări echitabile şi paşnice a conflictului. Atâta timp cât transnistreni! erau cei ce învingeau, ruşilor le convenea să lase lucrurile să evolueze de la sine. Odată cu escaladarea conflictului însă, nu numai că interesele de securitate ale ruşilor erau ameninţate, dar era ameninţată şi poziţia transnistrenilor, pe care presa rusească şi Duma îi descriau ca pe o minoritate rusă ameninţată de naţionalismul moldovenesc şovin. Atacul asupra Benderului a survenit într-un moment în care retorica obligaţiilor Rusiei faţă de minorităţile rusofone din fostele republici sovietice era din ce în ce mai puternică, iar transnistrenii erau din multe puncte de vedere versiunea arhetipală a „vorbitorilor de limbă rusă” Deşi nu toţi erau etnici ruşi, populaţia Transnistriei şi conducerea sa reprezentau loialitatea faţă de statul sovietic şi de marea cultură rusă, ce caracteriza diferitele minorităţi grupate sub o astfel de etichetă-umbrelă.[501]

Decizia efectivă de a interveni a fost probabil luată de comandantul Armatei a 14-a, generalul-locotenent Iuri Netkaciov, mai degrabă decât de aparatul de stat al lui Elţîn. Doar cu câteva zile înainte de lupte, Elţîn îi prevenise pe moldoveni că Rusia „va acţiona pentru a-şi apăra oamenii şi a opri vărsarea de sânge”[502], dar în vara lui 1992 liniiie de comunicaţie între statul major al Armatei a 14-a şi Moscova erau aproape întrerupte. Ministerul rus al apărării nu şi-a asumat niciodată public responsabilitatea pentru ordinul de intervenţie, deşi

501 Vezi David D. Laitin, Identity in Formation: The Russian-Speaking Populations in the Near Abroad, Ithaca, N.Y., Cornell University Press, 1998.

502 Steven Erlanger, „Yeltsin Warns Moscow May Intervene in Ethnic Unrest", în International Herald Tribune, 22 iunie 1992, p. 1.

aceasta va fi considerată ulterior ca un efort încununat de succes al armatei ruse de a pune capăt violenţelor crescânde de la periferia fostei Uniuni Sovietice.[503] Intervenţia lui Netkaciov a ilustrat totuşi măsura în care comandanţii ruşi de pe teren au acţionat fără a fi pe deplin sub controlul Moscovei şi în câteva zile de la luptele din Bender comandantul şi-a pierdut funcţia şi în locul său a fost numit generalul-maior Aleksandr Lebed, un tânăr şi respectat ofiţer de aviaţie, aliat personal al noului ministru al apărării, Pavel Graciov.

Lebed nu venea pentru prima dată în Moldova şi experienţele sale aici nu fuseseră din cele mai plăcute. Făcuse parte din echipa de experţi a ministerului apărării rus trimişi să negocieze statutul forţelor ruseşti după căderea Uniunii Sovietice şi el avea să-l descrie ulterior pe generalul Ion Costaş, şeful apărării moldoveneşti şi arhitectul campaniei de la Bender, drept „un adevărat porc... şi le cer scuze porcilor pentru această comparaţie”.[504] El a sosit deci în Moldova convins de barbaria guvernului moldovenesc şi de nevoia de a-i proteja pe localnici împotriva zelului naţionaliştilor din Chişinău. Ruşii se vor considera ulterior ca o forţă aducătoare de stabilitate, ce a prevenit întoarcerea la violenţele tragice din Bender. Însă atât sub Netkaciov, cât şi sub Lebed, metodele Armatei a 14-a se asemănau mai mult cu acelea ale unui sistem antirachetă decât cu ale unei operaţiuni neutre de menţinere a păcii, ei încurajându-i pe transnistreni, sub aparenţa protejării vorbitorilor de limbă rusă atacaţi, şi apoi intervenind în forţă atunci când rezultatul războiului ameninţa să le scape de sub control.[505]

---

503 Marc Champion, „Scale of Moldova Fighting Dashes Any Hope of Peace", în Independent, 24 iunie 1992, p. 13.

504 Aleksandr Lebed’, My Life and My Country, în Washington, Regnery Publishing, 1997, p. 328. Dincolo de acest episod, amintirile lui Lebed nu se referă la Transnistria, pe care el o descrie simplu ca „o mică provincie unde cele mai mari excese sînt dominante"

505 Charles King, „Moldova with a Russian Face", în Foreign Policy,

Escaladarea violenţei şi implicarea activă a Federaţiei Ruse au dus totuşi la un acord formal de încetare a focului şi la plasarea unor forţe mixte de menţinere a păcii de-a lungul Nistrului. La scurtă vreme după luptele din Bender, Elţîn şi Snegur s-au întâlnit la Moscova şi au semnat un acord de încetare a violenţelor, punând astfel bazele viitoarelor discuţii de pace. Acordul Elţin-Snegur, semnat la 21 iulie 1992, a dus la încetarea ostilităţilor, la crearea unei zone de securitate de-a lungul râului, la aducerea acolo a unei triple forţe de menţinere a păcii, compuse din şase batalioane ruseşti de trupe paramilitare (sub comandă operaţioală separată din partea Armatei a 14-a) şi din câte trei batalioane din Moldova şi din RMN, precum şi la începerea discuţiilor pentru găsirea unei soluţii politice a conflictului. Pentru supravegherea operaţiunii de menţinere a păcii a fost numită o comisie de control comună, căreia i se puteau adresa reclamaţi! în legătură cu încălcarea zonei de securitate şi a acordului de încetare a focului. Snegur a ridicat starea de necesitate şi întreprinderile transnistrene au început să reia livrările de gaz şi energie electrică pentru cei de pe malul vestic. Forţele ruseşti de menţinere a păcii au rămas în zonă pe parcursul anilor 1990 deşi, după 1994, ruşii au început să-şi mai retragă din forţe din cauza cheltuielilor enorme de întreţinere şi să cedeze oarecum controlul trupelor moldoveneşti şi transnistrene precum şi unui grup mic de observatori militari ucraineni care ajunsese la faţa locului în 1998.

Un al doilea efect al luptelor de la Bender a fost întărirea legitimităţii conducerii locale a RMN şi a poziţiei de pe care aceasta negocia. Cei care începuseră războiul – Smimov, consilierul său principal, Valeri Litkai, purtătorul de cuvânt al Sovietului Suprem, Grigore Maracuţa, purtătorul de cuvânt adjunct Vladimir Atamaniuk – şi-au păstrat funcţiile mult timp după încetarea ostilităţilor. Violenţele din vara lui 1992 s-au transformat rapid într-un mit – acela al războiului pentru independenţa pământului

---

iama 1994- 1995, p. 107.

transnistrean strămoşesc. Un monument al eroilor a fost înălţat în faţa Sovietului Suprem al RMN în centrul Tiraspolului, incluzând şi un tanc mic folosit de forţele transnistrene în timpul războiului şi au fost oferite medalii celor care luptaseră în Gărzile Nistrene pentru participarea lor la „eliberarea" regiunii de fasciştii moldoveni. Manualele de şcoală şi scrierile istorice folosite în şcolile transnistrene au ajuns să trateze violenţele din 1992 ca pe un război de eliberare naţională. Manualele, scrise de foşti istorici ai partidului comunist, care se mutaseră de la Chişinău la Tiraspol, foloseau limbajul şi simbolistica marelui război patriotic sovietic în relatarea conflictului de pe Nistru. Aşa cum susţinea un manual:

Invazia trădătoare, barbară şi neprovocată din Bender a avut un singur scop: de a-i înspăimânta şi îngenunchea pe locuitorii Republicii Nistrene, de a-i face să se cutremure de groază. Şi totuşi curajul, hotărârea şi dragostea de libertate a poporului au salvat Republica Nistreană. Apărarea Benderului împotriva forţelor copleşitoare ale inamicului a marcat o pagină eroică în istoria tinerei noastre republici. Cei mai buni fii şi cele mai bune fiice ale poporului şi-au sacrificat vieţile pentru pacea şi libertatea pământului nostru.[506]

Nu numai că un compromis cu moldovenii părea imposibil pentru conducerea RMN, dar elevii transnistreni erau, de asemenea, învăţaţi că independenţa fusese consfinţită prin sângele compatrioţilor lor. Aceste aspecte făceau găsirea unei soluţii care să-i permită Transnistriei să rămână în cadrul Moldovei extrem de dificilă.

Violenţele au mai avut şi un al treilea efect. Aşa cum au ajutat la consolidarea poziţiei transnistrenilor, tot astfel au ajutat şi la crearea unor puncte de vedere generale ale moldovenilor înşişi. De multă vreme nu prea exista niciun entuziasm la Chişinău pentru cooperarea cu Rusia şi cu CSI, dar intervenţia trupelor ruseşti şi continua retorică pro – RMN din partea dumei ruseşti i-a convins pe mulţi

506 N. V. Babilunga și V. G. Bomeșko, Pagini din istoria plaiului natal, Tiraspol, Institutul Transnistrean pentru Educație Continuă, 1997, p. 98.

din conducere că Federaţia Rusă intenţiona să folosească criza din Transnistria pentru a exercita controlul asupra afacerilor interne ale Moldovei. Argumentul era următorul: atâta timp cât Moldova rămânea divizată, securitatea şi ţelurile politice ale Rusiei în zonă puteau fi asigurate. Violenţele aveau şi rolul de a legitima noua conducere a Moldovei independente, care juca rolul de apărătoare a integrităţii teritoriale a noului stat. Având în vedere că moldovenii au pierdut totuşi acest război, monumentele dedicate eroilor conflictului, ridicate în Chişinău, erau mai modeste decât cele din Tiraspol.

IMPLICAREA ORGANIZAŢIILOR INTERNAŢIONALE ŞI EŞUAREA NEGOCIERILOR

Odată cu valul de violenţe din 1992, conflictul transnistrean a atras repede atenţia organizaţiilor internaţionale şi mai ales a OSCE. Ca şi în alte zone de conflict din statele post-sovietice, organizaţia a stabilit o misiune pe termen lung în Moldova, în 1993, cu scopul de a sprijini procesul de negociere şi de a oferi informaţii din partea specialiştilor şi analize pentru comunitatea internaţională. Formată mai ales din diplomaţi şi personal militar din statele membre ale OSCE, misiunea a început să trimită rapoarte cu privire la stadiul negocierilor, la drepturile omului şi la alte probleme de interes politic sau de securitate. Deşi şefii misiunii se schimbau frecvent, ei au jucat totuşi un rol important în internaţionalizarea negocierilor şi în asigurarea prezenţei unei voci obiective în convorbirile de pace. Numeroase rezoluţii ale OSCE, susţinute de Congresul Statelor Unite şi de alte corpuri legislative, au reconfirmat sprijinul internaţional pentru suveranitatea şi integritatea teritorială a Moldovei, pentru o soluţie paşnică în Transnistria şi pentru retragerea rapidă şi completă a forţelor ruseşti.

Încă de la început, rolul OSCE a fost unul controversat. Câteva rapoarte au fost deconspirate de presa moldovenească şi criticate pentru că erau „proruseşti” – mai ales un raport de început care recomanda schimbarea legii limbii moldoveneşti pentru ca

limba moldovenească şi limba rusă să devină limbi oficiale în egală măsură. Cu alte ocazii, OSCE a fost criticată de către transnistreni pentru imixtiunile sale şi chiar pentru că ar fi fost „promoldovenească" Observatorilor OSCE nu li s-a permis de către forţele de menţinere a păcii din RMN să pătrundă în zona de securitate pentru aproape un an după încetarea focului.[507] în 1997, în perioada în care misiunea era condusă de Donald Johnson, fost ambasador al Statelor Unite în Mongolia, reprezentanţii OSCE au fost declaraţi *personae non grata* în RMN şi li s-a interzis adeseori accesul în zona de securitate.[508]

În astfel de condiţii, rolul organizaţiilor externe a fost destul de limitat. Totuşi, sub asistenţă OSCE, s-a ajuns la câteva acorduri care păreau să deschidă drumul unor rezolvări finale. Baza de negociere a fost acordul Elţîn-Snegur din 1992, dar având în vedere că acel document nu a fost altceva decât un acord de încetare a focului, era nevoie de convorbiri îndelungate cu privire la structura politică a relaţiilor dintre Moldova şi RMN. Au avut loc întâlniri regulate între Snegur şi Smirnov la restaurante aflate de-a lungul autostrăzii dintre Chişinău şi Tiraspol şi grupuri special numite continuau apoi discuţiile cu privire la diferite probleme tehnice. Petru Lucinschi a continuat şi el aceste discuţii după ce i-a urmat lui Snegur în funcţia de preşedinte al Moldovei şi ambii preşedinţi au încercat, de asemenea, să stabilească statutul trupelor ruseşti în timpul unor discuţii frecvente cu Moscova.

Unul din rezultatele importante ale acestor contacte la mai multe niveluri a fost acordul dintre Moldova şi Federaţia Rusă cu privire la retragerea Armatei a 14-a din republică. Trupele ruseşti, printre care şi Regimentul 300 de Gărzi Aeropurtate din Chişinău, comandat de Aleksei Lebed – fratele mai tânăr al lui Aleksandr Lebed – au fost

---

5075 6 Gerald B. Solomon, „Peacekeeping in the Transdniester Region: A Test Case for the OSCE", raport al raportorului special OSCE, noiembrie 1994.

508 Vladimir Atamaniuk, prim purtător de cuvînt adjunct al Sovietului Suprem al RMN, interviu cu autorul, Tiraspol, 1 august 1997.

retrase în primii doi ani după independenţă, dar nu la fel stăteau lucrurile şi la Tiraspol. Unele trupe au fost trimise în Rusia şi un număr considerabil de cadre au demisionat intrând apoi în armata RMN. Moldovenii au continuat să insiste totuşi că Armata Rusă constituia o prezenţă militară străină, în mod specific interzisă în clauza de neutralitate (articolul 11) din Constituţia Moldovei, adoptată în 1994.

În plus, în calitate de comandant, Aleksandr Lebed a devenit un comentator frecvent şi belicos al problemei transnistrene, acuzând în repetate rânduri partea moldovenească de instituirea unei forme de epurare etnică în timpul şi după operaţiunile din Bender. „Populaţia transnistreană este anihilată sistematic, ipocrit şi brutal", declara el în ziarul *Sovetskaia Rossia* imediat cupă ce a preluat comanda, „într-un mod care i-ar face pe ofiţerii SS de acum cincizeci de ani să pară nişte simpli amatori".[509] El a încercat să se prezinte drept pacificatorul conflictului transnistrean, dar, de fapt, sub predecesorul său, Netkacev, avusese loc o adevărată intervenţie în favoarea transnistrenilor. Deşi Lebed vorbea mai mult decât Netkacev, când a intrat el în scenă moldovenii pierduseră deja Transnistria. Declaraţiile publice ale lui Lebed au devenit în curând atât de exagerate încât ministerul apărării din Rusia i-a ordonat să înceteze orice întâlniri cu presa. Până când şi-a părăsit postul, în 1995, Lebed s-a dovedit totuşi un critic imparţial. Condamnându-l pe Smimov şi pe asociaţii săi ca profitori de război corupţi, pe moldoveni ca fascişti şi pe superiorii săi din armata rusă ca incompetenţi, Lebed şi-a făcut duşmani în toate taberele.[510]

În cele din urmă, negociatorii ruşi şi moldoveni au reuşit să se înţeleagă cu privire la statutul armatei, Elţîn şi Snegur semnând un acord final cu privire la retragerea ei

---

509 „Traghedia na Dnestre", p. 1.

510 „Eu sînt ofițer rus", în Moldova suverană, 22 iulie 1993, p. 2; John Kohan și Iuri Zarahovici, .Awaiting His Nation's Call", în Time, Yl februarie 1995, p. 30-31; Sophie Shihab, .Alexandre Lebed, le general qui attend l'appel de la Russie", în Le Monde, 24 februarie 1995, p. 2.

înspre Moscova în octombrie 1994. Conform acestui acord, toate trupele ruseşti aveau să fie retrase din Transnistria în trei ani şi procesul de retragere urma să se „sincronizeze” – termen lăsat nedefinit – cu garantarea unui statut teritorial special regiunii separatiste. Acordul a fost bine primit atât de moldoveni, cât şi de observatorii internaţionali, dar anumite probleme au fost evidente încă de la început. Duma insista că, o dată ce documentul constituia un acord internaţional cu privire la forţele militare ruseşti, trebuia să fie ratificat mai întâi de Parlamentul rus. Totuşi, pentru că nu exista nicio intenţie de a abandona RMN în cadrul legislaturii ruse, nu prea existau nici şanse ca documentul să fie aprobat. Drept rezultat, nu era foarte clar când va începe să bată ceasul celor „trei ani” Moldovenii insistau ca retragerea să înceapă imediat după semnarea documentului de către cei doi şefi de stat, preşedintele rus şi ministrul de externe susţineau ca ea să înceapă odată cu garantarea autonomiei transnistrenilor, iar Duma insista ca acest lucru să se întâmple doar după ratificarea documentului de către camera inferioară a parlamentului. În plus, Armata a 14-a a fost ulterior oficial transformată într-un simplu Grup Operaţional al Forţelor Ruse (GOFR) şi nu era sigur dacă acordul din 1994 se mai aplica legal la unităţile militare redenumite aflate în Moldova. Spre deosebire de cazul Georgiei, guvernul Moldovei respinsese în repetate rânduri insistenţele ruşilor cu privire la drepturile lor de a deţine baze militare în regiune şi mulţi considerau la Chişinău că încetinirea procesului de retragere era doar un mod de a forţa Moldova să accepte ideea unei baze militare ruseşti în regiune.[511]

Dincolo de problemele legale ale ratificării şi ale perioadei de retragere, documentul ilustra totuşi marea complexitate a conflictului din Transnistria. În timp ce partea moldoveană insista că trupele ruseşti trebuiau să părăsească teritoriul, pentru mulţi membri ai armatei ruse

511 Vezi Mihai Gribincea, „Challenging Moscow’s Doctrine on Military Bases**, în Transition, 20 octombrie 1995, p. 4-8.

„retragere” nu însemna mai mult decât un bilet de tramvai cu care să traverseze Tiraspolul. Cea mai mare parte dintre numeroşii ofiţeri încartiruiţi acolo priveau Transnistria ca pe patria lor. Mulţi fuseseră născuţi acolo sau ajunseseră în zonă cu mult înainte de scindarea Uniunii Sovietice. Soţiile şi copiii lor crescuseră în aceeaşi regiune şi majoritatea detestau ideea de a fi mutaţi într-un loc pe care prea puţini îl considerau patria lor. Soldaţii de rând se aflau într-o poziţie similară şi, sfidând legile internaţionale, armata rusă acceptase efectiv recruţi transnistreni în rândurile sale după 1991. Adevărata problemă nu era deci retragerea trupelor ruseşti din Moldova, ci aceea de a găsi modalităţi creative de a-i demobiliza sau integra pe aceşti soldaţi în cadrul forţelor armate moldoveneşti, problemă delicată din punct de vedere politic şi rareori abordată de cei din Chişinău sau Tiraspol.

În plus, acordul din 1995 nu se referea deloc la problema spinoasă a armamentului rusesc şi a oricărui alt tip de echipament. Negociatorii transnistreni, moldoveni şi ruşi au încercat să rezolve această problemă pe parcursul anilor 1990, dar părţile nu reuşeau deloc să se înţeleagă. Moldovenii şi ruşii căzuseră de acord ca echipamentul să fie ori distrus, ori trimis în Rusia; mica armată moldovenească nu avea nevoie de arsenalul Armatei a 14-a şi nici nu avea bani pentru a distruge sau menţine vechile dispozitive, unele datând din anii 1930. Transnistrenii, pe de altă parte, insistau ca armele să fie cedate RMN. în repetate rânduri, detaşamente RMN încercaseră să preia controlul asupra unor depozite de muniţie, ceea ce l-a determinat pe comandantul garnizoanei din Tiraspol, colonelul Mihail Bergman, să instaleze mine în jurul câtorva depozite.[512]

Până la sfârşitul anilor 1990, contingentele GOFR au scăzut considerabil, până la 2500 de ofiţeri şi soldaţi.[513]

512 Mihail Bergman, comandantul garnizoanei din Tiraspol, interviu cu autorul, Tiraspol, 1 august 1997.

513 The Military Balance, 1997/98, Londra, International Institute for

Anumite echipamente militare fuseseră distruse sau duse în Rusia, dar cantităţi uriaşe rămăseseră în depozitele din Colbasna, în nordul Transnistriei. În timpul succesorului lui Lebed, generalul-locotenent Evgheni Evnevici – armata a avut o poziţie mult mai conciliantă; dispăruse retorica fasciştilor moldoveni sau a genocidului orchestrat. Aşa cum relaţia dintre Lebed şi RMN fusese una de armonie perfectă, tot astfel s-a întâmplat uneori şi în cazul relaţiei dintre conducerea RMN şi Evnevici. În cazul unui incident destul de jenant, în 1998, Evnevici a invitat misiunea OSCE şi pe reprezentanţii diplomatici din Chişinău ia o ceremonie specială la cartierul militar din Tiraspol pentru a sfinţi o biserică ortodoxă de curând construită. Invitaţia era un semn de conciliere şi un exemplu al hotărârii armatei de a rămâne în termeni buni cu comunitatea diplomatică internaţională. Însă atunci când delegaţia de la Chişinău a ajuns în zona de securitate, trupele RMN au refuzat să o lase să treacă. Întregul convoi s-a întors la Chişinău după ce fusese hărţuit şi percheziţiont de soldaţii RMN, a căror prezenţă în zona de securitate contravenea, în orice caz, acordului de încetare a focului.

Un alt moment important în negocierile dintre Moldova şi RMN a fost semnarea la Moscova, în mai 1997, a unui memorandum cu privire la principiile comune de negociere. În cele optsprezece luni de la încheierea ostilităţilor nu se trecuse de negocierea formulărilor unui document de două pagini, care fusese propus de OSCE pentru a se ieşi din impasul din 1995. Documentul stabilise zonele asupra cărora se putea cădea de acord în ambele tabere şi, în plus, determinase ambele părţi să pornească negocierile de pe poziţia în care Moldova rămânea un „stat comun” în cadrul graniţelor sale internaţional recunoscute. Moldovenii erau îngrijoraţi cu privire la modul în care transnistrenii ar putea interpreta anumite părţi ale textului, aşa cum se întâmplase în acordul de încetare a focului din 1992, şi au insistat, în consecinţă, asupra unei anexe separate, garantate de Rusia, Ucraina şi OSCE, care

Strategic Studies, 1997, p. 110.

explica fiecare punct al acordului şi îi obliga pe toţi semnatarii să caute o soluţie paşnică şi echitabilă a conflictului.

Odată cu semnarea memorandumului, s-a anunţat imediat în mass-media că se rezolvase conflictul din Transnistria. După cum s-a văzut ulterior însă, aceste anunţuri erau extrem de departe de adevăr. Din multe puncte de vedere, memorandumul reprezenta, de fapt, o înfrângere pentru negociatorii moldoveni. Majoritatea problemelor proveneau din amănuntele de interpretare. În primul rând, documentul fusese semnat la finalul lui de preşedintele Petru Lucinschi şi de Igor Smimov, identificaţi în text ca reprezentanţi ai Moldovei şi Transnistriei. Conducerea RMN considera această formulare ca o recunoaştere implicită de către moldoveni a faptului că RMN forma o entitate separată de Moldova propriu-zisă. În plus, termenul stat comun era, de asemenea, considerat de RMN ca o victorie pentru cauza lor, o dată ce Smimov interpreta expresia ca stat confederativ compus din două entităţi politic suverane, soluţie respinsă în repetate rânduri de negociatorii moldoveni. La o săptămână de la semnarea memorandumului, aceste dispute au ieşit la iveală. Moldovenii anticipaseră aceste probleme şi de aceea insistaseră asupra necesităţii unei anexe interpretative garantate de OSCE şi de puterile regionale. Însă, din moment ce RMN nu recunoscuse niciodată validitatea acestei anexe, negociatorii nu aveau acum decât un document al cărui sens fundamental era în dispută. Documentul nu făcea decât să accentueze separarea RMN şi, în cele din urmă, a generat şi mai multă rea-voinţă între cele două părţi. Acordurile ulterioare, semnate la Odessa în martie 1998, au stabilit o serie de măsuri pentru întărirea încrederii şi a securităţii, printre care redeschiderea podurilor de peste Nistru şi demilitarizarea gradată a zonei de securitate. Şi aceste acorduri însă se loveau de poziţiile de negociere în continuare fundamental diferite ale celor două părţi.

Soluţia finală a problemei transnistrene depindea, în

acelaşi timp, şi de relaţiile complexe ale Moldovei cu Rusia. În 1997, 80% din exportul Moldovei mergea în Rusia şi aproape jumătate din import provenea de acolo.[514] Datoriile la energie ale republicii faţă de Rusia se ridicau la $ 215 milioane, aproximativ 11% din PIB.[515] Monopolul rusesc asupra gazului, Gazprom, reducea periodic livrările şi ameninţa cu diferite ocazii să le oprească definitiv. Chiar dacă mulţi dintre politicienii moldoveni se temeau de influenţa politică pe care o putea avea Rusia prin intermediul Gazprom-ului, atât în politica internă, în general, cât şi în problema Transnistriei, în particular, acest aspect al relaţiilor ruso-moldoveneşti era legat mai degrabă de simple probleme economice decât de vreo strategie rusească anume. Totuşi, având în vedere că ultranaţionaliştii ruşi îi considerau pe transnistreni o problemă importantă a politicii externe, orice presiune economică din partea Rusiei era interpretată la Chişinău ca fiind cel puţin indirect legată de problema separatiştilor din est.

SCHIMBĂRI POLITICE ÎN MOLDOVA ŞI CONSTRUIREA STATULUI TRANSNISTREAN

Condiţiile pentru rezolvarea conflictului din Transnistria erau mult mai favorabile la sfârşitul anilor 1990 decât în orice altă perioadă de la izbucnirea ostilităţilor. Euforia independenţei Moldovei trecuse şi nici chiar cei mai fervenţi adepţi ai panromânismului nu mai vorbeau public despre unirea cu România. Noul preşedinte, Lucinschi, avea puternice legături cu Rusia şi era prea puţin tentat să încurajeze naţionalismul de orice fel – fie el panromânesc sau moldovenesc – folosite ambele de Snegur cu diferite ocazii. Constituţia post-sovietică avea prevederi speciale pentru autonomia teritorială a Transnistriei şi parlamentul demonstrase cât de departe avea de gând să meargă prin garantarea autonomiei

514 Moldova: Economic Trends, Quarterly Issue, aprilie-iunie 1998, Bruxelles, Comisia Europeană, 1998, p. 114.

515 Moldova: Economic Trends, Quarterly Issue, ianuarie-martie 1998, Bruxelles, Comisia Europeană, 1998, p. 112.

teritoriale a găgăuzilor, în 1995. Societatea basarabeană devenise deja o societate efectiv bilingvă, cu semne rutiere şi anunţuri publice în două limbi; în majoritatea regiunilor urbane, precum Chişinău şi Bălţi, rusa era mai mult folosită decât româna, iar în alte regiuni, precum nordul extrem sau sudul republicii, româna aproape că nu se folosea deloc. Având încă mari dificultăţi economice, guvernul Moldovei reuşise să mărească diferenţele dintre Basarabia şi Transnistria, prima fiind în mod clar pe drumul construirii unei economii de piaţă, în timp ce a doua rămăsese o versiune chiar mai coruptă a clientelismului perioadei Brejnev.

Rusia îşi schimbase şi ea atitudinea faţă de transnistreni. La sfârşitul deceniului, revendicările vorbitorilor de limbă rusă din fostele republici sovietice nu mai constituiau o problemă majoră a politicii interne ruseşti.[516] în ciuda unui interes continuu în cadrul Dumei, ministerul de externe şi al apărării din Rusia precum şi preşedinţia aveau probleme mai grave de rezolvat decât problemele RMN. Datoriile enorme la energie ale Transnistriei faţă de Gazprom (aproape două treimi din totalul datoriilor Moldovei) şi opinia generală că RMN era un stat creat doar pentru a servi interesele economice ale conducătorilor săi generau tot mai multe nemulţumiri la Moscova.

În plus, cu fiecare mişcare a lor, transnistrenii se arătaseră oricând gata să muşte mâna care îi hrănea. Ei au susţinut cu hotărâre lovitura de stat din 1991 împotriva lui Gorbaciov, au trimis luptători să ajute Parlamentul rus împotriva lui Elţîn în 1993 şi au rămas o sursă majoră de sprijin pentru grupuri de opoziţie cum ar fi Partidul Liberal Democrat al lui Vladimir Jirinovski şi Partidul Comunist din Federaţia Rusă condus de Ghenadi Ziuganov. Forţele interne de securitate ale RMN erau controlate de Vadim Şevţov, fostul comandant OMON din Letonia, considerat responsabil pentru uciderea protestatarilor din Riga în

516 Vezi Neil J. Melvin, „The Russians: Diaspora and the End of Empire**, în King și Melvin, Nations Abroad,, p. 27-57.

ianuarie 1991. Conducerea rusă nu avea astfel prea multe motive să se asocieze cu RMN, care ajunsese să reprezinte tot mai mult forţele cele mai puţin respectabile ale politicii post-sovietice.

Ucraina – pentru mulă vreme un jucător tăcut în conflictul transnistrean – a început să devină mai interesată de ce se întâmplă. Relaţiile cu Moldova au fost puternice încă de la început, încă din 1992 Kievul încercând să oprească trecerea cazacilor prin teritoriul ucrainean spre Transnistria. Sesizând paralele neplăcute între Crimeea şi RMN, atât preşedintele Leonid Kravciuk, cât şi Leonid Kuc ma erau puternici susţinători ai integrităţii teritoriale a Moldovei. Devenind un garant oficial al procesului de negociere, Ucraina a făcut primii paşi în politica externă ca o contragreutate a politicii ruseşti. Trimiterea a zece observatori militari ucraineni în 1998, deşi era doar o contribuţie simbolică la procesul de menţinere a păcii, era totuşi un pas important în transformarea rezolvării disputei într-o problemă de interes multinaţional. Un tratat ucraineano-moldovenesc din 1999 a recunoscut angajamentul Ucrainei de a respecta graniţele Moldovei şi a stabilit graniţa interstatală, chiar acceptând o mică schimbare de teritorii şi asigurând accesul Moldovei la Dunăre. Câţiva politicieni moldoveni şi români au rămas oarecum neîncrezători, temându-se de interese ascunse aflate în spatele politicilor Ucrainei. Cu toate acestea, oferind o altă perspectivă la masa tratativelor, Ucraina a reuşit să schimbe conflictul exclusiv moldovenesc-rusesc într-o discuţie mai amplă despre probleme de securitate în zona Nistru-Marea Neagră.

În ciuda acestor dezvoltări, nu s-a ajuns totuşi la o soluţie politică finală. După încetarea violenţelor, RMN a continuat să funcţioneze ca stat independent din toate punctele de vedere cu excepţia numelui. Îşi avea propria constituţie, propriul steag, imn şi monedă naţională, rubla RMN introdusă în 1994. Transnistrenii aveau alegeri regulate, oricât de nedemocratice ar fi fost, pentru

preşedinte, parlament şi autorităţi locale. Armata Transnistriei era estimată la 5.000 – 6.000 de oameni, mai mică decât armata moldovenească, de 11.000 de combatanţi, dar probabil mai bine echipată.[517] în şcoli se preda o versiune a istoriei care avea rolul de a cultiva loialitatea faţă de RMN, privită ca succesoarea legitimă a republicii autonome moldoveneşti din perioada interbelică.[518] Situaţia economică a regiunii era dezastruoasă, dar nu mai mult decât în multe alte părţi ale fostei Uniuni Sovietice. Marile combinate industriale de pe malul estic au continuat să funcţioneze, mai ales prin schimb în natură cu firme din Rusia şi Ucraina. În fiecare sector economic major, cu excepţia bunurilor de consum, de fapt, Transnistria a rămas un „exportator" pentru restul Moldovei, livrând mai multă energie, metale feroase, produse chimice şi materiale de construcţii decât primea ea din regiuni aflate sub controlul guvernului central.[519] în cazul unora dintre combinatele mai productive, ca cel de oţel din Râbniţa, care asigura aproape jumătate din bugetul RMN, contractele erau negociate direct cu companiile străine.[520] Relaţiile internaţionale ale RMN se puteau vedea şi din faptul că rubla RMN era tipărită în Germania şi nu în Rusia. Mai neliniştitor era însă faptul că, pe la sfârşitul anilor 1990, RMN devenise încă o dată un furnizor semnificativ de arme mici şi muniţii, pe care le produseseră şi în perioada sovietică. Igor Smirnov se mândrea adeseori cu exporturile de arme ale regiunii, ca o dovadă a importanţei sale în lume şi e posibil ca armele din Transnistria să-şi fi găsit drumul spre Kosovo, Caucazul de Nord şi alte zone de conflict.[521]

---

517 The Military Balance, 1997/98, p. 90.

518 Vezi V.N. Iakovlev, ed., Bessarabskii vopros i obrazovanie Pridnestrovskoi Moldavskoi respubliki, Tiraspol, RIO-PGKU, 1993.

519 World Bank, Republic of Moldova: Economic Review of the Transnistria Region, iunie 1998, Washington, World Bank, 1998, p. 27.

520 Oxford Analytica East Europe Daily Brief, 11 ianuarie 1999.

521 Valeriu Prudnicov, comisar moldovean de poliție în Bender, interviu cu autorul, Bender, 1 august 1997.

Cu cât această situaţie se prelungea, cu atât era mai greu de schimbat. Disputa cu Transnistria a rămas formal nerezolvată de-a lungul anilor 1990, dar cazul transnistrean, ca şi altele din multe părţi ale lumii, a demonstrat faptul că indivizii se pot obişnui cu ambiguitatea politică. Atâta timp cât transnistrenii şi moldovenii obişnuiţi puteau călători liber dincolo de Nistru şi puteau găsi o modalitate de a-şi hrăni familiile, nu prea le păsa cine controla o anumită regiune sau alta. Iar cei cărora le păsa cu adevărat de viitorul politic al regiunii preferau unirea cu Rusia sau aderarea la uniunea ruso-belorusă decât reintegrarea în Moldova.[522] Puţina opoziţie politică din RMN era în relaţii şi mai proaste cu Chişinăul decât Smirnov şi subalternii săi. Foştii susţinători ai Frontului Popular sau alţi simpatizanţi ai Moldovei erau arestaţi şi acuzaţi de nenumărate delicte împotriva statului transnistrean. Câţiva activişti, printre care Ilie Ilaşcu (deputat în Parlamentul Moldovei), au rămas în închisoare timp de zece ani, devenind o problemă majoră pentru organizaţiile internaţionale ale drepturilor omului. Singurele proteste mai puternice împotriva Tiraspolului au venit însă din partea profesorilor moldoveni şi a comitetelor de părinţi din regiune, care erau forţaţi de RMN să continue predarea şi învăţarea în alfabet chirilic, căci altfel şcoala era închisă.

De fapt, problema era că nimeni nu avea un motiv cu adevărat puternic să rezolve conflictul transnistrean. Atâta timp cât luptele luaseră sfârşit, problema a ieşit oarecum de pe agenda puterilor regionale şi a comunităţii internaţionale. Moldovenii îşi continuau propriile reforme economice şi politice, sperând că promisiunea prosperităţii Basarabiei îi va tenta cândva pe transnistreni. În plus, o dată ce programul de reformă economică al moldovenilor nu avea de-a face cu întreprinderile-mamut ale erei sovietice din Transnistria, primele stadii ale privatizării şi trecerii la economia de piaţă erau mai simple pentru cei de

522 O'Loughlin et al., „National Construction, Territorial Separatism**, p. 352.

la Chişinău. Existau, de asemenea, sugestii în presă că personalităţile politice moldoveneşti beneficiau de producţia şi comerţul fără taxe din RMN şi aveau astfel prea puţine motive să găsească o soluţie care le-ar pune capăt.

În ce-i privea pe transnistreni, nimic nu i-ar fi putut determina să schimbe un statut pe care au încercat să-l dobândească încă de la sfârşitul anilor 1980. Motivul era simplu: Transnistria nu era un caz de conflict ajuns într-un punct mort, ci un exemplu clar de victorie militară. Cu ajutorul ruşilor, transnistrenii câştigaseră războiul împotriva moldovenilor în 1992. Învingătorii nu aveau astfel niciun motiv să negocieze cu învinşii, chiar dacă noul lor stat nu avea un loc la Naţiunile Unite sau alte semne ale recunoaşterii internaţionale. RMN a rămas astfel într-un semiechilibru statal, dar efectele asupra populaţiei erau dintre cele mai grave. Inflaţia era extrem de mare, ziarele locale tipărind anunţuri cu instrucţiuni pentru localnici asupra numărului de zerouri pe care trebuiau să le adauge la bancnote pentru a ţine pasul cu deprecierea rublei: două zerouri la bancnota albastră de 1.000 de ruble, cu valoarea de 100.000 acum, un zero la bancnota maro de 50.000 de ruble, cu valoarea de 500.000 acum şi tot aşa mai departe. La mijlocul lui 1999 paritatea rublei RMN era de 3 milioane la dolar. Numărul populaţiei a scăzut continuu – cu mai mult de 10% între 1991 şi 1997 – căci atât moldovenii, cât şi slavii se mutaseră în Basarabia sau porniseră să caute şanse mai bune în Ucraina sau Rusia.[523] Reforma economică era aproape nonexistentă şi reformele democratice instituite în restul Moldovei erau total necunoscute în Bender şi în regiunile de la est de Nistru. Vizitatorii caracterizau adeseori RMN drept un muzeu viu, unde existau încă inscripţii publice şi placarde care lăudau realizările Uniunii Sovietice şi-i îndemnau pe muncitorii din toate ţările să se unească.

Adevărata tragedie a crizei transnistrene nu era totuşi aceea că ea rămăsese nerezolvată atât de mult timp,

523 Ibidem, p. 340.

ci că, şi în cazul semnării unui acord final cu privire la statutul politic al regiunii, viaţa transnistrenilor obişnuiţi nu avea să se îmbunătăţească prea mult. Cu o elită puternică la Tiraspol, preţul minim al rezolvării conflictului părea să fie recunoaşterea prin lege a puterii pe care elita RMN o exercita de fapt, iar angajamentele acestei elite faţă de democraţie, drepturile omului şi economia de piaţă erau extrem de dubioase.

Găgăuzii 10

Printre numeroasele grupuri etnice din Moldova, poziţia găgăuzilor – turci creştini ortodocşi – este unică. Deşi ei sunt doar al patrulea grup etnic ca mărime din republică, sunt singura populaţie minoritară care nu poate pretinde existenţa clară a unui stat „protector" peste hotare, spre deosebire de ruşi, ucraineni şi bulgari. Marea majoritate a găgăuzilor locuiesc în sudul Moldovei, în regiunea cunoscută sub numele de Bugeac, alte comunităţi fiind localizate în Ucraina şi Bulgaria, România, Turcia şi, probabil, Grecia.1 în 1989, un total de 197 768 de găgăuzi erau înregistraţi în întreaga Uniune Sovietică şi 153 468 (77, 6%) dintre ei locuiau în Moldova şi mai ales în raioanele sudice Basarabeasca, Comrat, Ceadâr-Lunga, Taraclia şi Vulcăneşti. Restul se aflau mai ales în extremitatea sud-estică a unei *oblast*" ucrainene, Odessa, parte a Basarabiei istorice. [524]Republica Moldova este astfel, aşa cum susţin unii conducători găgăuzi, patria lor în egală măsură în care este şi patria vorbitorilor de limbă română.[525]

Conflictul cu găgăuzii, care a izbucnit la sfârşitul anilor 1980 şi a rămas în mare parte nerezolvat până în 1995, a fost singura dispută din Moldova cu caracter etnic evident. Deşi conflictul armat grav cu transnistrenii a făcut

524 După unele estimări, numărul de găgăuzi aflați în afara Uniunii Sovietice este de numai 15 000, deși autoritățile susțin că numărul lor este mult mai mare. I.D. Dron, Gagauzskie gheograficeskie nazvania, Chișinău, Știința, 1992, p. 23.

525 M.V. Marunevic', Pravda o gagauzskom narode hah o samotntnom etnose i ego etni- ceskoi teritorii, Comrat, Aydinik, 1993.

să pară minore luptele ocazionale dintre găgăuzi şi moldoveni, şi revendicările conducătorilor găgăuzi erau substanţial diferite de cele exprimate de transnistreni. În Transnistria, disputa cu autorităţile moldoveneşti implica dorinţa unei regiuni istoric privilegiate de a-şi menţine statutul şi, în linii mari, de a rezista tendinţei perestroikiste de îndepărtare progresivă de centrul din Uniunea Sovietică – şi ulterior din Rusia. În sud însă, povestea neglijării constante de către autorităţi a raioanelor sudice şi temerile serioase cu privire la viitorul culturii găgăuze au accentuat conflictele dintre cei de la Chişinău şi separatiştii găgăuzi, concentraţi în jurul unor oraşe precum Comrat şi Ceadâr-Lunga. Conducerile găgăuză şi transnistreană s-au unit adeseori împotriva Chişinăului, mai ales la începutul anilor 1990, dar problema găgăuzilor a evoluat diferit de cea a transnistrenilor. Datorită faptului că problema găgăuzilor implica mai ales revendicări de drepturi, venite din partea unei comunităţi mici şi compacte, a fost suficient să fie acordată mai multă putere autorităţilor locale pentru a rezolva conflictul.

ORIGINILE GĂGĂUZILOR

Originea etnică a găgăuzilor este încă disputată. Un cercetător a numărat nu mai puţin de nouăsprezece teorii cu privire la etnogeneza găgăuzilor.[526] În secolul trecut, unii susţineau că găgăuzii provin din triburile pecenege sau cumane ce au locuit pe malurile Mării Negre până în secolul al XIII-lea; alţii considerau că ei fac parte din populaţia turcă oguz, care migrase în Europa de Sud-Est din stepele aflate în nordul Mării Negre. Mai erau şi unii care-i defineau simplu ca turci creştinaţi, bulgari turciţi, greci turciţi, descendenţi ai bulgarilor turciţi sau vreo combinaţie a acestora toate.[527]

---

526 1. Dron, Gagauzskie..., p. 24.

527 V.A. Moșkov, „Turețkie plemena na Balkanskom poluostrove", în Izvestia impe- ratorskago russkago gheograficeskago obșcestva 40, 1904, p. 399-436; Wlodzimierz Zajacz- kowski, „K etnoghenezu gagauzov", în Folia OrientaUa 15, 1960, p. 77-86; Ernst Max Hoppe, „I

Una din cele mai importante teorii, susţinută de cunoscutul otomanist Paul Wittek, printre alţii, este aceea că găgăuzii sunt, de fapt, descendenţi ai triburilor turce oguz, care locuiau deja în regiunea Dobrogea (în România şi Bulgaria de astăzi, de-a lungul coastei vestice a Mării Negre) în prima jumătate a secolului al XIII-lea.[528] Fugind din faţa mongolilor ce înaintau, sultanul seliuk Izz al-Din Kay-Kaus a primit din partea împăratului bizantin Mihail al VIII-lea Paleologul controlul asupra unei porţiuni din Dobrogea. Kay-Kaus, de unde provine probabil numele de găgăuz, a pus bazele unui stat în regiune printre turcii oguz, capitala fiind Kavurna şi ortodoxia devenind religia dominantă, sub autoritatea Patriarhului Constantinopolului. Până la sfârşitul secolului al XIV-lea, aceşti oguz ajunseseră sub controlul otomanilor, dar îşi păstraseră credinţa ortodoxă chiar şi în cadrul imperiului ce se întindea tot mai mult şi foloseau slava veche şi greaca în calitate de limbi liturgice.

Indiferent care le-ar fi fost vechea moştenire, emigranţii găgăuzi şi bulgari au sosit în sudul Basarabiei din Dobrogea, în câteva valuri, de teama războaielor ruso-turce, din 1780 şi până la sfârşitul anilor 1870.[529] Ei au fost adeseori consideraţi de observatorii contemporani ca o singură populaţie şi un observator rus din secolul al XIX-lea îi desconsidera total pe găgăuzi, care erau consideraţi nimic mai mult decât „copii nelegitimi ai turcilor şi ai

---

Găgăuzi, popolazione turco-cristiana della bulgaria", în Oriente Modemo 14, 1934, p. 132-143; Tadeusz Kowalski, Les Turcs et la langue turque de la Bulgarie du nord-est, Cracovia, Polska Akademja Umiejetnooeci, 1933, p. 11-12.

528 Paul Wittek, „Les Gagaouzes: Les gens de Kaykaus", în Rocznik Orientalistyczny 17, 1951-1952, p. 12-24. Pentru alte puncte de vedere, vezi discuțiile complexe din Ivan Gradeshliev, Gagauzite, Dobrich, Izdatelska kushta Liudmil Beshkov, 1994, p. 76-84 și Nevzat Ozkan, Gagavuz Turkțesi grameri, Ankar, Ataturk Kiilur, Dil ve Tarih Ytiksek Kurumu, 1996, p. 7-39.

529 S.S. Kuroglo și M.V. Marunevici, Soțialisticeskie preobrazovania u tnte i kul’ture ga- gauzskogo naselenia MSSR, Chișinău, Știința, 1983, p. 11.

bulgarilor”.[530] Recensământul rusesc din 1897 nu-i menţiona deloc pe găgăuzii din Basarabia, dar înregistra 55 790 „turci otomani” şi 103 225 „bulgari”, categorii care îi includeau probabil pe găgăuzi şi pe bulgari, dar şi alte etnii ca moldoveni, valahi, ruteni şi romi care trăiau împreună în amestecul cultural al regiunii Bugeac.

GĂGĂUZII ÎN PERIOADA ROMÂNEASCĂ ŞI ÎN CEA SOVIETICĂ

În regiunea săracă de stepă din sudul Basarabiei, găgăuzii au fost multă vreme unul din grupurile etnice cele mai dezavantajate. La sfârşitul secolului al XIX-lea, rata analfabetismului în rândurile găgăuzilor ajungea la 88% printre bărbaţi şi aproape 98% printre femei, cu mult mai ridicată decât aceea a moldovenilor şi a ruşilor.[531] A existat o oarecare renaştere găgăuză în anii 1920 şi 1930, aceasta fiind opera unui preot basarabean, Mihail Ciachir (1861 – 1938). Ciachir a compilat primul dicţionar şi prima gramatică găgăuză, a tradus Evanghelia şi cărţile liturgice în limba respectivă şi a scris o scurtă istorie a găgăuzilor care nu clarifica însă problema originilor lor etnice.[532] însă în afara operei culturale a lui Ciachir, nu s-a făcut prea mult sub conducerea românilor pentru a îmbunătăţi statutul social al acestei minorităţi.

Acelaşi lucru se poate spune şi despre perioada sovietică. Nu a apărut un alfabet chirilic găgăuz decât în 1957 – găgăuza fiind astfel ultima limbă sovietică de origine turcă ce a trecut la alfabetul chirilic

— În 1957 – 1958 fiind înfiinţate şi câteva şcoli în sudul Moldovei cu limba găgăuză ca limbă de predare. Acestea au fost însă închise la începutul anilor 1960 şi înlocuite cu şcoli în limba rusă. Limba găgăuză nu se mai

---

530 A. Zașciuk, Materiali dlea gheografii i statistiki Rossii: Bessarabskaia oblast', St. Petersburg, 1862, p. 169.

531 Kuroglo și Marunevici, Soțialisticeskie..., p. 13.

532 Mihail Ciachir, Dicționar găgăuzo (turco)-român pentru găgăuzii din Basarabia, Chișinău, Tiparul Moldovenesc, 1938; idem, Istoria găgăuzilor din Basarabia, Chișinău, Tipografia Bancei Centrale Cooperative, 1933.

studia nici măcar ca materie de învăţământ separată.

Calitatea educaţiei gimnaziale, fără a mai ţine cont de limba de studiu, era destul de slabă în districtele sudice ale RSSM. în 1990, procentul profesorilor cu studii superioare era sub media din republică în toate raioanele găgăuze şi aproximativ un sfert dintre profesorii din anumite raioane aveau doar o diplomă de liceu şi niciun fel de studii superioare.11 Până în 1990, doar 647 de găgăuzi studiau la instituţii de învăţământ superior; la Universitatea de Stat din Chişinău, doar 1% din studenţi erau găgăuzi şi numărul lor nu urca mai sus de 4% în nicio altă universitate sau institut.[533] Dintr-un total de 2875 de profesori din instituţiile de învăţământ superior, doar 15 erau de etnie găgăuză.[534] Drept rezultat al acestei situaţii, prea puţini găgăuzi puteau fi găsiţi în structurile administrative ale republicii. Grupuri etnice cu populaţie mai puţin numeroasă – precum evreii (1, 5% din totalul populaţiei RSSM) şi bulgarii (2%) – aveau o proporţie mult mai mare de etnici angajaţi în administraţia urbană şi rurală decât aveau găgăuzii.[535]

Problemele sociale şi de infrastructură din sudul Moldovei aveau şi ele importanţa lor. Zonele cu populaţie compact găgăuză reprezentau 10% din teritoriul republicii, dar, de-a lungul perioadei sovietice, nu au furnizat niciodată mai mult de 4% din producţia industrială totală.[536] Chiar dacă economia locală depindea de transportul produselor agricole spre pieţele din centrul Moldovei, toate şoselele şi drumurile locale din raioanele sudice se aflau mult sub nivelul celorlalte din restul

533 Raport al Comitetului Central al PGM cu privire la „Unele probleme ale dezvoltării învățământului în raioanele Taraclia, Comrat, Ceadîr-Lunga, Basarabeasca și Vulcănești", AOSPRM, n/c, p. 1.

534 Raport al Comitetului Central al PGM cu privire la „Unele probleme ale dezvoltării învățământului la populațiile găgăuză și bulgară din republică", AOSPRM, n/c, p. 4.

535 F.A. Angheli, „Spravka ob nekotorîh problemah etnokultumogo i soțial'no- ekonomiceskogo razvitia nații i narodov v iujnom reghione Moldavskoi SSR", AOSPRM, n/c, p.8.

536 Ibidem, p. 12.

republicii. Rezervele de apă, întotdeauna o problemă în climatul arid al Bugeacului, erau de trei până la şapte ori mai adânci decât media la nivelul republicii şi chiar apa potabilă avea o concentraţie mult mai mare de minerale. Până în 1990, toate aceste probleme generaseră probleme grave de sănătate: mai mult de 50%

din copiii din Comrat aveau probleme funcţionale, în timp ce 45% din elevii în ultimul an al şcolilor din raion aveau serioase probleme respiratorii, digestive sau boli de rinichi. Numărul medicilor şi al personalului medical era însă mult sub media din republică, de asemenea.[537] Toate aceste probleme au fost accentuate de distrugerile cauzate de un cutremur din mai 1990, care a lovit mai ales regiunea sudică.

LIMBA ŞI CULTURA GĂGĂUZĂ

Problemele sociale se oglindeau în sfera culturală. În timpul perioadei sovietice, găgăuzii, în mare parte o populaţie rurală, au fost rusificaţi în mare măsură, deşi limba şi cultura lor fuseseră îndelung influenţate şi de interacţiunile cu bulgarii, ucrainenii şi chiar românii. În 1989, un mai mare număr de găgăuzi declarau că vorbesc fluent limba rusă, ca a doua limbă, decât în cazul oricărui alt grup etnic din Moldova. Aproape 73% din etnicii găgăuzi considerau rusa a doua limbă, cifră care se ridicase de la 68% cu zece ani în urmă.[538] în plus, ei se aflau pe ultimul loc în ce priveşte procentul de etnici minoritari care declarau că pot vorbi limba moldovenească fluent, ca a doua limbă. Doar 4% din găgăuzi declarau că vorbesc fluent limba moldovenească, în timp ce mai mult de 10% din ucraineni, ruşi, evrei şi romi declarau că vorbesc limba moldovenească. În acelaşi timp însă, majoritatea găgăuzilor mai ştiau câte ceva din vechea lor limbă sau cel puţin considerau această limbă importantă pentru propria lor identitate. Mai mult de 91% din găgăuzi

537 Raport al Comitetului Central al PCM cu privire la „Unele probleme ale dezvoltării învățământului**, p. 6.

538 Anuarul statistic al Republicii Moldava, 1992, Chișinău, Universitas, 1994, p. 64-65.

declarau că limba găgăuză era limba lor maternă, cifra fiind întrecută doar de procentajele etnicilor ruşi şi moldoveni.

Găgăuza face parte din grupul sud-vestic al limbilor turcice, alături de turcă, azeră şi turkmenă. Totuşi ea a fost puternic influenţată de română şi rusă şi înainte de sfârşitul anilor 1980 nu s-a făcut prea mult pentru a o transforma într-o limbă literară. În fond, sătenii găgăuzi nu aveau nevoie să-şi folosească prea mult propria limbă în afara propriilor case, căci ei trăiseră multă vreme într-un mediu de vorbitori de limbă rusă chiar şi în perioada în care românii controlau Basarabia. Biroul Politic moldovenesc a aprobat folosirea alfabetului chirilic de către găgăuzi în iulie 1957 şi a fost elaborat un program provizoriu pentru predarea limbii găgăuze în şcoli atât în Moldova, cât şi în Ucraina. După 1961, totuşi limba găgăuză a dispărut din sistemul şcolar al RSSM şi, în mare măsură, din viaţa culturală în general. Prima colecţie de poezie găgăuză a apărut în 1964, dar prea puţine alte lucrări de acest fel au fost publicate în perioada sovietică.[539] Câteva studii etnografice au fost realizate de specialiştii găgăuzi din Academia de Ştiinţe a Moldovei, printre care şi o gramatică găgăuză în 1990, dar acestea erau invariabil publicate în limba rusă şi, ocazional, traduse în limba găgăuză.[540] în perioada postbelică în totalitatea ei, nu mai mult de treizeci până la patruzeci de cărţi, printre care şi traduceri, au fost publicate în limba găgăuză.[541]

De la sfârşitul anilor 1980, guvernul moldovenesc a încercat să rezolve problemele din cadrul comunităţii găgăuze. Sovietul Suprem a înfiinţat o comisie specială pentru „problema găgăuză” în august 1989, iar guvernul

---

539 A. Romanov, „Puteșestvie v Gagauziu", în Izvestia, 29 martie 1968, p. 4.

540 A. Pokrovskaia, Gramatika gagauzskogo iazîka, Chișinău, Lumina, 1990.

541 N.F. Amaut, „Po zamknutomu krugu: Eșcio raz o gagauzskom voprose**, în Nezavisimaia Moldova, 3 august 1992, p. 2.

republican a convocat un consiliu de consultanţă cu privire la problemele găgăuzilor un an mai târziu.[542] După 1991, noua republică independentă a organizat un Departament de Stat pentru Relaţii Naţionale care să acţioneze ca o verigă de legătură între Chişinău şi organizaţiile culturale de bază, iar departamentul a început rapid să contribuie la evidenţierea problemelor găgăuzilor. Specialiştii acestui departament încercau să reînvie sărbătorile tradiţionale găgăuze şi cultura populară prin intermediul asociaţiei culturale cvasioficiale „Kardaşlik" (Frăţia). Aceste eforturi erau uneori primite cu prea puţin interes de sătenii găgăuzi, a căror muzică, port şi artă populară specifică dispăruseră în mare parte sub sovietici.

Rezultatele acestei atenţii crescânde au fost impresionante. Un săptămânal în limba găgăuză, *Ana zbz.il* (Limba maternă) a apărut în 1988 ca supliment regulat al principalului cotidian moldovenesc. O universitate găgăuză, fondată atât cu contribuţia guvernului moldovenesc, cât şi cu donaţii private, a fost deschisă în centrul administrativ al Moldovei sudice, Comrat, în 1991. Mai mult de o mie de studenţi studiau în cele trei facultăţi ale universităţii: agronomie, economie şi „cultură naţională" până la sfârşitul anului 1990. Aproape două treimi din personalul didactic vorbeau limba găgăuză şi mai mult de trei sferturi din studenţi erau etnici găgăuzi.[543] Numărul găgăuzilor a crescut şi în alte instituţii de învăţământ superior, aceştia ajungând la 2, 4% din totalul populaţiei studenţeşti în anul academic

1992 – 1993, în comparaţie cu 1, 4% în 1989 – 90.[544] Din cauza lipsei cererii locale, limba găgăuză nu a fost totuşi introdusă în şcoli, dar mai multe şcoli publice începuseră să predea limba ca obiect separat de învăţământ. Până la sfârşitul anilor 1990, au apărut şi

---

542 Vladimir Socor, „Găgăuz in Moldavia Demand Separate Republic**, în RFE/RL Research Report, 7 septembrie 1990, p. 11-12.

543 Dionis Tanasoglu, rector al Universității din Comrat, interviu cu autorul, 30 iunie 1994.

5442 1 Anuarul 1992, p. 165.

câteva grădiniţe şi un liceu particular cu câteva lecţii predate în limba găgăuză. O uniune a scriitorilor găgăuzi, o asociaţie a femeilor, două mici biblioteci, emisiuni lunare în limba găgăuză la televiziunea moldovenească şi la radio, o mică staţie de televiziune la Comrat şi un studio modest de film au fost toate înfiinţate în anii 1990.[545]

În ciuda acestor succese, conflictele din cadrul comunităţii găgăuze înseşi erau un impediment serios. Unii responsabili culturali au încercat să inspire o renaştere turcică, reorientându-i pe găgăuzii aflaţi sub influenţă slavă spre originile lor turcice. Alţii s-au orientat spre componentele ruseşti ale culturii găgăuze şi au încercat să menţină legături puternice între comunităţile locale găgăuze şi Federaţia Rusă. Din motive evidente, guvernul moldovenesc central tindea să susţină primul grup, încurajând schimburile de studenţi cu Ankara şi Istanbul şi aprobând, în 1993, folosirea alfabetului latin pentru limba găgăuză, cu acordul Societăţii de Limbă Turcă din Ankara. Aceste diviziuni culturale indicau însă dispute politice mai ample care au ieşit la iveală în anii 1990, mai ales după crearea unei regiuni administrative găgăuze separate în 1995.

MOBILIZAREA ETNICĂ ÎN EPOCA GORBACIOV

Aşa cum intelectualii din Chişinău se mobilizau în jurul revendicărilor de schimbare culturală şi politică din 1988 şi 1989, tot astfel şi conducătorii găgăuzi din sud au început să solicite mai multă atenţie faţă de necesităţile culturale şi politice ale acestei regiuni dezavantajate. Un club cultural găgăuz s-a format la Comrat cam în acelaşi timp cu Clubul „Alexei Mateevici” din Chişinău şi, până în 1989, se transformase într-o asociaţie-umbrelă numită „Găgăuz Halkî” (Poporul Găgăuz). Un reprezentant al asociaţiei „Găgăuz Halkî” a mers la Chişinău pentru a participa la înfiinţarea Frontului Popular din Moldova, mai târziu în mai. Subdezvoltarea, sărăcia şi dezavantajele educaţionale din regiune îi determinau pe intelectualii

545 D. Polozoglo, „Rojdenie gagauzskogo kino“, în Haberlar, 24 mai 1994, p. 1-2.

găgăuzi şi pe conducătorii politici să sprijine fără îndoială ţelurile reformiste ale Frontului.

Cu toate acestea, coaliţia multietnică pe care se baza Frontul s-a dovedit fragilă. După alegerile din martie 1989 pentru Congresul

Deputaţilor Poporului, renaşterea culturii româneşti a devenit principalul scop al activităţilor Frontului, schimbare care a fost încununată în august 1989 de legile limbii. Această schimbare a speriat populaţia găgăuză şi a ameninţat interesele conducerii găgăuze, care evoluase din structurile de partid şi de stat raionale din sud. Deşi „Găgăuz Halkî" apăruse ca o organizaţie culturală, mulţi din sprijinitorii săi erau membri ai elitei administrative raionale. Aceştia, ca şi omologii lor din alte părţi ale Moldovei, sperau să folosească mişcarea ca o modalitate de a obţine concesii economice şi politice de la centrul moldovenesc; majoritatea erau mulţumiţi să rămână o parte a Uniunii Sovietice şi se opuneau noii orientări panromâneşti a Frontului.

În septembrie 1989, ca răspuns la radicalizarea Frontului şi la independenţa tot mai mare a Chişinăului faţă de Moscova, conducătorii găgăuzi au proclamat crearea unei republici autonome. La sfârşitul lui 1989 şi începutul lui 1990 au apărut tensiuni între guvernul central şi administraţia autoproclamată, cu centrul la Comrat şi condusă de Stepan Topal, un fost inginer-constructor. Alegerile parlamentare republicane din 1990 au constituit un catalizator al disputei tot mai grave dintre moldoveni şi găgăuzi. Noul prim-ministru, membru al Frontului, Mircea Druc, a condamnat în repetate rânduri conducerea găgăuză; după proclamarea unei „Republici Socialiste Sovietice Găgăuze", complet separate, în august 1990, guvernul a scos în afara legii organizaţia „Găgăuz Halkî" Trupe de voluntari moldoveni, încurajate de votca, au sustras nişte autobuze din transportul urban al Chişinăului[546] şi au pornit spre regiunile găgăuze. Doar

546 Așa-numita Campanie din Sud, prezentată de autor drept o mișcare spontană a unor indivizi „înfierbîntați" de alcool, a fost de fapt

intervenţia trupelor ministerului de interne sovietic a prevenit izbucnirea unor puternice violenţe între insurgenţii moldoveni şi găgăuzi. Arme mici intrau continuu în zonă dinspre Transnistria şi găgăuzii şi-au organizat propria lor unitate de autoapărare, denumită „Batalionul Bugeac" Găgăuzii nu erau totuşi uniţi în opoziţia lor faţă de Chişinău. Fosta elită de partid şi raională, ai cărei reprezentanţi erau Topal şi purtătorul de cuvânt al parlamentului local, Mihail Kendighelian, dorea în primul rând să-şi menţină controlul asupra resurselor locale într-o Uniune Sovietică ce se dezmembra. Alţii, precum economistul Konstantin Tavşanci şi fostul prizonier politic Leonid Dobrov, doreau să iniţieze o renaştere naţională găgăuză, cum determinaseră şi colegii lor moldoveni o renaştere a culturii româneşti.25

În lunile care au urmat, nu a fost făcut un progres semnificativ în rezolvarea disputei dintre Chişinău şi Comrat. Declaraţia de independenţă a Moldovei, din 1991, a adâncit ruptura, căci conducătorii găgăuzi au considerat lovitura de la Moscova binevenită, ca o încercare de a opri dezmembrarea Uniunii Sovietice şi din această cauză au fost arestaţi de autorităţile moldoveneşti.[547] Ca şi populaţiile minoritare din alte republici sovietice, găgăuzii insistau că valul tot mai mare de naţionalism local şi nu „internaţionalismul" sovietic reprezenta cea mi mare ameninţare pentru viitorul lor. Abia în 1994, odată cu victoria Partidului Democrat Agrar din alegerile parlamentare ale Moldovei, problema găgăuzilor avea să se rezolve.

POLITICA DE AUTONOMIE TERITORIALĂ

Problema esenţială aflată în centrul problemei găgăuze la începutul anilor 1990 au constituit-o

organizată oficial de autoritățile de la Chișinău, voluntarilor punîndu-li-se la dispoziție mijloace de transport orășenești (not. red.).

25 Cassandra Cavanaugh, „Conflict in Moldova: The Gagauz Factor", în RFE/RL Research Report, 14 august 1992, p. 12.

547 Cei doi conducători, Stepan Topal și Mihail Kendighelian, au fost ulterior eliberați. .Arestări în Republica Moldova**, în România liberă, 24-25 august 1991, p. 1.

revendicările elitelor etnice de a prelua controlul asupra resurselor locale şi de a reînvia cultura autohtonă. Spre deosebire de transnistreni, conducerea găgăuză nu dorea o separare completă de Moldova, în ciuda declarării unei „republici găgăuze" independente. În timpul conflictului cu Chişinăul, comitetele raionale locale au continuat să primească fonduri din bugetul central de stat şi majoritatea conducătorilor locali erau conştienţi că subvenţiile lor veneau de la bugetul central. Natura retorică a acestor declaraţii se putea observa şi din faptul că nici în 1994 măcar, preşedintele „republicii găgăuze", Stepan Topal, nu a putut prezenta o hartă în care să se vadă ce zone anume se aflau sub control găgăuz.[548] Totuşi, la fel cum Mircea Snegur şi alţi conducători moldoveni au folosit mişcarea naţională de la sfârşitul anilor 1980 pentru a-şi înlocui rivalii din structurile de partid şi de stat din Chişinău, tot astfel şi conducătorii locali din Comrat au privit mobilizarea populară a găgăuzilor ca pe un vehicul folositor pentru obţinerea concesiilor politice şi economice din partea guvernului central. Limba şi simbolurile folosite de găgăuzi păreau să indice în direcţia separării de Moldova, dar revendicarea esenţială era, de fapt, obţinerea unui control local mai mare aşa cum şi Chişinăul obţinuse din partea Moscovei.

După relaţiile foarte proaste dintre Chişinău şi Comrat în 1990, majoritatea politicienilor moldoveni au fost rapid de acord cu ideea că o formă de autonomie locală în sudul Moldovei era o revendicare rezonabilă. Alegerile din 1994, în care susţinătorii panromânismului au pierdut în faţa candidaţilor de centru, mai interesaţi de stabilitatea politică decât de idealurile naţionale, au constituit un moment de răscruce. În contextul curentului general prin care se acorda mai multă putere consiliilor unionale şi se revigora administraţia locală, ideea de a ceda din puterea politică în favoarea entităţii găgăuze din sud a devenit o idee general acceptată. Unii politicieni

548 Stepan Topal, peşedinte al Republicii Găgăuze, inerviu cu autorul, Comrat, 30 iunie 1994.

priveau autonomia găgăuzilor drept un prim pas extrem de primejdios spre desprinderea de Moldova, o bombă cu efect întârziat care avea să explodeze în cazul în care Moldova se apropia şi mai mult de România.[549] Totuşi, după alegeri, noul parlament, dominat de Partidul Democrat Agrar, guvernul condus de Andrei Sangheli şi preşedintele Snegur susţineau cu toţii autonomia regiunii găgăuze, sub orice formă ar fi apărut ea.

Problema demografică din aşezările găgăuze făcea totuşi cedarea puterii politice, economice şi culturale destul de dificilă. Găgăuzii formau majoritatea absolută doar în două din cele cinci raioane presupus incluse în republica găgăuză – raionul Ceadâr-Lunga (64, 2%) şi raionul Comrat (63, 8%).[550] Găgăuzii formau majoritatea în doar douăzeci şi opt de aşezări din întreaga regiune din sud. Doar în raionul Comrat aceste aşezări dominate de găgăuzi erau în majoritate, iar centrele raionale Comrat şi Ceadâr-Lunga erau singurele oraşe de mărime rezonabilă cu populaţii găgăuze majoritare.[551] Restul populaţiei era compus mai ales din moldoveni şi bulgari, care erau majoritari în celelalte trei raioane. Astfel, în cele cinci raioane „găgăuze”, etnia găgăuză, cu cele 47, 2 procente ale sale din totalul populaţiei, nu forma o majoritate absolută, fapt pe care localnicii moldoveni şi bulgari erau gata să-l spună oricui vorbea de „autodeterminarea” găgăuzilor.

În cele din urmă, guvernul moldovean a propus o formă de autodeterminare care le permitea populaţiilor locale – găgăuze sau nu – să hotărască singure cărei unităţi administrative doreau să-i aparţină. Articolul 111 din constituţia din 1994 promitea deja „statut special”

549 Vezi R. Iuncu, K voprosu o gagauzskoi autonomii, Chișinău, Cartea Moldovenească, 1990.

550 „NaționaP'nîi sostav naselenîh punktov v raionah kompatskogo projivania gagauzov", manuscris din Departamentul de Stat pentru Relații Naționale, p. 1.

551 Ion Dron, „Găgăuzii în localitățile sud-vestului Republicii Moldova", în Moldova Suverană, 24 februarie 1994, p. 2.

Moldovei sudice, dar nu definea acest statut special. O lege cu privire la autonomia găgăuză, adoptată de parlament şi de conducerea găgăuză în decembrie 1994, le garanta puteri sporite înalţilor funcţionari locali oferindule, în acelaşi timp, unor sate aparte dreptul de a opta pentru noul aranjament sau nu. Conform legii, a fost creată o „unitate teritorială autonomă" specială ca o „formă de autodeterminare pentru găgăuzi" şi ca o „parte componentă a Republicii Moldova".[552] Satele cu majoritate absolută găgăuză puteau intra în noua unitate administrativă prin referendum şi satele mixte puteau să-şi organizeze separat un referendum cu privire la o viitoare aderare. În primele referendumuri din martie 1995, trei oraşe şi mai mult de douăzeci de sate au optat pentru regiunea autonomă cunoscută în limba găgăuză ca Gagauz Veri (pământul găgăuz). Un guvernator (başkan), un comitet executiv (Bakannik Komiteţi) şi o adunare legislativă (Halk Topluşu) au fost alese prin votul local din mai şi iunie 1995. Cei ce deţineau aceste funcţii controlau şi resursele locale, economia, justiţia şi alte domenii. Doar unele probleme majore precum acordarea cetăţeniei, politica externă, circulaţia şi emisia banilor precum şi securitatea naţională au rămas exclusiv în seama guvernului moldovean central. În plus, legea putea fi modificată doar de votul a 3/5 din parlamentarii moldoveni, permanenţa ei fiind astfel asigurată.

Trei limbi – găgăuză, moldovenească şi rusă – deveniseră oficiale în Gagauz Veri, ca o încercare de a linişti temerile cauzate de declararea limbii moldoveneşti ca unică limbă oficială a statului în 1989. În plus, în cazul unei „schimbări de statut a Republicii Moldova" – o presupusă unire cu România – găgăuzii îşi păstrau dreptul de a-şi determina propria soartă. O astfel de prevedere în

552 „Lege privind statutul juridic special al Găgăuziei (Gagauz-Yeri)" în Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 14 ianuarie 1995, p. 46-49. Pentru o discuție cu privire la proiectul respectivei legi în limba engleză, vezi Vladimir Socor, „Gagauz Autonomy in Moldova: A Precedent for Eastern Europe ?" în RFE/RL Research Report, 26 august 1994, p. 20-28.

legea din 1995 nu numai că alunga temerile găgăuzilor cu privire la o posibilă unire a Moldovei cu România, dar asigura şi integritatea teritorială a Moldovei. O dată ce orice încercare de unire forţată a celor două state avea să-i determine pe găgăuzi să ia în serios clauza din legea votată în 1995, forţele prounionale din Chişinău şi Bucureşti erau mai puţin tentate să facă vreo mişcare în direcţia unificării.

Legea autonomiei locale a funcţionat în mare parte aşa cum fusese concepută – nu pentru că oferea o bază a renaşterii culturale găgăuze, ci pentru că respecta principalele revendicări ale elitelor locale. Permiţându-le foştilor administratori de raioane să aibă un cuvânt important de spus în guvernarea locală şi menţinând, în acelaşi timp, clauzele prin care ei primeau încă fonduri de la bugetul central s-a dovedit a fi suficient pentru oprirea mişcării găgăuze de independenţă. În plus, spre deosebire de cazul Transnistriei, Chişinăul a încercat să rezolve problema insurgenţilor înarmaţi care ameninţau securitatea zonei sudice mai ales în timpul recoltei şi care rămăseseră o ameninţare pentru autorităţile locale. În loc să dezarmeze „Batalionul Bugeac”, ministerul de interne al Moldovei a creat un detaşament special – unitatea militară 1045 – care a absorbit majoritatea membrilor grupului. Armele lor au fost înregistrate, au primit uniforme şi, mai important, li s-au plătit salarii rezonabile – toate acestea în schimbul loialităţii faţă de autorităţile centrale moldoveneşti.[553]

După 1995, regiunea găgăuză nu mai era o problemă majoră pentru cei de la Chişinău. Găgăuzii participau la toate alegerile centrale şi locale şi instituţiile noii regiuni autonome erau deja stabilite şi păreau să funcţioneze la fel ca orice alte instituţii locale din republică. În primele alegeri pentru Bakşan şi Gagauz Veri din 1995, Gheorghi Tabunşcic a câştigat cu 64, 1% din voturi în turul al

553 Charles King, „Gagauz Yen and the Dilemmas of Self-Determination", în Transition, 20 octombrie 1995, p. 25.

doilea.[554] Tabunşcik, un fost secretar raional de partid, era considerat în general mai flexibil decât Stepan Topal, dar el a rămas devotat ideii de a obţine cât mai mult control pentru Gagauz Veri.[555] Baza lui electorală nu era cu mult diferită de cea a lui Topal sau a altor politicieni mai puternici din Moldova aparţinând reţelei de administratori locali, grupuri de muncitori şi conducători de cooperative agricole, dintre care mulţi rămăseseră la putere încă de la dezmembrarea Uniunii Sovietice. Noul partid al comuniştilor a devenit o forţă majoră în sud şi după 1995, acaparând toate locurile de deputaţi ai Gagauz Veri din parlamentul moldovenesc. Însă, din nou, aceste evoluţii nu erau prea diferite de rezultatele electorale din alte părţi ale republicii şi, date fiind problemele sărăciei şi subdezvoltării din sud, deloc surprinză-Toate acestea aveau totuşi loc într-un mediu în care politicienii moldoveni nu erau încă uniţi în opiniile lor cu privire la găgăuzii înşişi. Grupurile panromâneşti mai ales denunţau continuu ideea unei naţiuni găgăuze ca ficţiune folosită de Moscova şi Tiraspol pentru a încuraja scindarea republicii moldoveneşti.[556] Alţii, mai pragmatici, susţineau că stabilirea unităţilor administrative în funcţie de graniţele etnice asigura viitoarea dezintegrare a statului moldovean.[557] Guvernul român, văzând o paralelă deloc confortabilă între autonomia locală găgăuză şi statutul cerut de unii etnici maghiari din Transilvania, a adoptat o poziţie similară în timpul dezbaterilor cu privire la autonomia găgăuză în 1994 şi 1995.[558] Dar după

554 Informație de la Fundația Internațională pentru Sistemul Electorale, Chișinău.

555 „Gheorghi Tabunșcik: Gagauziemn ilk başkam", în Gagauz sesi, 30 iunie 1995,
p. 1.

556 „Gagauz-Yeri: un act de trădare națională finalizat", în Țara, 28 iulie 1995, p. 1.

557 Vasile Nedelciuc, „Va fi oare Găgăuzia o Bosnie basarabeană?", în Mesagerul, 5 ianuarie 1996, p. 6.

558 Vezi declarația Guvernului României cu privire la noua constituție a Moldovei, RSM-EE, 3 august 1994, pp. B/ 8-9.

garantarea autonomiei, rezultatul era un fapt consumat. Rămăseseră de discutat probleme minore despre stabilirea graniţelor regiunii, mai ales după decizia parlamentului moldovenesc de a renunţa la sistemul sovietic de împărţire administrativă a republicii în patruzeci de raioane în favoarea unui nou aranjament, cu nouă judeţe conduse de prefecţi.[559] Dar aceste probleme păleau în comparaţie cu violenţele trecutului.

TURCIA ŞI GĂGĂUZII

Oficialităţile moldovene au recunoscut foarte devreme că o modalitate de a detensiona relaţiile cu comunitatea găgăuzilor şi de a convinge cele mai radicale facţiuni în legătură cu bunăvoinţa guvernului central era aceea de a întări relaţiile cu Turcia. Turcia recunoscuse independenţa Moldovei în 1991 şi până în februarie 1992 cele două state stabiliseră deja relaţii diplomatice. Acorduri de cooperare economică, comerţ şi proiecte de dezvoltare agricolă au fost semnate în februarie 1994 şi la mijlocul lui 1994 consulatul turc din Moldova a fost ridicat la rangul de ambasadă. Turcia a fost şi una dintre primele ţări în care moldovenii şi-au deschis o ambasadă şi, în anii 1990, a rămas una dintre puţinele ţări cu o ambasadă deschisă în Chişinău.

Un punct de maximă importanţă în relaţiile între moldoveni şi turci a fost vizita de stat a preşedintelui turc Suleyman Demirel în iunie 1994, prima delegaţie la nivel înalt care a vizitat Moldova după declararea independenţei.[560] Venind cu o delegaţie de politicieni turci şi oameni de afaceri, Demirel a petrecut trei zile întâlnindu-se cu preşedintele Snegur şi alte oficialităţi moldoveneşti şi a semnat o serie de protocoale cu privire la legăturile economice şi culturale nou-stabilite precum şi un tratat de prietenie şi cooperare. Demirel a anunţat de asemenea un ajutor de $35 de milioane pentru Moldova,

559 Cristina Zămescu, „Comuniștii moldoveni se tem de unirea republicii cu România", în Cotidianul, 14 noiembrie 1998, p. 11.

560 „V naceale iunia sostoitsea vizit v Moldovu ofițial’noi delegații Turții", în Graj- danskii mir, 20 mai 1994, p. 1.

dintre care o mare parte avea să fie folosită pentru îmbunătăţirea rezervelor de apă şi a infrastructurii din regiunea găgăuză.[561] în timpul vizitei sale, Demirel a mers cu Snegur în oraşele găgăuze Comrat şi Ceadâr-Lunga şi s-a referit în mod constant la găgăuzi ca la „o punte solidă pentru prietenia dintre Turcia şi Moldova".[562] O scurtă vizită din 1998, în care Demirel a mai petrecut o zi în Comrat, a mai adus şi alte promisiuni de ajutor pentru dezvoltare din partea turcilor.

Prin intermediul ambasadei din Chişinău ca şi prin intermediul Agenţiei Turce pentru Cooperare şi Dezvoltare (ATCD), Ankara a oferit ajutor financiar şi educaţional semnificativ după 1991. Aproape 200 de studenţi găgăuzi au fost primiţi în universităţile turceşti în anul academic 1992 – 1993, un număr ce a rămas relativ constant pe parcursul anilor 1990. Într-un program special de schimb, mai mult de douăzeci de studenţi turci şi câţiva profesori au studiat şi au lucrat, la rândul lor, în fiecare an la Universitatea din Comrat.[563] Cele două biblioteci găgăuze/turceşti din Moldova, numeroase programe de schimb pentru artişti găgăuzi, muzicieni şi prezentatori de televiziune şi o serie de alte programe iniţiate după declararea independenţei Moldovei se datorau ajutorului financiar turcesc.[564] La începutul lui 1994, Ankara a anunţat că va finanţa tranziţia limbii găgăuze la alfabetul latin prin donarea unei tipografii complet echipate, care urma să rămână în Ceadâr-Lunga.[565] Liceul deschis în Ceadâr-Lunga în septembrie 1993, cu ore de predare în engleză şi găgăuză, a fost finanţat din surse private, legate probabil indirect de conducătorul religios turc Fetullah

561 „Gagauzskaia administrația udovletvorena itogami vizita v Moldovu Prezidenta Turții", în Nezavisimaia Moldova, 9 iunie 1994, p. 1.

562 „Dorim poporului găgăuz să devină o punte a prieteniei", în Moldova suverană, 4 iunie 1994, p. 2.

563 Todur Zanet, „Neler yapildi belii", în Ana sozii, 31 mai 1994, p. 2.

564 Ibidem, p. 2-3.

565 „Publicații în limba găgăuză", în Moldova suverană, 16 aprilie 1994, p. 3.

Gulen. În plus, doi dintre cei mai prestigioşi sociologi, unul sovietic şi unul turc – Mihail Guboglu şi Kemal Karpat – erau de origine găgăuză, aceste legături preexistente mărind interesul intelectualilor turci pentru comunitatea găgăuză. Câteva cărţi despre găgăuzi, o raritate în afara fostei Uniuni Sovietice, au apărut la Ankara după 1991, unele dintre ele fiind publicate de Ministerul Turc al Culturii şi Societatea de Lingvistică Turcă.[566]

Implicarea Turciei în Moldova nu a fost însă binevenită pentru toţi. Cele mai fervente facţiuni panromâneşti din parlamentul moldovenesc criticau continuu vizitele lui Demirel, insistând că întărirea relaţiilor cu Turcia îi va încuraja pe separatiştii găgăuzi să revendice federalizarea completă a Republicii Moldova. Totuşi rolul Turciei a rămas în cheie minoră şi a servit oricum interesele moldovenilor prin oferirea unei alternative faţă de Rusia, ca pol natural de asociere.

DE LA SEPARATISM TERITORIAL LA GUVERN LOCAL

Problema găgăuză, cel puţin în termeni teritoriali, fusese rezolvată în mare parte până în 1995. Niciunul din conducătorii găgăuzi nu mai ameninţa să reînnoiască revendicările separatiste din 1989 şi 1990 şi nici politicienii moldoveni nu mai puneau în discuţie legislaţia privitoare la autonomie. În 1999, alegerea lui Dumitru Croitor, fost adjunct al ministrului de externe şi politician de centru, ca guvernator al regiunii găgăuze şi succesor al lui Tabunşcik, demonstra că regiunea fusese reintegrată în politica moldovenească centrală. Ceea ce fusese cândva un conflict ce ameninţa integritatea statului devenise, în câţiva ani, o problemă a guvernului local. Unele oficialităţi găgăuze locale comentau că rezolvarea disputelor nu rămăsese fără costuri serioase. Înalţi funcţionari OSCE, de

566 Harun Giingor și Mustafa Argunșah, Găgăuz. Turkleri: Tarih, dil, folklor ve halk edebiyati, Ankara, Kiiltiir Bakanligi, 1991; idem, Gagauzlar: Diinden bugiine, Ankara, Electronik Iletișim Ajansi, 1993; Abdulmecit Dogru and Ismail Kaynak, Găgăuz tiir- kțesini sbzliigii, Ankara, Kultiir Bakanligi, 1991.

la Consiliul Europei şi din alte organizaţii erau vizitatori obişnuiţi la Comrat la începutul anilor 1990, ei fiind cei ce salvau, în acelaşi timp, singurul restaurant mare din oraş de la faliment. Însă, din moment ce legislaţia cu privire la autonomie a intrat în vigoare, numărul vizitatorilor străini din capitala găgăuză a scăzut considerabil. Oficialităţile turce veneau la Comrat în vizite scurte, de o zi, atunci când veneau şi la Chişinău. Dar dincolo de aceste delegaţii ocazionale, găgăuzii deveniseră încă o dată o minoritate uitată într-o republică şi ea uitată de lume.

Date fiind conflictele din 1990, nicio veste venită din Gagauz Veri nu putea fi o veste bună. Gagauz Veri era încă o regiune înapoiată, unde crimele şi corupţia erau la ele acasă; elitele locale intrau încă în diferite conflicte, uneori violente, cu privire la împărţirea resurselor venite de la centru şi, mai ales în timpul recoltei, bandele rivale luptau pentru a obţine cât mai multe produse. Dar în acest sens Gagauz Veri nu era diferită de alte regiuni din republicile foste sovietice. Universitatea găgăuză din Comrat, ca şi transmisiunile radio şi de televiziune şi eforturile Departamentului de Stat pentru Relaţii Naţionale din Chişinău au avut o mare importanţă în reînvierea tradiţiilor folclorice găgăuze. Studenţii găgăuzi şi profesorii mergeau mereu în vizite în Turcia şi limba găgăuză era pe cale să devină o caracteristică cultrală mai des întâlnită dacă nu şi dominantă în sudul Moldovei. În plus, o companie americană a forat în zonă şi a găsit zăcăminte de gaze naturale în sud, dând naştere la tot felul de speculaţii cu privire la o posibilă transformare a regiunii într-un fel de Emirate ale Mării Negre. Dincolo de aceste tendinţe încurajatoare, era dificil totuşi de stabilit în ce fel teritoriul găgăuz va înceta să mai fie regiunea săracă şi dezavantajată dinaintea conflictelor din anii 1990, chiar dacă acum îşi avea propriul steag.

1 Un naţionalism J.J. negociabil

Românii din Basarabia s-au trezit la sfârşitul anilor 1980, glumea scriitorul Ion Druţă, dar au uitat să se dea jos din pat.1 Dezamăgirea pe care au simţit-o mulţi

intelectuali faţă de rezultatul mişcării naţionale făcea parte dintr-o lungă istorie a deziluziilor trăite de multe generaţii care au contribuit la construirea naţiunii. În fiecare moment, Moldova s-a dovedit a fi altceva decât majoritatea observatorilor sperau sau aşteptau. Era una dintre cele mai sovietizate dintre republicile sovietice, cu o rată mare de asimilare lingvistică faţă de limba rusă şi cu multe căsătorii interetnice. Însă ea trecea şi printr-un conflict grav şi violent între forţele ce susţineau independenţa şi cele hotărâte să menţină unitatea statului sovietic. Era o republică ce nu avea niciun antecedent istoric clar în cadrul aceloraşi graniţe. Însă ea produsese totuşi o mişcare puternică de renaştere naţională şi, eventual, de independenţă. Era o republică adeseori considerată artificială de scriitorii occidentali, rezultatul redefinirii graniţelor estice de către Stalin în timpul celui de-al doilea război mondial şi un teritoriu care avea să încerce în mod sigur, dacă exista vreo şansă, să se unească din nou cu fosta sa patrie România. Însă, începând cu 1991, sentimentele publice nu păreau deloc să meargă în direcţia unificării celor două state.

Cel mai neobişnuit era faptul că proiectul sovietic de construire a unei naţiuni moldovene distincte a avut un rezultat oarecum ambiguu. Conducătorii politici locali din alte republici naţionale au ajuns la putere la sfârşitul anilor 1980 apărând o identitate istorică şi culturală independentă, dar cei din Moldova au reuşit, dimpotrivă, negând-o pe a lor. Odată cu dezmembrarea Uniunii Sovietice, a apărut un stat moldovenesc independent, dar ideea unei naţiuni moldovene independente părea să pălească odată cu comunismul de tip sovietic. De atunci, moştenirea tipului sovietic de construire a naţiunii şi problema litigioasă a „adevăratei” identităţi naţionale a moldovenilor au rămas subiecte aflate în centrul vieţii politice.

„Unirea nu se proclamă la mitinguri”, în *Dimineaţa*, *Yl* noiembrie 1991, p. 1, 5.

Crearea unei naţiuni moldoveneşti ar fi trebuit să fie

o întreprindere simplă. Teritoriile moldoveneşti din est, atât înainte, cât şi după anexarea Basarabiei, erau populate mai ales de ţărani analfabeţi, cu prea puţine legături cu oraşele cosmopolite. Ei fuseseră separaţi politic de cel mai apropiat grup coetnic – românii – în ultimele două secole sau chiar mai mult şi fuseseră absenţi în toate momentele istorice importante pentru formarea conştiinţei naţionale româneşti. Ei fuseseră subiecţii unei varietăţi de politici culturale variate: rusificare în Imperiul Rus, românizare în România interbelică, moldovenizare în republica autonomă şi în republica unională şi sovietizare pe parcursul întregii perioade sovietice. Construirea naţiunii a însoţit, de asemenea, procese mai largi de urbanizare şi industrializare, astfel încât retorica identităţii naţionale a fost legată de alte teme importante ale culturii şi modernităţii. Toate acestea au avut loc în mijlocul unei populaţii care, şi înainte de Uniunea Sovietică, se numea „moldovenească" şi în cadrul unui sistem politic autoritar care aprecia afilierea etnonaţională şi adeseori făcea toate eforturile pentru a o simula măcar. Există multe naţiuni moderne care au fost construite în condiţii chiar mai puţin favorabile.

Cu toate acestea însă, în anii 1990, moldovenii erau încă o naţiune ce nu reuşea să cadă de acord asupra identităţii sale comune. Pentru unii, ei erau pur şi simplu români care, din cauza pericolului sovietic, nu fuseseră lăsaţi să recunoască acest lucru. Pentru alţii, ei erau o naţiune istorică independentă, înrudită cu românii din vest, dar distinctă de ei. Mai erau şi alţii care îi considerau o combinaţie între cele două posibilităţi anterioare, parte a spaţiului cultural românesc, dar existând ca popor separat şi suveran, cu propriile sale tradiţii, aspiraţii şi o identitate comună. Modul în care au fost percepuţi moldovenii nu a fost niciodată o problemă clară. În majoritatea cazurilor, de fapt, diferitele proiecte pentru cultivarea unui sentiment al apartenenţei naţionale printre moldoveni au avut rezultate total diferite de cele intenţionate de iniţiatorii lor.

Prima entitate politică moldovenească modernă, republica autonomă înfiinţată în Ucraina în perioada interbelică, a fost creată cu scopul explicit de a sprijini eforturile sovietice de a anexa teritoriul românesc al Basarabiei, care fusese înglobat de Rusia înainte de 1918. Cultivarea unei identităţi naţionale moldoveneşti, bazate pe o limbă moldovenească autohtonă, avea să fie principalul mijloc în realizarea acestui scop. Începând cu anii 1920, sovieticii susţineau că majoritatea populaţiei basarabene şi ţăranii din regiunile aflate imediat la est aveau o identitate naţională comună, care putea să se dezvolte numai în cadrul Uniunii Sovietice. După 1940, când sovieticii au anexat Basarabia şi i-au unit pe moldoveni într-o singură republică naţională şi socialistă, bastionul sovietic împotriva tendinţelor iredentiste româneşti a fost pretenţia că ar exista un al doilea popor „romanic estic”.

În anii 1920, specialiştii din RASSM s-au străduit să construiască o identitate moldovenească distinctă bazată pe cultura ţărănească. Folosind caracteristicile culturale şi lingvistice rurale şi codificându-le într-un standard naţional cultural nou, cercetătorii şi activiştii de partid sperau să-i îndepărteze pe moldovenii din Basarabia de România burgheză. La fel cum românii se străduiau să-i convingă pe ţărani că locul lor era în cadrul României Mari, la fel şi propagandiştii sovietici din RASSM se străduiau să-i separe de România şi să-i aducă în cadrul unei republici sovietice moldoveneşti lărgite. Cultura şi politica ajungeau astfel adeseori să însemne acelaşi lucru. În curând însă moldovenizarea radicală a luat sfârşit. Introducerea rapidă a alfabetului latin în 1932, criticile tot mai aspre la adresa arhitecţilor politicii culturale şi anexarea forţată a Basarabiei de către Moscova în 1940 au dus deopotrivă la epurarea politică a elitei culturale care se aflase în centrul vieţii politice moldoveneşti în primii ani ai republicii autonome.

Aceste evenimente au marcat, de asemenea, renunţarea la principalele tendinţe ale politicii culturale

stabilite în anii 1920. Elitele culturale au lăudat iniţial natura „simplă” a vieţii rurale moldoveneşti. Ridicând această cultură necomplicată şi democratică la nivelul de standard naţional, partidul încerca să construiască o naţiune moldovenească distinctă ca o modalitate de a separa Basarabia de România. Până în 1938, totuşi, aceleaşi forme culturale au fost denunţate ca „simple” într-un alt sens ca needucate, prosteşti, neliterare şi nedemne de zelul modernizării manifestat de statul sovietic. Cu excepţia alfabetului chirilic, după 1930, diferenţele dintre limba moldovenească standard şi limba română, înrudită, au ajuns cu totul nesemnificative. Cu tot conflictul dintre scriitorii sovietici şi români în anii 1960 şi 1970, cercetătorii din ambele ţări erau la fel de puţin interesaţi de specificul ţăranului moldovean, pe care elitele din RASSM îl plasaseră în centrul noii culturi naţionale moldoveneşti.

Ceea ce începuse în anii 1920 şi la începutul lui 1930 ca un proiect original de construire a identităţii a fost abandonat până în 1938. Totuşi retorica legată de acest proiect – discursul diferenţelor naţionale – s-a menţinut. Situaţia era destul de bizară. Până în anii 1980, cercetătorii moldoveni susţineau existenţa unei limbi care nu mai avea nicio formă standard şi lăudau un proiect de mult abandonat: construirea unei noi culturi socialiste bazate pe obiceiurile rurale moldoveneşti. Limba vorbită efectiv acasă de intelectualii RASSM, pe care le-o transmiteau copiilor şi studenţilor lor şi pe care o considerau fundamentală pentru identitatea „moldovenească” era, pentru restul lumii, pur şi simplu limba română. Mişcarea naţională a perioadei perestroika nu a fost, într-un anumit sens, o despărţire de trecut, ci rezultatul direct al unor decenii de romanizare culturală discretă în republica „moldovenească”.

Se spune adeseori că eşecul moldovenilor în crearea unei naţiuni moldoveneşti distincte şi durabile s-a datorat în primul rând artificialităţii întregului proiect, dar această afirmaţie este complet greşită. Politicile culturale din anii

1920 nu erau mai artificiale decât eforturile similare din alte republici ale Uniunii Sovietice şi, într-adevăr, nici mai politizate decât evoluţiile similare din Franţa secolului al XIX-lea, Iugoslavia secolului al XX-lea sau din orice altă regiune în care diferenţierile etnice sau naţionale ale unei populaţii au devenit o problemă de politică la nivel înalt. Toate naţiunile şi întreg bagajul lor de trăsături specifice – limbi literare, imnuri naţionale, istorii oficiale şi costume naţionale – sunt artificiale în sensul că sunt produse ale creaţiei umane, coduri omogene extrase din realitatea eterogenă a comportamentului uman. Construirea unei naţiuni în Moldova a eşuat dintr-un motiv simplu: după cel de-al doilea război mondial, nu a mai încercat nimeni. Deşi retorica diferenţelor naţionale s-a păstrat şi a fost repetată la congresele sovietice de partid şi la conferinţele ştiinţifice, cultivarea unei culturi cu adevărat diferite a luat sfârşit odată cu anexarea de către Stalin a Basarabiei. Tot ce mai rămăsese de făcut în anii 1980 a fost să se admită public faptul pe care majoritatea intelectualilor moldoveni îl acceptaseră în secret decenii de-a rândul.

Faptul că a eşuat construirea naţiunii în Uniunea Sovietică nu a însemnat totuşi că în România s-a reuşit pe deplin acest lucru. În ciuda unui efort constant al statului român, în perioada interbelică, de a-i convinge pe locuitorii Basarabiei de originile lor româneşti, mulţi dintre aceştia au păstrat o atitudine ambivalentă în acest sens. Nu numai că natura etnică eterogenă a populaţiei Basarabiei nu se împăca deloc cu ideea că provincia ar fi în întregime românească, dar nici chiar moldovenii înşişi nu doreau în unanimitate să fie încorporaţi în cadrul României Mari. Dată fiind această ambivalenţă, nu era un mister faptul că, în 1991, moldovenii nu se dovediseră prea doritori să se aventureze în unirea cu România, ci acela că mulţi observatori străini se aşteptau că o vor face.

În Moldova post-sovietică, politica identităţii a devenit şi mai complexă. Pe lângă faptul că problema perenă a relaţiei dintre moldoveni şi români este încă un subiect de discuţie, au început să apară şi un număr de

alte probleme, mai ales cele referitoare la relaţiile dintre naţionalitatea majoritară şi minorităţile din republică. Frontul Popular din Moldova, cândva unit, a început să fie dominat de aripa panromânească, ce dorea strângerea relaţiilor cu România şi chiar uniunea politică a celor două ţări după modelul din 1918. Membrii minorităţilor etnice din republică s-au retras pentru a alcătui propriile lor fronturi în apărarea a ceea ce mulţi considerau o atitudine naţionalistă a Frontului Popular. Disputele interne din Front precum şi nemulţumirea generală faţă de haosul primilor ani de după independenţă au dus la intrarea acestui grup într-un con de umbră şi la ridicarea vechii elite de partid şi din domeniul agricol – cu toţii transformaţi acum în apărători ai suveranităţii Moldovei.

Aceste probleme se manifestau uneori în aceleaşi activităţi culturale specifice naţionaliştilor atât în România Mare, cât şi în fosta Uniune Sovietică. De fapt, până în 1999, felul în care cineva scria cuvântul „câine” în Moldova putea lămuri complet atitudinile sale politice, căci adepţii panromânismului, care încercau să folosească aceleaşi reguli ortografice ca şi în România postcomunistă, scriau cuvântul „câine”, susţinătorii identităţii moldoveneşti separate, care foloseau convenţii ortografice mai vechi, scriau „câine”, iar transnistrenii, care foloseau încă alfabetul chirilic al perioadei sovietice, scriau „kyine” în fond, toate statele post-sovietice erau prinse în dezbateri asupra identităţii şi culturii, dar acestea erau rareori atât de evidente ca în Moldova.

Statul moldovenesc independent a devenit deja o constantă a politicii europene. Argumentele favorabile unirii Moldovei cu România au rămas, în general, fără ecou de ambele părţi ale Prutului. Pentru moldoveni, promisiunea unei uniri cu o Românie aflată într-o mare criză economică nu prezenta niciun avantaj. Pentru români, reprimirea fiilor risipitori în patria-mamă, împreună cu un număr semnificativ de ruşi şi ucraineni acum, nu era deloc o propunere tentantă. Chiar dacă toţi moldovenii ar fi fost convinşi de moştenirea lor

românească, puternicele argumente împotriva unirii cu România ar fi frânat unificarea panromânească. În plus, o dată ce Moldova continuă s-şi dezvolte structurile de stat independent şi să creeze noi generaţii de conducători loiali statului moldovenesc – şi nu naţiunii de dincolo de graniţă – independenţa s-ar putea să devină şi mai interesantă. Logica ar fi următoarea: de ce să fii primar al Chişinăului dacă poţi fi preşedinte al Moldovei?

Acelaşi argument poate funcţiona însă şi în legătură cu Transnistria. La sfârşitul anilor 1990, Moldova era oricum un stat divizat. Avea două legislaturi, două sisteme de taxe, două steaguri şi, mai important, două armate. Runde repetate de negocieri eşuate le permiseseră transnistrenilor să-şi dezvolte toate atributele unui stat separat şi e dificil de văzut cum s-ar fi putut schimba această situaţie fără o restructurare majoră a statului moldovenesc. Chişinăul promitea din primele zile ale conflictului să garanteze un statut teritorial special Transnistriei; crearea unei enclave autonome găgăuze în 1995 urma deja o structură dată. Însă atâta timp cât Tiraspolul continuă să fie susţinut de personalităţile cele mai nereformate ale dumei ruse, conducătorii locali transnistreni nu aveau niciun motiv să-şi dorească altceva decât o federaţie.

Dacă existenţa a două state „latine estice” – sau chiar trei, dat fiind caracterul multietnic al Republicii Moldoveneşti Nistrene – este acum acceptată în general, ce se poate spune atunci despre identitatea moldovenească? La sfârşitul anilor 1990, importanţa problemelor de limbă şi cultură printre moldoveni scăzuse considerabil. Chiar pentru mulţi intelectuali – protagoniştii principali în controversele culturale ale republicii – exista un sentiment clar că ultimii ani de *perestroika* reprezentaseră un fel de exces cultural, concentrarea constantă asupra aspectelor esoterice ale istoriei şi lingvisticii captând atenţia celor mai devotaţi entuziaşti.[567]

567 Ion Ciocanu, „Călăuziți de interesele neamului", xn Materna, 1993, martie, p. 1, 4.

Moldova încă are o „zi a limbii” – sărbătoarea *Limba noastră*, la 31 august – dar festivităţile nu se bucură de prea mult sprijin din partea statului sau a publicului larg. Cultul pentru cultură, incluzând numărul mare de cărţi şi articole despre legătura mistică dintre limbă şi esenţa spirituală a naţiunii, a dispărut de mult.

Totuşi Moldova a rămas, chiar şi la un deceniu după declararea independenţei, singura ţară din estul Europei în care există dispute între elitele politice şi culturale cu privire la baza identităţii naţionale. Doar în Moldova mai există o distincţie clară între grupuri puternice ai căror membri au păreri divergente cu privire la problema fundamentală a sensului apartenenţei la un grup etnic ce dă şi numele ţării. Nu pare posibil ca această dispută să dispară complet cum nici faptul că Frontul Popular a pierdut teren nu a distrus idealul panromânesc. De fapt, mulţi dintre susţinătorii săi s-au retras în aceleaşi instituţii care au generat cândva mişcarea naţională: Universitatea de Stat din Chişinău, diferite institute din cadrul Academiei de Ştiinţe şi Uniunea Scriitorilor. Aceşti arhitecţi ai naţiunii din zilele noastre călătoresc des la Bucureşti sau Iaşi, au legături puternice cu intelectualii români, ca şi înaintaşii lor din 1918, şi consideră că e datoria lor să trezească o naţiune somnolentă. Atâta timp cât elevii şi studenţii moldoveni continuă să studieze româna literară, să primească burse româneşti şi să înveţe despre deznaţionalizarea inspirată de sovietici, problema identităţii naţionale nu va dispărea. Desigur, cunoaşterea mai bine a României ar putea genera şi nemulţumiri, căci moldovenii întâlnesc uneori aceleaşi atitudini de superioritate ale românilor, care i-au înstrăinat cândva pe basarabeni de România Mare. Totuşi, aşa cum apariţia unei noi elite intelectuale după 1960 a ajutat la dezintegrarea concepţiilor sovietice despre identitatea moldovenească, apariţia unei noi generaţii de tineri moldoveni, educaţi în spiritul panromânismului, ar putea prevesti schimbări importante în viitor.

Povestea Moldovei se concentrează mai ales în jurul

relaţiei controversate dintre elitele politice şi masele populare pe care pretind că le reprezintă, dintre arhitecţii naţiunii şi naţiunile pe care ei pretind să le construiască. În trecut, era o prăpastie adâncă între aceste grupuri. Creatorii de cultură, fie ei ruşi, români sau sovietici şi-au îndeplinit sarcina fără să ţină cont prea mult de practicile culturale existente sau de voinţa politică a populaţiilor spre care se orientau. „Poporul" era atât sursa, cât şi obiectul unor idei opuse despre naţiune promovate în ultimele două secole, dar ceea ce doreau oamenii înşişi rareori apărea în diferitele planuri stabilite pentru educarea lor. La sfârşitul anilor 1980, totuşi această prăpastie a început să se închidă. Pentru prima dată în istoria regiunii, popoarele Basarabiei şi Transnistriei au avut ceva de spus cu privire la viitorul lor politic, economic sau cultural şi nu e de mirare că se aud atât de multe voci.

Basarabia în căutarea identităţii:
excurs istoriografie.

Preocupat îndelung, însă nesistematic, de Moldova prutonistreană, ca şi de problema identităţii în istoriografie1, poate că nu e un abuz să revin aici asupra temei, fie şi limitând-o momentan la perspectiva istoricului, redusă şi aceasta la câteva repere basarabene de un interes mai amplu. Demersul meu e motivat nu doar cantitativ, de mulţimea analizelor publicate în ultimii ani, ci mai ales de persistenţa unor teme, idei, atitudini în problematica respectivă, şi de exigenţele impuse în abordare de comunitatea europeană.

Totul se regândeşte azi, sub presiunea schimbărilor geopolitice, dar şi graţie dezvoltării istoriografiei în context multidisciplinar. Cu atât mai mult se pretează la regândire chestiunea identităţii, fie aceasta individuală sau colectivă, într-un moment de accelerare insolită a mutaţiilor de tot felul. Avem de-a face, evident, cu o temă obsesivă şi obsedantă a timpului nostru, poate cea mai caracteristică pentru secvenţa postmodernă a istoriei. Dacă fragmentarismul, secvenţialul, caleidoscopicul constituie o notă definitorie a acesteia, reacţia contrară,

menită să apere sau să creeze coerenţe, structuri, solidarităţi la diverse nivele nu e mai puţin semnificativă.

Abordat astfel, discursul identităţii capătă o notă gravă, peste tot în lume, dar mai cu seamă în zonele de margine, acolo unde fruntariile sunt mai labile, interferenţele mai active şi mai dramatice. Zone de răspântie, s-ar putea spune, cunoscând că omul însuşi stă sub semnul răspântiei, al situării la o continuă răscruce. S-a spus adesea despre România că e o ţară de răspântie, cu notele specifice care decurg de aici. Cu atât mai justificată este o asemenea poziţie pentru Basarabia[568][569]: răspântia răspântiei n-ar fi un simplu joc de cuvinte când e vorba de partea dintre Prut şi Nistru a Moldovei, un spaţiu de confruntări dramatice, de interferenţe şi de osmoze contradictorii, privit adeseori ca atare de analişti. A căuta să-i defineşti identitatea înseamnă a urmări o ţintă înaltă, mişcătoare şi poate inaccesibilă[570]. Privită orizontal, în contemporaneitate, sau vertical, în diacronia ei, identitatea etnoculturală a unui atare spaţiu comportă dificultăţi imense. În acest domeniu concluziile nu pot fi nici lineare, nici definitive. Unghiul analizei se schimbă mereu, elementele puse la lucru comportă selecţii subiective, dacă nu şi voluntariste, discursurile identitare fiind prin însăşi natura lor marcate de intenţii reconstructive. Realitatea, mai cu seamă în acest domeniu, se vădeşte un proiect social[571], o materie fasonabilă, structurantă, asupra căreia se lucrează, cu metode şi instrumente diverse, pe seama unor planuri nu totdeauna vizibile[572]. Specialişti de

---

568* Acest articol, apărut în volumul Basarabia. Dilemele identității, editat de Fundația Academică ‚A-D. Xenopol**, Iași, 2001, a fost reluat în prezenta carte din inițiativa editurii, cu permisiunea dlui acad. Al. Zub.

569 George Ciorănescu, Bessarabia, disputed land between East and West, Munchen, 1985.

570 Mihai Cimpoi, Basarabia sub steaua exilului, Chișinău, 1994.

571 Cf. John R. Searle, Realitatea ca proiect social, Iași, Polirom, 2000.

572 Cf. Peter L. Berger, Thomas Luckmann, Constituirea socială a realității, București, 1999.

prestigiu s-au rostit deja în acest sens, fără a fi produs totuşi efecte notabile în spiritul public. Glasul lor e covârşit pesemne de mulţimea lamentaţiilor identitare.

Istoricii, de la Xenopol la Ferdinand Lot şi Brătianu[573], au scos în evidenţă mereu latura enigmatică a etnogenezei românilor, latură prezentă de altfel la originea oricărui alt popor, în sensul că nu se pot stabili nicicând toate elementele care colaborează la acele creaţii etnoculturale. Este ceea ce l-a făcut pe V. Pârvan să atragă atenţia asupra nevoii de a explora cât mai deplin fenomenul, apelând nu numai la izvoarele scrise, ci deopotrivă la viaţa din jur, ea însăşi sursă inepuizabilă de cunoaştere istorică[574].

Cât despre Basarabia, privită sub acest unghi, ea comportă o dimensiune încă mai enigmatică, explicabilă îndeosebi prin poziţia ei în cadrul românităţii orientale. Nu putem face acum istoricul unei asemenea chestiuni, care comportă deja o vastă bibliografie şi numeroase puncte de vedere, asupra cărora specialiştii s-au oprit doar în treacăt. Tentativele de a sistematiza un asemenea repertoriu au dat numai rezultate parţiale[575]. Olandezul W.P. van Meurs a avut nevoie de un volum somptuos pentru a examina doar „istoriografia comunistă" a temei[576]. Chiar şi limitând demersul la spaţiul românesc, o sistematizare acceptabilă e încă prematură. În 1933, Al. David avea nevoie de un întreg volum numai pentru bibliografia de după Unire despre Basarabia. Se poate spera totuşi că noua generaţie de istorici îşi va orchestra mai bine eforturile pe aceas-Vom căuta, mai departe, să punem în discuţie doar câteva elemente susceptibile să fixeze

---

573 G. Brătianu, O enigmă și un miracol: poporul român, București, 1988.

574 V. Pârvan, începuturile vieții romane la gurile Dunării, București, 1925.

575 Ioan Scurtu ș.a., Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1994, București, 1994, p. 5-15.

576 Wilhelmus Petrus van Meurs, Chestiunea Basarabiei în istoriografia comunistă, Chișinău, 1996. Bibliografia la p. 453-507.

repere, să indice teme, să reamintească nume de închinători ai lui Clio dedicaţi chestiunii basarabene într-un fel cât de cât memorabil. Ar fi de mic folos, aici, un apel la textele cronicarilor, adesea puse în discuţie de specialişti, ca şi apelul la numeroşii istorici care s-au ocupat în treacăt de problemă.

Prezenţa masivă a Basarabiei în scrierile marilor noştri istorici, de la Kogălniceanu şi Xenopol la Iorga şi Brătianu, e un fapt evident, a cărui semnificaţie nu se poate ignora nici sub unghi istoriografie, nici sub latura unui civism identificabil la tot pasul în asemenea demersuri[577]. Kogălniceanu, basarabean după mamă, se oprise numai în fugă asupra spaţiului respectiv, dat fiind că şi-a scris opera istorică într-un moment când se afla sub protecţia unui domn rusofil, a cărui poziţie depindea în bună măsură de felul cum ştia să ignore problema raptului din 1812 şi să descurajeze orice tentativă de a fi pus, acesta, în discuţia presei sau în istoriografie. Indirect însă a repus pe tapet chestiunea ori de câte ori a avut ocazia. În *Cwuântul introductiv* la cursul de istorie naţională din 1843, el definea istoria în cauză fără restricţii, iar în *Fragments tires des chroniques moldaves et valaques* a reprodus secvenţe narative legate şi de acel teritoriu, de astă dată pentru uzul savanţilor străini. Mai târziu, publicând anume documentele strânse de Hurmuzaki despre *Răpirea Bucovinei*, tema basarabeană plutea în aer, fără să poată fi adusă explicit în discuţie11.

Neangajat partinic, B.P. Haşdeu a mers mai departe, îmbinând istoria cu filologia pentru a valoriza elemente utile (începând cu numele însuşi) privitoare la Basarabia[578][579], în timp ce Eminescu se străduia să-i

---

577 Cf. Iordan Datcu, Basarabia in opera lui Nicolae Iorga, în voi. N. Iorga, Neamul românesc în Basarabia, București, 1995, p. 5-29.

578 Cf. Al. Zub, M. Kogălniceanu, biobibliografie, București, 1971, passim.

579 Crina Decusară-Bocșan, B.P. Hasdeu și problemele basarabenilor, în Manuscrip- tum, XXIII, 1992, 1-4, p. 32-38.

prezinte problemele în perspectivă istorică[580].

A.D. Xenopol, primul mare istoric de la care ne-a rămas o sinteză completă asupra trecutului nostru, s-a ocupat, cum era şi firesc, de problemele teritoriale cel mai sistematic şi cel mai stăruitor. Înainte însă de a elabora sinteza, el a publicat un volum despre *Războaiele dintre ruşi şi turci şi înrâurirea lor asupra ţărilor române* (1880), volum menit să aşeze războiul pentru independenţă în seria conflictelor ce au marcat „chestiunea orientală" şi să releve marea injustiţie făcută poporului român în legătură cu Basarabia[581]. Nu era nici primul, nici ultimul studiu elaborat pe această temă. Va insista asupra ei şi în *Istoria românilor din Dacia Traiană*, încă mai sistematic, va reveni şi cu alte ocazii, îndeosebi la centenarul răpirii[582], când a ţinut să evoce stăruitor evenimentele din 1812 şi consecinţele lor[583].

Un loc aparte în aceste preocupări îl ocupă însă N. Iorga, savantul care a făcut din unitatea naţională, ca şi predecesorul său, o idee-forţă, readusă mereu la ordinea zilei şi privită sub toate aspectele. De la *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe* (1899) până la protestele contra anexării Basarabiei şi a Bucovinei de Nord, în chiar anul morţii sale intempestive, el a abordat mereu chestiuni legate de provincia prutonistreană, fie sub unghi strict ştiinţific, documentar, interpretativ, fie sub impactul unor evenimente. *Neamul românesc din Basarabia* (1905), *Pagini despre Basarabia de astăzi* (1912), *Basarabia noastră, scrisă după 100 de ani de la răpirea ei de către ruşi* (1912), *Din ţinuturile pierdute, Boieri şi răzeşi în Bucovina şi Basarabia în cele dintâi decenii după anexare*,

---

580 Mihai Eminescu, Basarabia, Sibiu, 1990.

581 Apostol Stan, Prefață la A.D. Xenopol, Războaiele dintre ruși și turci..., București, 1997, p. V-XVI.

582 Cf. Al. Zub.d.D. Xenopol, bibliografie, București, 1973. Cf. Și Nicolae I. Amăutu, Douăsprezece invazii rusești în România, București, 1996.

583 Dumitru Rusu, Solidari cu Basarabia: România, 1912, în Patrimoniu, Chișinău, 3/ 1991, p. 118-126.

Continuitatea spiritului românesc în Basarabia (1918), *La verile sur le passe et le present de la Bessarabie* (1922 etc), *Les Roumains au-delă du Dniester* (1925), *Trei zile în Basarabia* (1926), *La Bessarabie et l'oeuvre des Roumains* (1933), *Un ouvrage d'il y a un siècle sur la Bessarabie comme pays moldave* (1940), iată numai câteva titluri din ampla bibliografie a lui N. Iorga despre acel spaţiu etnocultural, prezent mereu în preocupările sale şi scrutat sub laturile cele mai diverse[584].

Contribuţii notabile, inclusiv pe tema specificului basarabean, au adus aproape sincron Z. Arbore, Şt. Ciobanu, G. Brătianu, ultimul dând şi o sinteză remarcabilă în domeniu[585]. Străduinţe convergente au depus, în prima parte a secolului XX, şi alţi istorici. În afară de unele studii mai mărunte, Ion I. Nistor a scris o bună sinteză de *Istoria Basarabiei* (1923), completată cu noi contribuţii şi reeditată nu demult, în cadrul restituirilor întreprinse de istoriografia postcomunistă[586]: *Basarabia and Bucovina*, *Vechimea aşezărilor româneşti dincolo de Nistru*, *Restaurarea Daciei în sintezele diplomaţiei europene*, toate din 1939, apoi *Basarabia sub gospodăria românească* (1941), *Localizarea numelui Basarabia în Moldova Transpruteană* (1943), *Basarabia, pivotul politic al Moldovei voievodale* (1944) sunt simple exemple dintr-un palmares mai amplu[587].

Insistent şi cu deplină competenţă s-a ocupat de istoria Basarabiei un cărturar din partea locului, Alexandru V. Boldur, a cărui bibliografie, sub acest unghi, e în adevăr impresionantă[588]. Să amintim acum, în expresii editoriale

---

584 Barbu Theodorescu, Nicolae Iorga, București, 1968.

585 G. Brătianu, La Bessarabie. Droits nationaux et historiques, București, 1943.

586 Ion Nistor, Istoria Basarabiei, ed. Stelian Neagoe, București, 1991.

587 Ibidem, p. V-XXXVI: Stelian Neagoe, Ion Nistor, un istoric pentru eternitatea românilor de pretutindeni.

588 Cf. Anatol Petrencu, Alexandru Boldur, profund cunoscător al istoriei neamului, în Revista de Istorie a Moldovei, III, 3 (II), 1992, p. 40-54; Victor Spinei, Reprezentanți de seamă ai istoriografiei și filologiei

recente, măcar două dintre contribuţiile sale: *Basarabia şi relaţiile româno-ruse* şi *Imperialismul sovietic şi România*, ambele din anul 2000, una tratând chestiunea din perspectiva dreptului internaţional.

Deschiderile produse, pe multe planuri, în anii ’90 ai secolului trecut, au înlesnit recuperări documentare, memorialistice etc., dar şi pe tărâm istoriografie propriu-zis, publicându-se studii interzise de regimul comunist, reeditându-se unele sinteze mai vechi, încă utile pentru cunoaşterea istoriei ocultate sub dictatură. Este cazul lui Boldur însuşi, despre care au apărut mai multe studii şi ale cărui contribuţii legate îndeosebi de istoria provinciei natale au fost repuse editorial în circulaţie. La Universitatea de Stat din Chişinău, figura savantului a fost readusă în actualitate, la 4 martie 1992, prin evocări făcute de Al. Andronic, Anatol Petrencu, Al. Roman, V. Spinei, Igor Şarov etc[589]. *Revista de istorie a Moldovei* i-a dedicat un grupaj aproape concomitent, în timp ce alte publicaţii de resort i-au pus în valoare şi ele, secvenţial, aportul istoriografie. Unele sinteze privitoare la spaţiul prutonistrean, deşi erodate cumva de timp, au fost repuse în circuitul public, îndeosebi *Istoria Basarabiei*, una din cele mai substanţiale lucrări pe această temă.

Se pot aminti, desigur, destule alte iniţiative istoriografice atât din spaţiul cultural românesc cât şi din afara acestuia. G. Ciorănescu, Mircea Păcurariu, Paul Mihail, Ion Alexandrescu, Ioan Scurtu (şi colaboratorii), Donald L. Dyer, W.P. van Meurs, Klaus Heitmann, Doru Mihăescu, Charles King sunt numai câteva exemple la îndemână, unele privind în mod expres chestiunea identităţii basarabene[590].

românești și mondiale, Brăila, 1996, p. 43-90.

589 Apud Victor Spinei, op. cit., p. 56.

590 G. Ciorănescu, Bessarabia, disputed land between East and West, Munchen, 1985; M. Păcurariu, Basarabia, aspecte din istoria bisericii și a neamului românesc, Iași, 1993; Paul Mihail, Mărturii de spiritualitate românească, Chișinău, 1993; Ion Alexandrescu, A short history of Bessarabia and Northern Bucovina, Iași, 1994; Ion Scurtu, ș.a., Istoria Basarabiei de la începuturi până in 1994, București, 1994; W.P. van

Două „studii”, mai cu seamă, au produs, la distanţă de două decenii, dispute pe tema identităţii: unul publicat de A.M. Lazarev (*Organizarea statului sovietic basarabean şi problema basarabeană*, 1974) şi altul de Petre P. Moldovan (*Moldovenii în istorie*, 1993), ambele de comandă politică şi suscitând numeroase comentarii polemice. Nu e cazul să ne ocupăm acum de ele, cu toate că le regăsim în miezul multor replici, directe sau indirecte, începând cu binecunoscutul răspuns dat de Petre Moldoveanu (alias Constantin C. Giurescu) [591]. Al doilea text, subscris evident cu pseudonim (aluzie la Giurescu însuşi), a făcut să curgă şi mai multă cerneală, dată fiind libertatea de opinii de care s-a putut face uz în ultimii ani[592].

Reacţii semnificative, dar în ton mai neutru, s-au produs şi din afară. Am amintit deja unele contribuţii. Să mai adăugăm faptul că Dennis Deletant, admirabil cunoscător al istoriei românilor în ansamblu, a ştiut să definească paradoxul acestei situaţii: „În entuziasmul produs de revoluţia română, s-au făcut auzite chemări la

---

Meurs, Chestiunea Basarabiei în istoriografia comunistă, Chișinău, 1994; D.L. Dyer (ed.), Studies in Moldovau. The history, culture, language and contemporary politics of the people of Moldova, New York, 1996; Klaus Heitmann, Limbă și politică in Republica Moldova, Chișinău, 1998; Dom Mihăescu, Bucovina și Basarabia (pornind de la numele lor), Iași, 2000; Charles King, Moldovenii, România, Rusia și politica culturii, Chișinău, 2001.

591 Petre Moldoveanu, Cum se falsifică istoria, București, 1974 (și versiuni în limbi străine la Milano); ed. Nouă, 1991.

592 Cf. Z. Oprea, O carte ticăloasă, în România literară, XXVII, 21, 1994, p. 9; Virgil Lazăr, O diversiune editorială: „Moldovenii în istorie", în România liberă, 19.VII.1994, p. 2; Ion Halibei, Carte ticăloasă, rușine cui te-a scris, în Opinia, 18.X.1994, p. 5; G. Mi- hăilă, Trei parale bârfirea, două minciuna și nerozii... două parale, în Literatorul, 34-35, 1994, p. 5; Avram Laurențiu, Din nou despre limba moldovenească, în Literatorul, 40, 1994, p. 11; Valeria Guțu-Romalo, .Românește"/„moldovenește", în România literară, XXVII, 33, 1994, p. 3; Adrian Riza, Românii și moldovenii (I-II), în Glasul națiunii, VI, 30, 1994, p. 5; Timpul, V, 32, 1994, p. 3; Gheorghe Ghimpu, Românofibia - politică de stal sau analfabetism, în Glasul națiunii, VI, 30/1994, p. 3; 31/1994, p. 3.

unirea Moldovei cu România de ambele părţi ale Prutului, dar în Republica Moldova naţionalismul de expresie recentă, iniţial cu un caracter distinct românesc, a dobândit mai apoi un caracter moldovenesc, după declaraţia de independenţă din august 1991 a statului Moldova, conform noii lui titulaturi"[593]. Înseamnă aceasta o confirmare a tezei sovietice despre identitatea distinctă a românilor din Moldova? E numai un episod, încă unul, în înfruntarea dintre forţele existente acolo, forţe ce se oglindesc în mod firesc şi în istoriografie. Cu un discernământ remarcabil, acelaşi istoric întrezărea o evoluţie care acum e un fapt împlinit. „Cei care încearcă încă să dezvolte o conştiinţă moldovenească[594] ar putea să revină, astfel, la interpretările sovietice de altă dată privitoare la istoria şi cultura Basarabiei. Prin urmare, putem fi martorii unei renaşteri a unor păreri comuniste cu privire la trecutul Moldovei şi ai unei reacţii concomitente a românilor faţă de ele**[595].

Aceste desfăşurări negative în chestiunea identităţii l-a îndemnat şi pe Al. Husar să publice în 1995 o carte, *Lecţiile istoriei*, sub forma unei scrisori deschise către preşedintele de atunci al Moldovei[596]. O misivă *sui generis*, în care distinsul cărturar a făcut o amplă şi patetică analiză a situaţiei, plecând anume de la discursul rostit de Mircea Snegur la Congresul I al forului *Casa Noastră – Republica Moldova* din 5 februarie 1993. Moldovenismul ca ideologie a statului respectiv, construit *de toute plece* în tinda puterii, îi părea nu numai o eroare ştiinţifică, dar şi una de ordin politic. Ca discurs în favoarea dublei statalităţi româneşti, moldovenismul cunoscuse deja o evoluţie, de la exemplul grosolan din manualele de tip sovietic, până la teoriile aparent ştiinţifice ale istoriografiei

---

593 Prefață la Dennis Deletant, Prefață la W.P. van Meurs, Chestiunea Basarabiei în istoriografia comunistă, Chișinău, 1996, p. 9.

594 Vs. românească! (n.n.)

595 Dennis Deletant, Prefață la W.P. van Meurs, op. cit., p. 10.

596 Al. Husar, O timpora! Lecțiile istoriei, Iași, Institutul European, 1995.

oficiale. *Lecţiile istoriei* însemnau cu totul altceva pentru politicianul ajuns la magistratura supremă a Moldovei de peste Prut şi pentru eruditul cărturar de la Iaşi[597]. Nimic mai semnificativ decât această opoziţie între un discurs în care trecutul e aservit unui proiect politic actual şi cunoaşterea autentică a aceluiaşi trecut, pe seama unei acumulări şi analize erudite a datelor extrase din izvoare. Este spiritul pe care un alt cunoscător al problemei, Mihai Cimpoi, militant de seamă al mişcării de renaştere naţională, a voit să-l sublinieze spunând că „adevărul ştiinţific** trebuie să primeze în confruntarea cu politicul[598] în acelaşi timp, opunându-se unei decizii de abolire a cursului de istorie a românilor, membrii institutului de resort din Chişinău au ţinut să condamne tentativa de a falsifica istoria naţională, de a o răstălmăci şi îngusta după cum dicta interesul clasei politice[599]. Li s-au asociat lingvişti, filologi, scriitori, sub diverse forme, însă fără a obţine rezultatul scontat.

Nu e cazul să-i amintim aici, deşi argumentele lor reclamă toată atenţia. Au şi fost evocate de altfel în mai multe rânduri, iar sistematizări pe această temă – ample inventare de proteste – au avut loc mereu atât în ţară cât şi peste fruntarii[600]. Ruperea istoriei Moldovei transprutene de contextul românesc a întâmpinat mari proteste, unele de o amploare unică în zona de dominaţie ex-sovietică.

Un moment critic în această evoluţie pare a fi fost chiar amintitul congres desfăşurat sub deviza *Casa Noastră – Republica Moldova*, când ispita autarhică s-a definit destul de limpede, sub un dublu patronaj: spiritual (Ion Druţă) şi politic (M. Snegur), fiecare pedalând pe ideea de independenţă şi integritate, deşi aceasta nu putea fi nicicum asigurată prin autarhie. Snegur, până atunci mai rezervat în problema moldovenismului, denunţa acum

---

5974 0 Ibidem, p. 92-117.

598 Ibidem, p. 101.

599 Ibidem, p. 105.

600 W.P. van Meurs, Charles King, Dennis Deletant, K. Heitmann, M. Minchis.

mesajul panromânesc ca pe o trădare, acuzându-i pe scriitori şi pe istorici că se îndoiesc de „legitimitatea şi fundamentele istorice ale dreptului de a fi un stat, de a ne numi poporul moldovean”[601]. După cum s-a observat deja, discursul lui Snegur de la „Casa Noastră” punea bazele unei ideologii de stat, una a existenţei separate în raport cu statul român. Lingviştii, istoricii, scriitorii au reacţionat prompt, apreciind că discursul în cauză era un afront adus majorităţii etnice sub unghi identitar[602]. Însă alegerile aveau să confirme opţiunea moldovenizanţilor şi să pună în umbră, tot mai mult, şansele unionismului. Imnul de stat (*Deşteaptă-te, române*!) a fost înlocuit cu *Limba noastră* (de Alexei Mateevici), unde nu se precizează totuşi numele limbii.

Independenţa statului n-a adus, în Moldova transpruteană, soluţiile aşteptate, nici la nivel popular, nici la nivelul elitelor angajate să schimbe fundamental situaţia. Dacă în sfera social-economică situaţia e comparabilă, spun analiştii, cu cea existentă în ţările vecine, în sfera culturii, care părea să fie marea miză a eşalonului reformist, insatisfacţii de tot felul n-au întârziat să apară[603]. Ele se întemeiau nu atât pe lipsa de performanţă, cât pe o anume pierdere de identitate, acuzată mereu de scriitori, istorici, ziarişti, dacă nu şi în sfera politică. „Spaţiul nostru lingvistic a fost infestat de cel rusesc”, declara primul, constatând chiar „un complex al celor crescuţi într-un mediu lingvistic impur”, complex mai vechi desigur, însă care în ultimii ani a cunoscut forme

---

601 Mircea Snegur, Republica Moldova este țara tuturor cetățenilor săi, în Pământ și oameni, 12 feb. 1994, p. 3.

602 O invenție a regimului comunist, în Moldova suverană, 12 feb. 1994, p. 3; Să respectăm adevărul științific și istoric, în Plus-minus, feb. 1994, p. 8.

603 Cf. Interviurile cu Vasile Gârneț, Valeriu Matei și Eugen Codea, în Monitorul, 12 iulie 1997, p. 6; Silviu Berejan, în Cronica, XXX, 1/1995, p. 5.

şi nuanţe noi[604][605]. Teama că diminuţia identitară se va accentua e prezentă la unii cărturari de peste Prut, după cum rezultă din anchete, studii, analize dedicate „fenomenului basarabean”.

Am folosit anume sintagma „fenomen basarabean” deoarece ea apare frecvent în comentariile despre zona transpruteană, iar unul dintre cărturarii contemporani ai acesteia, Mihai Cimpoi, a pus-o intensiv la lucru, definind *Basarabia sub steaua exilului36*, punând evoluţiile specifice, locale, în legătură cu cele româneşti în ansamblu, fiindcă fenomenul basarabean nu este, în definitiv, decât fenomenul românesc în condiţii liminare. Dacă românii reprezintă o parte, cea mai semnificativă, din „romanitatea orientală” (sintagmă la care N. Iorga ţinea aşa de mult), basarabenii trebuie consideraţi ca avanpost al acesteia spre Est, având a juca în această zonă rolul pe care ardelenii l-au jucat în epoca renaşterii naţionale[606].

Istoria, privită etnopsihologic, oferă (cel puţin de la Xenopol şi Haşdeu încoace) destule indicii capabile a defini „românismul basarabean”, în aceeaşi expresie, „sub semnul păsării Phoenix”. Este acest spirit mai conservator, mai atent la vechime şi rusticitate, la sacral şi la dimensiunea axiologică a culturii?

„Oamenii de creaţie basarabeni sunt, ca şi predecesorii lor moldoveni din secolul XIX, păzitori fideli ai fondului etnofolcloric, pe care-l opun noului formal. Conservatorismul basarabean are astfel, conchide M. Cimpoi, raţiuni polemice, el fiind întreţinător de fiinţă naţională, de continuitate spirituală românească”[607]. Nostalgia trecutului şi boicotul istoriei (în expresia lui Blaga) ţin de un anume fel de a exista „sub vremi”, un

---

604 Vasile Gîmeț, Spațiul nostru lingvistic a fost infestat de cel rusesc, în Monitorul, 12 iulie 1997, p. 6.

605 Mihai Cimpoi, Basarabia sub steaua exilului, București, 1994. Cf. Și Z. Ornea, Fenomenul basarabean, în România literară, XXVII, 8 (8-14.III.1995), p. 9.

606 Cf. Z. Omea, op. cit.

607 Apud Z. Omea, op. cit.

postsămănătorism pe care, adesea, exegeţii cispruteni ai fenomenului nu l-au înţeles prea bine. Nu s-a observat că seninătatea mioritică e o mască a tragismului şi că atitudinea „semănătoristă” e, în fond, polemică şi securizantă, cu analogii în modelul sterist de implicare în istorie, model marcat de „spirit mesianic, doctrinar, reformator, neopaşoptist, chiar dacă literatura produsă e populată încă excesiv de eroi cam idilici, învinşi, umiliţi, fără vlagă şi fără speranţa reabilitării istorice. Dimensiunea culturală predomină, diminuând sensibilitatea pentru estetic şi prin aceasta şansa unei rapide integrări în „panorama” naţională[608].

Încet, literatura română de peste Prut îşi recâştigă însă suflul şi reperele necesare, de altfel ca şi istoriografia, ca şi alte domenii ale creaţiei, în pofida vicisitudinilor existente şi a subminării programate de neprieteni[609]. În căutarea unei identităţi mai stabile, creatorii basarabeni din orice domeniu par a fi mai sensibili la contestaţie, mai atinşi de stigmatul ratării în circumstanţe mereu nefaste, cum rezultă şi din acea *Istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, în care acelaşi Mihai Cimpoi aprofundează analiza fenomenului, opunându-se anume tendinţei de închidere, manifestă la unii creatori, tendinţă motivată de neşansele istorice. Deocamdată, nevoia de a reconstitui sensuri şi a umple goluri tematice limitează repertoriul şi justifică recursul la formule indirecte de expresie, cum e romanul istoric folosit pentru a spune ceea ce istoriografia nu cuteza încă să afirme[610]. Deportările, foametea, genocidul organizat, colectivizarea (cu toate ororile ei), minciuna orchestrată în fel şi chip, la toate nivelele, pentru a înlesni dominaţia unei puteri străine, apoi dominaţia nomenclaturii locale, iată numai câteva

608 Z. Omea, op. cit.

609 Augustin Nacu, Sub semnul mitului basarabean, în Viața românească, 1994, 9-10, p. 140-142.

610 Mihai Cimpoi, O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia, ed. II, Chișinău, 1997; Cf. Interviul aceluiași (consemnat de N. Tomescu), în Convorbiri literare, CXXXI, 11, nov. 1997, p. 3.

teme şi direcţii preeminente, a căror valorizare promite o necesară sursă de drenaj psihosocial. Putem subscrie la concluzia formulată de un exeget al fenomenului pentru a sugera parcă ieşirea din impasul identitar: „Precum Ardealul, Basarabia a adus fiinţei româneşti regăsirea de sine. Fiinţa basarabeană, ca şi cea ardeleană, a avut vocaţia *fiinţei adevărate*, vorba lui Noica, convertind în bine, în spor de realitate istorică chiar ceea ce părea s-o primejduiască: răul, înstrăinarea”[611]. Ameninţată intens şi îndelung, ea s-a refugiat adesea în ceea ce s-a numit „cultură rizomică”, de apel reiterat şi obsesiv la rădăcini, la obârşii, la tradiţie, la istorie. Tot astfel s-ar înţelege revenirea la baladism, ca soluţie de restaurare a spiritului românesc ajuns în pericol de extincţie[612]. E numai un exemplu din multele ce se pot evoca pe linia aceleiaşi nevoi de a salva identitatea etnoculturală şi prin aceasta rosturile noastre în lume.

Desigur, fenomenul basarabean (basarabenismul, în lectura lui Cristian Livescu) nu e atât de simplu şi nu poate fi circumscris nici definitiv, nici printr-o formulă unică. Aporiile, contrastele, rezistenţa şi „ethosul deşertăciunii” au fost nu mai puţin evocate consensual[613]. Propensiunea semănătoristă, de care s-a tot vorbit, reclamă şi ea nuanţe, în sensul raportării mai stricte la contextul social-istoric din ultima jumătate de veac[614], context nici el uniform, după cum s-a putut conchide pe seama unor studii mai aplicate şi mai riguroase[615].

Chestiunea identităţii prin limbă şi cultură nu e doar un produs livresc, un apanaj al spiritului academic în continuă căutare, ci totodată o problemă de viaţă şi încă

---

611 Interviul citat.

612 Ibidem.

613 Cristian Livescu, “Basarabenismul” și presiunea identitară, în Convorbiri literare, CXXXI, 11, nov. 1997, p. 17.

614 Valeriu Cristea, Judecați și prejudecăți despre Ion Truță, în Literatorul, 5/1995, p. 6.

615 Cf. Mihai Cimpoi, Drumurile întrerupte ale literaturii basarabene, în Steaua, XLV, 1994, 7-8, p. 1-2.

una extrem de vie, după cum se vede peste tot în jurul nostru. De curând, adunaţi la Neptun, scriitori de limbă română din toată lumea au făcut o *declaraţie* şi au subscris un *apel* (26 sept. 2001) în apărarea culturii ca garant al identităţii şi armoniei, la nivel individual sau colectiv[616]. Condamnarea politicianismului interesat să nege identitatea reală a limbii române, ieri ca şi azi, nu e decât firească, negatorii de acum cultivând acelaşi spirit care se degaja, până nu demult, ca expresie a stalinismului în expansiune… Atentatul împotriva limbii este echivalent cu un atentat politic împotriva sufletului unui popor", se spune în *declaraţia* amintită, pentru a se conchide în *apelul* aferent că „viitorul naţiunii române nu doar depinde, ci se confundă cu viitorul culturii sale"[617]

Speranţă şi identitate pentru România este titlul unei conferinţe programate pentru 18 octombrie 2001 la *Cercul Francez* din Geneva, avându-i ca protagonişti pe Principesa Margareta şi Principele Radu[618]. Mesajul speranţei poate fi lesne asimilat, dar mesajul identităţii nu e la fel de limpede. El presupune o teamă de pierdere a specificului, de topire într-o realitate nouă, indezirabilă sub unghi naţional. Conştiinţa istorică nu e un câştig definitiv nicăieri, iar naţiunea – o ştim încă de la Renan – se plebiscitează mereu.

Nu am putea sfârşi mai bine aceste note decât citind o reflecţie convergentă subscrisă de Mihai Cimpoi: „Ulyssele basarabean se întoarce la Ithaca fără a-şi fi pierdut ceva din identitatea sa pe drumurile înstrăinării; el nu se află, de fapt, în căutarea identităţii pierdute, ci caută să-şi păstreze identitatea pe cale de a fi pierdută din cauza sirenelor dulci-viclene ale înstrăinării în propria Ithaca. Asemeni eroului homeric, omul de cultură basarabean este un *polythrops*, un personaj cu multe înfăţişări pe arena istoriei, adaptabil la situaţiile imprevizibile ale acesteia,

616 O singură literatură română, în 22, XII, 40 (605), 2-8.X.2001, p. 16.
617 Ibidem.
618 Andrei Bodin, Principesa Margareta pentru ajutorarea României, în Aldine, VI, 286, 6.X.2001, p. I.

dar neschimbat în esenţa sa intimă”[619]. Un atare tablou, mai fără umbre, comportă neîndoielnic şi riscuri în orice cultură. Nu îndeamnă el, indirect, la o răsturnare „achileică” a imaginii, măcar din când în când, în sensul preconizat de atâtea ori şi în cultura română? îndemnul e cu atât mai necesar cu cât, urmărită în planul istoriografiei propriu-zise, chestiunea identităţii se vădeşte nu doar actuală, ci şi de amplă perspectivă[620].

Alexandru Zub

Glosar

Limba din care provin diferiţii termeni este dată în paranteze (română, rusă, găgăuză). Câte un plural neregulat este de asemenea indicat, căci există ortografii diferite pentru toponime.

Bakannik Komiteţi (găg.) – comitetul executiv din Găgăuz Veri.

Başkan (găg.) – guvernator în Găgăuz Veri.

Basarabia – regiune istorică delimitată de Prut, Nistru, Dunăre şi Marea Neagră.

Boier (rom.) – nobil român.

Bugeac, Budjak – regiune din extrema sudică a Basarabiei istorice, astăzi în Republica Moldova şi în regiunea Odessa din Ucraina.

Bucovina, Bukovina – regiune de la graniţa nord-estică a României şi din zona Cernăuţi, în Ucraina.

Cămine culturale – centre educaţionale din România interbelică.

Cneaz (rom.) – principe local (înainte de înfiinţarea unor principate româneşti mai mari în secolul al XIV-lea).

Descălecare (rom.) – termen ce desemnează înfiinţarea primului stat moldovenesc în secolul al XIV-lea.

Dobrogea, Dobrudja – regiune între Dunăre şi Marea Neagră în sud-estul României şi în Bulgaria.

Domn, domnitor (rom., pl. domni) – principe al Moldovei sau Valahiei medievale şi moderne.

Fanarioţi – principi greci sau elenizaţi care au

619 M. Cimpoi, Basarabia sub steaua exilului, București, 1994, p. 212.

620 Cf. Anatol Petrencu, în serviciul zeiței Clio, Clișinău, 2001.

guvernat Principatele Române în perioada 1711 – 1821.

Găgăuz Veri (găg.) – district autonom al găgăuzilor de origine turcă, înfiinţat în 1995 în sudul Moldovei.

Gubernie (rus) – (diviziune administrativă) provincie din Rusia imperială.

Halk Topluşu (găg.) – adunare legislativă din Găgăuz Veri.

Hospodar (rom.) – principe moldovean sau valah, mai ales în perioada fanariotă (1711 – 1821).

Judeţ (rom., pl. judeţe) – diviziune administrativă (comitat) românească; folosit şi în Republica Moldova după 1998.

Hatî-cital ni (rus.) – case de lectură; biblioteci locale înfiinţate ca parte a programelor sovietice de alfabetizare din anii 1920.

Jenotdel (rus.) – secţiune a femeilor; organizaţie de masă responsabilă cu propaganda.

Komsomol (rus.) Uniunea Tineretului Comunist (Kommunisticeski Soiuz Molodioji).

Korenizaţia (rus.) – politică sovietică de creştere a reprezentării populaţiilor nonruseşti în instituţiile de partid şi de stat.

Krasnie uglî (rus.) – ungheraşe roşii; secţiuni în şcoli, fabrici sau alte instituţii dedicate propagandei politice la începutul perioadei sovietice.

Kulak (rus.) – ţăran bogat (chiabur).

Kul tarmeiţi (rtis.) – soldaţi ai culturii; propagandişti şi agenţi ai mobilizării de masă la începutul perioadei sovietice.

Latinizatori (rus.) – latinizanţi; profesori ce predau alfabetul latin în timpul campaniei de reformare a alfabetului din RASSM, 1932 – 1938.

Marea Adunare Naţională (rom.) – adunare de masă în Chişinău, în august 1989, chemată să-şi exprime aderenţa la noile legi ale limbii.

Moldbrigadă (rom., pl. *moldbrigăzi*) – brigadă de moldovenizare în RASSM.

Narkompros (rus.) – comisariatul popular pentru

educaţie în perioada de început a Uniunii Sovietice (Narodnîi Kommisariat Prosveşcenia).

Narodnost (rus.) – naţionalitate, grup etnic.

Naţia (rus.) – naţiune, în sensul de comunitate lingvistică şi culturală dis-Obkom (rus.) – comitet regional al partidului comunist al Uniunii Sovietice; organizaţie regională de partid în RASSM, 1924 – 1940 (Oblastnoi Konntet).

Panromânesc, panromânism – ideea că toţi etnicii români ar trebui să facă parte din acelaşi stat.

Perestroika (rus.) – politică de restructurare economică lansată de Mihail Gorbaciov.

Politbiuro (rus.) – birou politic; grupul de decizie la cel mai înalt nivel din partidul comunist al Uniunii Sovietice.

Raion (rus.) – diviziune administrativă sovietică.

Regat (rom.) – vechiul regat; România înainte de 1918 (Valahia şi Mol-Românizare – a deveni român, asimilare în cultura română.

Sfatul Ţării (rom.) – consiliul naţional al Basarabiei, 1917 – 1918.

Siguranţa (rom.) – poliţia secretă românească în perioada interbelică.

Soţialisticeskaia naţia (rus.) – naţiune socialistă; cea mai înaltă formă de dezvoltare etnoculturală conform istoricilor şi etnografilor sovietici.

Sovnarkom (rus.) – Consiliul Comisarilor Poporului; principala autoritate executivă din perioada de început a Uniunii Sovietice (Sovet Narodnân Kommissarov).

Ţara Românească (rom.) – principat românesc, cunoscut şi sub numele de Valahia, care s-a unit cu Moldova Vestică pentru a forma statul aflat la baza României moderne în 1859.

Transnistria – regiune dintre râurile Nistru şi Bug, guvernată de România între 1941 şi 1944; regiune la est de Nistru în Moldova de astăzi.

Uezâ (ras.) – diviziune administrativă a Imperiului Rus (district).

Versta (ras.) – unitate imperială rusă de măsură, egală cu aproximativ 1600 de metri.

Vlah, valah – termen general pentru vorbitorii de limbă română la nord şi sud de Dunăre până la apariţia naţionalismului panromânesc în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea; termen încă folosit pentru populaţiile cu dialecte latine din Grecia şi Macedonia.

Voievod, vodă (rom.) – principe medieval român.

Valahia – vezi *Ţara Românească*.

Zemstvo (ms.) – sistem al consiliilor electorale districtuale în Rusia prerevoluţionară.

Bibliografie

Cercetările pentru această carte s-au bazat în mare măsură pe sursele găsite în librăriile şi arhivele din România şi Republica Moldova. Pentru perioada interbelică, Departamentul Arhivelor Istorice Centrale de la Arhiva Naţională a României, din Bucureşti, mi-a oferit o adevărată comoară de documente cu privire la politica culturală şi la evoluţia politică generală. Fondurile de arhivă ale preşedinţiei, Consiliului de Miniştri, ale Ministerului Educaţiei şi Cultelor şi ale Ministerului Propagandei Naţionale au fost surse importante cu privire la politica generală a României în Basarabia precum şi asupra relaţiilor dintre români şi sovietici. Colecţia *Casa Şcolilor*, organizaţia cvasiguvemamentală creată pentru a ajuta şcolile locale din Basarabia şi din alte părţi ale României Mari, conţine rapoarte complete cu privire la starea şcolilor, nivelul alfabetizării şi al propagandei culturale. Câteva colecţii de documente personale aflate la Arhiva Naţională mi-au fost, de asemenea, indispensabile. Printre acestea s-au aflat documentele lui Onisifor Ghibu, ale marelui istoric basarabean Alexandru Boldur, ale scriitorilor şi politicienilor basarabeni Nichita Smochină, Ioan Pelivan, Pavel Gore, Gherman Pântea şi, mai ales, Pantelimon Halippa. Colecţiile Academiei Române includ şi periodice importante, atât din anii interbelici, cât şi dinainte, precum şi valoroase lucrări, din secolul al XIX-lea, despre Basarabia, publicate atât în România, cât şi în

Imperiul Rus.

Fosta arhivă a Partidului Comunist din Moldova – redenumită Arhiva Organizaţiilor Socio-Politice din Republica Moldova – deţine o colecţie remarcabilă de documente din RASSM, deşi un ghid occidental de prestigiu al arhivelor sovietice afirmă în mod greşit că această colecţie a fost distrusă în cel de-al doilea război mondial. Printre fondurile de arhivă consultate s-au aflat cele ale comitetului regional moldovenesc al partidului comunist din Ucraina (f. 49), ale comisiei de control regional (f. 52) şi ale unor numeroase comitete de partid raionale şi orăşeneşti. Din perioada RASSM, arhiva conţine şi fonduri importante ale Comitetului Central al Partidului Comunist din Moldova (f. 51) şi ale Institutului pentru Istoria Partidului (f. 90). Copii ale multor documente de după 1945 se află la Moscova şi Kiev, dar cea mai importantă colecţie este, fără îndoială, în Chişinău.

Lucrând la Arhiva Naţională a Moldovei am găsit documente de la cele mai importante instituţii ale statului, printre care consiliul districtual din Tiraspol (f. P-656), principalul corp guvernamental din Transnistria înainte de înfiinţarea RASSM în 1924. Din perioada interbelică, arhiva conţine şi documentele prezidiului Sovietului Suprem al RASSM (P-2947), ale comisariatului pentru educaţie (P-1140) şi ale Comitetului Ştiinţific Moldovenesc (P-1151).

Biblioteca Naţională a Moldovei, Biblioteca Academiei de Ştiinţe şi Camera Cărţii din Chişinău păstrează colecţii aproape complete ale principalelor ziare şi periodice, printre care *Plugarul roş*, *Krasnaia Bessarabia*, *Moldova socialistă* şi altele. Cărţile dinainte de 1960 sunt împrăştiate în aceste trei librării, majoritatea fiind concentrate în fostele „fonduri speciale” care nu au fost complet catalogate nici până acum. Cărţile şi periodicele publicate în secolul al XX-lea sau mai înainte pot fi, de asemenea, găsite în diferite biblioteci din Oxford, Londra, München şi Washington.

Pentru perioada sovietică târzie, sursele arhivistice

din Moldova fie nu sunt accesibile încă, fie nu au fost corect catalogate, dar. Arhiva roşie" de la Radio „Europa Liberă", Radio „Libertatea" (anterior la München) conţine o serie de decupaje şi rapoarte cu privire la RASSM din perioada 1960 – 1980. Colecţia de ziare aflată la „Royal United Services Institute for Defence Studies" de la Londra este foarte importantă pentru înţelegerea evenimentelor din perioada marcată de *perestroika*. Frecventele vizite de studiu în Europa de Est, interviurile şi conversaţiile cu politicieni moldoveni, români, ruşi sau de alte naţionalităţi, precum şi decupajele din presa locală şi internaţională au fost principalele surse pentru studierea perioadei contemporane.

Pentru fiecare perioadă studiată, adeseori cea mai bună sursă de informaţie au fost – aşa cum va înţelege orice cercetător al Europei postcomuniste – vânzătorii stradali din Bucureşti şi Chişinău, ale căror standuri conţin adeseori opere indispensabile de istorie, literatură sau analiză politică ce nu pot fi găsite în nicio bibliotecă cu excepţia celor personale. Specialiştii est-europeni au fost nevoiţi pentru multă vreme să-şi alcătuiască propriile biblioteci de cercetare aducând acasă, din călătoriile lor, geamantane întregi pline cu cărţi rare şi sunt puţine semne că această situaţie se va schimba curând.

CĂRŢI ŞI ARTICOLE

Româneşti/ Moldoveneşti

10 ani de construire socialistă a RASSM (în ajutorul raporturilor), Tiraspol, Editura de Stat a Moldovei, 1934.

Actele legislative ale RSS Moldoveneşti cu privire la decretarea limbii moldoveneşti limbă de stat şi revenirea ei la grafia latină, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1990.

Ancei, Jean, *Transnistria*, 3 vol., Bucureşti, Editura Adas, 1998.

Anuarul statistic al României, 1937 şi 1938, Bucureşti, Editura Institutului Central de Statistică, 1939.

Arbore, Zamfir C., *Basarabia în secolul al XIX-lea*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice, 1898.

Babilunga, N.V. şi Bomeşko V.G., *Pagini din istoria*

plaiului natal, Tiraspol, Institutul Transnistrean pentru Continuarea Educaţiei, 1997.

Baluh, M.A., *Cu ce vine URSS*: *Către animia Octiabriului a 15-a*, şi *RASSM în veţuiria de 8 ani*, Tiraspol, Editura de Stat a Moldovei, 1934.

Bobeică, Alexandru, *Sfatul Ţării*: *stindard al renaşterii naţionale*, Chişinău, Universitas, 1993.

Boldur, Alexandru, *Istoria Basarabiei*, Bucureşti, Editura Victor Frunză, 1992.

Buciuşcanu, G., *Gramatica limbii moldoveneşti*, Balta, Editura de Stat a Moldovei, 1925.

Slovar moldovo-rusesc, Balta, Editura de Stat a Moldovei, 1926.

Slovar ruso-moldovenesc, Balta, Editura de Stat a Moldovei, 1926.

Bulat, G.I., *10 ani RASSM*, Tiraspol, Editura de Stat a Moldovei, 1934. Cantemir, Dimitne, *Descrierea Moldovei*, Chişinău, Hyperion, 1992.

Cazacu, P., *Moldova dintre Prut şi Nistru*, *1812 – 1918*, Iaşi, Viaţa Românească, f.d.

Zece ani de la unire: *Moldova dintre Prut şi Nistru*, *1918 – 1928*, Bucureşti, Tipografia ziarului „Universul”, 1928.

Chior, P.I., *Basarabia sub căldiu boieresc*, Balta, Editura de Stat a Moldovei, 1928.

Cântece moldoveneşti (*narodnice*), Balta, Editura de Stat a Moldovei.

1927 – 1928.

Cuvintelnic ruso-moldovenesc, Tiraspol, Editura de Stat a Moldovei.

1930.

Dispri orfografia lingii moldovineşti, Bârzula, Comitetul Ştiinţific

Moldovenesc, 1929.

Zâcătoarele moldoveneşti, Balta, Editura de Stat a Moldovei, 1926.

Ciachir, Mihail, *Dicţionar găgăuza* (*tiurco*) – *român pentru găgăuzii din Basarabia*, Chişinău, Tiparul

Moldovenesc, 1938.

Istoria găgăuzilor din Basarabia, Chişinău, Tipografia Bancei Centrale Cooperative, 1933.

Ciachir, Nicolae, *Basarabia sub stăpânire ţaristă (1812 – 1917)*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1992.

Cimpoi, Mihai, *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, Chişinău, Arc, 1997.

Ceban, I.D., *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rus*ă. Chişinău, Editura Enciclopedică „Gheorghe Asachi", 1992.

Cuvintelnic ortografic moldovenesc, Tiraspol: „Editura de Stat a Moldovei, 1940.

Gramatica limbii moldoveneşti, partia întâi (fonetica şi morfologhia).

Tiraspol, Editura de Stat a Moldovei, 1939.

Gramatica limbii moldoveneşti: *partia întâi*, *fonetica şi morfologia*, Tiraspol, Editura de Stat a Moldovei, 1946.

Ciobanu, Ştefan, *Basarabia*: *populaţia*, *istoria*, *cultura*, Chişinău, Ştiinţa, 1992.

Unirea Basarabiei, Chişinău, Universitas, 1993.

Constantin, Ioan, *România*, *Marile Puteri şi problema Basarabiei*. Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1995.

Corlăteanu, N.G., *Egale între egale*: *limba moldovenească literară în perioada sovietică*, Chişinău, Secţia de redactare şi editare a Aş din RSS Moldovenească, 1971.

În constelaţie de limbi înfrăţite, Chişinău, Lumina, 1982.

Crăciun, P.I. şi Grigorieva D.E., *Abecedar*, Tiraspol, Editura de Stat a Moldovei, 1936.

Cuşmăunsă, Ia., *Gramatica limbii moldoveneşti*: *partia a doua (sintacsisu)*, Tiraspol, Editura de Stat a Moldovei, 1939.

Dâmbul, A.P., *Gramatica*, *morfologia*: *manual pentru şcoala medie*, *anul al cincilea de învăţământ*. Tiraspol: Editura de Stat a Moldovei, 1933.

Manual de limba moldovenească: *gramatica şi*

ortografia (*clasa a 3-a şi a 4-a*), Tiraspol, Editura de Stat a Moldovei, 1936.

Evdoşenco, Arcadie. *Comoara din străbuni*. Chişinău: Hyperion, 1992.

Fala, Porfirie. *Ce neam suntem*? *O lămurire pentru moldovenii din Basarabia*. Bucureşti: Editura Casei Şcolilor, 1927.

Cugetările unui luptător moldovean în timpul revoluţiei ruseşti din

1917. Bucureşti: Editura Casei Şcolilor, 1927.

Ghibu, Onisifor. *De la Basarabia rusească la Basarabia românească*. Bucureşti: Semne, 1997.

În viitoarea revoluţiei ruseşti: *însemnări din Basarabia anului 1917*.

Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1993.

Pe baricadele vieţii: *în Basarabia revoluţionară* (*1917 – 1918*), Chişinău, Universitas, 1992.

Trei ani pe frontul basarabean, Bucureşti, Fundaţia Culturală Română, 1996.

Golopenţia, Anton, „Populaţia teritoriilor româneşti desprinse în 1940”, în *Geopolitica şi geoistoria*: *Revistă română pentru sud-estul european 1941*, nr. 3, p. 3 – 17.

Goma, Paul, *Din calidor*: *o copilărie basarabeană*, Bucureşti, Editura Albatros, 1990.

Gordinschi, G.C., *Dicţionarul terminologiei matemat*ice, Tiraspol, Editura de Stat a Moldovei, 1932.

Graur, Al., *Studii de lingvistică generală*, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1960.

Gribincea, Mihai, *Basarabia în primii ani de ocupaţie sovietică*, *1944 – 50*, Cluj, Dacia, 1995.

Trupele ruse în Republica Moldova: *factor stabilizator sau sursă de pericol*? Chişinău, Civitas, 1998.

Halippa, Pantelimon, *Basarabia noastră*, Bucureşti, Universul, 1941. Husărescu, Z.I., *Mişcarea subversivă în Basarabia*, Chişinău, Atelierele Im primenei Statului, 1925.

Împotriva falsificatorilor burgeji ai istoriei şi culturii poporului moldovenesc, Chişinău, Cartea Moldovenească,

1974.

Ioanid, Radu, *Evreii sub regimul Antonescu*, Bucureşti, Hasefer, 1998.

Iorga, Nicolae, *Basarabia noastră*: *scrisă după 100 de ani de la răpirea ei de către ruşi*, Vălenii de Munte, Neamul Românesc, 1912.

Istoria RSS Moldoveneşti, 2 vol. Chişinău, Cartea Moldovenească, 1967, 1970.

Kogălniceanu, C., *Dragoş şi Bogdan seu întemeierea Principatului Moldova*: *cercetare istorică*, Bucureşti, Stabilimentul grafic Socecu şi Teclu, 1886.

Lupan, Ilie, ed. *Povară sau tezaur sfânt*? Chişinău, Cartea Moldovenească, 1989.

Madan, L.A., *Gramatica limbii moldoveneşti*: *fonetica*, *morfologia şi sintaxa*, Tiraspol, Editura de Stat a Moldovei, 1932.

Gramatica moldovinască, Tiraspol, Editura de Stat a Moldovei.

1929, 1920.

Mânuilă, Sabin, *Studiu etnografic asupra populaţiei României.*, Bucureşti, Editura Institutului Central de Statistică, 1940.

Marghiloman, Alexandru, *Reintrarea Basarabiei în sânul patriei-mame*, Bucureşti, Institut de Arte Grafice, 1924.

Marx, Karl, *însemnări despre români*: *manuscrise inedite*, Editate de A. Oţetea şi S. Schwann, Bucureşti, Academia RPR, 1964.

Mâţu, Constantin, *O necesitate deconsiderată*: *presa românească în Basarabia*, Chişinău, Cartea Românească, 1930.

Moldova: *matérialité statistice*, Balta, Moldavskoe Statisticeskoe Upravlenie, 1928.

Moldovan, Petre P., *Moldovenii în istorie*, Chişinău, Poligraf-Servis, 1993. Moldoveanu, Petre, *Cum se falsifică istoria*, Baia Mare, Gutinul, 1991. Munteanu, Cassian R., *Prin Basarabia românească*: *însemnări de călătorie*.

Lugoj, Tipografia Iosif Sidon, 1919.

Nedelea, Marin, *Prim-miniştrii României Mari*, Bucureşti, Viaţa Românească, 1991.

Nistor, Ion, *Istoria Basarabiei*, Bucureşti, Humanitas, 1991.

Istoria Bucovinei, Bucureşti, Humanitas, 1991.

Pecenaia, L., *Două lagheri – două politişi*: *dispri zâdirea naţionalno-cultumid în*

RASSM şiştaria în Basarabia ocupaţi, Tiraspol, Editura de Stat a Moldovei, 1931.

Pelivan, Ioan, *Ion Inculeţ şi Conferinţa de pace de la Paris (1919 – 1920)*, Bucureşti, Tipografia ziarului „Universul”, 1920.

Să vorbim româneşte, Chişinău, Gazeta Basarabiei, 1938.

Pelivanu, Ioniţă, *Adunăria întemeietoare*, Chişinău, Tipografia Ocârmuirei Guberniale, 1917.

Ploieşteanu, N., *Limba moldovenească*: *gramatica şi ortografia (manual pentru şcolile de adulţi cu puţină ştiinţă de carte)*, Tiraspol, Editura de Stat a Moldovei, 1926.

Popovschi, Nicolae, *Mişcarea de la Balta sau Inoch. entiz. mul în Basarabia*, Chişinău, Cartea Românească, 1926.

Problema naţionalizării în Basarabia, Chişinău, Tipografia Societăţii de Editură Naţională „Luceafărul”, 1992.

Popp, N., *Românii transnistreni şi Republica Moldovenească*, Giurgiu, Scrisul Românesc, 1935.

Schina, M.C., *Pe marginea unirii*: *Basarabia*, *ianuarie 1918 – iunie 1919*, Bucureşti.

Scriban, August, *Gramatica limbii româneşti (morfologia) pentru folosinţa tuturor*, Iaşi, Instituai de Arte Grafice „Viaţa Românească”, 1925.

Scurtu, Ioan, *Monarhia în România*, *1866 – 1947*, Bucureşti, Danubius, 1991.

Scurtu, Ioan et al., *Istoria Basarabiei*: *de la începuturi până în 1998*, ed. a II-a, Bucureşti, Semne, 1998.

Smochină, N.P. *Republica Moldovenească a Sovietelor*, Bucureşti, Cartea Românească, f.d.

Shemiakov, D.E. şi Isak V.P., ed. *Luptători pentru fer*icina *poporului*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1985.

Şişcanu, Ion, *Desţărănirea bolşevică în Basarabia*, Chişinău, Adrian, 1994.

Tătărescu, Gh., *Internaţionala a III-a şi Basarabia*, Bucureşti, Independenţa, 1925.

Titulescu, Nicolae, *Basarabia, pământ românesc*, Bucureşti, Rum-Irina, 1992.

Trei Schini, A., *De la regimul teocratic spre regimul democratic*: *amintirile unui basarabean, 1870 – 1930*, Chişinău, Cartea Românească, 1930.

Verenca, Olivian, *Administraţia civilă română în Transnistria*., Chişinău, Universitas, 1993.

Vieru, Boris, ed. *O luptă, o suferinţă şi* Chişinău, Literatura Artistică, 1989.

Weinberg, A.S., *Chişinăul în trecut şi prezint*: *schiţă istorică*, Chişinău, Tipografia Carmen Silva, 1936.

Ruseşti

Aleksandri, L.N., *Bessarabia i bessarabski vopros*, Moscova, Gosizdat, f.d.

Antoniuk, D.I., Afteniuk, S. Ia., Esaulenko A.S. şi Itkis M.B., *Predatei skaia rol „Sfatul Ţârii"*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1969.

Batiuşkov, R.N., *Bessarabia*: *Istoriceskoe opisanie*, St. Petersburg, Obşcestrenaia Polza, 1892.

Berg, L.S., *Bessarabia*: *Strana, liudi, hozeaistro*, Petrograd, Ogni, 1918.

Naselenie Bessarabii: *etnograficeski sostav i cislennost*, Petrograd.

Rossiiskaia Akademia Nauk, 1923.

Boceacer, M.N., *Moldavia.*, Moscova, Gosizdat, 1926.

Brejnev, Leonid Ilici, *Vospominania*, ed. a II-a., Moscova, Izdatelstro

Bromlei, I.V., *Etnosoţial ale proţesî*: *teoria, istoria, sovremennost*, Moscova, Nauka, 1987.

Brâsiakin, S.K., ed., *Kul tumoe stroitel stro v*

Sovetskoi Moldavii, Chişinău, Ştiinţa, 1974.

Ciachir, Mihail, *Russko-moldavskii slovar*, Chişinău, Eparhialnaia Tipografia, 1907.

Dembo, V., *Bessarabskoe krestianstvo pod vlastiu Kulakov i pomescikov*, Moscova, Izdatel stro TK MOPR SSSR, 1931.

Nikogda ne zabât! *Krovavia letopis' Bessarabii*, Moscova, Krasnaia

Nov, 1924.

Sovetskaia Moldavia i bessarabskii vopros, Moscova, Izdatel stro

Moskovskogo ordela Obşcestra bessarabţev, 1925.

Derjavin, K.N. „Literaturnoe stroitel stro v soţialisticeskoi Moldavii", în *Trudi instituia slavianovedenia Akademii Nauk SSSR*, 1932, nr. 1, p. 239 – 296.

Doncev, I.P., *Russko-rumânskie spravoc nie răzgavomiki*, St. Petersburg, Tipografia V. Kandaurova, 1877.

Dron, I.D., *Gagauzskie gheograficeskie nazvania.*, Chişinău, Ştiinţa, 1992.

Garski, Viktor, *Trudovaia Bessarabia i sovetskaia vlast*, Moscova, Gosizdat, 1921.

Ginkulov, Ia., *Nacertanie pravil valaho-moldavskoi gramatiki*, St. Petersburg, Tipografia Imperatorskoi Akademii Nauk, 1840.

Grekul, A., *Rastvet moldavskoi soţialisticeskoi naţii*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1974.

Grosul, I.S. şi Mohov N.A., *Istoriceskaia nauka Moldavskoi SSR*, Moscova, Nauka, 1970.

Guzun, G.K., *Protiv fal sifikaţii sovetskogo naţional no-gosudarstvenogo stroitel stra v Moldavii (1924 – 1936 gg.) v burjuaznoi ideologhii*, Odessa, Odeskii Gosuniversitet imeni I.I. Mec nikova, 1974.

Iakovlev, V.N., *Terpistîi put k spravedlivosti*, *TiraspoX*, 1993.

Iakovlev, V.N., ed., *Bessarabskii vopros i obrazovanie Pridnestrovskoi Moldavskoi Respubliki*, Tiraspol, RIO-

PGKU, 1993.

Iliaşenko, T.P. *Formirovanie romanskih literatumân iazîkov*: *moldavskii iazâk*, Chişinău, Ştiinţa, 1983.

Isaev, M.I. *Iazîkovoie stroitel stro v SSSR*, Moscova, Nauka, 1979.

Soţiolingvisticeskie problemă iazîkov narodov SSSR, Moscova, Vâsşaia

Şkola, 1982.

Itoghi vsesoiuznoi perepisi naselenia 1959 goda: *Moldavskaia SSSR*, Moscova, Gostatizdat, 1962.

Itoghi vsesoiuznoi perepisi naselenia 1970 goda: *Moldavskaia SSSR*, Moscova, Statistika, 1973.

Itoghi vsesoiuznoi perepisi naselenia 1979 goda: *Moldavskaia SSSR*, Moscova, Goskomstat, 1989.

Itoghi vsesoiuznoi perepisi naselenia 1989 goda: *Moldavskaia SSSR*, Minneapolis, Minn., Eastview Publications, 1993.

Iuncu, R., *K voprosu o gagauzskoi avtonomii*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1990.

Holostenko, V., *3 goda naţional nogo stroitel stua v A.M.S.S.R., 10 let naţional nogo ugnetenia v Bessarabii*, Balta, Gosizdat Moldavii, 1928.

Kopański, I.M., *Obşcestuo Bessarabţev v SSSR i soiuzi bessarabskih emigrantov (1924 – 1940)*, Chişinău, Ştiinţa, 1978.

Kruşevan, P.A., *Bessarabia*: *gheograficeskii, istoriceskii, statisticeskii, ekonomiceskii, etnograficeşkn, literatumâi i spravoci*nîi *zbomik*, Moscova, Bessarabţa, 1903.

Kuâtura Moldavii za godi sovetskoi vlasti: *Zbomik dokumentov*, vol. I, 2 părţi, Chişinău, Ştiinţa, 1975.

Kul tumoe stroiteïstuo v SSSR, 1917 – 1927: *Dokument*! *i materiali*, Moscova, Nauka, 1989.

Kuroglo, S.S. şi Marunevici M.V., *Soţialisticeskie preobrazovania v bâte i kul ture gagauzskogo naselenia MSSR*, Chişinău, Ştiinţa, 1983.

Lazarev, A.M., *Moldavskaia sovetskaia gosudarstvennost i bessarabskii vopros*, Chişinău, Cartea

Moldovenească, 1974.

Lazo, E.S., *Moldavskaia parţiinaia organizaţia v godi stroitel stua soţializma (1924 – 40)*, Chişinău, Ştiinţa, 1981.

Lukianeţ, O.S., *Russkie issledovateli i moldavskaia etnograficeskaia nauka v XIX-nacealeXXV.*, Chişinău, Ştiinţa, 1986.

Martsell, Stepan, *Rossiisko-mmânskaia gramatika*, St. Petersburg, Tipografia Departamenta Narodnago Prosveşcenia, 1827.

Marunevici, M.V., *Pravda o gagauzskom narode kak o samobâtnom etnose i ego etniceskoi teritorii*, Comrat, Aidinik, 1993.

Mohov, N.A., *Ocerki istorii formirovania moldavskogo naroda*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1978.

Moraru, A.G., *Obrazovanie i razvitie moldavskoi soţialisticeskoi naţii v krivom zerkale burjuaznoi istoriografii*, Chişinău, Znanie, 1973.

Moşkov, V.A.Turetkie plemena na Balkanskom poluostrove", în *Izvestia Imperatorskogo russkago gheograficeskago obşcestra* 40, 1904, p. 399 – 436.

Nako, Alexei. *Istoria Bessarabii's drevneişih vremion*, 2 vol., Odessa, Tipografia Ulrihai Shultse, 1875.

Narodnoe hozeaistro Moldavskoi SSR, 1924 – 1984, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1984.

Obrazovanie Moldavskoi SSR i sozdanie Kommunisticeskoi Pârtii Moldavii: *zbomik dokumentov i materialov*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1984.

Ocerki istorii Kommunisticeskoi Pârtii Moldavii, ed. a III-a, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1981.

Omelciuk, F.S., *Razvitie soţialisticeskoi kul tun Moldavskoi SSSR*, Chişinău, Şcoala Sovietică, 1950.

Pervaia vseobşciaia perepis naselenia Roşiiskoi Imperii, 1897 g. St. Petersburg, Izdanie Ţentral nago Statisticeskago Komiteta Ministerstva Vnutrenih Del, 1905.

Pokrovskaia, A., *Gramatica gagauzskogo iazâka*, Chişinău, Lumina, 1990. Repida, A., *Obrazovanie Moldavskoi ASSR*, Chişinău, Ştiinţa, 1974.

Obrazovanie Moldavskoi SSR, Chişinău, Cartea Moldovenească.
1983.
Semiriaga, M.I., *Taini stalinskoi diplomaţii, 1939 – 1941*, Moscova, Vâsşaia Şcola, 1992.
Sergievskii, M.V., *Moldavo-slavianskie etiudi*, Moscova, Izdatel stro Akademii Nauk SSSR, 1959.
Moldavskie etiudi, Moscova, Izdatel stro Akademii Nauk SSSR, 1936.
Şemiakov, D.E. şi Iaţenko Ia. S., *Kul tumaia revoliuţia v Sovetskoi Moldavii*
(*1924 – 1967 godi*), Chişinău, Cartea Moldovenească, 1969.
Skalkovskii, A.A.Istoriceskoe vedenie v statisticeskoe opisanie Besarabskoi oblasti, /MmaZ *Ministerstva unutrenih del* 13, 1846, p. 169 – 198, 407 – 444. *Sovetskaia Bessarabia*i *Sovetskaia Bukovina*, Moscova, Gosudarstvenoe Izdatel stro Politiceskoi Literaturi, 1940.
Surilov, A.V., ed. *Gosudarstvenno-pravovie akti Moldavskoi SSR* (*1924 – 1941*
gg.), Chişinău, Cartea Moldovenească, 1963.
Sârku, Polihronii, *Iz bâta bessarabskih rumân*, Petrograd, Tipografia V.D.
Smimova, 1914.
Sâtnik, M.K., ed. *Stârniţi istorii sovetskoi Moldavii*, Chişinău, Ştiinţa, 1973. Tabak, I.V., *Russkoe naselenie Moldavii*: *cislennost, rasselenie*... Chişinău.
Ştiinţa, 1990.
Ţăran, A.M., *Golod v Moldove* (*1946 – 1947*): *zbomik dokumentov*, Chişinău, Ştiinţa, 1993.
Tarasov, O. Iu., *Ocerki istorii organizaţii nauki v sovetskoi Moldavii* (*1924 – 1961*), Chişinău, Ştiinţa, 1980.
Troiniţki, N.A., ed. *Obşcii svodpo imperii rezultatov razrabotki dannih peruoi useobşcei perepisi naselenia, proizvedenoi 28 ianvaria 1897 goda*, 2 vol, St. Petersburg, 1905.
Ţaranov, V.I., ed. *Istoriceskaia nauka Sovetskoi Moldavii*? *k 60-letia obrazovania Moldavskoi SSR i*

sozdania kompartii respubliki, Chişinău, Ştiinţa, 1984.

Ursul, D.T. şi Topilina V.M., *I.V. Ocinschi (1888 – 1970)*, Chişinău, Ştiinţa, 1979.

Vne Rossii: *zbomik năuc nân statei o russkih i russkoi kul ture Moldavii*, Chişinău, Institutul Minorităţilor Naţionale, Academia de Ştiinţe a Moldovei, 1997.

Voprosî moldavskogo iazikoznania, Moscova, Izdatel stro Akademii Nauk SSSR, 1953.

Vostanavlivaia pravdu istorii, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1989.

Vsesoiuznaia perepis naselenia 1926 goda, Moscova, Izdanie TSU Soiuza SSR, 1929.

Zagorodnaia, E.M. şi Zelenciuk V.S., *Naselenie Moldavskoi SSR (soţial nodemograficeskie proţesî)*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1987.

Zaiac kowski, Włodzimierz, „K etnogenezu gagauzov", *Folia Orientalia 15* (1960), p. 77 – 86.

Zaşciuk, A., *Materiali dlea gheografti i statistiki Rossii*: *Bessarabskaia gubernia*, St. Petersburg, 1862.

Englezeşti

Anderson, Barbara şi Brian Silver, „Demographic Sources of the Changing Ethnic Composition of the Soviet Union", în *Population and Development Review* 15, nr. 4 1989, p. 609 – 656.

Anderson, Benedict, *Imagined Communities*, Ed. rev. Londra, Verso, 1991.

Armstrong, Hamilton Fish, „The Bessarabian Dispute", în *Foreign Affairs* 2, nr. 4, 1924, p. 662 – 667.

The New Balkans, Londra, Harper and Brothers, 1926.

Atlas of Dniester Moldavian Republic, Tiraspol, Dniester State Corporative T.G. Shevchenko University, 1997.

Austin, Paul T.Soviet Karelian, The Language That Failed", în *Slavic Review* 51, nr. 1, 1992, p. 16 – 35.

Bacon, Walter, M., Jr., *Behind Closed Doors*: *Secret Papers on the Failure of Romanian-Soviet Negotiations, 1931 – 1932*, Stanford, Hoover Institution Press, 1979.

Baerlein, Henry, *Bessarabia and Beyond*, Londra, Methuen, 1935.

În Old România, London, Hutchinson, 1940.

Bibesco, Prince Antoine, *Redeeming Bessarabia*, New York, Society of the Friends of România, 1921.

Blinkhoom, Martin, ed. *Fascists and Conservatives*: *The Radical Right and the establishment în Twentieth-Century Europe*, Londra, Unwin Hyman, 1990.

Bowers, Stephen, „The Crisis în Moldova", în *Jane's Intelligence Review*, noiembrie 1992, p. 483 – 486.

Bremmer, Ian şi Ray, Taras, ed. *Nations and Politics in the Soviet Successor States*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993.

Brooks, Shirley, *The Russians of the South.*, Londra, Longman, Brown, Green and Longmans, 1854.

Bruchis, Michael, „The Language Policy of the COSU and the Lingvistic Situation in Soviet Moldova", în *Soviet Studies* 36, nr. 1, 1984, p. 108 – 126.

Nations-Nationalities-People: *A Study of the Nationalities Policy of the*

Communist Party în Soviet Moldavia, Boulder, Colo., East European Monographs, 1984.

One Step Back, *Two Steps Forward*: *On the Language Policy of the*

Communist Party of the Soviet Union in the National Republics (*Moldavian*: *A Look Back*, *a Survey*, *and Perspectives*, *1924 – 1980*), Boulder, Colo., East European Monographs, 1982.

Cazacu, P., *The Truth about Bessarabia*, Bucureşti: „Cultura Naţională, 1926.

Chinn, Jeff şi Kaiser Robert, *Russians as the New Minority*: *Ethnicity and Nationalism in the Soviet Successor States*, Boulder, Colo., Westriew Press, 1996.

Chinn, Jeff şi Roper Steven D.Territorial Autonomy în Gagauzia", în *Nationalities Papers* 26, nr. 1, 1998, p. 87 – 101.

Ciorănesco, George, *Bessarabia*: *Disputed Land between East and West*. München, Editura Ion Dumitru,

1985.

Clark, Charles Upson, *Bessarabia*: *Russia and România on the Black Sea*, New York, Dodd Mead, 1927.

United România, New York, Dodd Mead, 1932.

Clem, Ralph S., ed. *The Soviet West*: *Interplay between Nationality and Social*... New York, Praeger, 1975.

Colley, Linda, *Britons*: *Forging the Nation, 1707 – 1837*, New Haven, Conn., Yale University Press, 1992.

Cretzianu, Alexandre, *The Lost Opportunity*, London, Jonathan Cape, 1957.

Crowther, William, „Ethnic Politics and the Post Communist Transition in Moldova", *în Nationalities Papers* 26, nr. 1, 1998, p. 147 – 164.

„Ethnicity and Participation in the Communist Party of

Moldavia", în *Journal of Soviet Nationalities* 1, nr. 1, 1990, p. 148 – 149.

The Politics of Ethno-National Mobilization: Nationalism and

Reform în Soviet Moldavia", în *Russian Review* 50, April 1990, p. 183 – 202.

Dallin, Alexander, *Odessa, 1941 – 1944*: *A Case Study of Soviet Teritory under Foreign Rule*, ed. rev. Iaşi, Centrul pentru Studii Româneşti, 1998.

Dawisha, Karen şi Parrott Bruce, eds. *Democratic Changes and Authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus, and Moldova*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997.

Deletant, Dennis, „Genoese, Tatars and Romanians at the Mouth of the Danube in the Fourteenth Century", *Slavonic and East European Review* 52, nr. 4, 1981, p. 511 – 530.

„Moldavia between Hungary and Poland, 1347 – 1412", în *Slavonic and East European Review* 64, nr. 2, 1986, p. 187 – 211.

„România and the Moldavian SSR în *Soviet Analyst* 12, nr. 1.

1983, p. 6 – 8.

„The Soviet View of Bessarabia", în *Slavonic and East European*
Review 56, nr. 1, 1978, p. 115 – 118.
Demidov, Anatole de *Travels în Southern Russia and the Crimea*: *Through Hungary, Wallachia, and Moldavia, during the Year 183*7, 2 voi, Londra, J. Mitchell, 1853.
Dima, Nicholas, *Bessarabia and Bukovina*: *The Soviet*-Romanian *Territorial Dispute*, Boulder, Colo., East European Monographs, 1982.
From Moldavia to Moldova: *The Soviet-Romanian Territorial Dispute*.
Boulder, Colo., East European Monographs, 1991.
Diorditsa, AF., *Moldavia*: *A Flourishing Orchard*, Londra, Soviet Booklets, 1960.
Dobrinescu, Valeriu Florin, *The Diplomatic Struggle over Bessarabia*, Iaşi, Centrul pentru Studii Româneşti, 1996.
z Dyer, Donald, ed. *Studies în Moldovan*: *The History, Culture, Language and Contemporary Politics of the People of Moldova*, Boulder, Colo., East European Monographs, 1996.
East, W.G., *The Union of Moldavia and Wallachia, 1859*: *An Episode în Diplomatic*... Cambridge, Cambridge University Press, 1929.
Elleman, Bruce A. „The 1925 Soviet-Japanese Secret Agreement on Bessarabia", în *Diplomacy and Statecraft* 5, nr. 2, 1994, p. 287 – 325.
Ferman, William, *Language Planning and National Development*: *The Uzbek Experience*, Berlin, Mouton, 1991.
Fisher, Louis, *Men and Politics*: *An Autobiography*, Londra, Jonathan Cape, 1941.
Fisher, Julius S., *Transnistria*: *The Forgotten Cemetery.*, New York, Thomas Yoseloff, 1969.
Gafencu, Grigore, *Prelude to the Russian Campaign*, Trad. E. Fletcher-Allen. Londra, Frederick Müller, 1945.
Gallagher, Tom, *România after Ceauşescu*, Edinburgh, Edinburgh University Press, 1996.

Gellner, Ernest, *Thought and Change*, Londra, Weidenfeld and Nicolson, 1964.

Gleason, Abbott, Kenez Peter, and Stiles Richard, ed. *Bolshevik Culture*: *Experiment and Order in the Russian Revolution*, Bloomington, Indiana University Press, 1985.

Gold, Lack, „Bessarabia: The Thorny „Non-Existent" Problem", *East European Quarterly* 13, nr. 1, 1974, p. 47 – 74.

Hall, D.J., *Romanian Furrow*, Londra, George G. Harrap, 1939.

Hamm, Michael F.Kishinev: The Character and Development of a Tsarist Frontier Town", *Nationalities Papers* 26, nr. 1, 1998, p. 19 – 37.

Harris, Chauncy. „The New Russian Minorities: A Statistical Overview", în *Post-Soviet Geography* 34, nr. 1, 1993, p. 1 – 27.

Helsinki Watch, *Human Rights în Moldova*: *The Turbulent Dniester*, New York, Human Rights Watch, 1993.

Hill, Ronald J., *Soviet Political Elites*: *The Case of Tiraspol*, New York, St. Martin" s, 1977.

Hitchins, Keith, *The Romanians*, *1774 – 1866*, Oxford, Clarendon Press, 1996.

Rumania, *1866 – 1947*, Oxford, Clarendon Press, 1994.

Hobsbawm, Eric şi Ranger Terence, ed. *The Invention of Tradition*, Cambridge, Cambridge University Press, 1983.

Iorga, Nicolae, *A History of România*, Trad. Joseph McCabe, Londra, T. Fisher Unwin, 1925.

Jagendorf, Siegfried, *Jagendorf's Foundry*, New York, Harper Collins, 1991.

V Jewsbury, George F., *The Russian Annexation of Bessarabia*: *1774 – 1828*, Boulder, Colo., East European Quarterly, 1976.

Katz, Zev, ed. *Handbook of Major Soviet Nationalities*, Londra, Collier Macmillan, 1975.

Kaufman, Stuart J. şi Bowers Stephen R.Transnational Dimensions of the Transnistrian Conflict",

în *Nationalities Papers* 26, nr. 1, 1998, p. 129 – 146.

Kelley, Robert F.Soviet Policy on the european Border", în *Foreign Affairs* 3, nr. 1, 1924, p. 91 – 98.

King, Charles, „Gagauz Veri and the Dilemmas of Self-Determination", în *Transition*, 20 octombrie 1995, p. 21 – 25.

„Moldova with a Russian Face", *Foreign Policy*, decembrie 1994

1995, p. 106 – 120.

King, Charles şi Melvin Neil J., ed. *Nations Abroad*: *Diaspora Politics and International Relations in the Former Soviet Union*, Boulder, Colo., Westriew Press, 1998.

King, Robert R., *A History of the Romanian Communist Party*, Stanford, Hoover Institution Press, 1980.

Minorities under Communism: *Nationalities as a Source of Tension among Balkan Communist States*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1973.

Kirkwood, Michael, ed. *Language Planning in the Soviet Union*, London, Macmillan, 1989.

Kolsto, Pâl, Edemsky, Andrei şi Kalaşnikova, Natalya, „The Dniester Conflict: Between Irredentism and Separatism", în *Europe-Asia Studies* 45, nr. 6, 1993, p. 973 – 1.000.

Kolsto, Pâl şi Malgin, Andrei, „The Transnistrian Republic: A Case of Politicized Regionalism", în *Nationalities Papers* 26, nr. 1, 1998, p. 104 – 127.

Kreindler, Isabelle, ed. *Sociolingvistic Perspectives on Soviet national Languages*: *Their Past, Present and Future*, Berlin, Mouton de Gruyter, 1985.

Kroupensky, A.N. şi Schmidt A. Ch., *The Bessarabian „Parlament" (1917 – 1918)*, Paris, Imprimerie Lahure, f.d.

v, LfâzzzZ *is the „Bessarabian Question*?" Paris, Imprimerie Lahure, f.d.

L-ai tin, David D., *Identity în Formation*: *The Russian-Speaking Populations in the Near Abroad*, Ithaca, N.Y., Cornell University Press, 1998.

Lebed, Alexander, *My Life and My Country*,

Washington, Regenery Publishing, 1997.

Lewis, E. Glyn, *Multilingualism in the Soviet Union*, The Hague, Mouton, 1972.

Liber, George, *Soviet Nationality Policy, Urban Growth and Identity Change in the Ukrainian SSR, 1923 – 1934*, Cambridge, Cambridge University Press, 1992.

Lithgow, William, *The Totall Discourse of the Rare Adventures and Painefull Peregrinations of Long Nineteene Yeares Travayles from Scotland to the Most Famous Kingdomes în Europe, Asia and Ajfrica*, Glasgow, James McLehose and Sons, 1906 (1632).

V Livezeanu, Irina, *Cultural Politics în Greater România*: *Regionalism, Nation-Building and Ethnic Struggle, 1918 – 1930*, Ithaca, N.Y., Cornell University Press, 1995.

„Moldavia, 1917 – 1990: Nationalism and Internaţionalism Then and Now", în *Armenian Review* 43, nr. 2, 1990, p. 153 – 193.

„Urbanization in Low Key and Linguistic Change în Soviet Moldavia", partea I, *Soviet Studies* 33, nr. 3, 1981, p. 327 – 351; partea a II-a, *Soviet Studies* 33, nr. 4, 1981, p. 573 – 592.

Luckyj, George S.N., *Literary Politics în Soviet Ukraine, 1917 – 1934*, New York, Columbia University Press, 1956.

Lungu, Dov B., *România and the Great Powers, 1933 – 40*, Durham, N.C., Duke University Press, 1989.

„Soviet-Romanian Relations and the Bessarabian Question in the

V 1920 s", *Southeastern Europe/ L'Europe du sud-est* 6, nr. 1, 1979, p. 29 – 45.

Mace, James E., *Communism and, the Dilemmas of National Liberation*: *National Communism în Soviet Ukraine, 1918 – 1933*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1983.

Martonne, Em. De, *What I Have Seen în Bessarabia*, Paris, Imprimerie des Arles et des Sports, 1919.

Marx, Anthony W., *Making Race and Nation*: *A*

Comparison of the United States, South Africa and Brazil., Cambridge, Cambridge University Press, 1998.

Melvin, Neil, *Russians beyond Russia*: *The Politics of National Identity*, Londra, Pinter, 1995.

xy Miliukov, Paul, *The Case for Bessarabia*: *A Collection, of Documents*, ed. a II-a, Londra, Russian Liberation Committee, 1920.

Moldovan, Petre, *AM. Lazarev*: *A Counterfeiter of History*, Milan, Nagard, 1976.

Mosley, Philip E.Is Bessarabia Next?" în *Foreign Affairs* 18, nr. 3, 1940, p. 557 – 562.

Nandriş, Grigore, *Bessarabia and Bucovina*: *The Trojan Horse of Russian Colonial Expansion to the Mediterranean*, Londra, Editura Societăţii pentru Cultură, 1968.

Nedelciuc, Vasile, *The Republic of Moldova*, Chişinău, Parlamentul Republicii Moldova, 1992.

Nimigeanu, Dumitru, *Hell Moved Its Border*, Londra, Blandford Press, 1960.

O'Loughlin, John, Vladimir Kolossov şi Andrei Tehepalyga, „National Construction, Territorial Separatism, and Post-Soviet Geopolitics in the Transdniester Moldovan Republic", în *Post-Soviet Geography and Economics* 39, nr. 6, 1998, p. 332 – 358.

V Pelivan, Ion G., *Chronology of the Most Important Events of the Life of Bessarabia*, Paris, Imprimerie des Arts et des Sports, 1920.

The Right of the Romanians to Bessarabia, idem.

V, *The Union of Bessarabia with Her Mother-Country România*, Paris.

Popovici, Andrei, *The Political Status of Bessarabia*, Washington, Ransdell, 1931.

Rakovsky, C.G., *Roumania and Bessarabia*, Londra, W. Coates, 1925.

Seton-Watson, R.W., *A History of the Romanians*: *From Roman Times to the Completion of Unity*, Cambridge, Cambridge University Press, 1934.

Shlapentokh, Vladimir, Senoich Munir şi Payin Emil,

ed. *The New Russian Diaspora*: *Russian Minorities in the Former Soviet Republics*, Armonk, N.Y., M.E. Sharpe, 1994.

Skene, James Henry, *The Frontier Lands of the Christian and the Turk*: *Comprising Travels in the Regions of the Lower Danube în 1850 and 1851*, ed a II-a, 2 vol. Londra, Richard Bentley, 1853.

Smith, Graham, ed. *The Nationalities Question in the Soviet Union*, Londra.

Longman, 1990.

Sollors, Werner, ed. *The Invention of Ethnicity*, New York, Oxford University Press, 1989.

Spector, Sherman David, *România at the Paris Peace Conference*, Iaşi, Centrul de Studii Româneşti, 1995.

Spencer, Edmund, *Travels in the Western Caucasus*, 2 vol. Londra, Henry Colburn, 1838.

Spinei, Victor, *Moldavia in the llth-14th Centuries*, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1986.

Szajkowski, Bogdan, ed. *New Political Parties of Eastern Europe*, *Russia*, *and the Successor States*, London, Longman, 1995.

Titulescu, Nicolae, „Two Neighbours of Russia and their Policies: (I) România and Besssarabia", în *Nineteenth Century and After 1924*, June, p. 791803.

Todorova, Maria, *Imagining the Balkans*, New York, Oxford University Press, 1997.

Treaties of Peace with Italy, *România*, *Bulgaria*, *Hungary and Finland*, Londra, HMSO, 1947.

Urussov, Prince Serge Dmitryevich, *Memoirs of a Russian Guvernor*, Trad. Herman Rosenthal, New York, Harper and Brothers, 1908.

V Van Meurs, Wim, *The Bessarabian Question in Communist Historiography*: *Nationalist and Communist Politics and History-Writing*, Boulder, Colo., East European Monographs, 1994.

Viola, Lynne, „Bab-i Bunty and Peasant Women's Protest during Collectivization", *Russian Review* 45, nr. 1,

1986, p. 23 – 42.

Peasant Rebels under Stalin, Oxford, Oxford University Press, 1996.

Weber, Eugen, *Peasants into Frenchmen*: *The Modernization of Rural France*.

1870 – 1914, Londra, Chatto and Windus, 1977.

Wexler, Paul, *Purism and Language*: *A Study of* Modern *Ukrainian and Belo russian Nationalism* (*1840 – 1967*), Bloomington, Indiana University Press, 1974. Wilkinson, William, *An Account of the Principalities of Wallachia and Mol davia*, Londra, Longman, Hurst, Rees, Orme and Brown, 1820.

Winnifrith, T.J., *The Vlachs*: *The History of a Balkan People*, Londra, Duck worth, 1987.

Wolff, Larry, *Inventing Eastern Europe*, Stanford, Stanford University Press, 1994.

În alte limbi

Alcuni documenti sulla unità della lingua romena, Florenţa: VIII Congresso Internazionale di Studi Romanzi, 1956.

Association „Pro Bessarabia" de France et de Grande-Bretagne, et al. Pro Basarabia: *Mémoire*, Paris, Imprimerie Blanchard, 1955.

Babel, Antony, *La Bessarabie*: *Étude historique, ethnographique et économique*, Paris, Librairie Félix Alcan, 1926.

Cazacu, P., *Temoinages russes concernant le caractère roumain de la Bessarabie*, Bucharest, Institut d'Histoire Naţionale de Bucarest, 1944.

Ciorănesco, George, et al., *Aspects des relations russo-roumaines*: *Rétrospectives et orientations*, Paris, Minard, 1967.

Ciorănesco, George, et al., *Aspects des relations soviéto-roumaines*, *1967 – 1971*: *Sécurité européen*e, Paris, Minard, 1971.

D'Hauterive, Le Comte, *Mémoire sur l'état ancien et actual de la Moldavie en 1787*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice „Carol Gobi", 1902.

Dogru, Abdülmecit şi Ismail Kaynak, *Gagauz tukçesini sözlugil.* Ankara, Kültür Bakanligi, 1991.

Gangloff, Sylvie, „L'émancipation politique des Gagaouzes, turcophones chrétiens de Moldavie", în *Cahiers d'études sur la Méditerranée orientale et le monde turco-iranien 1997*, nr. 23, ianuarie-iunie, p. 231 – 257.

„Les Gagouzes: État des recherches et bibliographie", în *Turcica*
30, 1998, p. 13 – 61.

Gradeshliev, Ivan, *Gagauzite*, Dobrich, Izdatelska küshta Liudmil Beshkov, 1994.

Güngör, Harun şi Argunşah Mustafa, *Gagauz Türhleri*: *Tanh*, *dil*, *folklor ve halb*, *edebiyati*, Ankara, Kültür Bakanligi, 1991.

Gagauzlar: *Bünden bugüne*, Ankara, Elektronik Iletişim Ajansi.
1991.

Haarman, Harald, *Soziologie der hieinen Sprachen Europas*, 2 vol., Hamburg, Helmut Buske, 1973.

„Das Moldauische – cine eigenständige ostromanische Sprache?"
În *Südosteuropa-Milteilungen* 27, nr. 1, 1987, p. 56 – 62.

„Probleme der moldauischen Sprache in der Ära Gorbacev", în
Südosteuropa 38, nr. 1, 1989, p. 28 – 53.

Heitmann, Klaus, „Rumänische Sprache und Literatur în Bessarabien und Transnistrien (die sogenannte moldauische Sprache und Literatur)", în *Zeits chrift für romanische Philologie*, nr. 81, 1965, p. 102 – 156.

Hoppe, Ernst Max, „I Gagauzi, popolazione turco-cristiana della Bulgaria", în *Oriente Moderno* 14, 1934, p. 132 – 143.

Iorga, Nicolae, *Les roumains au-delà du Dniester*: *Pour éclarer le sens de la „République Moldave" des Soviets russes*, Paris, J. Gamber, 1925.

Kleess, Arnold, „Rumänisch und Moldauisch", în

Osteuropa 5, 1955, p. 281 – 284.

Kowalski, Tadeusz, *Les Tures et la langue turque de la Bulgarie du nord-est*, Cracovia, Polska Akademja Umiejçtnosci, 1933.

Lozovan, Eugène, „La lingvistique roumaine de 1952 à 1954", în *Zeitschrift für romanische Philologie* 1955, nr. 71, p. 391 – 407.

Nistor, Ion, *La Bessarabie et la Bucovine*, Bucureşti, Académie Roumaine, 1937.

Okhotnikov, J. şi Batchinsky N., *La Bessarabie et la faix européenne*, Paris, Association des Emigrés Bessarabiens, 1927.

Özkan, Nevzat, *Gagavuz Türhçesi grameri*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 1996.

Pelivan, Ion G., *La Bessarabie sous le régime russe (1812 – 1918)*, Paris, Imprimerie Générale Lahme, 1919.

Suga, Alexander, *Die völkerrechtliche Lage Bessarabiens* in der *geschichtlichen Entwicklung des Landes*, Bonn, 1958.

Tagliavini, Carlo, *Le origini delle lingue neolatine*, ed. a VI-a. Bologna, Casa Editrice Prof. Riccardo Petron, 1969.

Una nuova lingua letteraria romanza? îl moldavo, Florenţa, Sansoni, 1956.

Tott, François de *Mémoires du Baron de Tott sur les Turcs et les Tatares*, 2 vol., Amsterdam, 1784.

Weigand, Gustav, *Die Dialekte der Bukowina und Bessarabiens (mit einem Titelbilde und Musikbeilagen)*, Leipzig, Johann Ambrosius Barth, 1904.

Wittek, Paul, „Les Gagaouzes: Les gens de Kaykaus", în *Rocznik Orientalistyczny* 17, 1951 – 1952, p. 12 – 24.

ZIARE ŞI ALTE PERIODICE

22 (Bucureşti)

Adevărul (Bucureşti)

Ana sözü (Chişinău)

Analele Academiei Române (Bucureşti)

Arena politicii (Chişinău)

Argumenti i faktî (Moscova)

Arhivele Basarabiei (Chişinău)

Arhivele totalitarismului (Bucureşti)
Basarabia (Chişinău)
Basarabia economică (Chişinău)
Basarabia: *Ziar săptămânal independent* (Chişinău)
BBC Sumary of World Broadcasts (Londra)
Contemporanul (Bucureşti)
Cotidianul (Bucureşti)
Cugetul (Chişinău)
Curierul naţional (Bucureşti)
Cuvântul moldovenesc (Chişinău)
Demograficeskii ejegodnik SSSR (Moscova)
Dimineaţa (Bucureşti)
Dreptatea (Bucureşti)
Economia Naţională a RSS Moldoveneşti/ *RSS Moldova*/ *Republicii Moldova* (Chişinău)
Flacăra (Bucureşti)
Foreign Broadcast Information Service Daily Report (Washington)
Găgăuz sesi (Contrat)
Grajdanskii mir (Chişinău)
Haberlăr (Contrat)
IMF Economic Reviews (Washington)
Independent (Londra)
International Herald Tribune (Paris)
Învăţământul public (Chişinău)
Izvestia (Moscova)
*Izvestia Akademii Nauk Moldavskoi SSR, seria obşcestrenn*ân *nauk* (Chişinău) *Kommunist* (Moscova)
Kommunist Moldavii/ *Comunistul Moldovei* (Chişinău)
Komsomol skaia pravda (Moscova)
Krasnaia Bessarabia (Moscova)
Kraznaia zvezda (Moscova)
Kul tura/ *Cultura* (Chişinău)
Le Figaro (Paris)
Le Monde (Paris) *libertatea* (Bucureşti)
Limba şi literatura Moldovenească (Chişinău)
Literatura şi arta (Chişinău)

Literaturnaia gazata (Moscova)
Materna (Chişinău)
Mesagerul (Chişinău)
Mejdunarodnaia jâzri (Moscova)
Moldova: *Economic Trends* (Bruxelles/ Chişinău)
Moldova nouă (Bucureşti)
Moldova socialistă (Tiraspol/ Chişinău)
Moldova suverană (Chişinău)
Monitorul oficial al Republicii Moldova (Chişinău)
Moscow News (Moscova)
Narodnoe hozeaistro Moldavskoi SSR (Chişinău)
Naşa rech (Bucureşti)
Nezavisimaia Moldova (Chişinău)
Nistru (Chişinău)
Octeabriu/ *Octombrie*/ *Okteabr* (Tiraspol)
Oxford Analytica East Europe Daily Brief (Oxford)
Parţiinnaia jizri (Moscova)
Pământ şi oameni (Chişinău)
Plugarul roş (Balta/ Tiraspol)
Plus-Minus (Chişinău)
Pravda (Moscova)
Radio Free Europe/ *Radio Liberty Daily Report* (München)
Radio Liberty Report on the USSR/ *Research Bulletin* (München) *Revista de istorie a Moldovei* (Chişinău)
Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară (Chişinău)
România liberă (Bucureşti)
România nouă (Chişinău)
Sfatul Ţării (Chişinău)
Sovetskaia Moldavia (Chişinău)
Sovetskaia Rossia (Moscova)
Ţara (Chişinău)
Tineretul liber (Bucureşti)
Tinerimea Moldovei (Chişinău)
Transition (Praga)
Tribuna (Chişinău)
Viaţa Basarabiei (Chişinău)
Voprosî iazikoznania (Moscova)

Voprosî istorii (Moscova)
Indice
Abhazia, 184
Academia de Ştiinţe a Moldovei, 65, 106, 113, 117, 128, 135, 172 – 173, 216, 231
Academia Română, 107
Acordul de la Alma-Ata, 158 Administraţie locală, 179 – 180 Agenţia Turcă pentru Cooperare şi Dezvoltare, 224
Ahromeev, Serghei, 133
Akkerman, 14, 95, 184
Albania, 35
Al doilea război mondial, România în 91 – 96
Alecsandri, Vasile, 83
Alexandru I, 19, 21 – 22
Alexandru cel Bun, 15
Alianţa Civică (din Moldova), 159 Alianţa Civică (din România), 168 Alegeri, pentru parlament (1994), 150, 159 – 163; pentru parlament (1998), 166; pentru preşedinte (1996), 165; rezultatele începând cu 1991, 162; program, 165; pentru Sovietul Suprem (1990), 150
Alexandrescu, Ion, 236
Ana sözü, 216
Andreeva, Nina, 192
Andronic, Al., 236
Antanta balcanică, 91
Antisemitism, 24, 29, 44, 75, 93, 141, 179
Antonescu, Ion, 92, 94
Arbore, Ecaterina, 73 – 74
Arbore, Zamfir, 236
Ardeal, 240
Armata a 46-a, 188
Armata a 14-a, 198; acordul de retragere, 203 – 204; Asociaţia Emigranţilor
Basarabeni, 51; în conflictul transnistrean, 195 – 197; sub control rusesc, 195 Asociaţia Istoricilor, 136
Atamaniuk, Vladimir, 200 Avari, 66
Azerbaidjan, 77, 85
Bakannik Komiteţi, 221

Banat, 30 – 31, 336
Basarab I, 14
Basarabia, 28, 29, 32
Basarabia, anexarea ei în 1812, 155; anexarea ei în 1940, 3, 91 – 93; autonomie, 32; alfabetizarea din, 22, 41; asistenţă culturală românească pentru, 31; Biserica din, 23, 25, 30; germanii din, 97; independenţa, 33; intervenţie militară românească în 33; în România Mare, 40 – 50; în Imperiul Rus, 19 – 27; legile din 1829, 21; migraţie spre, 23; minorităţi din, 44; mişcare de reformă în Imperiul Rus, 27 – 32; nume, 20; negocieri asupra, 37, 81; populaţie, 23, 41; propaganda sovietică din, 51 – 52; Republica Democratică Moldovenească, 33; ruşii din, 44; statutul din 1818, 20; unirea cu România, 33 – 34; vinul din, 42 Başkan, 221
Bănulescu-Bodoni, Gavril, 20 – 21 Belarus, 68, 77, 188 Bender, 14, 51, 54, 184 Bender, bătălia de la 197 – 201 Berejan, Silviu, 137 Berg, L.S., 58 Bergman, Mihail, 204 Berlin, Congresul de la 21 Biserica Mitropoliei Basarabiei, 168 Blocul Unităţii Socialiste, 161, 178
Bodiul, Ivan, 100, 101, 103, 106, 125, 144 Bogdan, 14 Bogdan al III-lea, 15 Bogopol skaia, Niunea, 73 – 74 Boieri, 16, 19, 21, 27 Boldur, Alexandru V., 236 Bolgrad, 21
Bondarciuc, Nicolae, 137
Borodin, P.G., 101
Brătianu, familia, 36
Brătianu, Constantin, 94
Brătianu, Gheorghe L, 234, 236 Brătianu, Ionel, 35, 39 Brejnev, Leonid, 96, 98, 101, 103, 105, 125.
Bruchis, Michael, XVI, 116 Buburuz, Petru, 133 Buciuşcanu, Gavril, 64, 65, 86 Bucovina (Bukovina), anexarea din 1775, 18, 20, 155; anexarea din 1940, 2, 91 – 92
Bucureşti, Tratatul de la (1812), 19 Bugeac (Budjak), 211 Bulgară, limba, 180 Bulgară, minoritatea, 180 Bulgari, 66
Cahul, 21, 140, 180
Callimachi, familia, 17

Cantemir, Dimitrie, 12, 16, 18, 20 *Carabinieri*, 196 Carol I, 39, 40
Carol al II-lea, 35, 39 – 40, 81, 92, 94
Carol al XII-lea, 184
Casa Noastră, 160 – 161, 238, 239
Cavalerii Teutoni, 15
Cazaci, în conflictul transnistrean.
196, 198
Ceauşescu, Elena, 108, 152 Ceauşescu, Nicolae, 105, 108, 114, 117, 152
Ceauşescu, Nicu, 108
Ceban, I.D., 84 – 85, 110
Cecenia, 184
Cenaclul literar-muzical, Alexei Mateevici", 127, 130 – 132, 134, 190, 217 Cemenko, Konstantin, 98 Cernobîl, 104
Cerooni orah, vezi *Plugarul roş*
Chiaburi, 51, 98
Chilia, 14, 184
Chior, Ion, 65
Chior, Pavel, 63 – 65, 67, 68, 71, 78, 86, 109
Chişinău, pogromuri din, 24, 29; capitală a provinciei, 22; populaţie, 177 Chiţac, Ştefan, 195
Ciachir, Mihail, 213
Ciorănescu, G., XVI, 236
Ciceagov, Serafim, 29
Cimpoi, Mihai, 238, 239, 240, 241
Ciobanu, Ştefan, 236
Ciubuc, Ion, 167
Clark, Charles Upson, 45
Cnezate, 13
Colbasna, 205
Comisia de control comună, 199 – 200 Comisia Interdepartamentală pentru Studiul Istoriei şi Problemelor de Dezvoltare ale Limbii Moldoveneşti, 128, 132
Comitetul de grevă al femeilor, 192 Comitetul pentru moldovenizare şi ucrainizare, 69, 71, 76 – 77
Comitetul Ştiinţific Moldovenesc, 65 – 66, 71, 78, 79,

86 – 87 Comunitatea Statelor Independente, Moldova şi, 158, 201 Conflictul din Transnistria, memorandumul din 1997 cu privire ta, 205 – 206; acordul de la Odessa, 206; acordul Snegur-Elţin, 199 – 200; cronologie, 194; educaţie şi, 200 – 201; evoluţie, 193 – 201; operaţiuni de menţinere a păcii, 199 – 200; origini, 189 – 193; negocieri, 201 – 206; pierderi, 184; rolul OSCE, 201 – 206

Congresul Deputaţilor Poporului, 130, 150, 217 – 218

Congresul Intelectualităţii, 158, 161; *vezi şi* Partidul Forţelor Democratice Congresul „Casa Noastră – Republica Moldova", 159 – 160

Consiliul Europei, 173, 225 Constantinescu, Emil, 167, 171 Constantinopol, 16 – 17 Constituţie, 163, 173, 202 Convenţia Democrată din Moldova, 167

Corlăteanu, Nicolae, 106, 110, 114

Costaş, Ion, 199

Coval, N.G., 101

Cretzianu, Alexandre, 39

Crimeea, XV, 18

Crişana, 36

Croitor, Dumitru, 225

Cumania, 13

Cumani, 13, 212

Cuvântul moldovenesc, 30, 32

Cuza, Alexandru Ioan, 27

Dabija, Nicolae, 131, 143

Daci, 66

David, Al., 234

Deletant, Dennis, XVI, 116, 237 Dembo, Vladimir, 58 – 60 Demirel, Suleiman, 223 – 224 Democraţii Constituţionali timperiul Rus), 29

Departamentul de Stat pentru Limbi, 163, 172 – 173

Departamentul de Stat pentru Relaţii Naţionale, 173, 216, 225 *Descălecare*, 13 *Devşirme*, 15 D'Hauterive, conte, 17 Dima, Nicolae, XVI, 116 Districtul militar Odessa, 188 Divizia a IJX-a de Gărzi Motorizate, 188 Dobrogea (Dobrudja), 36, 212 – 213 Dobrov, Leonid, 218 *Doina*, 185

Dorpat (Tartu), Universitatea din, 28 Druc, Mircea,

156, 176, 218 Druţă, Ion, 120, 131, 143, 156, 159, 226, 238

Dubăsari, luptele de la 196 Duma, 28, 29, 203, 213 Dyer, D.L., XVI, 236 Edineţ, 43, 139

Edinstvo, 133 – 134, 144, 161, 192 Editura de şut a Moldovei, 75 – 76 Ecaterina cea Mare, 18 Elţîn, Boris, 194, 199, 207 Eminescu, Mihai, 83, 185, 235 Engels, Friedrich, 107 Eremei, Grigore, 101, 193 Esperanto, 82

Evnevici, Evgheni, 205

Evrei, în Basarabia, 23; în Moldova, 178 – 179

Fala, Porfirie, 57

Fanarioţi, 16 – 17, 21, 26

Federaţia Rusă: acord cu privire la retragerea trupelor, 203 – 205; conflictul din Transnistria, 198 – 200; relaţii cu Moldova, XV, 206

Femei, în RASSM, 71 – 74

Ferdinand, 35 – 36, 40, 45, 50 Finlanda, 32, 53, 92 Floreşti, 139

Forţele de Autoapărare Ucrainene, 175; şi conflictul transnistrean, 200, 205, 208

Frontul Popular Creştin Democrat din Moldova, *vezi* Frontul Popular din Moldova

Frontul Popular din Moldova, crearea, 132; despre unirea cu România, 156 – 157; în alegerile din 1994, 190 – 191; plecări din, 157 – 159; şi găgăuzii, 217 – 218; şi Transnistria, 161 Frontul Salvării Naţionale, 154, 168

Găgăuz Halkî, 132, 143, 217 – 218 Găgăuz Veri, 219 – 223 Galiţia şi Volînia, 184 Garda de Fier, 37, 117 Gavriliţă, Emanuil, 28 – 29 Gazprom, 206

Găgăuză, Republica, declararea republicii, 151; *vezi şi* Găgăuzi, Găgăuz Veri

Găgăuzi, demografie, 209, 220; asimilare lingvistică, 215 – 216; în Uniunea Sovietică, 213 – 217; în România Mare, 213; migraţie spre Basarabia, 213; mişcarea de independenţă, 217 – 219; origini etnice, 212 – 213; probleme sociale, 214; Turcia şi, 223 – 224; violenţa, 217 – 218

Gărzile Nistrene, 195, 200 Gellner, Ernest, 2 Geneva,

241 Geţi, 66
Gheorghiu-Dej, Gheorghe, 105 Ghibu, Onisifor, 31, 168
Ghica, familia, 17
Giurescu, Constantin C., 237 Gladki, D.S., 101 *Glasnost*, 127 *Glasul*, 138 Goma, Paul, 19
Gorbaciov, Mihail, 125, 127, 141, 151 – 152, 155, 207 Gorki, Maxim, 83 Goţi, 66
Graciov, Pavel, 196, 199
Grossu, Semion, 100 – 101, 103, 125 – 128, 129, 140 – 142, 144, 152, 160 Grupul Operaţional al Forţelor Ruse, *vezi* Armata a 14-a
Guboglu, Mihail, 224
Gülen, Fetullah, 224
Gurie, mitropolit al Chişinăului, 44
Haarman, Harald, 115
Hadârcă, Ion, 132, 134, 157 Halippa, Pantelimon, 28 – 32, 34, 47, 57, 108
Haşdeu, B.P., 235, 239
Halk Topluşu, 221
Heitmann, Klaus, XVI, 115, 236 Herţa, 91
Hohenzollern-Sigmaringen, familia, 39 Hotin, 14, 20, 51, 95, 184 Hruşciov, Nikita, 98, 105 Huni, 66
Hurmuzachi, colecţia, 235 Husar, Al., 238
Iakovlev, Ghenadi, 195
Iakovlev, Vasili, 133
Identitate etnică, teorii ale, 1 Identitatea moldovenească, dezvoltarea ei, 49; în Evul Mediu, 14 – 15; în secolul al XIX-lea, 24 – 27; puncte de vedere româneşti şi sovietice comparate, 56 – 61; puncte de vedere sovietice asupra ei, 111 – 112; puncte de vedere occidentale asupra ei, 115 – 118; sondaje, 163; viitorul ei, 231 – 232 Identitatea naţională, teorii ale, 1 Identitatea românească, *vezi* identitatea moldovenească
Ilaşcu, Ilie, 209
Iliescu, Ion, 152 – 154, 170
Imperiul Austriac, şi Principatul Moldovei, 18 – 19
Imperiul Habsburgic, *vezi* Imperiul Austriac

Imperiul Roman, 2, 13, 111 – 112 Imperiul Rus: revoluţie, 28; revoluţia din februarie, 30; şi Moldova, istoria veche, 18
Inculeţ, Ion, 32, 48, 64
Inochentism, 72
Institutul pentru Afaceri Evreieşti, 179
Institutul Agricol din Chişinău, 139 – 140 Institutul Internaţional pentru Istorie Socială, 107
Institutul pentru Minorităţi Naţionale, 173
Institutul Pedagogic din Chişinău, 180 Institutul Pedagogic din Tiraspol, 113 Interfront, 133, 166, 178 Internaţionala Comunistă, 51, 105 Ion Vodă cel Viteaz, 18
Ionescu, Take, 38
Iorga, Nicolae, 31, 234, 235, 236, 239 Ismail, 21, 95 Iugoslavia, 35, 91 Ivan al III-lea, 18
Jockey Club, 47
Johnson, Donald, 202
Jenotdelî, 73
Jirinovski, Vladimir, 207
Kardaşlik, 216
Karelia, 53, 79 – 80
Karpat, Kemal, 224
Kay-Kaus, Izz al-Din, 212
Kendighelian, Mihail, 218 Kerenski, Aleksandr, 32, 48 Karuzin, A.N., 28 King, Charles, XV, XVI, 236 Kogălniceanu, Mihail, 234 Komsomol, 126 *Komsomol skaia pravda*, 126 *Korenizaţia*, 69, 77 *Basarabia roşie*, 51 Kravciuk, Leonid, 208 Krupenski, familia, 24, 29 Kruşevan, Pavalache, 29 Kuban, 18
Kuc mă, Leonid, 208
Kuciuk-Kainargi, Tratatul de la 18
Lari, Leonida, 153, 158
Lazarev, Artiom, 107, 116, 237 Lebed, Aleksei, 200 Lebed, Aleksandr, 183, 196, 199, 202, 203, 205 Lebedev, Pavel, 25 Legea cetăţeniei, 173, 178 Lenin, Vladimir, 22, 83 Legile limbii, schimbări după 1994, 163 – 164, 172 – 173; *vezi şi* limba moldovenească, RSSM Liga Naţiunilor, 37, 63 Liga Ruşilor Adevăraţi, 29 Limba găgăuză,

alfabetul, 215 – 217, 224; educaţia şi publicaţiile, 213 – 217 Limba română: dezvoltarea ei, 49; în Basarabia, 45 – 47; în Transnistria, 209; puncte de vedere sovietice cu privire ta, 63 – 68; *vezi şi* limba moldovenească

Limba moldovenească, alfabetul, 28 – 30, 45, 64 – 66, 76, 79 – 82, 109, 127 – 139; construcţia sovietică a ei, 63 – 68; în RSSM, 108 – 110, 115; neologisme în 67; statutul legal în anii 1980, 124 – 125, 131 – 135; statutul legal în anii 1990, 161 – 164, 172 – 173; păreri occidentale asupra ei, 115 – 118, *vezi şi* limba română

Limba noastră, 127, 163, 239

Limba romani, 181

Limba rusă, statut legal, 134 – 135, 177

Literatura şi arta, 127 – 128, 131, 136, 143

Lithgow, William, 16

Litkai, Valeri, 200

Livescu, Cristian, 241

Lot, Ferdinand, 234

Lozovan, Eugen, 115

Lubavitcher Hassidim, 179

Ludnschi, Petru, 101, 164 – 166, 170, 193

Ludovic I de Anjou, 14

Lupescu, Magda, 81

Lycostomium, *vezi* Chilia

Madan, Gheorghe, 29

Madan, Leonid, 65 – 67, 68, 70 – 71, 76, 79, 83, 85 – 87, 109 – 110, 114

Maghiari, 13

Mahomed al II-lea, 19

Mămăligă cu brânză, 28

Maniu, Iuliu, 48, 81, 94

Mao Zedong, 107 – 108

Maracuţa, Grigore, 200

Maramureş, 14, 36

Marea Adunare Naţională, 133, 138 Margareta, Principesa, 241 Marghiloman, Alexandru, 48 Martonne, Emmanuel de 11 – 12 Marx, Karl, 1, 107 Mateevici, Alexei, 127, 163, 236 Matei, Valeriu, 158 Maurocastro, *vezi*

Akkerman Mavrocordat, familia, 17 Mălai, LA., 68
Meurs, W.P. van, XVI, 234, 236
Mica Antantă, 91
Mihail al VIII-lea Paleologul, 212
Mihail, Paul, 236
Mihăiescu, Doru, 236
Milev, Dmitri, 59 – 60
Minorităţi etnice, *vezi* minorităţi
Minorităţi, legi referitoare la, 173
174; atitudini populare faţă de 174;
vezi şi intrările la grup etnic
Minoritatea romă, 180 – 182; *vezi şi* ţigani; limba romani
Minoritatea rusă, 176 – 178; emigranţi şi refugiaţi, 177 – 178; şi Transnistria.
191 – 192
Minoritatea ucraineană, emigraţie, 174 – 176, 178 Mircea cel Bătrân, 20 Mişcarea Democratică Moldovenească pentru Restructurare, 127, 130 – 131, 190 Mişcarea pentru o Moldovă Democrată şi Prosperă, 166 – 167 Mocanu, Alexandru, 137 Mohov, N.A. 111
Moldova, Principatul, revoluţia din 1821, 20, 26 – 27; Imperiul Otoman şi, 15 – 19; istoria veche, 12 – 16; mitul descălecării, 12 – 13, 167; ocupaţia rusă, 26, *vezi şi* Basarabia
Moldova, declaraţia de independenţă, 155; relaţiile cu România, 167 – 171; retragerea trupelor ruseşti, 203 – 205, *vezi şi intrările separate*
Moldova literari, 75
Moldova nouă, 185 – 186
Moldova socialistă, 75, 131, 136; *vezi şi Plugarul roş Moldova suverană*, 177 Moldovan, Petre P., 237 Moldoveanu, Petre, 237 *Moldoveanul*, 29
Moldovenizare, a aparatului de partid şi de stat, 69 – 71; renunţare ta, 77 – 79, *vezi şi* identitatea moldovenească Mordoveţ, I.L., 97
Moşanu, Alexandru, 158
Moptan, Dumitru, 159

Mungiu, Alina, 168
Nagorno-Karabah, 184.
Napoleon, 19
Naţionalism, teorii ale, 1 – 2 Năstase, Adrian, 154 Nedelciuc, Vasile, 158 Netkacev, Iuri, 199 *Nezavisimaia Moldova*, 177 Nicolai I, 21 Nicolai al II-lea, 50 Nistor, Ion I., 236 Noica, Constantin, 240
Ocinschi, Ivan, 78, 79, 81 – 82, 86 *Octiabriu*, 82 Operaţiunea Nord, 97 Operaţiunea Sud, 97 Organizaţia Internaţională pentru Ajutorarea Luptătorilor pentru Revo- Organizaţia pentru Securitate şi Cooperare în Europa, 183 – 184, 201 – 202, 225
Pactul Kellog-Briand, 38
Pactul Ribbentrop-Molotov, 91, 131, 133 – 134, 155
Partide politice, fragmentare, 166 – 167; dezvoltare, 157 – 159, *vezi*; i partidele individuale
Partidul Comunist din Federaţia Rusă, 207
Partidul Comunist Român, şi Basarabia, 105, 107 – 108
Partidul Comunist din Moldova: calitatea de membru, 100; conducerea.
101; crearea sa, 98; renunţarea la rolul conducător, 151 – 152; transnistrenii din, 138 – 142
Partidul comuniştilor, 166, 178, 222 Partidul Conservator (România), 36, 39, 48
Partidul Democrat Agrar, 157, 158, 161, 166, 191, 219 Partidul Forţelor Democratice, 167 Partidul Liberal (România), 35, 40, 47, 94 Partidul Liberal Democrat (Rusia), 207 Partidul Naţional Liberal (România), *vezi* Partidul Liberal Partidul Naţional Moldovenesc, 30 Partidul Naţional Ţărănesc Creştin şi Democrat (România), 168, 170 Partidul Naţional Ţărănesc (România), 48, 94
Partidul Renaşterii şi Reconcilierii, 167 Partidul România Mare, 170 Partidul Socialist al Moldovei, 161 Partidul Socialist revoluţionar (Rusia), 32, 48, 64
Patszinakia, 13
Păcurariu, Mircea, 236
Pământenia basarabeană, 28 Pecenegi, 13, 66, 212

Pelivan, Ion, 28, 57 *Perestroika*, 127 – 128, 155 – 156 Petrencu, Anatol, 236 Petru cel Mare, 18, 184 – 185 Podolia, 185 Pârvan, Vasile, 234 *Podul de Flori*, 153 Polovţi, 66

Popovschi, Nicolae, 48

Protocoalele înţelepţilor din Sion, 24 Primul război mondial, acordul de pace, 35 – 37; România în 30 – 31 Principatele dunărene, *vezi* Principatul Moldovei, Valahia, Principatele Unite Principatele Unite, 27

Problema Basarabiei în România comunistă, 104 – 108; în politica internă a României, 170 – 171

Purişkevici, V.M., 29

Puşkin, Aleksandr, 22

Radio „Europa Liberă", *vezi* Radio „Libertatea".

Radio „Libertatea", 105, 116 Radu, Principele, 241 Rakovski, Crisitian, 54 – 55, 58 Rareş, Petru, 15 Rasputin, 29 Războiul Crimeii, 21 Regat, 35 – 36

Regimentul 300 de Gărzi Aeropurtate (Rusia), 202

Republica Autonomă Bureat-Mongolă, 53

Republica Moldovenească Nistreană, crearea ei, 151, 192; *vezi şi* Transnis-Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească, *vezi* RASSM Republica Populară Ucraineană, 32 „Romii Moldovei", 181 Republica Sovietică Socialistă Basarabeană, 37

Republica Sovietică Socialistă Moldovenească, *vezi* RSSM Revoluţia bolşevică, 30, 32, 36 Revoluţia rusă, *vezi* revoluţia bolşevică RASSM, crearea, 3, 52 – 56; alfabetizare, 76 – 77; campania de latinizare, 82; educaţie, 74 – 75; epurare, 86 – 87; femeile din, 71 – 74; folosirea alfabetului chirilic, 83 – 85; populaţie, 52, 53; publicaţii, 75 – 76 Roman, Al., 236

România, revoluţia din 1989, 4, 146, 152 – 153; constituţie, 173; crearea, 27; holocaust în 93 – 94; minorităţi în 36, 174; relaţiile cu Republica Moldova, 167 – 171; relaţiile cu Uniunea Sovietică, XVI, 104 – 108 RSSM, agricultură, 99; colectivizare, 97; corupţie, 103; creare, 3, 95; deportări, 97; diviziunea dintre Basarabia şi Transnistria, 121, 138 – 151; intelectualii din, 109 – 115,

135 – 138; legile limbii, 124 – 125, 131 – 135; minorităţi, 119; mişcarea naţională, 125 – 135; relaţii cu România, 152 – 153; schimbări de nume, 152, 155; tendinţe demografice, 99, 101 – 104, 118 – 122; tendinţe lingvistice, 118 – 119, 121 – 123
Roşea, Iurie, 153, 157, 164
Rusia kieveană, 184
Ruţkoi, Aleksandr, 197
Salogor, N.I., 101
Sangheli, Andrei, 139, 157, 166, 220 Sărbătoarea *Limba noastră*, 231 *Scânteiu leninist*, 75 Scurtu, Ioan, 236 Serdiuk, Z.T., 101 Sergheievski, M.V., 63 – 64 Seton-Watson, R.W., 35 – 36 Sfatul Ţării, 91 – 96; Blocul Moldovenesc în 32, 34; unirea cu România, 33
Sfatul Ţării, 150
Siguranţa, 42, 51
Sistem electoral, 164 – 165
Skripnik, Mikola, 86
Slavofili, 26
Smimov, Igor, 192, 195, 200, 209 Smochină, Nichita, 185 Snegur, Mircea, 133 – 134, 139 – 142, 145, 151, 154 – 155, 157, 165 – 166, 238; şi găgăuzii, 219; şi „moldovenismul”, 4, 159, 169 Societatea basarabenilor, 51 Societatea Culturală Israelită, 79 Societatea pentru Cultură Evreiască, 179 Societatea pentru Cultură Naţională Moldovenească, 28, 30 Societatea de Lingvistică Turcă, 224 Solidaritatea, 137 Soliman Magnificul, 15 Soroca, 181 Spinei, V., 236
Stalin, Iosif, 69, 77 – 78, 81, 83, 187 Stănileşti, bătălia de la 18 Stere, Constantin, 28, 30 Stroescu, Vasile, 29 Sturza, Ion, 167 Suceava, 15
Suvorov, Aleksandr, 185
Şarov, Igor, 236
Şerbi, emancipare, 24
Şevardnadze, Eduard, 152 Şevţov, Vadim, 207 Şornikov, Piotr, 133 Ştefan cel Mare, 15 – 16, 18, 152 Suga, Alexandru, 117
Tabunşcik, Gheorghi, 222 Tagliavini, Carlo, 115

Taraclia, 179 – 180 Tatar Bunar, 51 – 52 Tavşanci, Konstantin, 218 Tătari, 13, 66 Tighina, *vezi* Bender Titulescu, Nicolae, 37, 40, 54, 56 Topal, Stepan, 198, 218, 219, 222 Tott, François de 17 Transnistria, economie, 190, 208

209, 210; caracteristici fizico-geografice, 184; în istoria română, 184 – 186; în perioada sovietică, 186 – 189; minoritatea rusă şi, 177 – 178; ocupaţia românească, 93 – 94; populaţie, 176 – 178, 187, 189, 210; refugiaţi, 42, 51, 186; rolul în RSSM, 138 – 142 Transilvania, 6, 34, 36, 222 Tratatul sovieto-nazist, *vezi* Pactul Molotov-Ribbentrop Tratatul de la Trianon, 36 Tratatul de la Varşovia, 105 – 106 Turci oguz, 212

Turcia, 77, 91; şi găgăuzii, 223 – 224

Ţara Românească, *vezi* Valahia Ţările Baltice, 131, 133, 137 – 138 Ţâu, Nicolae, 157

Ucraina, şi Basarabia, 33; relaţiile cu Moldova, 175 Ungureanu, Ion, 153 Uniunea Poporului Rus, 29 Uniunea Scriitorilor din Moldova, 135 – 136, 137, 160, 231

Uniunea Sovietică, referendumul cu privire la uniune din martie 1991, 155; relaţiile cu România, 37, 50 – 56, 81, 104 – 108, *vezi şi intrările separate* Consiliul Unit al Colectivelor de Muncă, 192 – 193

Unirea Principatelor, 27

Unitatea militară 1045, 222 Universitatea de Stat din Chişinău, 113, 139, 160, 179, 214, 231 Urussov, Serghei, 24, 25

Uzbekistan, 68, 77, 138

Xenopol, A.D., 233, 234, 235, 239

Valahi, 13 – 15, 185, 213

Valahia, 21, 35, 107; istoria veche, 14 – 15; revoluţia din 1821, 21, 26 – 27; ocupaţia rusă, 27

Vlahi, *vezi* valahi

Vaslui, bătălia de la 15

Viaţa Basarabiei, 29

Vieru, Grigore, 131, 153, 157 Voronin, Vladimir, 166 Voronovici, E.P., 74 Voronovici, Ecaterina, 73 – 74 Voronţov, M.S., 21 Vucinich, Wayene S., XX *Vuzrajdane*,

Weigand, Gustav, 63
Wilson, Woodrow, 37
Wittek, Paul, 212
Zătoński, V.P., 79 – 80
Zemstua, sistemul, 24, 41, 47 Ziuganov, Ghenadi, 207 Zub, Alexandru, XVI

Descrierea CIP a Camerei Naţionale a Cărţii King, Charles
Moldovenii, România, Rusia şi politica culturală/ Charles King; Trad. Diana Stanciu.
— Ch.: Arc, 2002 (Combinatul Poligrafic). – 304 p.
ISBN 9975 – 61 – 213-X
323/324 (478 + 498 + 470) + 008
Editura ARC, str. G. Meniuc nr. 3, Chişinău
Tel.: (3732) 73.53.29, 73.36.19. Fax: (3732) 73.36.23
E-mail: cedbirsamoldnet.md
Difuzare: Societatea de Distribuţie a Cărţii pro *Noi*
Republica Moldova str. Alba-Iulia nr. 23/1, Chişinău
Tel.: (3732) 51.68.17, 51.57.49;
e-mail: pronoimoldtelecom.md; www.pronoi.md
România str. Ing. Pândele Ţăruşanu nr. 13 sector 1, Bucureşti Tel. /fax: (01) 222.69.38, (01) 222.69.35
Ministerul Culturii.
Departamentul Activităţi Editoriale, Poligrafie şi Aprovizionare cu Cărţi.
Firma Editorial-Poligrafică „Combinatul Poligrafic", 2004, Chişinău, str. P. Movilă nr. 35 Corn. nr. 51428

Charles King este lector la Universitatea Georgetown, la *School of Foreign Service and the Departament of Government*, unde este şi titular al Catedrei de Studii Româneşti „Ion Raţiu". A beneficiat de o bursă „Marshall" şi şi-a obţinut doctoratul în ştiinţă politică la Universitatea Oxford. Printre publicaţiile sale se numără *Nations Abroad*: *Diaspora Politics and International Relations in the Former Soviet Union* (*Naţiuni peste hotare*: *politica diasporei şi relaţiile internaţionale în fosta Uniune Sovietică*) (coeditor),

precum şi numeroase articole în reviste de specialitate.

Între România şi Rusia, drama moldovenilor din republica prutonistreână, examinată acum cu precădere sub unghiul politicii culturale, continuă să se consume. Tema identităţii, cu avatarurile ei mai vechi sau mai noi, l-a pasionat mereu pe autor, iar demersul făcut acum constituie, neîndoielnic, un efort considerabil pe linia înţelegerii cât mai depline a problemei…

Cartea pe care Charles King ne-o dă acum, în versiune românească, zugrăveşte un tablou etnocultural foarte dinamic, sinuos şi schimbător, unul fără analogii clare în spaţiul ex-sovietic. Ea pune pe gânduri şi îndeamnă la aprofundarea unei teme care, prin ea însăşi, se anunţă inepuizabilă. Se cuvine a-i fi recunoscători distinsului istoric pentru stăruinţa cu care a studiat-o şi pentru larga comprehensiune a interpretării. Istoricii nu sunt singurii săi beneficiari. Problematica identităţii pasionează acum un public destul de larg şi este de presupus că nu-şi va epuiza prea curând resursele cognitive.

Alexandru Zub

O carte erudită şi subtilă. Lectură obligatorie pentru toţi cei care vor să cerceteze în amănunt relaţia dintre identitatea naţională, construirea naţiunii, tradiţiile politice şi tendinţele culturale într-una din cele mai puţin cunoscute şi înţelese ţări ale Europei de Est. King foloseşte o abordare istorică, politică, economică şi culturală pentru a pune în discuţie vechile stereotipuri şi pentru a propune o perspectivă nouă, originală cu privire la oamenii din Basarabia şi Transnistria.

Vladimir Tismdneanu, profesor de ştiinţă politică, Universitatea din Maryland (Collège Park)

Charles King este lector la Universitatea Georgetown, la *School of Foreign Service and the Department of Government*, unde este și titular al Catedrei de Studii Românești „Ion Rațiu". A beneficiat de o bursă „Marshall" și și-a obținut doctoratul în știință politică la Universitatea Oxford. Printre publicațiile sale se numără *Nations Abroad: Diaspora Politics and International Relations in the Former Soviet Union (Națiuni peste hotare: politica diasporei și relațiile internaționale în fosta Uniune Sovietică)* (coeditor), precum și numeroase articole în reviste de specialitate.

Între România și Rusia, drama moldovenilor din republica pruto-nistreană, examinată acum cu precădere sub unghiul politicii culturale, continuă să se consume. Tema identității, cu avatarurile ei mai vechi sau mai noi, l-a pasionat mereu pe autor, iar demersul făcut acum constituie, neîndoielnic, un efort considerabil pe linia înțelegerii cît mai depline a problemei...

Cartea pe care Charles King ne-o dă acum, în versiune românească, zugrăvește un tablou etnocultural foarte dinamic, sinuos și schimbător, unul fără analogii clare în spațiul ex-sovietic. Ea pune pe gînduri și îndeamnă la aprofundarea unei teme care, prin ea însăși, se anunță inepuizabilă. Se cuvine a-i fi recunoscători distinsului istoric pentru stăruința cu care a studiat-o și pentru larga comprehensiune a interpretării. Istoricii nu sînt singurii săi beneficiari. Problematica identității pasionează acum un public destul de larg și este de presupus că nu-și va epuiza prea curînd resursele cognitive.

Alexandru Zub

O carte erudită și subtilă. Lectură obligatorie pentru toți cei care vor să cerceteze în amănunt relația dintre identitatea națională, construirea națiunii, tradițiile politice și tendințele culturale într-una din cele mai puțin cunoscute și înțelese țări ale Europei de Est. King folosește o abordare istorică, politică, economică și culturală pentru a pune în discuție vechile stereotipuri și pentru a propune o perspectivă nouă, originală cu privire la oamenii din Basarabia și Transnistria.

Vladimir Tismăneanu,
profesor de știință politică, Universitatea din Maryland (College Park)